

НАЦІОНАЛЬНА АКАДЕМІЯ ПРАВОВИХ НАУК УКРАЇНИ
НАЦІОНАЛЬНИЙ ЮРИДИЧНИЙ УНІВЕРСИТЕТ
імені ЯРОСЛАВА МУДРОГО
НАУКОВО-ДОСЛІДНИЙ ІНСТИТУТ ВИВЧЕННЯ ПРОБЛЕМ
ЗЛОЧИННОСТІ імені АКАДЕМІКА В. В. СТАШИСА

Питання боротьби зі злочинністю

Збірник наукових праць

Видається з 1997 року

Випуск 34

Харків
«Право»
2017

Рекомендовано до друку вченою радою Науково-дослідного інституту вивчення проблем злочинності імені академіка В. В. Сташиса Національної академії правових наук України (постанова № 5 від 29 листопада 2017 р.)

*Мова видання: українська, англійська, російська.
Сфера розповсюдження: загальнодержавна, зарубіжна.*

*Свідоцтво про державну реєстрацію КВ № 15928-4400ПР
від 02.11.2009 р.*

*Згідно з наказом Міністерства освіти і науки України від 13.07.2015 р. № 747
збірник наукових праць «Питання боротьби зі злочинністю»
включено до переліку фахових видань України*

Питання боротьби зі злочинністю : зб. наук. пр. / редкол.: В. І. Борисов та ін. — Харків : Право, 2017. — Вип. 34. — 276 с.

Засновники

Національна академія правових наук України
Національний юридичний університет імені Ярослава Мудрого
Науково-дослідний інститут вивчення проблем злочинності
імені академіка В. В. Сташиса НАПРН України

Видавець

Науково-дослідний інститут вивчення проблем злочинності
імені академіка В. В. Сташиса НАПРН України

Редакційна колегія:

В. І. Борисов (головний редактор), В. С. Батиргареєва (заст. головного редактора), П.-А. Альбрехт (Німеччина), К. Аплетон (Велика Британія), Ю. В. Баулін, Л. Бахмайер Вінтер (Іспанія), І. І. Бондаренко (Словакія), К. Віак (Польща), В. В. Голіна, Б. М. Головкин, Л. М. Демидова, В. А. Журавель, Н. В. Нетеса, Б. М. Нургалієв (Казахстан), С. Райс (Сполучені Штати Америки), А. Х. Степанюк, В. П. Тихий, О. Тудор (Молдова), В. Ю. Шепітько, О. Г. Шило, І. С. Яковець

Науковий редактор:
В. С. Батиргареєва, С. С. Шрамко
Відповідальна за випуск *А. Є. Симкіна*

Адреса редакційної колегії: 61002, Харків, вул. Пушкінська, 49,
тел.: 715-62-08, 700-65-81

УДК 343.9.01

ЗАПОБІЖНИЙ ПОТЕНЦІАЛ СТРАТЕГІЇ ЗМЕНШЕННЯ МОЖЛИВОСТЕЙ ВЧИНЕННЯ ЗЛОЧИНІВ

В. В. Голіна, доктор юридичних наук, професор, член-кореспондент НАПрН України, головний науковий співробітник відділу кримінологічних досліджень Науково-дослідного інституту вивчення проблем злочинності імені академіка В. В. Сташиса НАПрН України;

С. С. Шрамко, науковий співробітник відділу кримінологічних досліджень Науково-дослідного інституту вивчення проблем злочинності імені академіка В. В. Сташиса НАПрН України

Постановка проблеми. Сутність стратегії зменшення можливостей вчинення злочинів (далі – Стратегія) полягає у створенні «захисного простору і фізичних бар'єрів для злочинності», а саме у максимально досяжному на певній території й за часом обмеженні/усуненні злочинних проявів і захисту від них. Окремі елементи зазначеної Стратегії використовуються правоохоронними органами у повсякденній практиці запобігання та протидії злочинності в Україні. Однак у вітчизняній кримінології майже відсутні теоретико-прикладні розробки основ цієї Стратегії, дослідження її співвідношення з існуючою в країні системою запобігання злочинності, з'ясування умов комплексного впровадження її заходів, оцінки рівня ресурсного забезпечення у різноманітній діяльності правоохоронних органів із реалізації Стратегії тощо.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Стратегія зменшення можливостей вчинення злочинів активно досліджується і впроваджується у практику запобігання злочинності в країнах Євро-союзу, США, Японії. Окремі напрями зазначеної Стратегії розглядалися у працях вітчизняних кримінологів, таких як: О. М. Бандурка, В. С. Батиргарєєва, В. В. Голіна, В. М. Дрьомін, М. Г. Колодяжний, О. М. Костенко, О. М. Литвинов, В. О. Туляков, В. І. Шакур, О. Ю. Шостко, С. С. Шрамко та ін. Усебічно на теоретичному і емпіричному рівнях проблема Стратегії досліджується фахівцями НДІ ВПЗ імені академіка В. В. Сташиса НАПрН України.

Мета статті полягає у дослідженні умов та шляхів підвищення ефективності реалізації Стратегії у вітчизняній практиці запобігання злочинності.

Виклад основного матеріалу дослідження. У сучасній, особливо зарубіжній кримінології, провідною є думка, згідно з якою традиційна прикладна кримінологія опинилася у глухому куті, і тому виникає потреба пошуку шляхів виходу з нього. Так, директор Монреальського університету (Канада) М. Cusson (М. Кассон) вважає, що причини такого стану полягають, по-перше, у другорядності, навіть неперіоритетності кримінологічної та інших політик у сфері боротьби зі злочинністю для державних діячів; по-друге, у малоефективності реабілітації злочинців і розслідуванні злочинів; по-третє, запобіжна (превентивна) політика, що базується на дослідженнях «глибоких» причин деліквентності, заздалегідь приречена на провал. Усвідомлення цих фактів підштовхує вчених і практиків до пошуку інших рішень. Замість того, щоб шукати віддалені «глибокі» причини злочинів, зусилля треба сконцентрувати на: політиці, орієнтованій на виявлення найближчих безпосередніх причин й вирішенні поточних проблем, найбільш «уразливих» щодо злочинності сфер суспільства, що дозволить максимально сконцентрувати сили для отримання максимальних результатів і уникнути «розпилення» зусиль. Далі автор пропонує нові підходи прикладної кримінології, серед яких обговорюється і стратегія зменшення можливостей вчинення злочинів, що спрямована впливати саме на ті ланки причинно-наслідкового зв'язку,

котрі легше порушити. Впливати на віддалені причини, на думку М. Cusson, у край складно і дорого [1, с. 21–27].

Дійсно, традиційні підходи до запобігання злочинності та її проявів, що полягають у розробці громіздких комплексних програм і відповідних їм планів заходів, а також намагання виконати часто складні, несвоєчасні, непрофесійно сформульовані, ресурсно незабезпечені і взагалі нереальні, а тому й нездійснені завдання, не виправдали себе і в Україні. Показовим щодо цього є проведений у 2006 р. Рахунковою палатою Верховної Ради України аудит ефективності використання бюджетних коштів на виконання Комплексної програми профілактики злочинності на 2001–2005 роки. У цій Програмі було заплановано 110 основних заходів запобігання і протидії різним проявам злочинності. Аудит засвідчив, окрім інших недоліків, що у результаті занадто загального характеру передбачених цією Програмою завдань, відсутності фахівців та безвідповідальності виконавців кошти були витрачені на потреби МВС України, тобто за нецільовим призначенням, а 110 заходів Програми залишилися невиконаними [2]. За нецільове використання коштів ніхто не був притягнутий до відповідальності; причини такого ставлення до виконання важливого державного завдання відповідних суб'єктів не розглядалися; ніяких висновків зроблено не було. Водночас робляться постійні висновки, що кримінологічні заходи запобігання злочинності взагалі неефективні. Чи треба це розуміти так, що кримінологія суспільству не потрібна? Чи є виправданим такий підхід?

У сучасній кримінологічній теорії незмінним залишається положення про багаторівневу систему запобігання злочинності, що складається із нерівних за масштабом, цілями, силою і специфікою запобіжного впливу суб'єктів, часу впровадження, об'єктів, змісту та обсягу очікуваних результатів, заходів загальносоціальної, спеціально-кримінологічної і індивідуальної спрямованості. Основними цілями загальносоціального напрямку запобігання злочинності є подолання або суттєве обмеження криміногенно небезпечних протиріч у суспільстві, поступове викорінення відомих ще за біблейських часів негативних явищ і процесів, створених політичними, економічними, психологічними, ідеологічними, міжнародними

ними, конфесійними та іншими чинниками. Як приклад наведемо такі: економічні і політичні кризи; неготовність і навіть неспроможність держав протистояти умовам, що формують злочинний намір та виникають унаслідок глобалізаційних процесів; небезпечне майнове розшарування населення; необґрунтоване, а подекуди злочинне збагачення певних кіл громадян, публічних осіб; безробіття; затримка виплати заробітної плати; існування на межі виживання значної частини населення; занепад моралі; проституція; наркоманія; алкоголізм; безпритульність; сумнівне реформування різних сфер життя людей; поспішне законотворення тощо. На нашу думку, ефективність загальносоціального запобігання злочинності може бути досягнута ціною розумної, цілеспрямованої, соціально-економічної, реформаторської політики держави, завдяки якій підтримується і посилюється законослухняність у соціумі, а, отже, побічно і запобігання злочинності. Мова йде про зменшення побічним шляхом соціальних умов деструктивної, у тому числі суспільно небезпечної поведінки людей, що передбачає урахування на державному рівні причин і, особливо, умов злочинності та вчинення певних видів і груп злочинів. Без постійної уваги питанню удосконалення соціальної політики у країні, спрямованої на зростання матеріального та духовного життя людей, стверджувати про серйозні наміри щодо протидії злочинності означає не розуміти якнайменше сутності і змісту її запобігання.

Спеціально-кримінологічне запобігання злочинності мислиться як синтезована кримінологічна теорія і практика власної організації і управління протидією злочинності шляхом розробки і використання спеціальних знань. Таким чином, спеціально-кримінологічне запобігання злочинності – це комплекс науково обґрунтованих, практично необхідних і реально здійснюваних заходів, спрямованих саме на випередження появи криміногенних, що формують злочинну поведінку, явищ або їх обмеження і навіть усунення та захист особистості, її прав і свобод, матеріальних благ й соціальних цінностей, а також недопущення вчинення злочинів на різних стадіях їх формування. Виходить, що безпосереднім завданням спеціально-кримінологічного запобігання злочинності є як запобігання виникненню негативних явищ і процесів, що детермінують злочинні

явища, їх обмеження і усунення, так і оперативне реагування на формування і розвиток злочинної поведінки. Теорія спеціально-кримінологічного запобігання злочинності базується на принципі раціоналізму у поведінці людини, у тому числі злочинної, тобто вільного вибору варіанта поведінки з максимальною вигодою для себе. Вважається, що утруднення, перешкоджання, бар'єри на шляху реалізації злочинної поведінки, негативна для мотивованого злочинця інформація, підвищення ризику вчинення злочину, захищеність об'єктів посягання та інші обставини звужують свободу вибору особи, знижують впевненість у досягненні злочинної мети, змушують відмовитися від продовження злочинної діяльності.

Спеціально-кримінологічне запобігання злочинності, здійснюване стосовно конкретної особи (осіб) – потенційного злочинця, є індивідуальним запобіганням. Усунення загрози потенційного злочину – головне завдання індивідуального запобігання. Отже, його об'єктом є: поведінка та спосіб життя осіб із високою імовірністю схильних до вчинення злочинів; соціальні елементи особистості, які відображають її антисуспільну спрямованість; соціально значущі при формуванні особистості деякі психофізичні особливості; несприятливі для законослухняності криміногенні умови оточуючого таку особу середовища та життєвого укладу тощо. Крім того об'єктом запобігання злочину на індивідуальному рівні може бути і особа з віктимною поведінкою.

Саме на теоретичні положення і емпіричні дослідження загально-соціального, спеціально-кримінологічного та індивідуального запобігання злочинності спираються, на наш погляд, окремі прикладні напрями запобігання злочинності. Одним із таких напрямів є стратегія зменшення можливостей вчинення злочинів, сформульована на Сьомому Конгресі ООН із запобігання злочинності і кримінального правосуддя (Мілан, 26 серпня – 6 вересня 1985 р.) і запропонована з урахуванням особливостей злочинних проявів, криміногенної обстановки в державі, ресурсного забезпечення її упровадження на національному рівні. Як відмічається в літературі, розвиток неокласичного напрямку, котрий визначив теоретичні основи для розробки різних моделей превенції, безумовно, став одним із найбільш значущих подій для практики запобігання злочинності наприкінці ХХ

ст. Це «нові кримінології повсякдення» (Д. Гарланд), що суттєво змінили підхід до кримінологічної політики у низці країн. На думку прибічників «нової кримінології повсякдення», їй, заснованій на ідеї нормальності злочинності у сучасному суспільстві, для контролю над злочинністю не потрібно вивчати формулювання злочинної поведінки, злочинної мотивації, особистість злочинця, а достатньо прораховувати, яким чином ліквідувати будь-яку потенційну можливість вчинення злочину [3, с. 212]. Не викликає заперечення також зауваження критичних кримінологів, що у вік глобалізації вишукувати доісторичні коріння злочинності і будувати на цих «знахідках» систему запобігання злочинності безглуздо. Соціальна дезорганізація соціуму (аномія) була, є і, мабуть, ще довго буде. Капіталізм буквально перенасичений гострими соціальними протиріччями, пороками, на яких паразитує і злочинність. І саме їх оголює традиційна кримінологія, але усунути ці «глибинні» причини без зміни суспільного ладу неможливо. Побічні стратегії, або загальносоціальне запобігання злочинності, і за ринкових відносин реалізує антикриміногенні ресурси суспільства у цілому та всіх його інститутів. Його здійснення відбувається заради пом'якшення суспільних суперечностей, соціально небезпечного протистояння різних верств населення, послаблення соціальної дезорганізації, аномії і людської деструктивності, що позитивно впливає, як показує досвід деяких країн світу, на кількісно-якісні показники злочинності. Отже, проблема боротьби зі злочинністю шляхом далекоглядних загальносоціальних заходів залишається актуальною і сьогодні, хоча і не має легкого її вирішення.

Разом із тим стає очевидним, що для оперативної протидії ситуативній, вуличній, сімейно-побутовій та іншим різновидам злочинності потрібна система заходів «швидкого реагування», побудована на вже відомих у кримінології теоріях запобігання злочинності. Деякими зарубіжними кримінологами була запропонована теорія «екологічної злочинності». Вона обґрунтовує роль місця або оточуючого середовища (від дисфункцій сім'ї до соціальної дезорганізації), стану захищеності простору, систем комунікації, навчальних закладів, підприємств, вуличного дизайну тощо у формуванні та реалізації злочинної вмотивованості, а також запобігання цим явищам (злочинам) способом зміни обстановки і тих умов у ній, що

сприяють або полегшують вчинення злочинів (С. Shaw, Н. McKay, R. Sampson, В. Groves, J. Jacobs, М. Charles та ін.). У 1979 р. М. Фелон і Л. Коен у теорії злочину запропонували поняття «звичних дій». Вони стверджували, що злочин відбувається тоді, коли збігаються у просторі і часі: 1) вмотивований злочинець; 2) слухна ціль; відсутність належної охорони об'єкта посягання. Теорія «звичних дій» призначена для запобігання різним злочинам. Щоб відвернути вчинення злочину необхідно змінити щонайменш один із цих компонентів [4; 5, с.]. Як було вже сказано, на цій теоретичній основі виникла низка ситуативних стратегій запобігання злочинності, одна з яких – стратегія зменшення можливостей (імовірності) вчинення злочинів. Спочатку ця стратегія мислилася її розробниками як соціальний метод містобудування, архітектурного забезпечення промислових підприємств, житлових приміщень, освітлення вулиць, банків, маркування товарів, цінних речей, використання систем спостереження, патрулювання поліції разом із громадськістю та ін. Згодом потенціал цієї стратегії був використаний узагалі для створення «захисного простору і фізичних бар'єрів для злочинності», спрямованих на: підвищення пильності громадян із метою усунення віктимізації; обмеження технічних і організаційно-управлінських умов, що сприяють діяльності злочинців; посилення патрулювання в тих населених пунктах і районах міст, сільській місцевості, взагалі «гарячих точках», які найбільш уразливі для злочинності; створення поліцейських моторизованих частин із метою мобільного реагування на випадки правопорушень; організацію за складних криміногенних ситуацій загонів колективної самооборони громадян за місцем проживання, розташування дачних ділянок, садиб, місць стоянок автотранспорту; активізацію запобіжної системи за типом «Під наглядом сусідів», «Зупини злочинця»; введення спеціальної підготовки співробітників поліції для професійного реагування на найбільш поширені і небезпечні злочини; запровадження у суспільстві заходів віктимологічної безпеки; ускладнення різними захисними заходами вчинення злочинів проти власності; інструктаж громадян щодо індивідуальних і колективних методів запобігання злочинів; впровадження кримінологічної картографії; удосконалення пристроїв спостереження за обстановкою; поширення в районах

інформаційних бюлетенів про криміногенну ситуацію і роботу поліції; запровадження регіональних, міських, районних стратегій ускладнення вчиненню злочинів; використання нормативно-правових актів різних галузей права в обмеженні дій злочинців або, навіть, руйнуванні злочинних угруповань (наприклад, реєстрація і публікація даних про сексуальних злочинців для постійного спостереження за їх поведінкою). Наведемо кілька прикладів із зарубіжної і вітчизняної практики запобігання злочинності шляхом зменшення можливостей вчинення злочинів.

У редакційній статті журналу «Police Professional» під назвою «Застосування судових заборон у боротьбі з організованою злочинністю» (Велика Британія) наводяться інноваційні знахідки для скорочення насильства місцевих організованих злочинних груп. На основі відповідного законодавства використовуються такі запобіжні заходи, як: переселення членів банд із районів мешкання; заборона носіння зброї; заборона знаходження у певних місцях; припинення виплат допомоги у зв'язку з непрацездатністю та ін. Порушення цих заборон автоматично призводить до застосування тюремного ув'язнення. Використання таких судових заборон є новим і нетрадиційним методом руйнування організованих злочинних груп [6, с. 39–44]. Японські правоохоронці протидіють організованій злочинності за допомогою нових законодавчих актів, згідно з якими злочинцем вважаються грошова виплата якудзі (мафії) і співробітництво з нею у прибуткових справах. Якщо хтось виплачує чи виплачував гроші на «кришування», то він більше не визнається потерпілим, а вважається співучасником злочину [7, с. 5]. В Австралії та деяких штатах США реєструють і публікують дані про сексуальних злочинців для посилення офіційного і громадського контролю [8; с. 27–36].

Проведене нами дослідження дозволило встановити приклади успішного використання Стратегії у запобіжній практиці України. Так, низкою ГУ НП систематично вживаються заходи щодо обмеження умов, які сприяють або полегшують вчинення кримінальних правопорушень, зокрема: встановлюються у громадських місцях на вулицях населених пунктів, у закладах торгівлі, аптеках, автозаправках, ломбардах, розважальних закладах, об'єктах комунальної

власності, маршрутних таксі, тощо системи відеоспостереження; обстежуються об'єкти на предмет наявності діючої охоронної сигналізації; використовується Інтернет для обміну інформацією між населенням та керівництвом поліції; щотижня розміщується інформація про роботу поліції у друкованих виданнях; розробляються листівки-застереження та соціальні відеороліки; практикуються виступи поліції у ЗМІ; приймаються разом із місцевою владою обласні і регіональні програми сприяння поліції у підвищенні рівня безпеки громадян, що фінансуються з обласного бюджету, та ін. (наприклад, Донецька, Вінницька, Тернопільська та ін. області). У результаті запровадження зазначених заходів спостерігається зниження рівня правопорушень і злочинів.

Висновки. Стратегія зменшення можливостей вчинення злочинів є складовим компонентом національної системи запобігання злочинності, про яку говорилося раніше. Провідна ідея Стратегії, на яку звертають увагу вчені і практики, полягає не лише у створенні різних за природою організаційно-управлінських заборон, дозволів, відмов від використання у побуті певних матеріалів, пристосувань, технічних засобів, бар'єрів, перепон, пропагандистських компаній тощо, що веде до фізичного обмеження і усунення умов вчинення злочинів, а й в інформаційному впливі на свідомість і інтелект потенційних злочинців, що звужує варіативність їх поведінки. Актуальним напрямом для подальших досліджень залишається питання втілення розглянутої Стратегії у сучасну теорію та практику протидії злочинності в Україні.

Перелік літератури

1. Стратегический вираз в прикладной криминологии. *Борьба с преступностью за рубежом (по материалам зарубежной печати)* [Ежемес. информ. бюл.]. 1995. №9. С. 21–27.

2. Про результати аудиту виконання Комплексної програми профілактики злочинності на 2001–2005 роки: постанова Колегії Рахункової палати України від 24 травня 2006 р. № 13–1. Київ: Рахункова палата України. 2006. Вип. 13.

3. Гурина А. Л. Развитие теории рационального выбора в зарубежной криминологии и ее влияние на уголовную политику // *Извест. Рос.*

гос. пед. ун-та ім. А. І. Герцена. 2010. № 120. С. 203–216.

4. Конгрессы ООН по предупреждению преступности и уголовному правосудию: сб. материалов: в 3 кн. / Нац. акад. правовых наук Украины; НИИ изуч. пробл. преступности им. акад. В. В. Сташиса; кол сост. : В. В. Голина, М. Г. Колодяжний; под общ. ред. В. В. Голины. Кн. 2 Киев: Право Украины; Харьков: Право, 2013. 184 с.

5. Петренко А. В. Стратегии предупреждения преступлений в США. URL: <http://www.justicemaker.ru/view-article.php?art=2109&id=21> (дата звернення: 1.06.2017).

6. Применение судебных запретов в борьбе с организованной преступностью // *Борьба с преступностью за рубежом (по материалам зарубежной печати)* [Ежемесячный информ. бюлл.]. 2015. № 6. 44 с.

7. Японские законы в борьбе с организованной преступностью // *Борьба с преступностью за рубежом (по материалам зарубежной печати)* [Ежемесячный информ. бюлл.]. 2014. № 1. 54 с.

8. Международные законы о регистрации сексуальных преступлений // *Борьба с преступностью за рубежом (по материалам зарубежной печати)* [Ежемесячный информ. бюлл.]. 2014. № 9. 44 с.

Транслітерація переліку літератури

1. Strategicheskij virazh v prikladnoj kriminologii. (1995). [Strategic turn in applied criminology]. *Bor'ba s prestupnost'yu za rubezhom (po materialam zarubezhnoj pečati)* № 9. 21–27 [in Russian].

2. Pro rezultaty audytu vykonannia Kompleksnoi prohramy profilaktyky zlochynnosti na 2001–2005 roky. (2006). [On the results of the audit of the implementation of the Comprehensive Crime Prevention Program for 2001–2005]: postanova Kolehii Rakhunkovoi palaty Ukrainy vid 24 travnia 2006 r. № 13–1. Kyiv : Rakhunkova palata Ukrainy. 2006. Vyp. 13. [in Ukrainian].

3. Gurinskaya A. L. Razvitie teorii racional'nogo vybora v zarubezhnoj kriminologii i ee vliyanie na ugolovnyuyu politiku [Development of the rational choice theory in foreign criminology and its impact on crime control policy] // *Izvest. Ros. gos. ped. un-ta im. A. I. Gercena*. 2010. № 120.

4. Golina V. V., Kolodyazhnyj M. G. (2013) Kongressy OON po preduprezhdeniyu prestupnosti i ugolovnomu pravosudiyu: sb. materialov: v 3 kn. [United Nations congresses on crime prevention and criminal justice: a collection of materials: in 3 books] / Nac. akad. pravovyh nauk Ukrainy; NII izuch. probl. prestupnosti im. akad. V. V. Stashisa. Kн. 2. Kiev: Pravo Ukrainy; Har'kov: Pravo [in Russian].

5. Petrenko A. V. Strategii preduprezhdeniya prestuplenij v SSHA [Strategies for crime prevention in the USA]. Retrieved from: <http://www.justicemaker.ru/view-article.php?art=2109&id=21> [in Russian].

6. Primenenie sudebnyh zapretov v borbe s organizovannoj prestupnostyu (2015) [The application of injunctions in the fight against organized crime]. *Bor'ba s prestupnost'yu za rubezhom (po materialam zarubezhnoj pechati)*. №6 [in Russian].

7. Yaponskie zakony v borbe s organizovannoj prestupnostyu (2014) [Japanese laws in the fight against organized crime]. *Bor'ba s prestupnost'yu za rubezhom (po materialam zarubezhnoj pechati)*. №1 [in Russian].

8. Mezhdunarodnye zakony o registracii seksualnyh prestuplenij (2014) [International laws on the registration of sexual crimes]. *Bor'ba s prestupnost'yu za rubezhom (po materialam zarubezhnoj pechati)*. №9 [in Russian].

Голина В. В., Шрамко С. С. Запобіжний потенціал стратегії зменшення можливостей вчинення злочинів

Стаття присвячена дослідженню профілактичного потенціалу стратегії зменшення можливостей вчинення злочинів. Акцентовано увагу на питанні щодо перегляду традиційних підходів до запобігання злочинності та її проявів в Україні у зв'язку з їх низькою ефективністю. Авторами зазначено, що стратегія є складовою частиною загальносоціального, спеціально-кримінологічного та індивідуального запобігання злочинності, завданням якої є виявлення і структурування специфічних, часто типових ситуацій вчинення окремих видів, груп злочинів, тобто запобігання злочинів на мікрогеографічному рівні.

Провідна ідея розглядуваної стратегії полягає у мінімізації злочинних посягань засобами підвищення безпеки оточуючого середовища, людей і матеріальних цінностей, що потребує постійного моніторингу та аналізу злочинності на місцях і винахідливості у запровадженні традиційних і нетрадиційних заходів. Наведені приклади із зарубіжної і вітчизняної практики запобігання злочинності шляхом зменшення можливостей вчинення злочинів. У статті робиться висновок, що актуальним напрямом для подальших досліджень є питання втілення стратегії у сучасну теорію та практику протидії злочинності в Україні.

Ключові слова: стратегія зменшення можливостей вчинення злочинів, система запобігання злочинності, усунення умов злочинних проявів, захищений простір.

Голина В. В., Шрамко С. С. Предупредительный потенциал стратегии уменьшения возможности совершения преступлений

Статья посвящена исследованию профилактического потенциала страте-

гии уменьшения возможностей совершения преступлений. Акцентировано внимание на вопросе пересмотра традиционных подходов к предупреждению преступности и ее проявлений в Украине в связи с их низкой эффективностью. Авторами отмечено, что Стратегия является составной частью общесоциального, специально-криминологического и индивидуального предупреждения преступности, задачей которой является выявление и структурирование специфических, часто повторяющихся ситуаций совершения отдельных видов или групп преступлений, т.е. предотвращение преступлений на микрогеографическому уровне.

Основная идея рассматриваемой стратегии состоит в минимизации преступных посягательств мерами повышения безопасности окружающей среды, людей и материальных ценностей, что требует постоянного мониторинга и анализа преступности на местах и изобретательности во внедрении традиционных и нетрадиционных мероприятий. Приведены примеры из зарубежной и национальной практики предупреждения преступности путем уменьшения возможностей совершения преступлений. В статье делается вывод, что актуальным направлением для дальнейших исследований является вопрос внедрения Стратегии в современную теорию и практику противодействия преступности в Украине.

Ключевые слова: стратегия уменьшения возможностей совершения преступлений, система предупреждения преступности, устранение условий преступных проявлений, защищенное пространство.

Holina V. V., Shramko S. S. Preventive potential of reduction strategy of crimes committing opportunities

The article is devoted to the studying of the preventive potential of reduction strategy of crimes committing opportunities. Attention is focused on the issue of the revision of traditional approaches to crime prevention by reason of its low efficiency. The authors noted that the Strategy is an integral part of the general social, special-criminological and individual crime prevention, the task of which is to identify and structure specific, often repetitive situations of committing particular types or groups of crimes, i.e. crime prevention at the microgeographic level.

The main idea of the considered strategy is to minimize criminal encroachments by measures for improving the security of the environment, people and property, which requires constant monitoring and analysis of crime at the local level and ingenuity in the implementation of traditional and non-traditional activities. There are examples of foreign and national practice of crime prevention by reducing the possibility of committing crimes. The article concludes that the actual direction for further research is the issue of introducing the Strategy into the modern theory and practice of counteraction to crime in Ukraine.

Key words: reduction strategy of crimes committing opportunities, crime prevention system, elimination of conditions of criminal exertions, protected space.

Рекомендовано до опублікування на засіданні відділу криминологічних досліджень НДІ ВПЗ імені академіка В. В. Сташиса НАПрН України (протокол № 14 від 27.09.2017 р.).

УДК: 343.974

НАПРЯМИ УДОСКОНАЛЕННЯ НОРМАТИВНО-ПРАВОВОГО ЗАБЕЗПЕЧЕННЯ КООРДИНАЦІЇ ТА ВЗАЄМОДІЇ У СФЕРІ БОРОТЬБИ З ОРГАНІЗОВАНОЮ ЗЛОЧИННІСТЮ

С. А. Шепетько, кандидат юридичних наук, перший заступник Керівника МНДЦ з проблем боротьби з організованою злочинністю при Раді національної безпеки і оборони України,

О. А. Клименко, кандидат юридичних наук, начальник відділу МНДЦ з проблем боротьби з організованою злочинністю при Раді національної безпеки і оборони України.

Постановка проблеми. Згідно із положеннями Концепції розвитку сектору безпеки і оборони України, затвердженої Указом Президента України від 14 березня 2016 р. №92/2016, нерозв'язаними проблемами у секторі безпеки і оборони залишаються, зокрема: недосконалість процесу формування, координації та взаємодії складових сектору безпеки і оборони під час вирішення спільних завдань із забезпечення національної безпеки; недосконала і неефективна взаємодія між центральними та місцевими органами державної влади, насамперед з питань запобігання і боротьби з тероризмом. Для ефективного розвитку сектору безпеки і оборони в сучасних умовах передбачається підвищення рівня міжвідомчої координації і взаємодії [1].

З огляду на це підвищенню ефективності забезпечення національної безпеки передує необхідність посилення заходів координації та взаємодії між суб'єктами, що беруть участь у боротьбі з організованою злочинністю. Саме завдяки координації діяльності та взаємодії цих правоохоронних органів у сфері боротьби з організо-

ваною злочинністю систематизуються та об'єднуються їх зусилля з інституціями держави та структурами громадянського суспільства.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Розробкою теоретичних питань координації та взаємодії суб'єктів по боротьбі зі злочинністю займалися такі вчені, як В. Б. Авер'янов, О. Ф. Андрійко, О. М. Бандурка, Г. Ю. Бондар, М. Й. Вільгушинський, О. М. Ключев, В. І. Крігер, С. В. Прилуцький, М. І. Сірий, О. П. Снігер'єв, А. В. Форостяний, В. В. Чумак та ін.

Метою статті є визначення напрямів удосконалення законодавства щодо підвищення рівня координації та взаємодії у сфері боротьби з організованою злочинністю.

Виклад основного матеріалу. В юридичній термінології слід розрізнити значення та співвідношення понять «координація» і «взаємодія». Термін «взаємодія» означає співдію, тобто взаємний зв'язок між предметами в дії, а також погоджену дію між ними [2, с. 623–624]. Поняття «взаємодія» використовується в тому випадку, коли мова йде про взаємоузгоджену і спільну діяльність різноманітних органів, організацій, установ або їх структурних підрозділів.

Взагалі первинне значення слова «взаємодія» – це взаємний зв'язок явищ, взаємна підтримка. Значення взаємодії як форми взаємозв'язку та взаємної підтримки полягає в тому, що правоохоронні органи в цілому, конкретні їх служби або структурні підрозділи у взаємодії один з одним та з іншими організаціями досягають значно більших результатів у менші строки із меншими витратами сил. У спеціальній юридичній літературі поруч із цим поняттям використовується термін «координація» (від лат. погодження, узгодження), що означає узгодження, приведення у відповідність, установалення взаємозв'язку між діями, поняттями, рухами тощо [3, с. 362].

Як видно із наведених дефініцій, ці поняття мають багато спільного та принципово не відрізняються. У них однаково акцент робиться на спільній діяльності, її узгодженому характері, наявності спільних цілей або завдань тощо. Такий невизначений характер цих категорій призвів до ситуації, коли одні й ті самі відносини та інститути кваліфікувались авторами, які дотримувались протилежних концептуальних поглядів, з одного боку як відносини координації,

а з другого – як відносини взаємодії. Така ситуація призвела до того, що протягом тривалого часу терміни «координація» та «взаємодія» в юридичній літературі не розрізняли. Деякі автори й дотепер використовують ці терміни як тотожні [4, с. 35].

Однак серед більшості науковців сформувався інший погляд, згідно з яким взаємодія – це більш широке поняття, ніж координація, воно охоплює всі форми зв'язків між суб'єктами будь-якої діяльності. Прихильники цієї позиції зазначають, що взаємодія – це будь-яка спільна узгоджена діяльність різних суб'єктів із виконання покладених завдань. Суть взаємодії полягає у спільних узгоджених діях, спрямованих на спільні цілі, у взаємодопомозі у процесі розв'язання завдань [5, с. 273–280].

Незважаючи на те, що сутність термінів «координація» і «взаємодія» схожа, вони різняться тим, що при координації одна зі сторін організовує ці відносини, а друга – лише виконує умови відносин. При взаємодії обидві сторони зобов'язані організовувати відносини, оскільки небажання одного з учасників припиняє існування відносин. У кожному конкретному випадку одна чи друга сторона відносин бере на себе функцію організації відносин. При координації перша сторона – організатор – виступає як керуючий компонент системи, тобто є суб'єктом управління, а друга сторона є керованим компонентом, тобто об'єктом управління, якому немає потреби нести організаторський тягар [6, с. 54].

Ми погоджуємося з таким поглядом на розмежування понять «координація» та «взаємодія», однак слід додати, що відносини координації і взаємодії дуже близькі за своїм характером, хоча і не збігаються. Крім того, термін «взаємодія» може мати вузьке та широке значення. У широкому значенні під взаємодією розуміють співпрацю, яка розкривається у спільних узгоджених діях, спрямованих на спільну мету, у взаємній допомозі під час вирішення завдань. Так, Т. Л. Маркелов підкреслює, що «взаємодія – це глибоке поняття, до якого входять спілкування, зв'язок і взаємодопомога у вирішенні спільних завдань» [7, с. 110]. У вузькому ж значенні термін «взаємодія» використовується у спеціальній літературі, де під нею розуміється планомірне спільне здійснення комплексу заходів боротьби зі злочинністю [8, с. 94].

Таким чином, під взаємодією правоохоронних органів, які здійснюють боротьбу з організованою злочинністю, слід розуміти спільні дії працівників зазначених підрозділів за наявності єдиної мети, коли дії одного суб'єкта пристосовані до потреб іншого з урахуванням його інтересів шляхом поєднання повноважень, методів і засобів для досягнення ефективності боротьби з організованою злочинністю.

Взаємодія – обов'язковий елемент змісту організації зовнішньо функціональних видів діяльності органів по боротьбі з організованою злочинністю. Метою взаємодії є:

- зосередження ресурсів і посилення координації діяльності правоохоронних і контррозвідувальних органів України в боротьбі з організованою злочинністю;

- раціональне поєднання сил, засобів та повноважень суб'єктів взаємодії для боротьби з організованою злочинністю;

- усунення передумов до дублювання повноважень елементами системи державних органів, які здійснюють боротьбу з організованою злочинністю, запобігання випадкам порушення законодавства, неправомірного обмеження прав та свобод громадян унаслідок здійснення спеціальних заходів неналежними суб'єктами;

- посилення спроможності щодо своєчасного виявлення та усунення або нейтралізації негативних соціальних процесів і явищ, що породжують організовану злочинність та сприяють шляхом створення динамічної міжвідомчої системи здійсненню правозастосовної діяльності;

- запобігання вчиненню нескоординованих дій, пов'язаних із застосуванням засобів примусу, в тому числі спеціальних засобів та зброї, а також спеціальних технічних засобів.

Практика організації взаємодії свідчить про те, що правоохоронні органи об'єднують свої зусилля тільки в межах реалізації деяких рішень спільних колегій, під час здійснення спільних оперативних операцій щодо попередження та викриття певних видів правопорушень або під час роботи спільних оперативно-розшукових чи слідчо-оперативних груп. Можна констатувати, що у сфері взаємодії існують нерозв'язані проблеми теоретичного, організаційного та юридичного характеру, стан взаємодії у багатьох напрямках потребує змін на краще.

Інструкція про взаємодію правоохоронних органів у сфері боротьби з організованою злочинністю, затверджена ще спільним наказом МВС та ЦУ СБ України від 10 червня 2011 р. № 317/235 (далі – Інструкція), є застарілою, оскільки регламентує порядок здійснення спецпідрозділами СБУ спільних заходів із підрозділами МВС України, які на сьогодні ліквідовані (п. 3.2. Інструкції – із Головним управлінням по боротьбі з організованою злочинністю Міністерства внутрішніх справ України, з управліннями по боротьбі з організованою злочинністю головних управлінь, управлінь МВС України в Автономній Республіці Крим, областях, містах Києві та Севастополі) [9].

Крім того, Законом України «Про організаційно-правові основи боротьби з організованою злочинністю» встановлено імперативні вимоги щодо здійснення взаємодії. Зокрема, ст. 16 згаданого Закону України, що регламентує саме питання взаємин між органами Національної поліції та Служби безпеки України в питаннях боротьби з організованою злочинністю, визначає (п. 4 зазначеної статті) необхідність видання спільних нормативних актів Міністерства внутрішніх справ України і Служби безпеки України про умови і порядок обміну інформацією між спеціальними підрозділами Служби безпеки України та підрозділами органів Національної поліції [10].

У свою чергу, п. 1 Положення про координацію діяльності правоохоронних органів у сфері протидії злочинності та корупції від 13 лютого 2013 р. № 5/132/21/4/84/82/ОД-13/10 (далі – Положення) визначено, що «відповідно до статей 10, 29 Закону України «Про прокуратуру», абзацу третього частини п'ятої статті 5 Закону України «Про засади запобігання і протидії корупції» Генеральний прокурор України та підпорядковані йому прокурори з метою підвищення ефективності протидії злочинності та корупції координують діяльність правоохоронних органів із цих питань». Згідно з пунктом 4 Положення основною формою координації визначено проведення під головуванням відповідного прокурора координаційної наради керівників правоохоронних органів.

Указані вимоги вбачаються застарілими, оскільки базуються на нормах Законів України, що втратили чинність. Зокрема, Положення ґрунтується на вимогах ст. 10 Закону України «Про прокуратуру»

(від 05 листопада 1991 р. № 1789-ХІІ у редакції Закону від 18 вересня 2012 р. № 5288-VІ):

«Генеральний прокурор України та підпорядковані йому прокурори з метою підвищення ефективності протидії злочинності та корупції координують діяльність правоохоронних органів з питань протидії злочинності та корупції. Координаційні повноваження прокуратури реалізуються шляхом проведення спільних нарад, створення міжвідомчих робочих груп, проведення узгоджених заходів, аналітичної діяльності. Основною формою координації діяльності правоохоронних органів є проведення координаційної наради її керівників під головуванням відповідного прокурора. Організація роботи з координації діяльності правоохоронних органів по боротьбі із злочинністю та корупцією визначається Положенням, яке розробляється і затверджується Генеральним прокурором України за погодженням з керівниками правоохоронних органів» [11].

Згідно із цими вимогами вже *нечинного* Закону функція координації діяльності правоохоронних органів у сфері протидії злочинності та корупції здійснювалася як окрема (від функції нагляду) функція. Натомість чинним Законом України «Про прокуратуру» від 14 жовтня 2014 р. № 1697-VІІ передбачено, що координаційна діяльність прокуратури може здійснюватися *лише в межах виконання функції нагляду* за додержанням законів органами, що провадять оперативно-розшукову діяльність, дізнання, досудове слідство [12].

Слід зазначити, що координацію діяльності правоохоронних органів у сфері протидії злочинності, у тому числі її організованим формам, визначено на законодавчому рівні як повноваження лише органів прокуратури. Так, ч. 2 ст. 25 Закону України «Про прокуратуру» («Нагляд за додержанням законів органами, що провадять оперативно-розшукову діяльність, дізнання, досудове слідство») визначає, що «Генеральний прокурор, керівники регіональних та місцевих прокуратур, їх перші заступники та заступники відповідно до розподілу обов'язків, *здійснюючи нагляд за додержанням законів органами, що провадять оперативно-розшукову діяльність, дізнання, досудове слідство, координують діяльність правоохоронних органів* відповідного рівня у сфері протидії злочинності [12].

В основу Положення покладені також вимоги абз. 3 ч. 5 ст. 5 *нечинного* Закону України «Про засади запобігання і протидії корупції» від 7 квітня 2011 р. № 3206-VI про те, що *координацію діяльності правоохоронних органів з питань протидії корупції здійснюють у межах наданих повноважень, визначених законами, Генеральний прокурор України та підпорядковані йому прокурори* [13]. Чинним Законом України «Про запобігання корупції» від 14 жовтня 2014 р. № 1700-VII зазначені повноваження на прокурорів не покладаються [14]. Разом із тим Положення не містить посилення на Закон України «Про Раду національної безпеки і оборони України», яким визначено, що *«відповідно до функцій, визначених Конституцією України та цим Законом, Рада національної безпеки і оборони України координує і контролює діяльність органів виконавчої влади з протидії корупції, забезпечення громадської безпеки та боротьби із злочинністю з питань національної безпеки і оборони»* [15].

Отже, замість наявності застарілих нормативно-правових актів (які, однак, можуть бути застосовані в разі необхідності шляхом звернення до прийомів аналогії у праві), може мати місце ситуація повної відсутності нормативної визначеності на підзаконному (прикладному) рівні у сфері протидії організованим злочинності. Тому визнання підзаконних нормативно-правових актів такими, що втратили чинність, слід здійснювати одночасно з виданням нових спільних актів про координацію діяльності правоохоронних органів у сфері протидії злочинності та про взаємодію між Службою безпеки України і Міністерством внутрішніх справ України у сфері боротьби з організованою злочинністю.

Висновки. З метою підвищення ефективності координації зусиль у боротьбі з організованою злочинністю та організації дієвої взаємодії спеціальних підрозділів з державними органами, що беруть участь у боротьбі з організованою злочинністю, та контролюючими органами доцільно вжити таких організаційно-правових заходів:

1. Визначити координаційний орган, який відповідатиме за ефективне функціонування механізмів координації та взаємодії у сфері протидії організованим злочинності, здійснюватиме органі-

заційне забезпечення та оцінку реалізації державної політики у цій сфері.

2. Розробити та впровадити в практичну діяльність єдиний уніфікований Порядок комплексної взаємодії органів, що ведуть боротьбу з організованою злочинністю, насамперед Національної поліції України та Служби безпеки України, який би зосередив методи, заходи, форми та алгоритми спільної діяльності. Такий підхід дасть можливість виключити повторення та дублювання різних напрямів і форм взаємодії органів, що ведуть боротьбу з організованою злочинністю.

3. Із метою приведення Положення у відповідність до чинних законодавчих норм розробити проект Положення про організацію роботи з координацію діяльності правоохоронних органів у сфері протидії злочинності.

4. Нормативно забезпечити створення Єдиного інтеграційного банку даних, який має використовуватися в режимі он-лайн усіма суб'єктами, що здійснюють заходи з протидії організованій злочинності.

Координація зусиль боротьби з організованою злочинністю та організація дієвої взаємодії спеціальних підрозділів з державними органами, що беруть участь у боротьбі з організованою злочинністю, дає можливість забезпечувати цілеспрямованість у вирішенні найбільш актуальних завдань, більш раціонально розподіляти між ними сили і використовувати різноманітні адміністративно-правові засоби та методи. Саме тому без розробки дієвих механізмів організації координації діяльності та взаємодії між органами, що здійснюють боротьбу з організованою злочинністю, є неможливим ефективне забезпечення національної безпеки.

Перелік літератури

1. Про рішення Ради національної безпеки і оборони України від 4 березня 2016 року «Про Концепцію розвитку сектору безпеки і оборони України»: Указ Президента України від 14 березня 2016 р. №92/2016. *Офіц. вісн. України*. 2016. №23. Ст. 898.

2. Новий тлумачний словник української мови: у 4 т. : 42000 слів / [уклад. В. Яременко, О. Сліпушко]. К. : Аконіт, 1998. Т. 1; А – Є. 1998. 910 с.

3. Новий тлумачний словник української мови: у 4 т. : 42000 слів / [уклад. В. Яременко, О. Сліпушко]. К. : Аконіт, 1998. Т. 2; Ж – ОБД. 1998. 910 с.

4. Маркелов Т. Л. Проблемы координации в борьбе с правонарушениями // *Вопросы борьбы с преступностью*: сб. науч. тр. Москва, 1977. Вып. 26. С. 35–48.

5. Бандурка А. М., Давиденко Л. М. Преступность в Украине: причины и противодействие: монографія. Харьков: Основа, 2003. 368 с.

6. Арістова І. В. Державна інформаційна політика: організаційно-правові аспекти: монографія; за заг. ред. О. М. Бандурки. Харків: Ун-т внутр. справ, 2000. 368 с.

7. Маркелов Т. Л. Взаимосвязь органов прокуратуры с общественностью в борьбе с правонарушениями // *Проблемы участия общественности в борьбе с преступностью*. Москва, 1978. С.100–142.

8. Криминология: учебник / под ред. Н. Ф. Кузнецовой, Г. М. Миньковского. Москва: БЕК, 1998. 415 с.

9. Про затвердження Інструкції про взаємодію правоохоронних органів у сфері боротьби з організованою злочинністю: наказ Міністерства внутрішніх справ України, Центрального управління Служби безпеки України від 10 червня 2011 р. № 317/235. *Офіц. вісн. України*. 2011. № 53. Ст. 2139.

10. Про організаційно-правові основи боротьби з організованою злочинністю: Закон України від 30 червня 1993 р. № 3341-ХІІ. *Відом. Верхов. Ради України*. 1993. № 35. Ст. 358.

11. Про прокуратуру: Закон України від 5 листопада 1991 р. № 1789-ХІІ. *Відом. Верхов. Ради України*. 1991. № 53. Ст. 793.

12. Про прокуратуру: Закон України від 14 жовтня 2014 р. № 1697-VII. *Відом. Верхов. Ради України*. 2015. № 2–3. Ст. 12.

13. Про засади запобігання і протидії корупції: Закон України від 7 квітня 2011 р. № 3206-VI. *Відом. Верхов. Ради України*. 2011. № 40. Ст. 404.

14. Про запобігання корупції: Закон України від 14 жовтня 2014 р. № 1700-VII. *Відом. Верхов. Ради України*. 2014. № 49. Ст. 2056.

15. Про Раду національної безпеки і оборони України: Закон України від 5 березня 1998 р. № 183/98-ВР. *Відом. Верхов. Ради України*. 1998. № 35. Ст. 237.

Транслітерація переліку літератури

1. Pro rishennia Rady Natsionalnoi Bezpeky ta Oborony Ukrainy vid 04.03.2016 r. «Pro kontseptsiiu rozvytku sektoru bezpeky ta oborony Ukrainy»: Ukaz Prezydenta Ukrainy vid 14 bereznia №92/2016. [On the decision of the National Security and Defense Council of Ukraine dated March 4, 2016 «On the Concept of Development of the Security and Defense Sector of Ukraine»: The Order of the President of Ukraine dated March 14, 2016, No. 92/2016. Ofitsiynyi Visnyk Ukrainy – Official Gazette of Ukraine, No. 23 [in Ukrainian].

2. Yaremenko, V., Slipushko, O. (1998). Novyi tlumachnyi slovnyk ukrainskoi movy : u 4 t. : 42000 sliv/ K. : Akonit, 1998. T. 1; A – YE. 1998. 919 s. [New Explanatory Dictionary of the Ukrainian Language: Eds. V. Yaremenko, O. Slipushko]. Kiev: Akonit, 1998 [in Ukrainian].

3. Yaremenko, V., Slipushko, O. (1998). Novyi tlumachnyi slovnyk ukrainskoi movy : u 4 t. : 42000 sliv/ K. : Akonit, 1998. T. 2; ZH – OBD. 919 s. [New Explanatory Dictionary of the Ukrainian Language: Eds. V. Yaremenko, O. Slipushko]. (2nd vol.) Kiev: Akonit [in Ukrainian].

4. Markelov, T. L. (1977). Problemy koordinatsyi v borbe s pravonarusheniiami // Voprosy borby s prestupnostiu: sb. nauch. tr. M., Vyp. 26. s. 35–48. [Problems of coordination in combating offenses / T. L. Markelov // Problems of coordination for combating the crime] 1977, Issue 26, pp. 35–48, Moscow [in Russian].

5. Bandurka, A. M., Davidenko L. M. (2003). Prestupnost v Ukraine: prichyny i protivodeistvie: [monogr.]. Kharkiv : Osnova, 368 s. [Crime in Ukraine: Causes and Opposition: [monogr.]/ A. M. Bandurka, L. M. Davydenko]. Kharkiv. Osnova, 368 p. [in Ukrainian].

6. Aristova, I. V. (2000). Derzhavna informatsiina polityka : organizatsiino-pravovi aspekty : [monografiia]; za zag. red. doktora yuryd. nauk, prof. O. M. Bandurky. Kh. : Un-t vnutr. sprav, 2000. 368 s. [State information policy: organizational and legal aspects: [monograph] / I. V. Aristova ; per Eds. doctor of law Sciences, prof. O. M. Bandurku]. Kharkiv: University of Internal affairs, 2000. 368 p. [in Ukrainian].

7. Markelov, T. L. (1978) Vzaimosviaz organov prokuratury s obshchestvennostiu v borbe s pravonarusheniiami // Problemy uchastiia obshchestvennosti v borbe s prestupnostiu. M., s. 100–142 [The relationship of the prosecutor's office with the public in the fight against violations / T. L. Markelov // Problems of public participation in the fight against crime], Moscow, p. 100–142 [in Russian].

8. Kuznetsovoi, N. F, Minkovskoho, G. M. (pod red.). (1998). Kriminologija: [ucheb.] /M. : BEK, 415 s. [Criminology: textbook.] / Eds. prof. N. F. Kuznetsova, prof. G. M. Minkovsky. Moscow: BEK [in Russian].

9. Pro zatverdzhennia Instruksii pro vzaiemodiiu pravookhoronnykh organiv u sferi borotby z organizovanoi zlochynnistiu : Nakaz Ministerstva vnutrishnikh sprav Ukrainy, Tsentralnogo upravlinnia Sluzhby bezpeky Ukrainy vid 10 chervnia 2011 r. № 317/235. [On Approval of the Instruction on the Interaction of Law Enforcement Bodies for combating against Organized Crime: Order of the Ministry of Internal Affairs of Ukraine, Central Directorate of the Security Service of Ukraine 10.06. 2011, No. 317/235]. (2011) Ofitsiyni visnyk Ukrainy. – Official Gazette of Ukraine. Issue 53, p. 2139 [in Ukrainian].

10. Pro organizatsiino-pravovi osnovy borotby z organizovanoi zlochynnistiu : Zakon Ukrainy vid 30 chervnia 1993 r. № 3341-XII [On the Organizational and Legal Basis for combating against Organized Crime: Law of Ukraine of June 30, 1993, No. 3341-XII]. (1993) Vidomosti Verkhovnoi Rady Ukrainy, – Gazette of the Verkhovna Rada of Ukraine. Issue 35. p. 358 [in Ukrainian].

11. Pro prokuraturu: Zakon Ukrainy vid 05 lystopada 1991 r. № 1789-XII [On the Prosecutor's Office: Law of Ukraine dated November 5, 1991 No. 1789-XII]. Vidomosti Verkhovnoi Rady Ukrainy – The Gazzete of Verkhovna Rada of Ukraine. Issue 53. [in Ukrainian].

12. Pro prokuraturu: Zakon Ukrainy vid 14 zhovtnia 2014 r. № 1697-VII [On the Prosecutor's Office: Law of Ukraine dated October, 14 2014, No. 1697-VII]. Vidomosti Verkhovnoi Rady Ukrainy – The Gazzete of Verkhovna Rada of Ukraine. Issue 2–3. [in Ukrainian].

13. Pro zasady zapobigannia i protydii koruptsii : Zakon Ukrainy vid 07 kvitnia 2011 r. № 3206-VI [On the Principles of Prevention and Counteraction to Corruption: Law of Ukraine dated April 7, 2011 No. 3206-VI]. (2011) Vidomosti Verkhovnoi Rady Ukrainy – The Gazzete of Verkhovna Rada of Ukraine. Issue 40, p. 404 [In Ukrainian].

14. Pro zapobigannia koruptsii : Zakon Ukrainy vid 14 zhovtnia 2014 r. № 1700-VII [Preventing Corruption: Law of Ukraine dated October 14, 2014 № 3206-VI]. (2014) Vidomosti Verkhovnoi Rady Ukrainy. – The Gazzete of Verkhovna Rada of Ukraine. Issue 49, p. 2056 [in Ukrainian].

15. Pro Radu Natsionalnoi Bezpeky ta Oborony Ukrainy : Zakon Ukrainy vid 5 bereznia 1998 r. № 183/98-VR [About the Council of National Security and Defense of Ukraine: Law of Ukraine dated March 5, 1998, No. 183/98-BP]. (1998) Vidomosti Verkhovnoi Radu Ukrainy – The Gazzete of Verkhovna Rada of Ukraine. Issue 35, p. 237 [In Ukrainian].

Шепетько С. А., Клименко О. А. Напрями удосконалення нормативно-правового забезпечення координації та взаємодії у сфері боротьби з організованою злочинністю

У статті висвітлено актуальні питання координації та взаємодії у сфері боротьби з організованою злочинністю. Проаналізовано співвідношення понять «координація» та «взаємодія». Сформульовано пропозиції та рекомендації щодо визначення організаційно-правових заходів з метою підвищення ефективності координації зусиль у боротьбі з організованою злочинністю та організації взаємодії спеціальних підрозділів із державними органами, що беруть участь у боротьбі з організованою злочинністю.

Запропоновано розробити та впровадити в практичну діяльність єдиний уніфікований Порядок комплексної взаємодії органів, що ведуть боротьбу з організованою злочинністю. Такий підхід дозволить виключити повторення та дублювання різних напрямів і форм взаємодії органів, що ведуть боротьбу з організованою злочинністю. Наголошено на необхідності розробки проекту Положення про організацію роботи з координацію діяльності правоохоронних органів у сфері протидії злочинності. Визначено, що варто нормативно забезпечити створення Єдиного інтеграційного банку даних, що має використовуватися у режимі он-лайн усіма суб'єктами, що здійснюють заходи з протидії організованій злочинності.

Ключові слова: взаємодія, координація, організована злочинність, правоохоронні органи.

Шепетько С. А., Клименко О. А. Направления усовершенствования нормативно-правового обеспечения координации и взаимодействия в сфере борьбы с организованной преступностью

В статье отражены актуальные вопросы координации и взаимодействия в сфере борьбы с организованной преступностью. Проанализированы соотношения понятий «координация» и «взаимодействие». Сформулированы предложения и рекомендации по определению организационно-правовых мероприятий с целью повышения эффективности координации усилий в борьбе с организованной преступностью и организации взаимодействия специальных подразделений с государственными органами, участвующими в борьбе с организованной преступностью.

Предложено разработать и внедрить в практическую деятельность единый унифицированный Порядок комплексного взаимодействия органов, ведущих борьбу с организованной преступностью. Такой подход позволит исключить повторение и дублирование различных направлений и форм взаимодействия органов, ведущих борьбу с организованной преступностью. Отмечена необходимость разработки проекта Положения об организации работы по координации деятельности правоохранительных органов в сфере противодействия преступности. Определена потребность для создания Единого интеграционного банка данных, который должен функционировать в режиме он-лайн и использоваться всеми субъектами которые берут участие в противодействии организованной преступности.

Ключевые слова: взаимодействие, координация, организованная преступность, правоохранительные органы.

Shepetko S. A., Klimenko O. A. The directions of improvement of normative-legal providing of coordination and interaction related to combating organized crime

The article deals with the topical issues of coordination and cooperation related to combating organized crime. The correlation between the concepts of «coordination» and «interaction» is analyzed.

Proposals and recommendations on the definition of organizational and legal measures are formulated in order to increase the effectiveness of coordination of the efforts for combating organized crime and the organization of interaction of special units with state authorities involved for combating organized crime.

It was proposed to develop and implement a unified procedure for the integrated interaction of bodies combating organized crime. This mechanism will exclude a repetition and duplication of various directions and forms of interaction between bodies fighting organized crime. In order to apply the Regulations in compliance with the current legislative norms, the necessity to develop a draft Regulation on the organization of work to coordinate the activities of law enforcement agencies for combating crime was noted. It is determined that it is necessary to ensure the creation of the Unified Integration Data Bank, which should be used on-line by all individuals that carry out activities to resist organized crime.

Key words: an interaction, a coordination, organized crime, law enforcement agencies.

Рекомендовано до опублікування на засіданні наукової ради Міжвідомчого науково-дослідного центру з проблем боротьби з організованою злочинністю при Раді національної безпеки і оборони України (протокол №4 від 13.10.2017 р.).

УДК 342.951; 343.9 (477)

ХАРАКТЕРИСТИКА КРИМІНАЛЬНОГО АНАЛІЗУ З УРАХУВАННЯМ ПРАКТИКИ ЙОГО ВИКОРИСТАННЯ В ОПЕРАТИВНО-РОЗШУКОВІЙ ДІЯЛЬНОСТІ ДЕРЖАВНОЇ ПРИКОРДОННОЇ СЛУЖБИ УКРАЇНИ

В. В. Половніков, кандидат юридичних наук, доцент, начальник кафедри управління оперативно-розшуковою діяльністю Національна академія Державної прикордонної служби України імені Богдана Хмельницького

Постановка проблеми. До питання про роль і місце кримінального аналізу в оперативно-розшуковій діяльності (далі – ОРД) оперативних підрозділів Державної прикордонної служби (далі – ДПС), Національної поліції та інших правоохоронних органів України щодо протидії злочинності останнім часом прикуто велику увагу як науковців, так і практиків. ДПС України ще у 2005 р. розпочала процес запровадження кримінального аналізу в діяльність оперативних підрозділів [1] і вже має певний позитивний досвід його використання в ОРД.

Разом із тим і на сьогодні ще залишається чимало проблемних питань, що стосуються визначення та єдиного розуміння поняття й видів кримінального аналізу, нормативно-правового регулювання його використання в ОРД і, відповідно, в практичній діяльності оперативних підрозділів ДПС України, використання результатів (продуктів) кримінального аналізу тощо.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Загальні теоретичні положення, що стосуються використання аналізу як методу виявлення і розслідування злочинів, можна виокремити у процесі дослідження теоретико-правових і організаційних засад кримінології, криміналістики, інформаційно-аналітичного забезпечення ОРД, інформаційного й аналітичного пошуку, кримінальної і аналітичної

розвідки, використання кібернетичних методів у діяльності поліції та інших правоохоронних органів України, яким присвячено багато наукових праць. Однак їх зміст свідчить про те, що поза достатньою увагою авторів залишилися питання саме щодо суті кримінального аналізу в його сучасному розумінні використання в ОРД ДПС України. Тим більше, що висвітлення особливостей здійснення інформаційно-аналітичної роботи в ОРД, її засобів та ін., як правило, відбувалося в межах джерел інформації з обмеженим доступом.

Перші спроби висвітлення О. В. Власюком, Т. М. Дерев'янок питань щодо використання ДПС України кримінального аналізу в основному ґрунтувалися на історичних аспектах його зародження, становлення і використання в США, Великій Британії, інших країнах ЄС [2; 3]. Концептуальні засади запровадження системи управління ризиками і кримінальним аналізом у сфері інтегрованого управління кордонами України з урахуванням її євроінтеграційних спрямувань досліджував А. В. Махнюк [4]. Теоретичні засади у поєднанні з практичними результатами застосування кримінального аналізу в ОРД висвітлювали К. Ю. Бобков, Д. В. Коваленко, О. Б. Фаріон [5; 6] та ін.

До наукових праць, що певною мірою розкривають окремі аспекти використання аналізу, можна віднести і ті, які стосувались аналітичної розвідки в діяльності міліції. Це праці О. В. Бурьяка, О. Ю. Бусол, А. В. Мовчана, І. Ю. Нежданова та ін.

Постановка завдання. Незважаючи на ці напрацювання, дослідження питань, що стосуються характеристики кримінального аналізу в ОРД ДПС України, на достатньому рівні не проводилося. Мета статті – охарактеризувати поняття і види кримінального аналізу з урахуванням практики їх використання в ОРД ДПС України.

Виклад основного матеріалу дослідження. Поняття «кримінальний аналіз» уже давно використовується правоохоронцями інших країн, зокрема, США, Канади, Великої Британії, Федеративної Республіки Німеччина, Республіки Польща та ін., і лише віднедавна увійшло у лексику оперативних працівників ДПС та інших правоохоронних органів України.

А. В. Махнюк зазначає, що в країнах Європейського Союзу, США та інших країнах світу провадження кримінального аналізу

є обов'язковим для всіх правоохоронних органів. Його зміст, правила та процедури чітко визначено та врегульовано у правовому відношенні. Це, зокрема, стосується ведення ОРД, слідства та розгляду кримінальних справ у суді. Кримінальним аналізом займаються і такі міжнародні структури, як Інтерпол та Європол. Є певні відмінності, але вони мають непринциповий характер [4, с.3].

Відповідно поняття «кримінальний аналіз» запозичене за кордоном. У ДПС України воно прийшло з Прикордонної варті Республіки Польща і за своїм змістом об'єднує два окремі поняття: «кримінальний» і «аналіз».

Кримінальний (лат. *criminalis*) – той, що стосується вивчення злочинів і злочинності, боротьби і запобігання злочинам [7, с. 370]. Аналіз (від грец. ἀνάλυσις – розклад, розчленування) означає: 1) метод дослідження, що полягає в мисленому або практичному розчленуванні цілого на складові частини. Протилежне – *синтез*; 2) уточнення логічної форми (будови, структури) міркування засобами формальної логіки. Аналітичний – одержаний в результаті розчленування об'єкта й аналізу одержаних унаслідок цього частин [7, с. 47].

На думку М. Яніцкі, кримінальний аналіз є оперативно-слідчою дією, яка полягає в ідентифікації і якомога точному визначенні внутрішніх зв'язків між інформаціями (відомостями), що стосуються злочину, та будь-якими іншими даними, що були отримані з різних джерел, та використанні останніх для цілей оперативно-розшукової, дізнавальної і слідчої діяльності. **Інше визначення, на яке він посилається, було висвітлене в Інтернет-енциклопедії, згідно з яким** кримінальний аналіз – це пошук взаємозв'язків між інформаціями (відомостями), які стосуються подій злочинного характеру, осіб, пов'язаних з ними, та даними, що походять з інших джерел, та використання цих даних правоохоронними органами і судами [8, с. 9].

На думку А. В. Махнюка, попри те, що в Україні правоохоронні органи *de facto* займаються кримінальним аналізом, який є складовою кримінальної розвідки, *de jure* це питання не врегульовано. На його думку, кримінальний аналіз є специфічним видом інформаційно-аналітичної діяльності, що полягає в ідентифікації та якомога

точному визначенні внутрішніх зв'язків між інформаціями (відомостями, даними), що стосуються злочину, і будь-якими іншими даними, отриманими з різних джерел, використанні останніх в інтересах ведення оперативно-розшукової та дізнавальної діяльності, їх аналітичної підтримки [4, с. 3].

Грунтуючись на вищезазначеному, на нашу думку, кримінальний аналіз – це один із сучасних засобів оперативних підрозділів ДПС України із протидії злочинності, що передбачає застосування системи методів логіки (міркування й пізнання), інформаційного пошуку й використання наявних інформаційних баз даних з метою виявлення та встановлення внутрішніх закономірностей у зв'язках між об'єктами і подіями у сфері протиправної діяльності для їх візуалізації з використанням програмного аналітичного забезпечення або інших загальнодоступних комп'ютерних програм.

Деякою мірою визначення поняття кримінального аналізу схоже з визначенням поняття оперативно-розшукового прогнозування організованої злочинності в аналітичній розвідці, під яким О. Ю. Бусол розуміє науковий метод пізнання суб'єктів оперативно-розшукової діяльності (аналітиків оперативних підрозділів), що полягає в збиранні, аналізі, оцінюванні й опрацюванні оперативно-розшукової інформації, з метою визначення напрямів і форм діяльності та наслідків певних дій стосовно організованих злочинних груп та окремих їх членів, що забезпечує прийняття оптимальних оперативно-тактичних і стратегічних рішень керівниками оперативних підрозділів [9].

І хоча, у процесі кримінального аналізу теж здійснюється збирання, аналіз, оцінювання й опрацювання оперативно-розшукової інформації, його метою є виявлення та установлення внутрішніх закономірностей у зв'язках між об'єктами і подіями у сферах, які стосуються вчинення конкретного злочину (злочинів), злочинців, причетних до нього, методів ведення оперативно-розшукової справи (далі – ОРС) тощо, насамперед за допомогою комп'ютерного програмного забезпечення.

Швидкий розвиток електронно-обчислювальної техніки і програмного аналітичного забезпечення, інформаційних технологій та ін. дали новий поштовх для розвитку інноваційних підходів до

роботи з інформаційними масивами. Чим більш сучасніше програмне забезпечення, тим більші можливості відкриваються у здійсненні кримінального аналізу. Наявність програмного аналітичного забезпечення, а також вміння його використовувати є основою кримінального аналізу. Особливу роль при цьому відіграє особа того, хто здійснює кримінальний аналіз, його креативність, кмітливість, логічне мислення тощо.

На думку Т. М. Дерев'янка, з урахуванням історії і практики використання кримінального аналізу за кордоном можна стверджувати, що завдяки йому був створений новий вид інформації. Це так звана додаткова інформація, що містила в собі повний опис життя людини. Тобто до кримінальної справи додавали інформацію про банківські рахунки підсудного, відомості про фінансовий стан, довідки про сплату податків, а також документи про отримання і сплату кредитів, інформацію про матеріальні статки особи, приналежність до різного роду організацій, родинні зв'язки та інші дані про особу [3].

Упровадження системи кримінального аналізу в ДПС України дало можливість підвищити ефективність аналітичного супроводу ОРС і в цілому ОРД у сфері боротьби з організованою злочинністю, створило передумови для розвитку національного та міжнародного співробітництва в сфері проведення аналізу ризиків та кримінального аналізу.

З огляду на те, що система кримінального аналізу характеризується однаковими аналітичними процедурами, принципами та умовними символами візуального представлення, вона є своєрідною міжнародною мовою інтерпретування кримінальних подій аналітиками в усьому світі. Цей беззаперечний аргумент створює також нові можливості для розвитку результативної взаємодії і співпраці національних і міжнародних органів правопорядку. Відтак, знання у галузі кримінального аналізу – його видів, форм, сфер, умов і можливостей застосування – мають бути широко пропаговані, а особливо серед осіб, які безпосередньо та опосередковано залучені до процесу боротьби зі злочинністю. Знаннями, компетентністю і кваліфікаціями у сфері кримінального аналізу повинні, у різній мірі, володіти як кримінальні аналітики та їх керівництво на всіх

рівнях управління, так і особи, які здійснюють розшукові, оперативні дії, проводять дізнання і слідство [8, с. 4]. У теперішній ситуації належне використання кримінального аналізу є необхідним обов'язком усіх інститутів з боротьби з незаконною діяльністю [8, с. 10].

Під час здійснення кримінального аналізу забезпечується цілеспрямоване збирання/добування, упорядкування, фіксація, аналіз та оцінка кримінальної інформації, її представлення (візуалізація), передача та реалізація. При цьому розрізняють два основних види кримінального аналізу – оперативний і стратегічний [10].

Оперативний кримінальний аналіз спрямований безпосередньо на аналітичне забезпечення ОРД, зокрема, у межах роботи за ОРС. Метою збирання та аналізу інформації є створення та перевірка гіпотез і висновків щодо минулих, теперішніх і майбутніх протиправних дій, включаючи опис структури та сфери діяльності злочинних груп і передачу керівникові чіткої інформації, що стосується оперативно-розшукових заходів. Оперативним кримінальним аналізом можна охопити такі сфери: злочин, злочинці та методи ведення справ [11].

Стратегічний кримінальний аналіз – аналіз загроз безпеці державного кордону та суверенних прав України в її виключній (морській) економічній зоні з метою підготовки пропозицій для прийняття управлінських рішень та опрацювання концепцій у сфері боротьби зі злочинністю [4; 11].

Усі форми кримінального аналізу тісно пов'язані між собою. Якщо аналіз супроводжує ОРС, то одночасно її підтримує і дає підстави для розгляду нових версій, планування конкретних оперативно-розшукових заходів або відкриття нових ОРС. У процесі аналізу злочину застосовуються різного роду аналітичні технології, у тому числі графіки взаємозв'язків, руху, графіки перебігу подій або графіки діяльності, наявності прихованих доходів тощо. Під час аналітичного процесу оцінюється інформація щодо злочинця, ходу подій, знарядь вчинення злочину, часу та місця його вчинення тощо.

Практичне застосування оперативними підрозділами ДПС України кримінального аналізу підтвердило його високу ефективність у багатоепізодних справах, що охоплювали велику територію, вклю-

чали значну кількість подій і суб'єктів злочинних угруповань зі складною структурною побудовою. У цих випадках традиційні методи відстеження та асоціювання фактів були недостатньо ефективними. Прикладом тому є застосування оперативного кримінального аналізу у межах роботи за ОРС щодо протидії торгівлі людьми кримінальним аналітиком Сімферопольського прикордонного загону, який наводиться в літературі. За результатами аналітичного дослідження матеріалів ОРС і відомостей, які містилися у базі даних «Ризик» щодо фактів перетинання особами державного кордону України, було відпрацьовано два аналітичні звіти, унаслідок чого встановлено організатора протиправної діяльності, якого було введено до ОРС окремою постановою, встановлено коло осіб, які постраждали внаслідок діяльності об'єктів ОРС. Крім того, відпрацьовано схеми зв'язків між об'єктами з визначенням їх ролі у здійсненні протиправної діяльності. У кожному з аналітичних звітів опрацьовані висновки та надані рекомендації щодо подальшого провадження ОРС і заходів, спрямованих на збір доказової бази стосовно фігурантів ОРС [5].

Аналітичні дослідження дозволяють якісно опрацювати нові оперативні версії, спланувати додаткові оперативно-розшукові заходи зі справи, спланувати шляхи реалізації ОРС. В аналітичному звіті кримінальний аналітик дає рекомендації, а також показує приховані зв'язки, формує напрями дій оперативного працівника, візуалізує факти, що опосередковано підтверджують або спростовують ознаки злочину. Крім того, це дає можливість уникати перевантаження ОРС інформацією, що не має до справи ніякого відношення, систематизувати дані, що отримуються під час оперативно-розшукових заходів, визначити можливі джерела та напрями отримання доказової інформації

Серед інноваційних підходів, що вже запроваджені та активно використовується в ДПС України, слід відмітити перехід до оцінки інформації за методом 4x4, яка проводиться на основі чітко визначених критеріїв [12]. Такий метод запроваджено згідно зі стандартами, прийнятими в країнах-членах Європолу. Він передбачає окреме оцінювання джерел і змісту інформації.

Інноваційним кроком є також застосування спеціального програмного забезпечення IBM i2. У сфері кримінального аналізу «i2»,

як правило, застосовується з програмними продуктами IBM i2: iBase і Analyst's Notebook.

Analyst's Notebook (ANB) – основний компонент технологій «i2», що забезпечує переклад і демонстрацію аналітиками складної інформації у вигляді легко зрозумілих схем. IBM i2 може автоматизовано проаналізувати всі знайдені дані, розплутати складні зв'язки у великих мережах, що відображають взаємодії об'єктів різної природи, і швидко представити все це в інтелектуальній графічній формі, полегшивши роботу аналітика і наблизити його до вирішення поставлених завдань, наприклад, під час розкриття та розслідування злочинів.

Практика застосування «i2» є поширеною в діяльності аналітичних служб правоохоронних структур у процесі боротьби зі злочинністю, а саме: під час розслідування складних багатоепізодних злочинів, розкриття серійних злочинів, боротьби з організованою злочинністю, незаконним обігом наркотиків і зброї, шахрайством, виробництвом і розповсюдженням контрафактної продукції, «відмиванням» грошей, злочинами у сфері високих технологій, автомобільного бізнесу, боротьби з тероризмом, організації безпеки масових заходів, пошуку безвісти зниклих тощо [8, с. 21–32].

Незважаючи на важливість і ефективність кримінального аналізу у протидії злочинності, у теперішній час у чинному Законі України «Про оперативно-розшукову діяльність» про аналіз або інформаційно-аналітичну діяльність оперативних підрозділів взагалі не згадується. Відповідно до ст. 8 цього Закону оперативним підрозділам для виконання завдань ОРД за наявності передбачених статтею 6 цього Закону підстав надається право створювати і застосовувати автоматизовані інформаційні системи (п. 18). Разом із тим відповідно до ст. 2 Закону України «Про Державну прикордонну службу України» ведення розвідувальної, інформаційно-аналітичної та ОРД в інтересах забезпечення захисту державного кордону України згідно із законами України «Про розвідувальні органи України» та «Про оперативно-розшукову діяльність» є однією з основних функцій ДПС України. Основними принципами діяльності ДПС України відповідно до ст. 3 цього Закону є безперервність, поєднання гласних, негласних та конспіративних форм і методів діяльності.

Висновки. Кримінальний аналіз в умовах сьогодення набуває все більшого значення. Подальший розвиток кримінального аналізу та його адаптація до особливостей національного законодавства і системи боротьби зі злочинністю забезпечить раціональний розподіл правоохоронних ресурсів і суттєво вплине на зниження рівня злочинності в Україні. Із цією метою доцільним є узаконення такої діяльності за рахунок внесення змін до чинного Закону України «Про оперативно-розшукову діяльність» щодо надання права оперативним підрозділам проводити такий аналіз та використовувати його результати.

Перспективи подальших розвідок у цьому напрямі. Викладене вище не охоплює всіх проблемних аспектів, однак дає підстави для здійснення подальших наукових розробок питань удосконалення правового регулювання застосування кримінального аналізу, способів і методів його провадження, розвитку співпраці між правоохоронними органами України і іноземних країн у сфері кримінального аналізу, створення системи підготовки кримінальних аналітиків тощо.

Перелік літератури

1. Про затвердження Пропозицій щодо запровадження системи управління ризиками та системи кримінального аналізу в Державній прикордонній службі України: наказ Державної прикордонної служби України від 25 жовтня 2006 р. № 783.

2. Власюк О. В. Використання кримінального аналізу у боротьбі зі злочинністю: виникнення та становлення. *Університетські наук. записки*. 2012. № 4 (44). С. 351–355.

3. Дерев'яно Т. М. Щодо історичних аспектів запровадження кримінального аналізу. *Досудове розслідування: актуальні проблеми та шляхи їх вирішення: матеріали постійно діючого науково-практичного семінару* (Харків, 28 жовтня 2011 р.). Харків: ТОВ «Оберіг», 2011. № 3, у 2-х частинах. Ч. 2. С. 264–267.

4. Махнюк А. В. Теоретичні основи провадження кримінального аналізу у сфері правоохоронної діяльності. *Наук. вісн. Держ. прикордон. служби України*: науково-практичний альманах. 2011. № 4. С. 3–7.

5. Бобков К. Ю., Коваленко Д. В. Практика застосування кримінального аналізу в оперативно-розшуковій діяльності. *Наук. вісн. Держ.*

прикордон. служби України: науково-практичний альманах. 2012. № 2. С. 27–30.

6. Фаріон О. Б. Алгоритм проведення стратегічного кримінального аналізу оперативно-розшуковими підрозділами Державної прикордонної служби України. *Сучасні інформаційні технології у сфері безпеки та оборони*. 2012. № 3. С. 106–110.

7. Словник іншомовних слів / за ред. О. С. Мельничука. Київ: Київ. книжкова фабрика, 1974. 776 с.

8. Мірослав Яніцкі. Оперативний кримінальний аналіз: посібник / пер. Ігоря Родюка; за ред. Міжнародної організації з міграції (МОМ). Київ, 2009. 86 с.

9. Бусол О. Ю. Підрозділи аналітичної розвідки як спеціальний суб'єкт оперативно-розшукового прогнозування. *Юрид. часоп. Нац. акад. внутр. справ*. 2011. № 2(2). С. 106–115.

10. Про запровадження системи управління ризиками та системи кримінального аналізу у Державній прикордонній службі України: наказ Державної прикордонної служби України від 21 лютого 2007 р. № 130.

11. Про затвердження Інструкції про організацію та ведення кримінального аналізу оперативно-розшуковими підрозділами: наказ Державної прикордонної служби України від 15 січня 2008 р. № 28.

12. Про затвердження Інструкції про порядок оцінки інформації за методом 4x4 у Державній прикордонній службі України: наказ Державної прикордонної служби України від 19 січня 2008 р. № 44.

Транслітерація переліку літератури

1. Pro zatverdzhennia Propozytsii shchodo zaprovadzhennia systemy upravlinnia ryzykamy ta systemy kryminalnoho analizu v Derzhavnii prykordonnii sluzhbi Ukrainy. Nakaz vid 25.10.2006 roku № 783. Administratsiia Derzhavnoi prykordonnoi sluzhby Ukrainy. Kyiv. 2006. [in Ukrainian].

2. Vlasiuk, O. V. (2012). Vykorystannia kryminal'noho analizu u borot'bi zi zlochynnistiu: vynyknennia ta stanovlennia. *Universytets'ki nauk. zapysky – University scientific notes*, 4 (44), 351–355. [in Ukrainian].

3. Derevyanko, T. M. (2011). Shchodo istorychnykh aspektiv zaprovadzhennia kryminalnoho analizu. *Dosudove rozsliduvannia: aktualni problemy ta shliakhy ikh vyrishennia: proceedings of the Scientific and Practical Conference*. Kharkiv: TOV «Oberih», 3, Ch. 2., 264–267. [in Ukrainian].

4. Makhniuk, A. V. (2011). Teoretychni osnovy provadzhennia kryminalnoho analizu u sferi pravookhoronnoi diialnosti. *Naukovyi visnyk Derzhavnoi*

prykordonnoi sluzhby Ukrainy: naukovo-praktychnyi almanakh – Bulletin of the National Academy of the State Border Guard Service of Ukraine, 4, 3–7. [in Ukrainian].

5. Bobkov, K. Yu., Kovalenko, D. V. (2012). Praktyka zastosuvannya kruminalnogo analizu v operatyvno-rozshukovii diialnosti. *Naukovyi visnyk Derzhavnoi prykordonnoi sluzhby Ukrainy: naukovo-praktychnyi almanakh. – Bulletin of the National Academy of the State Border Guard Service of Ukraine, 2, 27–30. [in Ukrainian].*

6. Farion, O. B. (2012). Alhorytm provedennia stratehichnogo kryminalnogo analizu operatyvno-rozshukovymy pidrozdilamy Derzhavnoi prykordonnoi sluzhby Ukrainy. *Suchasni informatsiini tekhnolohii u sferi bezpeky ta oborony – Modern information technology in the field of security and defense. 3, 106–110. [in Ukrainian].*

7. Slovnyk inshomovnykh sliv. O. S. Melnychuka. (Ed.). (1974). Kyiv: Kyivska knyzhкова fabryka., 776 p. [in Ukrainian].

8. Myroslav Yanitski. Operatyvnyi kryminalnyi analiz. Mizhnarodnoi orhanizatsii z mihratsii (MOM). (Ed.). (2009). Kyiv, 86. [in Ukrainian].

9. Busol, O. Yu. (2011). Pidrozdily analitychnoi rozvidky yak spetsialnyi subiekt operatyvno-rozshukovoho prohnouzuvannia. *Yurydychnyi chasopys Natsionalnoi akademii vnutrishnikh sprav – Legal journal of the National Academy of Internal Affairs, 2(2), 106–115. [in Ukrainian].*

10. Pro zaprovadzhennia systemy upravlinnia ryzukamy ta systemy kryminalnogo analizu u Derzhavni prykordonnii sluzhbi Ukrainy. Nakaz vid 21.02.2007 roku № 130. Administratsiia Derzhavnoi prykordonnoi sluzhby Ukrainy. Kyiv. 2007. [in Ukrainian].

11. Pro zatverdzhennia Instruksii pro orhanizatsiiu ta vedennia kryminalnogo analizu operatyvno-rozshukovymy pidrozdilamy. Nakaz vid 15.01.2008 roku № 28. Administratsiia Derzhavnoi prykordonnoi sluzhby Ukrainy. Kyiv. 2008. [in Ukrainian].

12. Pro zatverdzhennia Instruksii pro poriadok otsinky informatsii za metodom 4x4 u Derzhavni prykordonnii sluzhbi Ukrainy. Nakaz vid 19.01.2008 roku № 44. Administratsiia Derzhavnoi prykordonnoi sluzhby Ukrainy. Kyiv. 2008. [in Ukrainian].

Половніков В. В. Характеристика кримінального аналізу з урахуванням практики його використання в оперативно-розшуковій діяльності Державної прикордонної служби України

У статті охарактеризовано поняття і види кримінального аналізу, сутність оперативного і стратегічного кримінального аналізу з урахуванням практики їх

використання в оперативно-розшуковій діяльності Державної прикордонної служби України. Наголошується на тому, що кримінальний аналіз передбачає застосування системи методів логіки, інформаційного пошуку й використання наявних інформаційних баз даних із метою виявлення та встановлення внутрішніх закономірностей у зв'язках між об'єктами і подіями у сфері протиправної діяльності для їх візуалізації з використанням різних видів програмного аналітичного забезпечення IBM i2: Analyst's Notebook, iBase та інших загальнодоступних комп'ютерних програм.

Система кримінального аналізу характеризується однаковими аналітичними процедурами, продуктами кримінального аналізу, умовними символами візуального представлення результатів. Це є своєрідною міжнародною мовою інтерпретування кримінальних подій аналітиками у всьому світі, створює умови для удосконалення взаємодії і співпраці національних й міжнародних органів правопорядку, додаткові можливості у сфері протидії злочинності в Україні. У зв'язку з тим, що чинним Законом України «Про оперативно-розшукову діяльність» здійснення оперативними підрозділами аналізу й інформаційно-аналітичної діяльності не передбачене, пропонується внесення змін до цього Закону щодо надання їм права «проводити кримінальний аналіз та використовувати його результати».

Ключові слова: кримінальний аналіз, оперативний кримінальний аналіз, стратегічний кримінальний аналіз, продукти кримінального аналізу, програмне забезпечення, оперативно-розшукова діяльність, Державна прикордонна служба України.

Половников В. В. Характеристика криминального анализа с учетом практики его использования в оперативно-розыскной деятельности Государственной пограничной службы Украины.

В статье дана характеристика понятию криминального анализа, сущности оперативного и стратегического криминального анализа с учетом практики их использования в оперативно-розыскной деятельности Государственной пограничной службы Украины. Акцентируется на том, что криминальный анализ предусматривает применение системы методов логики, информационного поиска и использование имеющихся информационных баз данных с целью выявления и установления внутренних закономерностей в связях между объектами и событиями в сфере противоправной деятельности для их визуализации с использованием различных видов программного аналитического обеспечения IBM i2: Analyst's Notebook, iBase и других общедоступных компьютерных программ.

Система криминального анализа характеризуется одинаковыми аналитическими процедурами, продуктами криминального анализа, условными символами внешнего представления результатов. Это является своеобразным международным языком интерпретирования криминальных событий аналитиками во всем мире, создает возможности для усовершенствования взаимодействия и сотрудничества национальных и международных органов правопорядка, дополнительные возможности в сфере противодействия преступности в Украине. В связи с тем, что действующим Законом Украины «Об оперативно-розыскной деятельности» осуществление оперативными подразделениями анализа и информационно-ана-

литической деятельности не предусмотрено, предлагается внести изменения в этот Закон относительно предоставления им права «проводить криминальный анализ и использовать его результаты».

Ключевые слова: криминальный анализ, оперативный криминальный анализ, стратегический криминальный анализ, продукты криминального анализа, программное обеспечение, оперативно-розыскная деятельность, Государственная пограничная служба Украины.

Polovnikov V. V. Cracteristics of the criminal analysis with taking into consideration the practice of its implementation in operative and search activities of the State border guard service of Ukraine

In the article the notion and types of criminal analysis; the essence of operative and strategic criminal analysis with taking into consideration the practice of their implementation in operative and search activities of the State border guard service of Ukraine were characterized. It's emphasized that criminal analysis includes the implementation of the system of logics methods, information search and usage of present information data basis with the aim of detecting and establishment of internal regularities in connections of objects and events in the sphere of unlawful activities for their visualization using different kinds of analytical software IBM i2: Analyst's Notebook, iBase and other accessible to everyone computer programs.

System of criminal analysis is characterized by the same analytical procedures, results of criminal analysis; conventional symbols of visual results presentation. It is a peculiar international language of criminal events interpreting by analytics in the whole world; it creates the conditions for improving the cooperation of national and international public order bodies, additional possibilities in the sphere of combating criminality in Ukraine. Thereby the active Law of Ukraine «About operative and search activity» performing of analysis and information and analytical activity by operative units isn't created it is suggested to introduce amendments to this Law as for giving them the right «to perform criminal analysis and use its results».

Key words: criminal analysis, operative criminal analysis, strategic criminal analysis, results of criminal analysis, software, operative and search activity, State border guard service of Ukraine.

Рекомендовано до опублікування на засіданні кафедри управління оперативно-розшукової діяльності Національної академії Державної прикордонної служби України імені Богдана Хмельницького (протокол № 5 від 25.09.2017 р.).

УДК 343.97

ВЗАЄМОДІЯ ПРАВООХОРОННИХ ОРГАНІВ У СФЕРІ ЗАПОБІГАННЯ КРИМІНАЛЬНИМ ПРАВОПОРУШЕННЯМ

І. В. Однолько, кандидат юридичних наук, доцент, головний науковий співробітник відділу організації науково-методичної роботи Науково-дослідного інституту Національної академії прокуратури України

Постановка проблеми. В Україні на сучасному етапі реформування правоохоронної системи та судової гілки влади гостро постає питання виявлення, реєстрації та обліку злочинів, аналізу криміногенної ситуації та необхідності розробки та вжиття заходів запобігання кримінальним правопорушенням.

Так, у Законі України «Про основи національної безпеки України» вказано, що реформування правоохоронної системи з метою підвищення ефективності її діяльності на основі оптимізації структури, підвищення рівня координації діяльності правоохоронних органів, покращення їх фінансового, матеріально-технічного, організаційно-правового і кадрового забезпечення є одними з основних напрямів державної політики з питань національної безпеки України [1, С. 38].

Так, станом на 1 жовтня 2017 р. кількість кримінальних правопорушень, в яких на початок звітного періоду рішення не прийнято (про закінчення або зупинення), становило 896 047 правопорушень, тоді як загальна кількість зареєстрованих правопорушень становила 4 158 943 правопорушення. Найбільша кількість правопорушень – злочини проти власності (284 852), злочини проти життя і здоров'я (36 463), злочини у сфері обігу наркотичних засобів і психотропних речовин (24 886) [2].

Кримінальні правопорушення, досудове розслідування в яких здійснюється органами Національної поліції України, становлять

114 628 злочинів, кримінальні правопорушення, досудове розслідування у яких здійснюється органами, що здійснюють контроль за додержанням податкового законодавства, – 8 663 злочини, кримінальні правопорушення, досудове розслідування в яких здійснюється органами безпеки, – 9 904 злочини, кримінальні правопорушення, досудове розслідування в яких здійснюється Національним антикорупційним бюро України, – 1 807 злочинів.

При дослідженні причинного комплексу, що впливає на такий стан криміногенності в державі, визначено і проблеми у взаємодії правоохоронних органів при здійсненні заходів запобігання кримінальним правопорушенням.

У зв'язку із цим наукові дослідження з означенням проблем взаємодії правоохоронних і контролюючих органів у запобіганні кримінальним правопорушенням набувають особливої актуальності.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Основоположні засади безпосередньо взаємодії правоохоронних органів у запобіганні кримінальним правопорушенням висвітлені у роботах науковців: О. М. Бандурки, П. Д. Біленчука, В. Т. Білоус, М. М. Биргеу, М. І. Бортуна, І. О. Віденєєва, В. В. Голіни, Л. М. Давиденка, І. М. Даньшина, О. М. Джужи, А. П. Закалюка, В. К. Звірбуля, В. С. Зеленецького, О. Г. Кальмана, І. М. Козьякова, Т. В. Корнякової, О. М. Литвака, О. М. Литвинова, М. І. Мельника, О. М. Толочка, М. К. Якимчука та інших вчених і практиків. Проте у роботах цих авторів не повною мірою здійснено комплексний аналіз взаємодії правоохоронних органів у запобіганні кримінальним правопорушенням на сучасному етапі. Тому питання взаємодії правоохоронних органів, недержавних структур у запобіганні кримінальним правопорушенням залишається вельми актуальним з урахуванням загострення криміногенної ситуації в Україні.

Мета статті. З урахуванням цього метою статті можна визначити аналіз взаємодії правоохоронних органів щодо запобігання кримінальним правопорушенням, порівняння з іншими суміжними поняттями, визначення форм, напрямів та суб'єктів взаємодії.

Виклад основного матеріалу. У тлумачних словниках української мови зазначено, що взаємодія – це співдія, співдіяння, взаємний зв'язок між предметами у дії, а також погоджена дія між

ким-, чим-небудь [3, с. 259]. Взаємодіяти – перебуваючи у зв'язку, взаємно проявляти дію або погоджено взаємно діяти, бути у взаємодії, тоді як координація вказана як погодження, зведення до відповідності, установа взаємозв'язку, контакту в діяльності людей, між діями, поняттями тощо, а координаційний визначається у розумінні координаційної наради, координаційного механізму [4, с. 85, 452–453].

У сучасній юридичній літературі взаємодія суб'єктів запобігання визначена за цілями, часом та місцем як спільна керована діяльність рівноправних, адміністративно незалежних суб'єктів, що функціонально забезпечують попередження злочинів та інших правопорушень на території обслуговування [5, с. 170.].

Із цією метою наказом Міністерства внутрішніх справ України від 7 липня 2017 р. №575 затверджено Інструкцію з організації взаємодії органів досудового розслідування з іншими органами та підрозділами Національної поліції України в запобіганні кримінальним правопорушенням, їх виявленні та розслідуванні, однак не визначені форми взаємодії, а тільки вказані особливості організації взаємодії при розслідуванні різних видів кримінальних правопорушень (наприклад, кримінальних правопорушень, учинених проти життя, здоров'я, статевої свободи та статевої недоторканості особи, пов'язаних з незаконним обігом наркотичних засобів, психотропних речовин, правопорушень у сфері господарської та службової діяльності, у сфері використання комп'ютерів, систем та комп'ютерних мереж і мереж електрозв'язку (кіберзлочинів), правопорушень, учинених членами організованих груп та злочинних організацій, тощо.

Відповідно до наказу «Про затвердження Інструкції про взаємодію правоохоронних органів у сфері боротьби з організованою злочинністю» від 10 червня 2011 р. №317/235 визначено напрями взаємодії: стратегічний напрям – організація реалізації державної політики у сфері боротьби з організованою злочинністю, усунення причин і умов її існування, удосконалення правової бази боротьби з організованою злочинністю; тактичний напрям – виявлення, документування й припинення діяльності організованих злочинних груп, злочинних організацій, попередження, розкриття й розсліду-

вання вчинених ними злочинів, розшук, затримання учасників організованих злочинних формувань, відшкодування збитків державі, фізичним та юридичним особам [6, с. 3–4].

Окрім означених напрямів взаємодії, варто зосередити увагу на різних організаційних рівнях. За кількістю держав-учасниць розрізняють внутрішньодержавний (національний), міждержавний і міжнародний рівні взаємодії. Національну взаємодію за рівнем централізації можна класифікувати на загальнодержавну та регіональну (місцеву), а за суб'єктивним складом – на відомчу та міжвідомчу. Відомча взаємодія має місце у випадках погодженої дії як окремих структурних підрозділів одного органу (горизонтальна взаємодія), так і органів різної ланки, підпорядкованих одному відомству (вертикальна). Зважаючи на мету статті, необхідно зосередити увагу на сутності взаємодії, а дослідження форм та напрямів взаємодії правоохоронних органів більш детально може бути розглянуто в інших публікаціях. Однак задля досягнення поставленої мети мають бути розглянуті форми такої взаємодії та їх правове врегулювання. На сьогодні перелік форм взаємодії нормативно не закріплено. Проте на розгляд Верховної Ради України внесено проект Закону України «Про державний фінансовий контроль», що регламентує взаємовідносини суб'єктів державного фінансового контролю [7, с. 4].

На думку авторів законопроекту, їх взаємовідносини мають здійснюватись у формі направлення інформації та пропозицій за результатами контрольної діяльності для відповідного реагування, погодження основних напрямів та планів контрольно-ревізійних заходів, надання інформації за запитами, а також у формі відповідних координаційних заходів.

У свою чергу, важливе значення має визначення змісту й характеру взаємодії правоохоронних і контролюючих органів. Так, Л. І. Аркуша пропонує визначати взаємодію як спільну налагоджену діяльність двох і більше органів, служб, відомств, що припускає раціональне поєднання процесуальних і оперативно-розшукових дій, здійснюваних кожним із них у межах наданих їм законом повноважень [8, с. 110].

О. М. Литвинов та Я. В. Ступник при здійсненні кримінологічного аналізу механізму протидії наркозлочинності вказують на

важливість здійснення координаційної діяльності правоохоронних органів, взаємодії та міжнародного співробітництва у сфері протидії злочинам та визначають координацію і взаємодію як діяльність, спрямовану на спільне погодження зусиль різних суб'єктів (наприклад, органів державної влади, недержавних структур, громадськості тощо) [9, с. 89].

У публікації А. В. Мировської та Д. В. Процюк указано, що переважно взаємодія під час розслідування злочинів досліджувалася науковцями «...у межах методик розслідування конкретних видів злочинів або під час дослідження проблем розкриття злочинів і розшуку злочинців, що переховуються, а також створення й функціонування слідчо-оперативних груп..., визначаючи взаємодію як важливий чинник підвищення ефективності боротьби зі злочинністю...» [10, с. 130].

О. В. Линник та В. А. Чекалюк розглядають взаємодію між прокурором та слідчим суддею під час кримінального провадження, вказуючи, що таку взаємодію слід розглядати як напрям діяльності органів прокуратури та досудового розслідування і слідчого судді, незалежних один від одного, що ґрунтується на законі, спрямовується прокурором і здійснюється шляхом максимальної комунікативності та ефективного використання повноважень, методів і форм, характерних для кожного із цих державних органів та їх службових осіб, для розслідування злочинів, припинення злочинного діяння і встановлення обставин, що входять до предмета доказування у кримінальному провадженні [11, с. 52–57.].

У Меморандумі про співробітництво та взаємодію в розслідуванні воєнних злочинів між Генеральною прокуратурою України і Державною службою прокуратури Англії та Уельсу визначено положення про необхідність здійснення взаємодії задля «...додержання обопільних інтересів та для сприяння провадженню розслідування і порушення кримінальних справ проти осіб, які нині є громадянами або мешкають на території Англії та Уельсу і підозрюються в учиненні воєнних злочинів у період з 1 вересня 1939 року по 5 червня 1945 року...» [12, с. 3].

Для прикладу, Угода про правоохоронні органи в Об'єднаних Збройних Силах та Збройних Силах держав-учасниць Співдруж-

ності Незалежних Держав підписана з метою забезпечення в цих формуваннях правового захисту військовослужбовців, правопорядку та нагляду за дотриманням законодавства, розслідування та судового розгляду справ про правопорушення. Йдеться про діяльність військово-судових та військово-прокурорських органів [13, с. 6].

Означені вище визначення взаємодії на підставі нормотворчого закріплення та точок зору вчених і практиків не є остаточними для законодавчого закріплення, проте дають можливість зробити певні висновки для формулювання взаємодії правоохоронних органів у запобіганні кримінальним правопорушенням.

Висновки. На підставі означеного можливим видається розподіл взаємодії на дві головні складові: суб'єкти, уповноважені здійснювати заходи запобігання, та форми такої взаємодії. Водночас таке визначення позбавлене формулювання мети взаємодії, хоча, на наш погляд, саме цей компонент є визначальним, адже мета ставить вимоги щодо форм і засобів взаємодії. Більше того, якщо відсутня мета, то відсутній і зміст такої взаємодії. Враховуючи наведене, у контексті дослідження запропоновано «взаємодію» визначати як погоджену дію (співпрацю) між двома та більше державними органами у запобіганні кримінальним правопорушенням, яка передбачає їх тісний взаємозв'язок і взаємодоповнюваність та полягає у розробці й впровадженні системи заходів із метою припинення злочинних проявів, виявлення, скорочення, усунення причин і умов злочинів та кримінально-правового впливу на осіб, які їх вчинили.

Відсутність правового закріплення деяких із зазначених форм взаємодії негативно позначається на сучасному стані запобігання кримінальним правопорушенням. У зв'язку із цим доцільним убачається прийняття уніфікованого міжвідомчого наказу з питань порядку та форм взаємодії правоохоронних та контролюючих органів у запобіганні кримінальним правопорушенням із визначенням напрямів та форм взаємодії, особливостей взаємодії залежно від категорії злочинів за сферою та об'єктом посягання, а також етапів (стадій) їх виявлення та розслідування.

Підводячи підсумок слід указати, що взаємодія державних органів у сфері запобігання кримінальним правопорушенням може здійснюватись й в інших формах, до яких можна віднести: проведення

спільних засідань і нарад, планування роботи, взаємний обмін інформацією, виконання доручень, проведення спільних перевірок і ревізій, передачу складених за ними матеріалів, що містять ознаки злочину, до правоохоронних органів, обмін досвідом та координацію роботи при проведенні координаційних нарад, а також під час здійснення моніторингу. Наприклад, Генеральна прокуратура України, будучи основним утримувачем загальнодержавної статистики по кримінальним правопорушенням із 2012 року, зобов'язана узагальнювати та аналізувати злочинність за сферами вчинення, за особами, які вчинили злочини, за кількістю проваджень, що підслідні різним правоохоронним органам згідно зі ст. 216 КПК України, та інше.

Із цією метою можливо запропонувати орієнтовне поняття, що взаємодію правоохоронних органів у запобігання кримінальним правопорушенням слід зводити до погодженої дії нормативно визначених рівноправних, адміністративно незалежних суб'єктів запобігання за цілями, часом та місцем на основі спільної керованої діяльності, які функціонально забезпечують виявлення, розслідування та запобігання кримінальним правопорушенням на відповідній території обслуговування з визначенням форм та напрямів взаємодії.

Для цього необхідна злагоджена діяльність такого механізму, що можлива лише на підставі ефективної взаємодії між правоохоронними та контролюючими органами. У зв'язку із цим необхідно вжити низку організаційно-правових заходів, виробити єдиний підхід при формуванні та реалізації взаємодії правоохоронних органів у запобіганні кримінальним правопорушенням незалежно від сфери посягання.

Перелік літератури

1. Про внесення змін до деяких законодавчих актів України: Закон України від 12 травня 2015 № 186-VIII. *Голос України*. 2003. № 134. С. 38.
2. Єдиний звіт про кримінальні правопорушення за січень-вересень 2017 року / Форма № 1 (місячна), затверджено наказом ГПУ від 23 жовтня 2012 р. № 100 за погодженням з Держстатом України. URL: http://www.gp.gov.ua/ua/stst2011.html?dir_id=113281&libid=100820&c=edit&_c=fo. (дата звернення 09.09.2017).

3. Новий тлумачний словник української мови у чотирьох томах / уклад. В. В. Яременко, О. М. Сліпушко. Київ, 2001, Т. 1, 912 с.
4. Великий тлумачний словник сучасної української мови / уклад. і голов. ред. В. Т. Бусел. Київ: Ірпінь: ВТФ «Перун», 2003, 1440 с.
5. Организация деятельности органов внутренних дел по предупреждению преступлений: учебник / под ред. В. Д. Малкова, А. Ф. Токарева. Москва, 2000.
6. Про затвердження Інструкції про взаємодію правоохоронних органів у сфері боротьби з організованою злочинністю: наказ Міністерства внутрішніх справ України центрального управління служби безпеки України № 317/235 від 10 червня 2011 р. URL: <http://zakon2.rada.gov.ua/laws/show/z0822-11>. (дата звернення 09.09.2017).
7. Про державний фінансовий контроль: проект Закону України від 8 лютого 2008 р. № 2020. *Офіц. сайт Верховної Ради України*: URL: http://gska2.rada.gov.ua/pls/zweb_n/webproc4_1?id=&pf3511=31663. (дата звернення 09.09.2017).
8. Аркуша Л. І. (2003). Проблеми взаємодії та інформаційного забезпечення правоохоронних органів у боротьбі з економічною організованою злочинною діяльністю. Інформаційне забезпечення протидії організованій злочинності. *Бібліотека журналу «Юридичний вісник»* / за ред. М. П. Орзіха, В. М. Дрьоміна. Одеса: ФЕНИКС, 2003. С. 109–117.
9. Ступник Я. В., Литвинов О. М. Кримінологічний аналіз механізму протидії наркозлочинності: монографія. Харків: Ніка Нова, 2012. 193 с.
10. Мировська А. В., Процюк Д. В. Взаємодія правоохоронних органів у боротьбі з фальшивомонетництвом. *Наук. вісн. Ужгород. нац. ун-ту*. 2015. Вип. 32, Том 3. С. 129–131.
11. О. В. Линник, В. А. Чекалюк. Взаємодія прокурора та слідчого судді під час кримінального провадження // *Міжнар. юрид. вісн. : зб. наук. праць Нац. ун-ту держ. податкової служби України*. 2016. Вип. 1. URL: http://nbuv.gov.ua/UJRN/muvnudp_2016_1_11. (дата звернення 09.09.2017)
12. Меморандум про співробітництво та взаємодію в розслідуванні воєнних злочинів між Генеральною прокуратурою України і Державною службою прокуратури Англії та Уельсу від 15.11. 1996 URL: http://zakon3.rada.gov.ua/laws/show/826_017. (дата звернення 09.09.2017)
13. Угода про правоохоронні органи в Об'єднаних Збройних Силах та Збройних Силах держав-учасниць СНД, Міжнародний документ від 15.05.1992. URL: http://zakon3.rada.gov.ua/laws/show/997_121/print1482737425518683. (дата звернення 09.09.2017)

14. Кримінальний процесуальний кодекс України: чинне законодавство із змінами та допов. на 01 вересня 2016 року: Офіц. текст. Київ: Алерта, 2016, 284 с. С. 106–109.

Транслітерація переліку літератури

1. Pro vnesennya zmin do deyakykh zakonodavchykh aktiv Ukrainy: Zakon Ukrainy vid 12.02.2015 № 186-VIII (2003). *Holos Ukrainy*, 134.

2. Yedyny zvit pro kryminal'ni pravoporushennya za sichen' – veresen' 2017 roku / Forma # 1 (misyachna), zatverdzheno nakazom HPU vid 23 zhovtnya 2012 r. # 100 za pohodzhennym za Derzhstatom Ukrainy. URL: http://www.gp.gov.ua/ua/statst2011.html?dir_id=113281&libid=100820&c=edit&_c=fo [in Ukrainian].

3. Novyy tlumachnyy slovnyk ukrayins'koyi movy. (Vol. 1–4); Vol. 1. Ukl. (2001). V. V. Yaremenko, O. M. Slipushko (Ed.). Kyiv [in Ukrainian].

4. Velykyy tlumachnyy slovnyk suchasnoyi ukrayins'koyi movy (2003). V. T. Busel (Ed.). Kyiv: Irpin': VTF «Perun» [in Ukrainian].

5. Orhanyzatsyya deyatel'nosty orhanov vnutrennykh del po preduprezhdennyu prestuplenyy (2000). V. D. Malkova, A. F. Tokareva (Ed.). Moscow [in Russian].

6. Pro zatverdzhennya Instruktsiyi pro vzayemodiyu pravookhoronnykh orhaniv u sferi borot'by z orhanizovanoyu zlochynnisty: nakaz № 317/235 vid 10.06.2011. URL: <http://zakon2.rada.gov.ua/laws/show/z0822-11>.

7. Pro derzhavnyy finansovyy kontrol': proekt Zakonu Ukrainy vid 8 lyutoho 2008 roku № 2020. *Ofitsynnyy sayt Verkhovnoyi Rady Ukrainy*. URL: http://gska2.rada.gov.ua/pls/zweb_n/webproc4_1?id=&pf3511=31663.

8. Arkusha, L. I. (2003). Problemy vzayemodiyi ta informatsiynoho zabezpechennya pravookhoronnykh orhaniv u borot'bi z ekonomichnoyu orhanizovanoyu zlochynnoyu diyal'nisty. *Informatsiyne zabezpechennya protydyi orhanizovaniy zlochynnosti: zb. nauk. statey. Biblioteka zhurnalu «Yurydychnyy visnyk»*. M. P. Orzikha, V. M. Dr'omina (Ed.). Odesa: FENYKS [in Ukrainian].

9. Stupnyk, Ya. V., Lytvynov, O. M. (2012). Kryminolohichnyy analiz mekhanizmu protydyi narkozlochynnosti. Kharkiv: Nika Nova [in Ukrainian].

10. Myrovs'ka, A. V., Protsyuk, D. V. (2015). Vzayemodiya pravookhoronnykh orhaniv u borot'bi z fal'shyvomonetnyctvom. *Naukovyy visnyk Uzhhorods'koho natsional'noho universytetu – Scientific Bulletin of the Uzhorod National University of, issue 32, Tom 3* [in Ukrainian].

11. Lynnyk, O. V., Chekalyuk, V. A. (2016). Vzayemodiya prokurora ta slidchoho suddi pid chas kryminal'noho provadzhennya. *Mizhnarodnyy*

iyurydychnyy visnyk: zbirnyk naukovykh prats' Natsional'noho universytetu derzhavnoyi podatkovoyi sluzhby Ukrainy – International Bulletin of Law, issue 1. URL: http://nbuv.gov.ua/UJRN/muvnudp_2016_1_11. [in Ukrainian].

12. Memorandum pro spivrobotnytstvo ta vzayemodiyyu v rozsliduvanni voyennykh zlochyniv mizh Heneral'noyu prokuraturoyu Ukrainy i Derzhavnoyu sluzhboyu prokuratury Anhliyi ta Uel'su vid 15.11. 1996. URL: http://zakon3.rada.gov.ua/laws/show/826_017.

13. Uhoda pro pravookhoronni orhany v Ob»yednanykh Zbroynykh Sylakh ta Zbroynykh Sylakh derzhav-uchasnyts' SND, Mizhnarodnyy dokument vid 15.05.1992. URL: http://zakon3.rada.gov.ua/laws/show/997_121/print1482737425518683.

14. Kryminal'nyy protsesual'nyy kodeks Ukrainy: chynne zakonodavstvo iz zminamy ta dopov. na 01 veresnya 2016 roku: Ofits. tekst. Kyiv: Alerta [in Ukrainian].

Однолько І. В. Взаємодія правоохоронних органів у сфері запобігання кримінальним правопорушенням

Стаття присвячена дослідженню питання взаємодії правоохоронних органів у сфері запобігання кримінальним правопорушенням. Розглянуто напрями взаємодії та її організаційні рівні. Здійснено спробу визначити поняття «взаємодія», а також порівняти його з поняттям «співробітництво» правоохоронних органів у запобіганні кримінальним правопорушенням із урахуванням реформування правоохоронної системи, законодавчих змін та сучасного стану злочинності в Україні. Автор звертає увагу, що доцільним є прийняття уніфікованого міжвідомчого наказу з питань порядку та форми взаємодії правоохоронних та контролюючих органів у запобіганні кримінальним правопорушенням із визначенням напрямів та форм взаємодії, особливостей взаємодії залежно від категорії злочинів, за сферою та об'єктом посягання, а також етапів (стадій) їх виявлення та розслідування. Зроблено висновок, що злагоджена діяльність можлива лише на підставі ефективної взаємодії між правоохоронними та контролюючими органами. У зв'язку з цим необхідно вжити низку організаційно-правових заходів, виробити єдиний підхід при формуванні та реалізації взаємодії правоохоронних органів у запобіганні кримінальним правопорушенням незалежно від сфери посягання.

Ключові слова: взаємодія правоохоронних органів, запобігання кримінальним правопорушенням, співробітництво.

Однолько И. В. Взаимодействие правоохранительных органов в сфере предотвращения уголовных правонарушений

Статья посвящена исследованию вопроса взаимодействия правоохранительных органов в сфере предотвращения уголовных правонарушений. Рассмотрены направления взаимодействия и его организационные уровни. Пред-

принята попытка определить понятие «взаимодействие», а также сравнить его с понятием «сотрудничество» правоохранительных органов в предупреждении уголовным правонарушением с учетом реформирования правоохранительной системы, законодательных изменений и современного состояния преступности в Украине. Автор обращает внимание, что целесообразно принятие унифицированного межведомственного приказа по вопросам порядка и форм взаимодействия правоохранительных и контролирующих органов в предупреждении уголовным правонарушением с определением направлений и форм взаимодействия, особенностей взаимодействия в зависимости от категории преступлений, по сфере и объектам посягательства, а также этапов (стадий) их выявления и расследования. Сделан вывод, что слаженная деятельность возможна лишь на основании эффективного взаимодействия между правоохранительными и контролирующими органами. В связи с этим необходимо принять ряд организационно-правовых мер, выработать единый подход при формировании и реализации взаимодействия правоохранительных органов в предупреждении уголовным правонарушением независимо от сферы посягательства.

Ключевые слова: взаимодействие правоохранительных органов, предотвращение уголовных правонарушений, сотрудничество.

ODNOLKO I. V. Interaction of law enforcement bodies in the field of prevention of criminal offenses.

The article is devoted to the study of interaction of law enforcement bodies in the field of prevention of criminal offenses. The directions of interaction and its organizational levels are considered. An attempt was made to determine the concept of «interaction», as well as to compare it with the concept of «cooperation» of law enforcement bodies in preventing criminal offenses, taking into account the reform of the law-enforcement system, legislative changes and the current state of crime in Ukraine. The author draws attention to the fact, that it is expedient to adopt a unified interagency order on the order and forms of interaction between law enforcement and controlling bodies in preventing criminal offenses, defining directions and forms of interaction, features of interaction, depending on the category of crimes, the field and the object of attack, as well as the stages (phases) of their detection and investigation. It is concluded that the coordinated activity is possible only on the basis of effective interaction between law enforcement and controlling bodies. In this regard, it is necessary to take a number of organizational and legal measures, to develop a unified approach in the formation and implementation of the interaction of law enforcement bodies in preventing criminal offenses, regardless of the sphere of attack.

Keywords: cooperation of law enforcement bodies, prevention of criminal offenses, cooperation.

Рекомендовано до опублікування на засіданні сектору кримінально-правових проблем боротьби зі злочинністю НДІ ВПЗ імені академіка В. В. Стайуса НАПрН України (протокол № 10 від 18.10.2017 р.).

УДК 343.43

ТРАНСКОРДОННІСТЬ: КРИМІНОЛОГІЧНИЙ ВИМІР

С. О. Філіппов, кандидат психологічних наук, доцент, підполковник юстиції, доцент кафедри кримінального права та процесу Національної академії Державної прикордонної служби України

Постановка проблеми, її зв'язок із практичними завданнями. Визначальним чинником для безпеки будь-якої держави, який вже є реальністю сьогодення, є формування глобального мультинаціонального суспільства [1]. Характерною ознакою функціонування цього суспільства є численні мережі транскордонних зв'язків. Йдеться і про новітні інформаційні технології, що трансформують соціальну комунікацію і тим самим змінюють спосіб життя суспільства, і про трудову мобільність людей, і про зменшення часу на фізичне перетинання людьми великих відстаней. Водночас збільшується масштаб впливу на транскордонну активність різноманітних чинників, що детермінують злочинність. Сприятливими для транскордонній злочинності умовами є надвелика рентабельність транскордонної незаконної діяльності, можливості легалізації у суміжних країнах активів, отриманих незаконним шляхом, обмежені можливості національних правоохоронних органів за кордоном. Це стимулює транскордонну діяльність організованих злочинних угруповань, що набула безпрецедентного масштабу, приміром, у Латинській Америці, де застосовується приватна авіація, підводні плавзасоби або навіть кібремережі для профілювання ризиків та протидії поліції. В окремих країнах на Африканському континенті такі організовані злочинні угруповання навіть заповнюють вакуум державної влади на величезних територіях. Транскордонний характер окремих видів злочинів зумовлює необхідність побудови з урахуванням цих чинників адекватної системи протидії транскордонній злочинності. Водночас вітчизняна кримінологія майже не досліджує

зміст транскордонності. Але, як зазначає Ю. Антонян, кримінологія не повинна бути індиферентною до явищ, що не належать до її предмета, але мають криміногенне значення, впливаючи на злочинність [2]. Ми не можемо визначити межі кримінологічного пізнання транскордонної злочинності до того, як не визначимо головні кримінологічні конотації транскордонності.

Аналіз останніх досліджень. Окремі аспекти транскордонності представлено у різноманітних наукових дослідженнях, зокрема у працях L. I. Shelley, I. Shamu, Б. Головкина, Д. Купрієнка, А. Павленка. Цінними для нашого дослідження є напрацювання кримінологів: М. Killias, P. C. van Duynе, M. Levi, J. van Dijk, N. Passas, М. Вербенського, Г. Жаровської, Ю. Курилюка, В. Номоконова, Т. Мельничук, Н. Орловської, О. Шостко.

Виділення невирішених раніше частин загальної проблеми. Визнаючи досягнення цих та інших учених та практичних співробітників, зауважимо, що сьогодні недостатньо дослідженими залишаються особливості транскордонності, що детермінують її кримінологічне значення.

Формулювання цілей статті. Виходячи з традиційних і міждисциплінарних підходів до дослідження злочинності на кордоні, розвиваючи світоглядну функцію науки та понятійний апарат кримінології, метою статті є дослідження сутності транскордонності у кримінологічному вимірі, зокрема, розгляд базових характеристик цього явища, таких як: форми реалізації, специфіка розвитку, вплив на злочинність.

Виклад основного матеріалу. Кримінологія досліджує злочинність у конкретних умовах місця та часу. Таким місцем для транскордонної злочинності є не лише державний кордон та прикордонний простір. Посягання або його етап може здійснюватися поза межами прикордонного простору та державного кордону. Але для кожного із цих посягань притаманним є таке явище, як транскордонність.

Україна має кордон із сімома державами, 19 із 27 адміністративно-територіальних одиниць є прикордонними. Кордон для суміжних країн є водночас бар'єром і зоною контакту. Застосовуючи візові, митні, інші бар'єри, держави захищають безпекові інтереси. У тако-

му випадку на першому плані – бар’єрна функція кордону. Але не менш важливою є контактна функція кордонів, що реалізується через їх проникність для людей, товарів, інформації. Зростання її ролі в умовах глобалізації актуалізує пізнання суті явища транскордонності та тісно пов’язаних із ним понять: «транскордонна територія» (cross-border area, transboundary area, transborder area); «транскордонний регіон» (cross-border region, transboundary region, transborder region); «транскордонна злочинність» (cross-border crime).

Слід зазначити, що наявність державного кордону є для людей, які проживають у прикордонні, об’єктивним чинником впливу на економічні відносини і соціальні структури, внаслідок якого формуються транскордонні території та регіони. Транскордонна територія – це прикордоння суміжних держав, центральною віссю якого є державний кордон [3, с. 89]. Для кримінологічного дослідження важливими є такі особливості транскордонних територій (у суміжних країнах): соціально-демографічні чинники, рівень трудової зайнятості населення, наявність «традиційних» для цього регіону кримінальних промислів, особливості організації служби правоохоронців на даній території, система міжнародного співробітництва у правоохоронній сфері тощо. Під транскордонним регіоном слід розуміти певну територію, яка характеризується наявністю схожих природно-географічних умов і охоплює прикордонні регіони двох або кількох держав, що мають спільний кордон [3, с. 89].

У найбільш узагальненому вигляді, на наш погляд, *транскордонність можна розглядати як сукупність ознак певного явища (що виходить за межі однієї держави), яка характеризує зв’язок між різними частинами цього явища, розділеного державними кордонами суміжних держав.*

Форми реалізації транскордонності багато у чому залежать від моделі міждержавних відносин у прикордонній сфері, особливостей реалізації функцій кордону (бар’єрної, контактної та фільтраційної). Похідним від цих чинників є рівень бар’єрності кордону, що також впливає на форми реалізації транскордонності. Очевидно, що контактність кордону створює ту сукупність умов і чинників, що сприяють розвитку транскордонних відносин. А оптимальний рівень бар’єрності кордону зі збереженням сприятливого режиму для

транскордонних відносин є однією з головних проблем прикордонної політики держав щодо їх рубежів. Наприклад, повністю контактний кордон характеризується такими ознаками, як 1) переміщення через державний кордон може відбуватися у будь-якому місці в будь-який час та 2) відсутність будь-яких видів контролю на державному кордоні. Очевидно, що при перетинанні такого кордону транскордонний злочин нічим не відрізняється від вчиненого «у середині держави». Інший приклад. У зв'язку із цілеспрямованою діяльністю США, що спрямована на побудову кордону високого рівня бар'єрності з Мексикою, ми пам'ятаємо заходи, які вживалися з аналогічною метою у кінці минулого – на початку цього сторіччя. Ці заходи призвели до накопичення мігрантів, які вже не мали можливості «непомітно» повернутися в Мексику, і збільшення їх кількості майже в три рази за десять років. Це, у свою чергу, стимулювало розвиток нелегальних способів заробітку, пов'язаного з переміщенням, «легалізацією» мігрантів тощо, та відповідно, зростанням рівня транскордонної злочинності.

Специфіка розвитку транскордонності, на наш погляд, залежить від особливостей соціодинаміки держави. Соціодинамікою є зміна характеристик соціуму у часі та просторі [3, с. 81]. Для підтвердження цієї тези порівнюємо дані трьох досліджень, які, за нашою гіпотезою, у сукупності можуть свідчити про взаємозв'язок соціодинаміки держави та рівня транскордонної злочинності. Для цього ми використали дані трьох індексів: The Social Progress Index – 2017, 2014, The Fragile States Index (до 2014 р. – Failed States Index) – 2017, 2014, The WJP Rule of Law Index – 2016, 2014 [4]. Зміни у соціодинаміці, таким чином, ми порівнювали, виходячи з показників даних індексів 2014 р. та 2017 (2016) рр. окремо для Афганістану, Пакистану, Нігерії та Нігеру. Ці країни були обрані, виходячи з наявних у нас даних про рівень транскордонної злочинності, що зумовлено, серед іншого, активністю транскордонних злочинно-терористичних організацій – Талібан (активний в Афганістані та Пакистані) та Боко Харам (максимальна активність до грудня 2016 р. у Нігерії та Нігері).

Ми не наводимо методик та повний опис результатів порівняльного дослідження, але наш загальний висновок полягає у тако-

му: зміни у соціодинаміці аналізованих країн взаємопов'язані з можливістю держави у цих країнах контролювати державний кордон та криміногенну ситуацію, що тією чи іншою мірою знайшло свої прояви у:

збільшенні масштабів транскордонної торгівлі людьми (Нігерія, Нігер) та контрабанди наркотиків (Афганістан та Пакістан),
формуванні кримінальної інфраструктури для транскордонної злочинної діяльності,

порушенні прав людини,

тероризмі,

ксенофобії, релігійній нетерпимості,

виникненні неконтрольованих державою кримінальних анклавів.

Також зробимо ще один, важливий, на наш погляд висновок: принциповою особливістю транскордонної злочинності є те, що вона може надзвичайно ефективно функціонувати в умовах нестабільності та збройних конфліктів. Поза сумнівом, активізація транскордонного криміногенного потенціалу відбувається в умовах асиметрії між сусідніми державами і неефективністю або відсутністю антикримінальної політики в одній чи обох з них. Мова йде про нерівність в економіці, невідповідність в праві, системі забезпечення безпеки, дисонуючих міжкультурних відносинах. Особливий акцент, ми вважаємо, слід зробити на правових відмінностях між країнами, коли в законодавстві лише однієї із сусідніх країн закріплена відповідальність за певне діяння.

Слід зауважити, що аналіз наукових праць, а також нормативно-правових актів та офіційних документів правоохоронних органів дозволяє зробити висновок про те, що транскордонність майже не розглядається як ознака, що підвищує ступінь суспільної небезпечності злочинності. Офіційні обліки та статистика щодо транскордонних злочинів не ведуться. Водночас, за влучним виразом голландського дослідника J. van Dijk, «судова та поліцейська статистика злочину є соціальною конструкцією, що не обов'язково відображає об'єктивну реальність злочинності» [5, с.1]. Дійсно, у чинному законодавстві транскордонність не має нормативного закріплення як ознака злочину, а тому і не знаходить відображення у більшості статистичних обліків. Але ми живемо в епоху глобалі-

зації, ознакою якої є транскордонні перетворення суспільства, коли майже необмеженими є можливості транскордонної комунікації або транскордонної мобільності. Злочинність не є ізольованою від таких перетворень. За влучним виразом В. Номоконова, злочинність у її якісних проявах є негативною стороною, своєрідним реверсом глобалізації [6, с.228].

Отже, констатуючи динамічний зв'язок між транскордонністю та глобалізацією, ми визнаємо одну з головних проблем глобалізації, яка полягає в інтенсивній криміналізації тих сфер життєдіяльності суспільства, що передбачають міждержавні і міжнаціональні контакти у випадку зниження рівня соціодинаміки держави. Водночас криміналізація транскордонних відносин розглядається нами як зворотна сторона і складова частина процесів глобалізації у різних сферах – економіці, політиці, навіть екології. У суспільній свідомості вже відбулося імпліцитне сприйняття транскордонності різних сфер людського буття, серед іншого – і злочинності, на чому ми зупинимося докладніше.

Як зазначає Н. Орловська, включеність у кримінальну активність громадян суміжних держав, множинність юрисдикції щодо досить широкого кола злочинів актуалізує необхідність формування близьких за спрямованістю та інтенсивністю систем заходів кримінально-правового впливу. Це є не менш важливим фактором у запобіганні транскордонній злочинності, аніж належна криміналізація відповідних діянь [7, с. 162–163].

При цьому очевидним є те, що якщо ми маємо на увазі транскордонну злочинність, то говоримо про мобільність правопорушників, ефективні міжнародні зв'язки між ними, швидку адаптацію до діяльності національних правоохоронних органів. Усі ці чинники свідчать про особливе кримінологічне значення явища транскордонності. В контексті еволюції злочинності також очевидно, що транскордонність є ознакою одного з найвищих рівнів злочинності.

Характеризуючи транскордонну злочинність, N. Passas (США) писав, що «Транскордонна злочинність – це діяльність, яка загрожує охоронюваним законом інтересам у більш ніж одній із державних юрисдикцій, і яка криміналізована принаймні в одній із цих держав» [8]. Якщо виділити сухий залишок визначення, запро-

понованого М. Porter (Велика Британія), то можна зробити висновок, що транскордонна злочинність характеризується перетинанням злочинцем кордону або вчиненням такого злочину, розслідування якого потребує зусиль правоохоронців суміжних держав [9]. Наголошено на останньому словосполученні: «потребує зусиль правоохоронців суміжних держав». У цьому контексті з метою протидії транскордонній злочинності в Україні надзвичайно важливим є поступове усунення асиметрій із суміжними державами. Ми розуміємо, що подолання асиметрії у сфері економіки з державами ЄС на короткочасну перспективу є нереальним завданням. Але усунення інституційних відмінностей, зменшення правових «розривів», підвищення ефективності механізмів взаємодії між суб'єктами протидії транскордонній злочинності в різних країнах може значно підвищити ефективність транскордонної правоохоронної співпраці. Помітним прогрес у змінах криміногенної ситуації у транскордонній сфері стає тоді, коли система заходів протидії відповідає глобальному характеру загрози [10, с. 180].

Висновки і перспективи досліджень. Розвиток злочинності у транскордонних суспільних відносинах свідчить про наявність важливої кримінологічної проблеми. Корені її вирішення, очевидно, знаходяться в усуненні причин та умов (особливо економічного характеру) злочинності. Водночас важливим чинником досягнення успіху у цій сфері є підвищення ефективності міжнародних механізмів правоохоронної діяльності. Поширення та постійне удосконалення методик кримінального аналізу, профілювання ризиків на основі досягнень кримінології, збір даних кримінологічної обстановки за допомогою новітніх глобальних систем та методів (за зразком EUROSUR) – запорука успішної діяльності у сфері протидії транскордонній злочинності.

Перелік літератури

1. Виступ Секретаря Ради національної безпеки і оборони України на оперативному зборі керівного складу Збройних Сил України 22.02.2017 URL: <http://www.rnbo.gov.ua/news/2712.html/> (дата звернення: 12.09.2017).
2. Антонян Ю. М. О предмете криминологии. *Вестн. Московск. гос. обл. ун-та. Серия «Юриспруденция»*. 2016. №2. С.63–69.

3. Купрієнко Д. А., Дем'янюк Ю. А., Діденко О. В. Державна територія і державний кордон: навч. посіб. Хмельницький: Видавництво НАД-ПСУ, 2014. 256 с.
4. The Fragile States Index. URL: <http://fundforpeace.org/fsi/>, **The Social Progress Index**. URL: <http://www.socialprogressindex.com/>, The WJP Rule of Law Index. URL: <https://worldjusticeproject.org/our-work/wjp-rule-law-index/wjp-rule-law-index-2016> (дата звернення: 15.09.2017).
5. van Dijk J. J. Quantitative criminology: Crime and criminal justice statistics across nations. In C. J. Smith, S. X. Zhang, & R. Bartelet (Eds.). *Handbook of International Criminology*, Vol. 1: Methods and Theories (Handbook of International Criminology; No. 1). 2010. Oxford: Routledge. // URL: https://pure.uvt.nl/portal/files/1277638/Dijk_Crime_and_Justice_Statistics_Across_Nations_101110_postprint_immediately.pdf (дата звернення: 15.09.2017).
6. Nomokonov V. etc. Transnational Organized Crime and Russia: monography. Vladivostok: Far East Federal University Press, 2010. 632 p.
7. Орловська Н. А. До питання про «відповідальність юридичних осіб» за транскордонні злочини. *Вісн. Півден. регіон. центру НАПрНУ*. 2017. №10. С. 162–169.
8. Passas N. Cross-border crime and the interface between legal and illegal actors. *Security Journal*. 2003. vol. 16(1), PP. 19–38.
9. Porter M. Tackling Cross Border Crime / Edit. Barry Webb. London. Police Research Group. 1996. 39 p.
10. Філіппов С. О. Структурна конфігурація системи протидії транскордонній злочинності на зовнішніх кордонах Євросоюзу. *Правова держава*. 2017. №25. С. 178–184.

Транслітерація переліку літератури

1. Vystup Sekretarya Rady natsyonal'noy bezpeky u oborony Ukrainy na operatyvnomu zbiri kerivnoho skladu Zbroynykh Syl Ukrainy 22.02.2017 URL : <http://www.rnbo.gov.ua/news/2712.html/> (data Zvernennya: 12.09.2017) [in Ukrainian].
2. Antonyan, Yu.M. (2016) Pro predmet kryminolohiyi. Visnyk Moskovs'koho derzhavnoho oblasnoho universytetu. Seriya «Yurysprudentsiya». №2. 63–69.
3. Kupriyenko, D. A., Dem'yanyuk, YU. A., Didenko, O. V. (2014) Derzhavna terytoriya y derzhavnyy kordon: navchal'nyy posibnyk. Khmel'nyts'kyu: Vydavnytstvo NADPSU. 256. [in Ukrainian].

4. The Fragile States Index. URL: <http://fundforpeace.org/fsi/>, The Social Progress Index. URL: <http://www.socialprogressindex.com/>, The WJP Rule of Law Index. URL: <https://worldjusticeproject.org/our-work/wjp-rule-law-index/wjp-rule-law-index-2016> (data Zvernennya: 15.09.2017).
5. van Dijk, J. J. M. (2010) Quantitative criminology: Crime and criminal justice statistics across nations. In C. J. Smith, S. X. Zhang, & R. Bartelet (Eds.). Handbook of International Criminology, Vol. 1: Methods and Theories (Handbook of International Criminology; No. 1). Oxford: Routledge. // URL: https://pure.uvt.nl/portal/files/1277638/Dijk_Crime_and_Justice_Statistics_Across_Nations_101110_postprint_immediately.pdf
6. Nomokonov, V. etc. (2010) Transnational Organized Crime and Russia: monography. Vladivostok: Far East Federal University Press. 632.
7. Orlovs'ka, N. A. (2017) Do pytannya pro «vidpovidal'nisty yurydychnykh osib» za transkordonni zlochyny. Visnyk Pivdennoho rehional'noho tsentru NAPrNU. № 10. 162–169.
8. Passas, N. (2003) Cross-border crime and the interface between legal and illegal actors. Security Journal. vol. 16 (1), PP. 19–38.
9. Porter, M. (1996) Tackling Cross Border Crime / Edit. : Barry Webb. London. Police Research Group. 39 p.
10. Filippov, S. O. (2017) Strukturna konfihuratsiya systemy protidiyi transkordonnij zlochinnosti na zovnishnikh kordonakh Yevrosoyuzu. Pravova derzhava. 2017. № 25. 178–184. [in Ukrainian].

Філіппов С. А. Транскордонність: кримінологічний вимір

Кримінологія вивчає злочинність у конкретних умовах місця і часу. Таким місцем для транскордонної злочинності є не лише державний кордон і прикордонний простір. Посягання або його етап може здійснюватися і за їх межами. Але кожному із цих посягань притаманне таке явище, як транскордонність.

Автор представляє осмислення транскордонності як кримінологічно значущого явища. Зокрема, визначено особливості транскордонності, що детермінують її кримінологічне значення. Розглянуто базові характеристики цього явища: форми реалізації, специфіку розвитку, вплив на злочинність.

Показано зв'язок між транскордонністю і глобалізацією, соціодинамікою держав, а також особливостями реалізації функцій кордонів (бар'єрної, контактної та фільтраційної).

Робиться висновок про те, що активізація транскордонних злочинних проявів запускається за наявності системи причин і умов транскордонної злочинності, одним з найважливіших з яких є прояв асиметрії між державами.

У статті робиться особливий акцент на правових відмінностях між країнами. Гармонізація механізму протидії транскордонній злочинності України

з країнами-сусідами є особливо важливою в контексті Угоди про асоціацію між Україною та Євросоюзом.

Ключові слова: транскордонність, транскордонна злочинність, бар'єрність державного кордону, прикордонний простір, криминологія.

Филиппов С. А. Трансграничность: криминологическое измерение

Криминология изучает преступность в конкретных условиях места и времени. Таким местом для трансграничной преступности является не только государственная граница и пограничное пространство. Посягательство или его этап может осуществляться за их пределами. Но каждому из данных посягательств присуще такое явление, как трансграничность.

Автор представляет осмысление трансграничности как криминологически значимого явления. В частности, определены особенности трансграничности, детерминирующие её криминологическое значение. Рассмотрены базовые характеристики данного явления: формы реализации, специфика развития, влияние на преступность.

Показана связь между трансграничностью и глобализацией, социодинамикой государств, а также особенностями реализации функций границ (барьерной, контактной та фильтрационной).

Делается вывод о том, что активизация трансграничных преступных проявлений запускается при наличии системы причин и условий трансграничной преступности, одним из важнейших из которых является проявление ассиметрий между государствами. В статье делается особый акцент на правовых различиях между странами. Гармонизация механизма противодействия трансграничной преступности Украины со странами соседями является особенно важной в контексте Соглашения об ассоциации между Украиной и Евросоюзом.

Ключевые слова: трансграничность, трансграничная преступность, барьерность государственной границы, пограничное пространство, криминология.

Filippov S. A. Cross-borderness: criminological dimension

Criminology studies crime in specific conditions of place and time. Such a place for cross-border crime, as confirmed by criminological research, is not only the state border and the border area. The encroachment or its stage can be implemented outside the border area and the state border. But each of these encroachments is inherent in such a phenomenon as the cross-borderness.

On the basis of various sources, the author presents a conceptual interpretation of a cross-borderness as a criminologically significant phenomenon. In particular, the specifics of the cross-borderness have been defined, which determines its criminological significance. The basic characteristics of this phenomenon have been considered: the forms of implementation, the specifics of development, the influence on crime.

A dynamic link between the cross-borderness and globalization is shown. One of the main problems of globalization is demonstrated – the intensive criminalization of those spheres of society's life that involve interstate and international contacts.

It is concluded that the activation of cross-border criminal manifestations is triggered when there is a system of causes and conditions for the cross-border crime. The most important condition emerges when the cross-borderness demonstrates the manifestations of asymmetry between states.

The article emphasizes the legal differences between the countries. It means the situation when the legislation of one of the neighboring countries establishes the responsibility for an act for which it is absent in the legislation of the neighboring country.

The entry into force of the Association Agreement between Ukraine and the European Union prompts a thorough harmonization of the Ukraine and EU mechanism for combating cross-border crime.

Key words: *cross-borderness, cross-border criminality, barrier property of the state border, border zone, criminology.*

Рекомендовано до опублікування на засіданні кафедри кримінального права та процесу Національної академії Державної пенітенціарної служби України імені Богдана Хмельницького (протокол № 2 від 02.10.2017 р.).

УДК 343.9:658:343.352

КОМПЛАЄНС ПІДХІД ДО ЗАПОБІГАННЯ КОРУПЦІЇ У ПРИВАТНІЙ СФЕРІ

О. В. Новіков, кандидат юридичних наук, асистент кафедри кримінології та кримінально-виконавчого права Національного юридичного університету ім. Ярослава Мудрого, молодший науковий співробітник відділу кримінологічних досліджень Науково-дослідного інституту вивчення проблем злочинності ім. акад. В. В. Сташиса НАПрН України
А. Є. Симкіна, молодший науковий співробітник відділу кримінологічних досліджень Науково-дослідного інституту вивчення проблем злочинності ім. акад. В. В. Сташиса НАПрН України

Постановка проблеми. Тривалий період часу в Україні вважалося, що корупція є феноменом виключно сфери державного управління та публічної влади. Так, Закон України «Про боротьбу з корупцією» від 5 жовтня 1995 р. № 356/95-ВР визначав корупцію як діяльність осіб, уповноважених на виконання функцій держави, спрямовану на протиправне використання наданих їм повноважень для одержання матеріальних благ, послуг, пільг або інших переваг. У зв'язку із цим заходи запобігання та протидії корупції поширювалися переважно на публічну сферу суспільного життя, а корупція у приватній сфері не розглядалася як окреме явище аж до приєднання Україною до Кримінальної конвенції Ради Європи про боротьбу з корупцією та Конвенції ООН проти корупції (дата ратифікації – 18.10.2006). Вищезазначене сприяло поширенню корупцій-

них відносин у діяльності юридичних осіб приватного права, а також подальшому враженню всього бізнес-середовища корупційною практикою.

Міжнародні дослідження свідчать про негативний стан корупції у приватній сфері в Україні та тенденції її розвитку. Так, за результатами дослідження компанії «Ernst & Young Global Limited», станом на 2017 р. Україна посідає перше місце за рівнем корупції серед 41 країни Європи, Близького Сходу, Індії та Африки (88% респондентів вважають, що корупція широко розповсюджена в діловій практиці, а 37% респондентів готові запропонувати грошову винагороду, щоб допомогти бізнесу вижити) [1]. За Індексом економічної свободи Україна належить до країн із «невільною» економікою (166 місце із 180 країн світу станом на 2017 р.). Одна з причин низького рейтингу – високий рівень корупції (29,2 бали із 100) та неефективність судового захисту (22,6 бали із 100) [2]. У результатах дослідження, проведеного Американською торговою палатою у період з березня 2014 по жовтень 2015 р., зазначається, що переважна більшість (88%) опитаних українських компаній зіштовхуються з корупцією під час ведення бізнесу [3]. Як бачимо, в Україні існує потужне явище корупції у приватній сфері. У зв'язку із цим актуальними на сьогодні залишаються питання розробки та запровадження сучасних заходів запобігання цьому різновиду корупції.

На наш погляд, одним із таких перспективних заходів протидії корупції у приватній сфері є система антикорупційного комплаєнсу (від англ. compliance – згода, відповідність, погодження) як складовою частиною системи внутрішнього контролю в юридичній особі.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Проблематика антикорупційного комплаєнсу є відносно новою для вітчизняної науки і правозастосовної практики. Разом із тим на сьогодні наявна низка публікацій, які тим чи інших чином стосуються цього питання. Окремим аспектам функціонування комплаєнсу у банківській сфері присвячені праці таких вчених-економістів як І. О. Астраханцева, В. С. Білошапка, А. В. Гаврікова, О. Б. Деревська, Л. Л. Калініченко, Л. А. Ключко, П. Г. Перерва, М. Є. Хуторна, А. Л. Цюцяк, І. Л. Цюцяк та ін. Що стосується конкретно антикорупційного комплаєнсу,

то це питання у своїх роботах розглядали Н. Д. Бабяк, А. В. Волощенко, Б. М. Головкін, Ю. І. Мізік, Т. В. Момот та ін.

Метою статті є визначення поняття та структури антикорупційного комплаєнсу, особливостей та проблем його впровадження та функціонування у діяльності юридичних осіб приватного права в Україні.

Виклад основного матеріалу. Термін «комплаєнс» утворився від англійського дієслова «to comply», що в перекладі означає «дотримуватися». Оксфордський словник англійської мови визначає комплаєнс як «дія або факт відповідності до бажання чи команди» [4]. У Кембріджському словнику англійської мови міститься таке визначення цього терміна: комплаєнс – «дія у відповідності до запити, правила чи вказівки» [5].

У науковій літературі не існує єдиного визначення поняття комплаєнсу. Так, Міжнародна комплаєнс – асоціація (ICO) визначає комплаєнс як *незалежну функцію органів управління компанії*, що виявляє, оцінює, дає відповідні поради, стежить і готує звіти щодо комплаєнс-ризиків [6, с. 154]. Ю. К. Беляєв розглядає комплаєнс як *безперервну і специфічну діяльність* з виявлення випадків та фактів невідповідності законам та вимогам, нормативно-правовим актам, ринковим стандартам й внутрішнім документам організації [7, 45]. М. М. Шарамко під комплаєнсом пропонує розуміти *стан або поведінку*, що відповідає встановленому керівництву, порядку, набору правил, вимогам, специфікаціям або законодавству [8, с. 10]. Л. Л. Калініченко визначає комплаєнс як *систему захисту бізнесу* і його акціонерів від зовнішньої корупції, зловживань та неефективного управління організацією з боку її топ-менеджерів, а також здатність діяти у відповідності з інструкціями, правилами і спеціальними вимогами [9, с. 242].

В українському законодавстві термін «комплаєнс» використовується у Методичних рекомендаціях щодо вдосконалення корпоративного управління в банках України, що затверджені постановою Національного банку України від 28 березня 2007 р. №98. Відповідно до зазначеного акта комплаєнс розглядається як одна з чотирьох основних форм контролю, що мають бути включені до організаційної структури банку. Під комплаєнсом розуміється діяльність,

пов'язана з дотриманням вимог законодавства та внутрішніх процедур. Комплаєнс передбачає необхідність знати, розуміти та дотримуватися всіх вимог законодавства України, нормативів, положень і правил, внутрішніх політик, стандартів та кодексів із питань діяльності банку.

Аналізуючи вищезазначені визначення, можна побачити, що їх автори керувалися різними аспектами функціонування системи комплаєнсу. Але всі вони погоджуються з тим, що комплаєнс-контроль спрямований на забезпечення відповідності діяльності юридичної особи конкретним вимогам законодавства та корпоративних норм.

У свою чергу, законодавчі вимоги можуть бути як специфічними, тобто такими, що поширюються на організації певної індустрії та специфіки (наприклад, банківське законодавство), так і загальними (наприклад, податкове законодавство) [10]. Таким чином, залежно від галузі законодавства, щодо якої відбувається комплаєнс-контроль, вирізняють антимонопольний комплаєнс, антикорупційний комплаєнс, податковий комплаєнс, митний комплаєнс, комплаєнс у сфері банківського законодавства тощо.

У контексті протидії корупції у приватній сфері важливого значення набуває дослідження антикорупційного комплаєнсу Під антикорупційним комплаєнсом розуміють систему заходів, що застосовується на підприємстві, в установі чи організації з метою запобігання вчинення їх працівниками чи керівництвом корупційних та пов'язаних з ними правопорушень, а також з метою забезпечення відповідності діяльності підприємства, установи, організації вимогам антикорупційного законодавства [11, с. 4].

Структура антикорупційного комплаєнсу має певні особливості та включає в себе як обов'язкові, так і додаткові елементи. До обов'язкових елементів належить наявність: антикорупційної програми юридичної особи, особи, відповідальної за її реалізацію (Уповноваженого), системи оцінки корупційних ризиків; а також антикорупційних політик, стандартів та процедур. Додаткові елементи та форми їх впровадження залежать від сфери діяльності юридичної особи та особливостей корупційних ризиків у цій галузі.

Антикорупційний комплаєнс може включати в себе такі антикорупційні політики (стандарти): 1) кодекс корпоративної етики (Code of Ethics); 2) кодекс поведінки (Code of Conduct); 3) політику протидії легалізації («відмиванню») доходів, здобутих злочинним шляхом, та фінансуванню тероризму (Fight against Money Laundering and Terrorist Financing); 4) політику приймання та дарування подарунків (Gift policy); 5) політику повідомлення про порушення (Whistleblowing policy); 6) політику регулювання конфлікту інтересів (Conflict of interest management policy); 7) політику взаємодії з керуючими та правоохоронними органами (Policy of working with Law Enforcement bodies); 8) політику «належної добросовісності» (Due Diligence); 9) політику ідентифікації контрагентів («Know your customer» policy); 10) політику конфіденційності (Privacy policy) та ін.

До функцій антикорупційного комплаєнсу належать: виявлення й оцінка корупційних ризиків; надання рекомендацій керівництву щодо дотримання антикорупційного законодавства, правил і стандартів; розробка письмових інструкцій для персоналу компанії стосовно належного дотримання законів, правил і стандартів; оцінка відповідності внутрішніх процедур і операцій чинному законодавству; навчання персоналу компанії щодо дотримання антикорупційного законодавства, правил і стандартів; підтримання контактів із правоохоронними та контролюючими органами, моніторинг змін антикорупційного законодавства та контроль за їх впровадженням у внутрішню нормативну базу юридичної особи, забезпечення політики інформаційної безпеки та деякі інші функції.

За своїм змістом антикорупційний комплаєнс передбачає систему контролю за дотриманням антикорупційного законодавства, міжнародних антикорупційних політик (стандартів) та процедур (рекомендацій) у професійній діяльності суб'єктів господарювання та їх відносинах із регуляторними, контролюючими органами та органами кримінальної юстиції. Комплаєнс-контроль забезпечує управління фінансовими ризиками, що виникають унаслідок недотримання суб'єктами господарювання національного законодавства, корпоративних політик та антикорупційних процедур [12, с. 63].

Таким чином, головною метою впровадження системи комплаєнсу є уникнення «комплаєнс-ризиків», тобто ризиків настання

юридичних санкцій (кримінальної, адміністративної та фінансової відповідальності), матеріальних збитків або втрати ділової репутації (фігурування в антикорупційних розслідуваннях і скандалах та ін.), унаслідок невиконання вимог антикорупційного та іншого законодавства України, внутрішніх положень, політик і правил, а також стандартів та етичних норм введення бізнесу.

Так, наприклад, однієї із підстав застосування до юридичної особи заходів кримінально-правового характеру (ст. 96⁻³ Кримінального кодексу України (далі – КК України) є вчинення її уповноваженою особою від імені та в інтересах юридичної особи окремих корупційних злочинів (статті 209 і 306, ч. 1 і ч. 2 ст. 368³, ч. 1 і ч. 2 ст. 368⁴, статті 369 і 369² КК України), а також незабезпечення виконання покладених на її уповноважену особу законом або установчими документами юридичної особи обов'язків щодо вжиття заходів із запобігання корупції, що призвело до вчинення окремих корупційних злочинів. У цьому випадку до юридичної особи може бути застосовано штраф у двократному розмірі від незаконно одержаної неправомірної вигоди. Також відповідно до ч. 1 ст. 1172 Цивільного кодексу України юридична особа відшкодовує шкоду, завдану їй працівником під час виконання ним своїх трудових (службових) обов'язків. Згідно з ч. 1 ст. 17 Закону України «Про публічні закупівлі» заявник зобов'язаний відхилити тендерну пропозицію, якщо відомості про юридичну особу, яка є учасником, внесено до Єдиного державного реєстру осіб, які вчинили корупційні або пов'язані з корупцією правопорушення. Як бачимо, порушення антикорупційного законодавства можуть спричинити суттєві матеріальні збитки для підприємств, установ, організацій, а також суттєві обмеження в їх господарській діяльності.

Актуальність проведення політики антикорупційного комплаєнсу для українських юридичних осіб ще зумовлена й тим, що ці положення забезпечують систему вимог іноземних компаній та державних службовців іноземних країн до своїх контрагентів. Згідно із цими вимогами здійснюється ретельна перевірка всіх організацій та осіб, які відповідно до договорів провадять діяльність на користь іноземної компанії (суб'єкта зазначених законів) [13, с. 3]. Ці перевірки та моніторинг передбачають, поміж іншого, оцінку

ступеня ризиків, пов'язаних із корупцією, а також наявність у контрагента системи заходів, спрямованих на протидію корупції.

Окрім цього, законодавство деяких країн містить конкретні вимоги проведення антикорупційного комплаєнсу для юридичних осіб. Наприклад, відповідно до Закону Великої Британії «Про корупцію» (UK Bribery Act) від 2010 р. кожна компанія зобов'язана: 1) упроваджувати «антикорупційні процедури»; 2) сформулювати «етичний стандарт непримиренного ставлення співробітників компанії до хабарів» із боку керівництва компанії, періодично оцінювати «толерантність своїх контрагентів до хабарництва»; 3) проводити регулярний моніторинг для виявлення корупційних дій своїх співробітників [14, с. 18]. Схожі положення містяться й у Законі США «Про корупцію за кордоном» (Foreign Corrupt Practices Act (FCPA) від 1977 р.

Що стосується України, то правовою підставою впровадження політики антикорупційного комплаєнсу в юридичних особах є положення Закону України «Про запобігання корупції» від 14 жовтня 2014 р. № 1700-VII. Відповідно до ст. 61 цього Закону, юридичні особи забезпечують розробку та вжиття заходів, що є необхідними та обґрунтованими для запобігання і протидії корупції у діяльності юридичної особи. Керівник, засновники (учасники) юридичної особи забезпечують регулярну оцінку корупційних ризиків у її діяльності і здійснюють відповідні антикорупційні заходи. Для виявлення та усунення корупційних ризиків у діяльності юридичної особи можуть залучатися незалежні експерти.

Закон України «Про запобігання корупції» фактично визначає основну нормативну умову проведення політики антикорупційного комплаєнсу на підприємстві, в установі та організації – наявність антикорупційної програми (комплексу правил, стандартів і процедур щодо виявлення, протидії та запобігання корупції у діяльності юридичної особи).

У ч. 2 ст. 62 зазначеного Закону закріплено обов'язок затвердження антикорупційної програми керівниками: 1) державних, комунальних підприємств, господарських товариств (у яких державна або комунальна частка перевищує 50 відсотків), де середньооблікова чисельність працюючих за звітний (фінансовий) рік перевищує

п'ятдесят осіб, а обсяг валового доходу від реалізації продукції (робіт, послуг) за цей період перевищує сімдесят мільйонів гривень; 2) юридичних осіб, які є учасниками попередньої кваліфікації, учасниками процедури закупівлі відповідно до Закону України «Про здійснення державних закупівель», якщо вартість закупівлі товару (товарів), послуги (послуг), робіт дорівнює або перевищує 20 мільйонів гривень.

Законодавством також установлені й вимоги до антикорупційної програми цих юридичних осіб (ст. 63 Закону України «Про запобігання корупції»), серед яких є, зокрема, призначення та врегулювання діяльності Уповноваженого як посадової особи, відповідальної за запобігання корупції, та підпорядкованих йому працівників (у разі їх наявності). На сьогодні Національним агентством з питань запобігання корупції уже розроблено Типову антикорупційну програму юридичної особи [15].

Незважаючи на переваги комплаєнс підходу до запобігання корупції у приватній сфері, майже половина вітчизняних підприємств не готова упроваджувати корпоративні антикорупційні політики [14, с. 21]. На це є низка причин. По-перше, для значної частини юридичних осіб малого та середнього бізнесу корупція стала засобом «виживання» на ринку, а для великого бізнесу, в свою чергу, можливість закріплення монопольного становища. Взагалі, частина українських компаній постійно втрачає бізнес через корупційні дії конкурентів [14, с. 6]. По-друге, існування незначних юридичних санкцій та практики їх застосування до юридичних осіб, працівники яких вчиняють корупційні правопорушення в інтересах компанії. По-третє, наявність недооцінки репутаційних ризиків, слабого розвитку процедури перевірки контрагентів в українських компаніях. Антикорупційні заходи є пріоритетними лише для тих компаній, що мають іноземних бізнес-партнерів або іноземних інвесторів [14, с. 6]. Таким чином, система комплаєнсу в багатьох випадках перетворилася на формальну процедуру та фактично реалізовується лише у великих компаніях та банках.

Висновок. Антикорупційний комплаєнс є доволі ефективним засобом запобігання корупції у приватній сфері. Але його впровадження в українських компаніях із низки причин стало лише фор-

мальною процедурою, що потребує подальшого удосконалення. Розширення практики антикорупційного комплаєнсу – це не єдиний, але обов'язковий крок до подолання корупції у приватній сфері.

Перелік літератури

1. Згідно з дослідженням ЕУ керівникам не вдається ефективно формувати принципи ділової етики. URL: <http://www.ey.com/ua/uk/newsroom/news-releases/news-ey-senior-managers-failing-to-set-right-tone-on-business-ethics-finds-ey-fraud-survey> (дата звернення 10.09.2017).

2. Index of Economic Freedom 2017. URL: <http://www.heritage.org/index/ranking> (дата звернення 10.09.2017).

3. Опитування Американської торгової палати показало ставлення українських бізнесменів до боротьби з корупцією. URL: <http://tyzhden.ua/News/161979> (дата звернення 10.09.2017 р.).

4. Compliance. English Oxford Dictionaries Online. URL: <https://en.oxforddictionaries.com/definition/compliance> (дата звернення 10.09.2017).

5. Compliance. Cambridge Dictionary Online. URL: <https://dictionary.cambridge.org/dictionary/english/compliance> (дата звернення 10.09.2017).

6. Перерва П. Г. Комплаєнс-програма промислового підприємства: сутність и задачі. *Вісн. Нац. техн. ун-ту «ХПИ» Сер. Економічні науки*. 2017. №24 (1246). С. 153–158.

7. Беляев Ю. К. Применение инструментов комплаєнс-контроля для оптимизации корпоративного управления фармацевтическими компаниями. *Известия УрГЭУ*. 2013. №1 (45). С.45–50.

8. Шарамко М. М. Институциональный комплаєнс-контроль: монография. Москва: РУСАЙНС, 2016. 138 с.

9. Калініченко Л. Л. Теоретичні аспекти функціонування комплаєнсу у вітчизняних банках. *Наук. вісн. Херсон. держ. ун-ту. Серія Економічні науки*. Вип. 6. Ч. 4. 2014. С. 242–245.

10. Валиев В. Х. Комплаєнс-функция в современных предприятиях придорожного сервиса, как один из эффективных методов управления рисками. *Современные проблемы науки и образования*. 2015. №2. Ч. 2. URL: <https://www.science-education.ru/ru/article/view?id=21490>.

11. Методичні рекомендації щодо розробки та впровадження системи заходів щодо запобігання та протидії корупції. URL: <http://cgpa.com.ua/wp-content/uploads/images/files/methodological-recommendations-for-anti-corruption-policy.doc>

12. Головкін Б. М. Антикорупційний менеджмент у митній справі. *Фіскальна політика в Україні в кримінально-правовому вимірі*: зб. тез доп. Всеукр. наук.-практ. інтернет-конф. (Вінниця, 26 квіт. 2016 р.). Вінниця, 2016. С. 60–65.
13. Бабяк Н. Д. Антикорупційний комплаєнс: основні засади і перспективи впровадження у вітчизняний корпоративний сектор. *Держава та регіони. Серія: Економіка та підприємництво*. 2015. №4. С. 3–9.
14. Саприкіна М., Зінченко А., Ляпін Д., Данилюк А., Каба Д. Аналітична довідка «Боротьба з корупцією. Роль бізнесу в Україні». Київ: ТОВ «Фарбований лист», 2011. 51 с.
15. Типова антикорупційна програма юридичної особи. URL: https://nazk.gov.ua/sites/default/files/proekt_tyповоуi_antykorupciynoyi_programy.pdf. (дата звернення 10.09.2017).

Транслітерація переліку літератури

1. Zghidno z doslidzhenniam EY, kerivnykam ne vdaiet'sia efektyvno formuvaty pryntsypy dilovoi etyky. URL: <http://www.ey.com/ua/uk/newsroom/news-releases/news-ey-senior-managers-failing-to-set-right-tone-on-business-ethics-finds-ey-fraud-survey>. [in Ukrainian].
2. Index of Economic Freedom 2017. URL: <http://www.heritage.org/index/ranking>. (дата звернення 10.09.2017).
3. Опытування Американоi торговоi палати показало ставлення украиноi до бороти з корупциею. URL: <http://tyzhden.ua/News/161979>. [in Ukrainian].
4. Compliance. English Oxford Dictionaries Online. URL: <https://en.oxforddictionaries.com/definition/compliance>.
5. Compliance. Cambridge Dictionary Online. URL: <https://dictionary.cambridge.org/dictionary/english/compliance>.
6. Pererva, P. G. (2017). Komplains-programma promyshlennogo predpriyatija: sushhnost' i zadachi. *Visnik Nacional'nogo tehnicnogo universitetu «HPI» Ser. Ekonomichni nauki. – Scientific Bulletin of the National Technical University of Kharkiv. Series Economics, 24 (1246), 153–158*. [in Russian].
7. Beljaev, Ju. K. (2013). Primenenie instrumentov komplains-kontrolja dlja optimizacii korporativnogo upravlenija farmacevticheskimi kompanijami. *Izvestija UrGJeU – Journal of the Ural State University of Economics, 1 (45), 45–50*. [in Russian].
8. Sharamko, M. M. (2016). Institucional'nyj komplains-kontrol'. Moscow: RUSAJNS, 2016. [in Russian].

9. Kalinichenko, L. L. (2014). Teoretychni aspekty funktsionuvannya komplaiensu u vitchyznianskykh bankakh. *Naukovyy visnyk Kherson's'koho derzhavnoho universytetu. Seriya Ekonomichni nauky – Scientific Bulletin of Kherson University, Series «Economics», issie 6, part 4, 242–245.* [in Ukrainian].
10. Valiev V. H. Komplaiens-funkcija v sovremennykh predpriyatijah pridorozhnogo servisa, kak odin iz jeffektivnykh metodov upravlenija riskami. *Sovremennye problemy nauki i obrazovanija.* 2015. №2. Ch. 2. URL: <https://www.science-education.ru/ru/article/view?id=21490>. [in Russian].
11. Metodychni rekomendatsii schodo rozrobky ta vprovadzhennia systemy zakhodiv schodo zapobihannia ta protydii koruptsii. URL: <http://cgpa.com.ua/wp-content/uploads/images/files/methodological-recommendations-for-anti-corrption-policy.doc> [in Ukrainian].
12. Holovkin, B. M. (2016). Antykoruptsijnyj menedzhment u mytnij spravі. *Fiscal policy in Ukraine in the criminal-law dimension; proceedings of the Scientific and Practical conference.* Vinnitsa. 60–65. [in Ukrainian].
13. Babiak, N. D. (2015). Antykoruptsijnyj komplaiens: osnovni zasady i perspektyvy vprovadzhennia u vitchyznianskyj korporatyvnyj sektor. *Derzhava ta rehiony. Seriya: Ekonomika ta pidpriemnytstvo – State and regions. Series: Economics and Business. 4.* 3–9. [in Ukrainian].
14. Saprykina, M., Zinchenko, A., Liapin, D., Danyliuk, A., Kaba, D. (2011). Analitychna dovidka «Borot'ba z koruptsiieiu. Rol' biznesu v Ukraini». Kyiv: TOV «Farbovanyj lyst». [in Ukrainian].
15. Typova antykoruptsijna prohrama iurydychnoi osoby. URL: https://nazk.gov.ua/sites/default/files/proekt_typovoyi_antykorupciynoyi_programy.pdf. [in Ukrainian].

Новіков О. В., Симкіна А. Є. Комплаєнс підхід до запобігання корупції у приватній сфері

У статті надано визначення поняття антикорупційного комплаєнсу, визначено його структуру та функції, а також особливості його функціонування у юридичних особах приватного права. Розглянуто іноземне та вітчизняне законодавче регулювання комплаєнсу. Актуальність проблеми полягає в тому, що тривалий період часу в Україні вважалося, що корупція є феноменом виключно сфери державного управління та публічної влади. Так, Закон України «Про боротьбу з корупцією» від 5 жовтня 1995 р. № 356/95-ВР визначав корупцію як діяльність осіб, уповноважених на виконання функцій держави, спрямована на протиправне використання наданих їм повноважень для одержання матеріальних благ, послуг, пільг або інших переваг, але наразі договори міжнародної спільноти наводять практику комплексного підходу до феномену корупції, як в публічній, так і в приватній сферах. України, керуючись надбанням міжнародної спільноти та

іноземних держав увібрала практику запобігання та боротьби з корупцією у вигляді підходу «антикорупційний комплаєнс». Тому окрему увагу приділено проблемам впровадження системи антикорупційного комплаєнсу в Україні. Зроблено висновок про те, що антикорупційний комплаєнс хоча і є доволі ефективним засобом запобігання корупції у приватній сфері, але на сьогодні з низки причин він не набув поширення серед українських компаній. Дієву систему антикорупційного комплаєнсу мають лише ті юридичні особи, які співпрацюють з іноземними компаніями.

Ключові слова: корупція в приватній сфері, запобігання корупції, антикорупційні заходи, антикорупційний комплаєнс в приватній сфері.

Новиков О. В., Сымкина А. Е. Комплаєнс підход к предотвращению коррупции в частной сфере

В статье дано определение понятия антикоррупционного комплаєнса, определена его структура и функции, а также особенности его функционирования в юридических лицах частного права. Рассмотрены иностранное и отечественное законодательное регулирование комплаєнса. Актуальность проблемы заключается в том, что длительный период времени в Украине считалось, что коррупция является феноменом исключительно сферы государственного управления и публичной власти. Так, Закон Украины «О борьбе с коррупцией» от 5 октября 1995 № 356/95-ВР определял коррупцию как деятельность лиц, уполномоченных на выполнение функций государства, направленная на противоправное использование предоставленных им полномочий для получения материальных благ, услуг, льгот или других преимуществ, но пока договоры международного сообщества приводят практику комплексному подходу к феномену коррупции, как в публичной, так и в частной сферах. Украина, руководствуясь достоянием международного сообщества и иностранных государств вобрала практику предотвращения и борьбы с коррупцией в виде подхода «антикоррупционный комплаєнс». Поэтому особое внимание уделено проблемам внедрения системы антикоррупционного комплаєнса в Украине. Сделан вывод о том, что антикоррупционный комплаєнс является, хотя и довольно эффективным средством предотвращения коррупции в частной сфере, но на сегодня по ряду причин, он не получил распространения среди украинских компаний. Действующую систему антикоррупционного комплаєнса имеют только те юридические лица, которые сотрудничают с иностранными компаниями.

Ключевые слова: коррупция в частной сфере, предотвращение коррупции, антикоррупционные меры, антикоррупционный комплаєнс в частной сфере.

Novikov O. V., Symkina A. E. Compliance Approach to Prevent Corruption in the Private Sphere

The article defines the concept of anticorruption compliance, defines its structure and functions, as well as features of its functioning in legal entities of private law. The foreign and domestic legislative regulation of compliance is considered. The urgency of the problem is that for a long period in Ukraine the corruption was considered as

a phenomenon exceptionally of the sphere of state administration and public authority. Thus, the law of Ukraine «On fight against corruption» dated October 5, 1995 № 356/95-ВР determined corruption as an activity of people, authorized to perform the functions of the state, aimed at the unlawful use of the powers, given to them, in order to obtain material values, services, advantages or other benefits; but at present the treaties of the international community point out the practice of an integrated approach to the phenomenon of corruption, both in the public and private spheres. Ukraine, following the attainments of the international community and foreign countries, has adopted the practice of preventing and combating corruption in the form of an «anticorruption compliance» approach. The particular attention is paid to the problems of implementing the anti-corruption compliance system in Ukraine. It is concluded that anti-corruption compliance, being a rather effective means of preventing corruption in the private sphere, for a number of reasons, has not gained popularity among Ukrainian companies today. Only those legal entities that cooperate with foreign companies have an effective system of anti-corruption compliance.

Key words: *corruption in the private sphere, prevention of corruption, anti-corruption measures, anti-corruption compliance in the private sphere.*

Рекомендовано до опублікування на засіданні відділу кримінологічних досліджень НДІ ВПЗ імені академіка В. В. Сташиса НАПрН України (протокол № 14 від 27.09.2017 р.).

УДК 343.2

НОРМАТИВНО-ПРАВОВЕ РЕГУЛЮВАННЯ ІНСТИТУТУ ПРОБАЦІЇ В УКРАЇНІ

В. В. Севрюков, к.ю.н., заступник начальника відділу підготовки прокурорів з підтримання державного обвинувачення в суді Національної академії прокуратури України

Л. О. Петровська, начальник відділу підготовки прокурорів з підтримання державного обвинувачення в суді Національної академії прокуратури України

Постановка проблеми. Одним із напрямів реформування пенітенціарної системи України є створення на базі кримінально-виконавчої інспекції служби пробації, що існує в більшості країн Європи. Пробація в Україні є новим інститутом. На орган пробації покладені функції, які раніше до прийняття Закону України «Про пробацію» виконувала кримінально-виконавча інспекція, а саме виконання покарань, не пов'язаних із позбавленням волі, зокрема: громадські роботи, виправні роботи, позбавлення права обіймати певні посади або займатись певною діяльністю. Окрім цього, органи пробації ведуть облік осіб, звільнених із місця позбавлення волі з випробуванням, а також звільнених із місця позбавлення волі вагітних жінок і жінок, які мають дітей віком до 3-х років. Заходи, які застосовуються до них, мають на меті спокуту провини і відвернення правопорушника від злочинної поведінки. Перш ніж говорити про сутність пробації та її місце у суспільно-політичних відносинах України, варто звернутися до існуючої сьогодні в Україні системи нормативно-правових актів, що регулюють інститут пробації.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Дослідженням питань виконання покарань, не пов'язаних із позбавленням волі, за-

ймались такі науковці, як Р. М. Абизов, О. В. Бакаєв, І. Г. Богатирьов, В. М. Бурдін, Н. О. Гуторова, Т. А. Денисова, В. П. Ємельянов, О. Д. Запорожець, В. Д. Іванов, О. Г. Кальман, Ю. А. Кашуба, О. О. Книженко, В. Г. Овчаренко, С. Н. Пономарьов, Б. А. Протченко, В. І. Селіверстов, В. В. Сергєєва, В. М. Трубников, В. І. Тютюгін, В. О. Уткін, О. В. Філімонов, Н. С. Юзікова, А. О. Яровий та ін. Проте багато питань, що стосуються інституту впровадження пробації в Україні та ефективності її роботи, залишені поза увагою або викликають дискусії у науковців.

Метою статті є дослідити нормативно-правове регулювання пробації в Україні, виявити проблеми та шляхи їх вирішення щодо ефективності роботи інституту пробації в Україні.

Виклад основного матеріалу дослідження. Верховною Радою України 5 лютого 2015 року прийнято Закон України «Про пробацію» (№ 160-VIII), який введено у дію 27 серпня 2015 року [1]. Законом визначається національна модель пробації, яку розроблено з урахуванням стандартів пробації, викладених у Рекомендації СМ/Рес(2010)1 Комітету Міністрів Ради Європи державам-членам про Правила Ради Європи про пробацію [2].

Сьогодні світова спільнота, зокрема, й Європейський Союз, розглядають пробацію не як альтернативу ізоляції правопорушників від суспільства, а як заходи кримінально-правового реагування, що необхідні для виправлення та запобігання вчиненню повторних кримінальних правопорушень. До позбавлення волі вдаються лише в крайніх випадках, коли це відповідає інтересам безпеки потерпілого та суспільства або ресоціалізації правопорушника [3, с. 80].

Згідно зі статистичними даними в Україні станом на початок 2015 р. у місцях позбавлення й обмеження волі та слідчих ізоляторах утримувалось 73,4 тис. осіб, а кількість засуджених до покарання без позбавлення волі складала 87,5 тис. осіб [2].

Зауважимо, що питання впровадження інституту пробації в Україні дискутується майже 13 років. Так, для повного з'ясування нормативно-правового регулювання інституту пробації в Україні вважаємо за доцільне проаналізувати вказані етапи розвитку та становлення цього інституту в нашій державі.

1) 28 травня 2002 р. – доручення Кабінету Міністрів України за № 3974/84 Державному департаменту України з питань виконання покарань щодо погодження пропозицій зі створення служби пробації в Україні;

2) 8 квітня 2008 р. – Концепція реформування кримінальної юстиції України, затверджена Указом Президента України № 311/2008;

3) 25 квітня 2008 р. – Концепція реформування Державної кримінально-виконавчої служби України, схвалена Указом Президента України № 401/2008;

4) листопад 2008 р. – у Верховній Раді України зареєстровані проекти законів України «Про службу пробації» (реєстраційний № 3412) та «Про внесення змін до деяких законодавчих актів України» (реєстраційний № 3413);

5) 9 грудня 2010 р. – Указ Президента України «Про оптимізацію системи центральних органів виконавчої влади» № 1085/2010, яким реорганізовані органи державної влади, зокрема, створена Державна пенітенціарна служба України;

6) 24 травня 2011 р. – Концепція розвитку кримінальної юстиції щодо неповнолітніх в Україні, схвалена Указом Президента України № 597/2011;

7) 8 листопада 2012 р. – Концепція державної політики у сфері реформування Державної кримінально-виконавчої служби України, схвалена Указом Президента України № 631/2012;

8) 4 січня 2013 р. – у Верховній Раді України зареєстровані проект Закону України «Про службу пробації» № 1197 та проект Закону України «Про внесення змін до деяких законодавчих актів України» № 1198, чим визначили позицію створення нової державної служби, яка «забирає» в кримінально-виконавчої служби функцію виконання покарань, не пов'язаних із позбавленням волі;

9) 18 січня 2013 р. – у Верховній Раді України зареєстрований проект Закону України «Про пробацію» № 1197–1, який зумовив новий погляд на законодавче врегулювання пробації – позиція створення органів пробації на базі кримінально-виконавчої інспекції, яка нині в межах чинного законодавства вже здійснює деякі функції пробації у частині виконання покарань, не пов'язаних із

позбавленням волі і має певну матеріальну базу та штат працівників;

10) 5 лютого 2015 р. на засіданні пленарної сесії Верховної Ради України за підсумками розгляду в другому читанні 230 голосами народних депутатів прийнято Закон України «Про пробацію» [3. с. 224].

Правову основу інституту пробації в Україні та діяльності органів пробації становлять Кримінальний кодекс України, Кримінальний процесуальний кодекс України, Кримінально-виконавчий кодекс України, Закон України «Про пробацію», Закон України «Про внесення змін до деяких законодавчих актів України щодо забезпечення виконання кримінальних покарань та реалізації прав засуджених», міжнародні договори, ратифіковані Україною, про що власне зазначено в ст. 3 Закону України «Про пробацію», а також нормативні акти Міністерства юстиції України.

Пробація – це система наглядових та соціально-виховних заходів, що застосовуються за рішенням суду та відповідно до закону до засуджених осіб, які вчинили злочин та несуть за це кримінальну відповідальність, виконання певних видів кримінальних покарань, не пов'язаних із позбавленням волі, та забезпечення суду інформацією, що характеризує обвинуваченого. Таке визначення пробації викладено у п. 6 ч. 1 ст. 2 Закону України «Про пробацію» [1].

Метою пробації є забезпечення безпеки суспільства шляхом виправлення засуджених, запобігання вчиненню ними повторних кримінальних правопорушень. Ще одним шляхом забезпечення мети пробації закон визначає забезпечення суду інформацією, що характеризує обвинувачених, з метою прийняття судом рішення про міру їх відповідальності.

Національна система пробації складається з трьох видів пробації, які визначаються особливостями правового статусу осіб в системі правосуддя: *досудова пробація, наглядова пробація, пенітенціарна пробація* [4]. Проаналізуємо кожну з них.

Досудова пробація застосовується на етапі судового провадження щодо осіб, обвинувачених у вчиненні злочину, та полягає у складанні досудової доповіді – письмової інформації, що характеризує особу обвинуваченого. Підставою для застосування досудової про-

бації є ухвала суду та письмовий запит до органу пробації про надання досудової доповіді. Термін застосування досудової пробації щодо конкретної особи визначається періодом від ухвалення судом рішення про надання досудової доповіді до ухвалення цим судом обвинувального вироку у кримінальному провадженні. Досудова доповідь про обвинуваченого повинна містити соціально-психологічну характеристику обвинуваченого, оцінку ризику вчинення ним повторного кримінального правопорушення та висновок про можливість його виправлення без обмеження волі або позбавлення волі на певний строк.

Досудова доповідь складається за спеціальною методикою, яка визначає можливий ризик вчинення правопорушником повторного злочину, конкретні умови його життєдіяльності, що мали негативний вплив на його поведінку, а також пропозиції щодо можливих шляхів усунення такого негативного впливу засобами пробації без ізоляції від суспільства (оскільки ізоляція нерідко сприяє подальшій десоціалізації та криміналізації правопорушника). Досудова доповідь не є доказом вини обвинуваченої особи, але може бути взята судом до уваги при ухваленні вироку.

Наглядова пробація – це здійснення наглядових та соціально-виховних заходів щодо: засуджених до покарань у виді позбавлення права обіймати певні посади або займатися певною діяльністю, громадських робіт, виправних робіт; осіб, яким покарання у виді обмеження волі або позбавлення волі на певний строк замінено покаранням у виді громадських робіт або виправних робіт; осіб, звільнених від відбування покарання з випробуванням, звільнених від відбування покарання вагітних жінок і жінок, які мають дітей віком до трьох років; направлення засуджених до обмеження волі для відбування покарання до виправних центрів.

Підставою для застосування наглядової пробації закон визначає відповідні судові рішення (вирок суду, ухвала суду) або акт про помилування, яким покарання у виді позбавлення або обмеження волі замінено на більш м'яке.

Термін наглядової пробації щодо конкретної особи визначається терміном покарання (іспитовим терміном – у разі звільнення від відбування покарання), а у випадку направлення засуджених до

обмеження волі для відбування покарання до виправних центрів – від дати вступу вироку у законну силу до дати прибуття засудженого у виправний центр.

У період наглядової пробації щодо засуджених здійснюється:

Нагляд – заходи, що здійснюються органом пробації за місцем проживання, роботи або навчання засудженого з метою дотримання обов'язків, визначених законом та покладених вироком суду.

Соціально-виховна робота – заходи, що проводяться за індивідуальним планом роботи із засудженим з урахуванням оцінки ризиків вчинення повторних кримінальних правопорушень та передбачає диференційований підхід під час надання консультативної, психологічної та інших видів допомоги; сприяння працевлаштуванню; залучення до навчання; участь у виховних заходах та соціально корисній діяльності; проведення індивідуально-профілактичної роботи (кейс-менеджмент або індивідуальне ведення справи).

Реалізація пробаційних програм. Пробаційні програми призначаються за рішенням суду особі, звільненій від відбування покарання з випробуванням, та передбачає комплекс заходів, спрямованих на корекцію соціальної поведінки або її окремих проявів, формування соціально сприятливих змін особистості (програми психологічної корекції та програми соціальної адаптації, спрямовані на усунення негативних факторів, що впливали та можуть в подальшому впливати на поведінку правопорушника).

Пенітенціарна пробація – це підготовка осіб, які відбувають покарання у виді обмеження волі або позбавлення волі на певний строк, до звільнення з метою трудового і побутового влаштування таких осіб.

Заходи пенітенціарної пробації здійснюються органом пробації за місцем, яке обрав засуджений для проживання після звільнення. Зазначені заходи здійснюються на підставі звернення адміністрації установи протягом місяця від дати надходження звернення шляхом залучення органів соціального патронажу звільнених, які визначені спеціальним законом. За зверненням адміністрації установи орган пробації за обраним місцем проживання засудженого після звільнення спільно з державними органами та органами місцевого самоврядування сприяє засудженим, які готуються до звільнення,

у: визначенні місця проживання після звільнення; влаштуванні до спеціалізованих установ для звільнених; госпіталізації до закладів охорони здоров'я осіб, які потребують стаціонарної медичної допомоги; працевлаштуванні працездатних осіб.

Законодавством України визначаються особливості пробації щодо неповнолітніх: забезпечення їх нормального фізичного і психічного розвитку; профілактику агресивної поведінки; мотивацію позитивних змін особистості; поліпшення соціальних стосунків та умов проживання.

Досудова доповідь про обвинуваченого неповнолітнього додатково має містити: інформацію про вплив криміногенних факторів на поведінку; рекомендації щодо заходів, спрямованих на мінімізацію ризику вчинення повторних кримінальних правопорушень.

Соціально-виховна робота з засудженими неповнолітніми може проводитися із залученням батьків або їх законних представників. Заходи пробації реалізуються у взаємодії з органами і службами у справах дітей, спеціальними установами та закладами, що здійснюють їх соціальний захист і профілактику правопорушень. Пробаційні програми щодо засуджених неповнолітніх реалізуються разом із центральним органом виконавчої влади, що формує державну політику у сфері соціальної політики.

Законом України «Про внесення змін до деяких законодавчих актів України щодо забезпечення виконання кримінальних покарань та реалізації прав засуджених» від 7 вересня 2016 р. № 1492 – VII (введено в дію з 8 жовтня 2016 р.) [2] внесено низку суттєвих змін до Кримінального, Кримінального процесуального, Кримінально-виконавчого кодексів України. Їх зміст полягає у такому.

У Кримінальному кодексі України доповнено ст. 76 («Обов'язки, які покладає суд на особу, звільнену від відбування покарання з випробуванням»): п. 1 ч. 1 – у разі звільнення від відбування покарання з випробуванням суд покладає на засудженого такі обов'язки: періодично з'являтися для реєстрації до уповноваженого органу з питань пробації; п. 2 ч. 1 – повідомляти уповноважений орган із питань пробації про зміну місця проживання, роботи або навчання; п. 2 ч. 2 – не виїжджати за межі України без погодження з уповноваженим органом із питань пробації; п. 2 ч. 4 – виконувати заходи, передбаче-

ні пробаційною програмою; ч. 3 – нагляд за особами, звільненими від відбування покарання з випробуванням, здійснюється уповноваженим органом із питань пробації за місцем проживання, роботи або навчання засудженого, а щодо засуджених військовослужбовців – командирами військових частин. Частину 3 ст. 79 доповнено таким положенням: нагляд за засудженими здійснюється уповноваженим органом із питань пробації. Частину 3 ст. 83 – нагляд за звільненими від відбування покарання вагітними жінками і жінками, які мають дітей віком до трьох років, здійснюється уповноваженим органом з питань пробації за місцем проживання [5].

У Кримінально-виконавчий кодекс України внесені такі зміни та доповнення ч. 3 ст. 6 після слів «та відбування покарання (режим)» доповнено словом «пробація»; ст. 6 доповнили ч. 7 такого змісту «засуджені, до яких судом застосовано пробацію, користуються правами визначеними цим Кодексом та Законом України «Про пробацію»; ч. 1 ст. 9 доповнено словами «уповноваженого органу з питань пробації»; ч. 1 ст. 11 викладена у такій редакції: «органами виконання покарань є: центральний орган виконавчої влади, що реалізує державну політику у сфері виконання кримінальних покарань та пробації, його територіальні органи управління, уповноважені органи з питань пробації»; ч. 8 ст. 11 викладена у такій редакції: «територіальні органи управління, уповноважені органи з питань пробації, арештні доми, виправні центри, виправні та виховні колонії, слідчі ізолятори організуються і ліквідуються центральним органом виконавчої влади, що реалізує державну політику у сфері виконання кримінальних покарань та пробації, а військової частини, гауптвахти і дисциплінарний батальйон – Міністерством оборони України»; тощо.

Крім того, внесені зміни та доповнення до таких статей Кримінально-виконавчого кодексу України: ч. 1 ст. 30, ст.ст. 32, 34, 35, 36, 37, 39, 40. У ч. 5 ст. 41 КВК України передбачається, що на уповноважений орган з питань пробації покладені такі обов'язки, а саме:

- проводити облік засуджених до покарання у виді виправних робіт;
- роз'яснювати засудженим порядок та умови відбування покарання;

– здійснювати контроль за додержанням засудженими порядку та умов відбування покарання;

– здійснювати контроль за додержанням порядку та умов відбування покарання власником підприємства, установи, організації або уповноваженим ним органом за місцем роботи засудженого [6].

На наш погляд, вищезазначена норма є дуже цікавою, оскільки виходить, що разом із засудженою особою під контроль органу пробації потрапляє і власник підприємства, де засуджений працює.

Також вищезгаданим Законом були внесені зміни, що стосуються пробації, до статей 42, 44, 45, 46, 51, 57, 116, 163, 164 та 166 КВК України.

До Кримінального процесуального кодексу України також внесені такі зміни та доповнення: у ч. 1 п. 25 ст. 3 після слова «спеціаліст» доповнили словами «представник персоналу органу пробації»; п.п. 7 та 8 ч. 4 ст. 42 доповнено таким: «отримувати роз'яснення щодо порядку підготовки та використання досудової доповіді, відмовлятися від участі у підготовці досудової доповіді»; «брати участь у підготовці досудової доповіді, надавати представнику персоналу органу пробації інформацію, необхідну для підготовки такої доповіді, ознайомлюватися з текстом досудової доповіді, подавати свої зауваження та уточнення»; ч. 4 ст. 42 доповнено п. 4 такого змісту: «надавати достовірну інформацію представнику персоналу органу пробації, необхідну для підготовки досудової доповіді».

Окрім цього, Кримінальний процесуальний кодекс України доповнено ст. 72¹ що має назву: «Представник персоналу органу пробації», де в ч. 1 зазначено, що представником персоналу органу пробації є посадова особа такого органу, яка за ухвалою суду складає та подає до суду досудову доповідь. Частина 2 передбачає права представника персоналу органу пробації, а саме:

– отримувати інформацію про обвинуваченого від підприємств, установ, організацій або уповноважених ними органів та громадян;

– викликати обвинуваченого до уповноваженого органу з питань пробації для отримання усних чи письмових пояснень;

– відвідувати обвинуваченого за місцем його проживання або перебування, роботи або навчання;

– відвідувати місця попереднього ув'язнення, якщо до обвинуваченого застосовано запобіжний захід у виді тримання під вартою;

– заявляти клопотання суду про ознайомлення з матеріалами кримінального провадження щодо обставин, які впливають на ступінь тяжкості вчиненого кримінального правопорушення, характеризують особу обвинуваченого, обтяжують та пом'якшують покарання, виключають кримінальну відповідальність чи є підставами для звільнення від кримінальної відповідальності або покарання;

– бути присутнім під час проведення судового засідання;

– заявляти клопотання про забезпечення безпеки у випадках, передбачених законом.

Частиною 3 передбачені обов'язки:

– складати досудову доповідь і подавати її до суду в строк, визначений ухвалою суду;

– дотримуватися прав і свобод людини і громадянина;

– невідкладно повідомляти суд про наявність або виникнення об'єктивних обставин, що унеможливають підготовку або своєчасне подання досудової доповіді;

– надавати пояснення з поставлених судом питань щодо досудової доповіді під час судового розгляду;

– не розголошувати будь-які відомості, що стали йому відомі у зв'язку з виконанням обов'язків;

– не допускати розголошення в будь-який спосіб конфіденційної інформації, яку йому було довірено або яка стала відома у зв'язку з виконанням обов'язків;

– заявити самовідвід (але не зазначено кому саме заявляти самовідвід: суду, прокурору чи своєму керівництву?).

Частина 3 ст. 314 доповнено п. 6 такого змісту: «доручити представнику персоналу органу пробації скласти досудову доповідь»; у ч. 5 зазначено, що: «у підготовчому судовому засіданні суд у випадках, передбачених цим Кодексом, за власною ініціативою або за клопотанням обвинуваченого, його захисника чи законного представника, чи за клопотанням прокурора і лише в інтересах національної безпеки, економічного добробуту та прав людини вирішує

питання щодо складання досудової доповіді, про що постановляє ухвалу із зазначенням строку підготовки такої доповіді».

Також КПК України доповнено ст. 314¹ «Складання досудової доповіді». У ч. 1 цієї статті наголошено, що з метою забезпечення суду інформацією, що характеризує обвинуваченого, а також прийняття судового рішення про міру покарання представник уповноваженого органу з питань пробації складає досудову доповідь за ухвалою суду. У ч. 2 сказано, що досудова доповідь складається щодо особи, обвинуваченої у вчиненні злочину невеликої або середньої тяжкості, або тяжкого злочину, нижня межа санкції якого не перевищує п'яти років позбавлення волі. Досудова доповідь щодо неповнолітнього обвинуваченого віком від 14 до 18 років складається незалежно від тяжкості вчиненого злочину, крім випадків, передбачених цим Кодексом. У ч. 3 наголошено, що форма, зміст та порядок складання досудової доповіді про обвинуваченого визначаються законодавством. Частина 4 зазначає, що досудова доповідь не повинна складатись, а саме:

- щодо особи, стосовно якої прокурором складено клопотання про звільнення від кримінальної відповідальності;
- щодо особи, яка вже відбуває покарання у виді обмеження волі або позбавлення волі;
- щодо неповнолітнього, стосовно якого прокурором у порядку, передбаченому статтею 497 цього Кодексу, складено клопотання про застосування до нього примусових заходів виховного характеру;
- щодо неповнолітнього, який не досяг віку кримінальної відповідальності, за наявності підстави для застосування примусових заходів виховного характеру відповідно до параграфу 2 глави 38 розділу VI цього Кодексу;
- щодо особи, стосовно якої прокурором складено клопотання про застосування примусових заходів медичного характеру;
- щодо особи, до якої застосовано умовно-дострокове звільнення від відбування покарання, проте вона вчинила новий злочин протягом невідбутої частини покарання;
- у разі якщо під час підготовчого судового засідання ухвалено судові рішення про затвердження угоди, передбаченої цим Кодексом.

У ч. 5 сказано, що досудова доповідь не може використовуватися у кримінальному провадженні як доказ винуватості обвинуваченого у вчиненні злочину. Відповідно до ч. 6 – досудова доповідь долучається до матеріалів кримінального провадження.

Суд має взяти лише до відома досудову доповідь, та відобразити це в мотивувальній частині вироку, що передбачено п. 17 ч. 1 ст. 368 КПК України [7].

Отже, згідно з вищевикладеним, вважаємо за необхідне зазначити, що ч. 2 ст. 2 Закону України «Про пробацію» визначає, що досудова доповідь – це письмова інформація, що характеризує обвинуваченого. Водночас ст. 4 цього Закону передбачає, що метою пробації є забезпечення безпеки суспільства шляхом виправлення засуджених, запобігання вчиненню ними повторних кримінальних правопорушень та забезпечення суду інформацією, що характеризує обвинувачених, з метою прийняття судом рішення про міру їхньої відповідальності.

Таким чином, з одного боку, досудова доповідь надається до суду лише для того, щоб забезпечити суд характеристикою обвинуваченого для відома, а з другого боку, з метою прийняття судом рішення про міру відповідальності обвинуваченого. Але це не одне і те саме. Крім того, п. 17 ч. 1 ст. 368 КПК України передбачено, що суд має взяти лише до відома досудову доповідь, а ч. 5 ст. 314¹ КПК України визначено, що досудова доповідь не може використовуватися у кримінальному провадженні як доказ винуватості обвинуваченого в учиненні злочину.

Тому, на нашу думку, між нормами Закону України «Про пробацію» та нормами КПК України існують деякі протиріччя, що необхідно було б усунути шляхом внесення змін до Закону України «Про пробацію» в частині того, що досудова доповідь не повинна жодним чином впливати на думку суду щодо прийняття остаточного судового рішення.

Окрім того, зазначаємо, що Конституція України не містить жодної норми, що визначає діяльність інституту пробації.

Висновок. Для виконання завдань пробації створено новий державний орган у структурі Міністерства юстиції України – Департамент пробації. Отже, з'являється ще один учасник судового

провадження – представник персоналу органу пробації, збільшиться обсяг питань, які необхідно розглянути в ході судового розгляду кримінальних проваджень, що передбачені досудовою пробацією. На нашу думку необхідно внести деякі зміни до законодавства України, що регулює сам механізм інституту пробації в Україні, щоб у подальшому не створювались колізії між нормами Кримінального процесуального кодексу України та Законом України «Про пробацію».

Перелік літератури

1. Закон України «Про пробацію» від 05.02.2015 № 160-VII
2. Закон України «Про внесення змін до деяких законодавчих актів України щодо забезпечення виконання кримінальних покарань та реалізації прав засуджених» від 07.09.2016 № 1492
3. Янчук О. «Перспективи впровадження в Україні пробації». Режим доступу до документу: <http://www.kvs.gov.ua/>
4. Трубников В. М. Яким має бути відновне правосуддя у відношенні до неповнолітніх / В. М. Трубников // Формування української моделі відновного правосуддя : матер. Міжнар. конф. (м. Київ, 10–11 лютого 2005 р.). – К. : Український Центр Порозуміння, 2005. – Спецвипуск : Відновне правосуддя в Україні. – С. 79–81.
5. Аніщук В. Організація служби пробації в Україні. Підприємство господарство та право. 2017 Вип. 3. URL: <http://pgp-journal.kiev.ua/archive/2017/3/51.pdf>
6. Кримінальний кодекс України. Закон України від 05.04.2001 № 2341-III. Дата оновлення: 03.09.2017. Режим доступу до документу: <http://zakon.rada.gov.ua> (дата звернення 03.09.2017).
7. Кримінально-виконавчий кодекс України. Закон України від 11.07.2003 № 1129-IV. Дата оновлення: 07.04.2017. Режим доступу до документу: <http://zakon.rada.gov.ua> (дата звернення 07.04.2017).
8. Кримінальний процесуальний кодекс України. Закон України від 13.04.2012 № 4651-VI Дата оновлення: 03.08.2017). Режим доступу до документу: <http://zakon.rada.gov.ua> (дата звернення 03.08.2017).

Транслітерація переліку літератури

1. Pro probatsiiu: Zakon Ukrainy vid 05.02.2015 № 160-VII. URL: <http://zakon0.rada.gov.ua/laws/show/160-19>.

2. Pro vnesennia zmin do deiakykh zakonodavchykh aktiv Ukrainy schodo zabezpechennia vykonannia kryminal'nykh pokaran' ta realizatsii prav zasudzhennykh: Zakon Ukrainy vid 07.09.2016 № 1492. URL: <http://zakon0.rada.gov.ua/laws/show/1492-19>.

3. Yanchuk O. Perspektyvy vprovadzhennia v Ukraini probatsii. URL: <http://www.kvs.gov.ua/>.

4. Trubnykov V. M. (2005). Yakym maie buty vidnovne pravosuddia u vidnoshenni do nepovnitnikh. *Formuvannia ukrains'koi modeli vidnovnoho pravosuddia* : proceedings of the International Conference. Kyiv: Ukrains'kyj Tsentр Porozuminnia. *Special issue: Restoration of justice in Ukraine*, 79–81. [in Ukrainian].

5. Anischuk V. Orhanizatsiia sluzhby probatsii v Ukraini. (2017) *Pidpryiemstvo gospodarstvo ta pravo – Enterprise economy and law*, 3. URL: <http://pgp-journal.kiev.ua/archive/2017/3/51.pdf>. [in Ukrainian].

6. Kryminal'nyj kodeks Ukrainy: Zakon Ukrainy vid 05.04.2001 № 2341-III. Data onovlennia: 03.09.2017. URL: <http://zakon.rada.gov.ua>

7. Kryminal'no-vykonavchij kodeks Ukrainy: Zakon Ukrainy vid 11.07.2003 № 1129-IV. Data onovlennia: 07.04.2017. URL: <http://zakon.rada.gov.ua>

8. Kryminal'nyj protsesual'nyj kodeks Ukrainy: Zakon Ukrainy vid 13.04.2012 № 4651-VI. Data onovlennia: 03.08.2017. URL: <http://zakon.rada.gov.ua>

Северюков В. В., Петровська Л. О. Нормативно-правове регулювання інституту пробації в Україні

У статті досліджуються нормативно-правові акти, які регулюють інститут пробації в Україні. Проаналізовані етапи розвитку та становлення інституту пробації в країні, а також детально розглянуті види та мета пробації за національним законодавством. Зокрема авторами звертається увага на особливості пробації щодо неповнолітніх. Наведено низку норм Кримінального, Кримінального процесуального та Кримінально-виконавчого кодексів, до яких було внесено зміни. Виявлені проблемні питання та недосконалості нормативно-правового регулювання пробації, а саме протиріччя між Законом України «Про пробацію» та нормами Кримінального процесуального кодексу України та запропоновані шляхи їх вирішення.

Ключові слова: пробація, нормативно-правове регулювання, досудова пробація, наглядова пробація, пенітенціарна пробація, досудова доповідь.

Северюков В. В., Петровская Л. А. Нормативно-правовое регулирование института пробации в Украине

В статье исследуются нормативно-правовые акты, регулирующие институт пробации в Украине. Проанализированы этапы развития и становления ин-

ститута пробации в стране, а также подробно рассмотрены виды и цель пробации согласно национальному законодательству. В частности авторами обращается внимание на особенности пробации в отношении несовершеннолетних. Приведен ряд норм Уголовного, Уголовного процессуального и Уголовно-исполнительного кодексов, в которые были внесены изменения. Выявлены проблемные вопросы и несовершенства нормативно-правового регулирования пробации, а именно противоречия между Законом Украины «О пробации» и нормами Уголовного процессуального кодекса Украины и предложены пути их решения.

Ключевые слова: пробация, нормативно-правовое регулирование, досудебная пробация, наблюдательная пробация, пенитенциарная пробация, досудебный доклад.

Sevryukov V. V., Petrovskaya L. O. Normative-legal regulation of the institute of probation in Ukraine

The article examines the legal acts regulating the institute of probation in Ukraine, analyzes the stages of development and establishment of the probation institute in our state, examines the types and purpose of probation according to the legislation of Ukraine, as well as reveals the problematic issues and imperfections of legal regulation of probation and proposed ways. their solution.

Key words: probation, normative-legal regulation, pre-trial probation, supervisory probation, penitentiary probation, pre-trial report.

Рекомендовано до опублікування на засіданні сектору кримінально-правових проблем боротьби зі злочинністю НДІ ВПЗ імені академіка В. В. Сташиса НАПрН України (протокол № 10 від 18.10.2017 р.).

УДК 347.963 (477)

РОЛЬ ПРОКУРОРА НА ПОЧАТКОВОМУ ЕТАПІ КРИМІНАЛЬНОГО ПРОВАДЖЕННЯ

А. В. Лапкін, к.ю.н., доцент кафедри організації судових та правоохоронних органів Національний юридичний університет імені Ярослава Мудрого

Постановка проблеми. Результативність кримінального провадження значною мірою залежить від додержання вимог закону щодо прийняття та обліку заяв і повідомлень про кримінальні правопорушення, внесення відомостей про них до Єдиного реєстру досудових розслідувань (далі – ЄРДР) та своєчасного початку досудового розслідування. Ключову роль у реалізації цих вимог відіграє прокурор, наділений широкими владно-розпорядчими повноваженнями з організації і процесуального керівництва досудовим розслідуванням. Це визначає вибір теми цієї наукової публікації та зумовлює її актуальність.

Аналіз наукових дослідження та публікацій. Питання участі прокурора у кримінальному провадженні загалом і на його початковому етапі, зокрема, було предметом наукових досліджень таких учених, як В. С. Зеленецький, П. М. Каркач, Н. В. Марчук, Г. П. Серeda, І. І. Статіва, О. О. Цимбалістенко, В. М. Юрчишин та ін. Разом із тим у публікаціях цих та інших учених проаналізовані не всі аспекти діяльності прокурора на початковому етапі кримінального провадження. Крім того, у них відсутня єдність щодо розуміння ролі і завдань прокурора на початковому етапі досудового розслідування.

З огляду на це, **метою** наукової статті є подолання вказаних теоретичних прогалин і формулювання ролі прокурора на початковому етапі кримінального провадження. Досягнення зазначеної мети потребує з'ясування таких питань: 1) поняття і межі початкового етапу кримінального провадження як предметної сфери діяльності прокурора; 2) завдання, що стоять перед прокурором на цьому ета-

пі; 3) повноваження, що виконує прокурор у зв'язку з необхідністю досягнення цих завдань; 4) суб'єкт і об'єкти відповідної діяльності прокурора тощо.

Виклад основного матеріалу дослідження. Поняття і межі початкового етапу кримінального провадження у законі не зазначені, проте можуть бути окреслені, виходячи із положень ст. 214 («Початок досудового розслідування») КПК України. На підставі її аналізу можна стверджувати, що законодавець пов'язує початок досудового розслідування (а разом із ним і кримінального провадження, першою стадією якого є досудове розслідування) із моментом внесення відомостей до ЄРДР. Така модель, на думку фахівців, покликана максимально спростити і прискорити початковий етап досудового розслідування і відмовитися від існування практики ухвалення офіційного рішення про порушення кримінальної справи або відмови в її порушенні, що замінена негайним учиненням запису про початок кримінального процесу до ЄРДР [1].

Водночас поняття початкового етапу кримінального провадження потрібно розглядати більш широко, включаючи до нього як ту діяльність, що передує внесенню відомостей про кримінальне правопорушення до ЄРДР, так і подальшу кримінальну процесуальну діяльність, що здійснюється вже після початку досудового розслідування. Отже, початковий етап кримінального провадження як сферу досліджуваної діяльності прокурора можна визначити як сукупність правовідносин, пов'язаних із надходженням, прийняттям, обліком і реєстрацією заяв і повідомлень про кримінальні правопорушення, особистим виявленням інформації щодо кримінальних правопорушень, внесенням відомостей щодо них до ЄРДР, проведенням першочергових слідчих та інших процесуальних дій з метою встановлення ознак кримінального правопорушення, осіб, що їх вчинили, та притягнення їх до кримінальної відповідальності.

Із цього визначення випливає, що нижня межа початкового етапу кримінального провадження визначається надходженням до прокурора або органу досудового розслідування інформації про кримінальне правопорушення, викладеної у формі заяви, повідомлення про кримінальне правопорушення або виявленої ними особисто з будь-яких інших джерел. Наголосимо, що йдеться саме про

надходження цієї інформації, коли уповноваженим суб'єктам стає відомо про вчинене кримінальне правопорушення, що зумовлює виникнення у них відповідних обов'язків стосовно прийняття та реєстрації заяв та повідомлень про кримінальні правопорушення згідно з ч. 4 ст. 214 КПК України.

Верхня межа цього етапу може бути визначена по-різному. У найбільш вузькому розумінні це момент внесення відомостей про кримінальне правопорушення до ЄРДР, з якого починається досудове розслідування. Разом із тим необхідно враховувати, що внесення таких відомостей до ЄРДР не є самоціллю подання заяви чи повідомлення про кримінальне правопорушення. Більш важливим є встановлення ознак кримінального правопорушення та осіб, які його вчинили. Як свідчать статистичні дані, близько половини розпочатих кримінальних проваджень закриваються з реабілітуючих підстав уже у перші дні або тижні розслідування [2]. З огляду на це початковий етап досудового розслідування має включати і проведення першочергових слідчих дій: огляду місця події, допитів заявника, потерпілого, свідків та ін. У результаті повинно бути встановлено, що: подія, про яку йшлося в інформації про вчинене кримінальне правопорушення, дійсно мала місце; вона містить ознаки складу кримінального правопорушення; це кримінальне правопорушення вчинила конкретна особа. Водночас наявність достатніх доказів для підозри особи в учиненні кримінального правопорушення є підставою повідомлення особі про підозру (п. 3 ч. 1 ст. 276 КПК України). Таким чином, верхньою граничною межею початкового етапу досудового розслідування є повідомлення особі про підозру або закриття кримінального провадження.

Постає запитання, як визначений у ст. 214 КПК України момент початку досудового розслідування корелюється із діяльністю прокурора у кримінальному провадженні? Згідно із ч. 2 ст. 37 КПК України прокурор здійснює повноваження прокурора у кримінальному провадженні з його початку до завершення. Розглядаючи ці положення у системному зв'язку із ст. 214 КПК України, можна зробити висновок, що прокурор як суб'єкт кримінальної процесуальної діяльності з'являється у кримінальному провадженні вже після його початку. Відповідно і всі процесуальні повноваження

прокурора, передбачені КПК України, прокурор здійснює після моменту внесення відомостей до ЄРДР. Така законодавча конструкція заперечує можливість використання прокурором передбачених КПК України повноважень до моменту внесення відомостей про кримінальне правопорушення до ЄРДР. Це зумовлює низку проблем, пов'язаних із забезпеченням законності на початковому етапі досудового розслідування, передусім в аспекті прийняття та реєстрації заяв і повідомлень про кримінальні правопорушення.

З одного боку, ч. 4 ст. 214 КПК України покладає на прокурора поряд зі слідчим, іншою службовою особою, уповноваженою на прийняття та реєстрацію заяв і повідомлень про кримінальні правопорушення, обов'язок прийняти та зареєструвати таку заяву чи повідомлення. Із цього можна зробити висновок, що прокурор як носій відповідних прав і обов'язків з'являється ще до формального початку кримінального провадження і має забезпечувати його початок шляхом прийняття та реєстрації заяв і повідомлень про кримінальні правопорушення. Із другого боку, у зазначеній нормі йдеться лише про цей обов'язок прокурора, який він реалізує особисто, і не згадується про його завдання чи повноваження забезпечувати законність прийняття та реєстрації заяв і повідомлень про кримінальні правопорушення з боку інших уповноважених на це суб'єктів.

У той самий час, саме прокурори традиційно були суб'єктами, які здійснюють нагляд за законністю приймання, реєстрації, розгляду та вирішення в органах досудового розслідування заяв і повідомлень про кримінальні правопорушення. У ч. 1 ст. 30 Закону України «Про прокуратуру» від 1991 р. було вказано, що прокурор, серед іншого, вживає заходів до того, щоб органи, які здійснюють досудове розслідування, додержували передбачений законом порядок початку досудового розслідування діянь, що містять ознаки кримінального правопорушення. У п. 1 ч. 1 ст. 227 КПК України від 1960 р. було закріплено повноваження прокурора перевіряти не менш як один раз на місяць виконання вимог закону про приймання, реєстрацію і вирішення заяв та повідомлень про вчинені або ті, що готуються, злочини; у ст. 100 цього Кодексу – обов'язок здійснювати нагляд за законністю порушення кримінальних справ тощо. Таким чином, діяльність прокурора не лише передувала початку

досудового розслідування, а й створювала умови для цього. Для визначення місця цього напрямку прокурорського нагляду у структурі кримінальної процесуальної діяльності В. С. Зеленецький пропонував розглядати її в контексті дослідчого кримінального процесу [3, с. 197].

Чинні КПК України та Закон України «Про прокуратуру» не згадують аналогічних повноважень прокурора, як і не регламентують його діяльності до початку досудового розслідування. Таким чином, у законодавчому врегулюванні питань ролі прокурора на початковому етапі кримінального провадження існує вакуум. На відомчому рівні його намагається подолати Генеральний прокурор України, закріпивши у наказі «Про організацію діяльності прокурорів у кримінальному провадженні» від 19 грудня 2012 р. № 4 гн вимогу забезпечення безумовного реагування на виявлені порушення закону з часу надходження заяви, повідомлення про кримінальне правопорушення (п. 1.2), а також виконання вимог закону при прийманні, реєстрації, розгляді та вирішенні в органах досудового розслідування заяв і повідомлень про кримінальні правопорушення, своєчасне внесення щодо них відомостей до ЄРДР (п. 2). Із цією метою не рідше одного разу на місяць слід проводити перевірки (п. 2.1) [4].

Разом із тим, як відомчий акт, згаданий наказ за юридичною силою стоїть нижче законів і повинен відповідати їм [5, с. 34]. Звертаючи увагу на цю обставину, О. О. Цимбалістенко вказує, що повноваження проводити перевірки ані КПК України, ані Закон України «Про прокуратуру» не передбачаються. Тому діяльність прокурора щодо виявлення порушень закону й реагування на них до моменту внесення даних до ЄРДР формально перебуває за межами правового регулювання [6, с. 184]. Зазначена прогалина є істотною, адже на сучасному етапі дослідники підкреслюють важливість виконання прокурорами обов'язків щодо забезпечення законності прийняття і реєстрації заяв та повідомлень про кримінальні правопорушення. Як указує П. М. Каркач, наглядова діяльність прокурора при розслідуванні кримінальних правопорушень починається з моменту, з якого посадовим особам стає відомо про вчинений злочин, коли відомості про нього ще не внесені до ЄРДР [7, с. 150].

Аналогічна точка зору висловлюється у науково-практичному коментарі КПК України, де зазначається, що прокурор здійснює свої повноваження відповідно до вимог КПК, починаючи з моменту надходження інформації про кримінальне правопорушення від заявника до правоохоронного органу, що фактично і є передумовою для початку досудового розслідування [8, с. 527–528].

З урахуванням викладеного діяльність прокурора до моменту внесення відомостей до ЄРДР потребує законодавчої регламентації. На наш погляд, цього можливо досягти шляхом закріплення у ч. 2 ст. 36 та/або в окремі частині ст. 214 КПК України положень про те, що прокурор зобов'язаний перевіряти не менш як один раз на місяць виконання вимог закону про приймання і реєстрацію заяв та повідомлень про кримінальні правопорушення.

Також потребує удосконалення ст. 37 КПК України. У ній повинно бути розмежовано процесуальний статус керівника органу прокуратури і прокурора-процесуального керівника досудового розслідування. Якщо повноваження останнього виникають після початку досудового розслідування з моменту призначення конкретного прокурора процесуальним керівником у конкретному кримінальному провадженні, то керівник органу прокуратури виконує передбачені КПК України процесуальні повноваження безвідносно до моменту внесення відомостей про кримінальне правопорушення до ЄРДР. Таким чином, саме він має забезпечувати додержання закону щодо прийняття, реєстрації, розгляду і вирішення заяв та повідомлень про кримінальні правопорушення. Відповідно до розподілу службових обов'язків у межах відповідного органу прокуратури керівник цього органу може покласти на одного або кількох прокурорів прокуратури відповідні обов'язки, виконання яких, таким чином, не потребує призначення цих прокурорів процесуальними керівниками у конкретному кримінальному провадженні.

Завдання прокурора на початковому етапі кримінального провадження, на наш погляд, повинні визначатися з урахуванням положень ст. 25 КПК України, присвяченої засаді публічності. Виходячи з її змісту, прокурор виконує на початковому етапі кримінального провадження такі завдання: 1) забезпечення початку досудового розслідування за кожним фактом отримання інформації

про кримінальне правопорушення (шляхом особистого виявлення або із заяви, повідомлення інших осіб); 2) установлення події кримінального правопорушення; 3) установлення особи, яка вчинила кримінальне правопорушення. Оскільки у цій статті йдеться як про прокурора, так і про слідчого, то виконання зазначених завдань прокурор має здійснити особисто, а також має забезпечити їх реалізацію слідчим засобами процесуального керівництва досудовим розслідуванням.

Алгоритм реалізації указаних завдань можна уявити у такий спосіб. Передусім прокурор повинен забезпечити безперешкодне надходження інформації про кримінальні правопорушення до органів досудового розслідування або прокуратури, повноту прийняття ними відповідних заяв та повідомлень, задля чого проводить відповідні щомісячні перевірки. Отримавши у будь-який спосіб інформацію, що містить ознаки кримінального правопорушення, прокурор має забезпечити надання їй офіційної оцінки, яка може бути здійснена лише в межах кримінального провадження. Задля цього він повинен розпочати досудове розслідування або проконтролювати виконання відповідних обов'язків уповноваженими особами органів досудового розслідування. Оскільки зусилля органів досудового розслідування і прокуратури не повинні витрачатися марно, після початку досудового розслідування прокурор має вжити заходів до встановлення події кримінального правопорушення та своєчасного закриття безпідставно розпочатих досудових розслідувань. Одночасно прокурор має забезпечити оперативне розкриття кримінальних правопорушень, що передбачає проведення необхідних процесуальних дій, спрямованих на встановлення особи, винної у вчиненні кримінального правопорушення. Після встановлення такої особи прокурор має подбати про збирання відносно неї необхідної доказової бази, достатньої для повідомлення особи про підозру. На цьому початковий етап кримінального провадження можна вважати завершеним, оскільки він трансформується у наступний – повідомлення особі про підозру, що, в свою чергу, передбачає притягнення особи до кримінальної відповідальності.

Висновки. Хоча прокуратура не володіє монополією щодо початку кримінального провадження, проте виконує на цьому етапі,

з одного боку, наглядові функції відносно органів досудового розслідування, а з другого – має повноваження щодо самостійного початку досудового розслідування. Завданням прокурора на цьому етапі є забезпечення оперативного офіційного реагування на будь-які факти вчинення кримінальних правопорушень у межах процедур кримінального провадження, встановлення події кримінального правопорушення та особи, яка його вчинила, з метою подальшого притягнення її до кримінальної відповідальності. Для забезпечення реалізації прокурором визначених завдань існує необхідність у законодавчому врегулюванні процесуального статусу прокурора до внесення відомостей до ЄРДР, зокрема, закріплення в переліку його повноважень обов'язку проведення щомісячних перевірок додержання законів щодо прийняття та реєстрації заяв і повідомлень про кримінальні правопорушення.

Перелік літератури

1. Висновок щодо проекту КПК України Директорату з питань правосуддя та захисту людської гідності. Страсбург, 2 листоп. 2011 р. С. 16. URL:: http://zib.com.ua/files/Ukrainian_translation_final_1.doc. (дата звернення: 12.09.2017).
2. Звіт про роботу прокурора за 12 місяців 2016 р. URL: <http://www.gp.gov.ua/ua/stat.html>. (дата звернення: 10.09.2017)
3. Зеленецкий В. С. Прокурорский надзор за исполнением органами дознания и досудебного следствия законов при приеме, регистрации, проверке и разрешении заявлений и сообщений о преступлениях: монография. Харьков: Восточно-региональный центр гуманитарно-образовательных инициатив, 2004. 400 с.
4. Про організацію діяльності прокурорів у кримінальному провадженні: наказ Генерального прокурора України №4 гн від 19.12.2012. URL: http://www.gp.gov.ua/ua/gl.html?_m=publications&_t=rec&id=94102. (дата звернення: 12.09.2017):
5. Лапкін А. В. Правові основи прокурорської діяльності: наук.-практ. посіб. Харків: Право, 2013. 320 с.
6. Цимбалістенко О. О. Прокурорська перевірка додержання закону під час прийняття органами досудового розслідування заяв і повідомлень про кримінальні правопорушення. *Право і суспільство*. 2016. № 1. С. 180–185.

7. Каркач П. М. Функції прокуратури України: навч. посіб. Харків: Право, 2015. 248 с.
8. Кримінальний процесуальний кодекс України. Наук.-практ. коментар; за заг. ред. В. Я. Тація та ін. Харків: Право, 2012. 768 с.

Транслітерація переліку літератури

1. Vysnovok shchodo proektu Kryminalnoho protsesualnoho kodeksu Ukrainy Dyrektoratu z pytan pravosuddia ta zakhystu liudskoi hidnosti [The conclusion under the project of the Criminal procedural code of Ukraine of Management concerning justice and protection of human advantage]. URL: http://zib.com.ua/files/Ukrainian_translation_final_1.doc [in Ukrainian].
2. Zvit pro robotu prokurora za 12 misiatsiv 2016 r. [The report on work of the public prosecutor for 12 months 2016]. URL: <http://www.gp.gov.ua/ua/stat.html> [in Ukrainian].
3. Zelenetskyi, V. S. (2004). Prokurorskyi nadzor za yspolnenyem orhanamy doznanyia i dosudebnoho sledstvyia zakonov pry pryeme, rehystratsyy, proverke i razreshenyi zaiavlenyi i soobshchenyi o prestupleniyakh [Public prosecutor's supervision of execution by bodies of inquiry and pretrial investigation of laws at reception, registration, check and the permission of statements and messages on crimes]. Kharkov: Vostochno-rehyonalniy tsentr humanitarno-obrazovatelnykh inytsyatyv [in Russian].
4. Pro orhanizatsiiu diialnosti prokuroriv u kryminalnomu provadzhenni: nakaz Heneralnoho prokurora Ukrainy [About the organisation of activity of public prosecutors in criminal proceedings: the order of the General public prosecutor of Ukraine]. URL: http://www.gp.gov.ua/ua/gl.html?_m=publications&_t=rec&id=94102 [in Ukrainian].
5. Lapkin, A. V. (2013) Pravovi osnovy prokurorskoï diialnosti [Legal bases of public prosecutor's activity]. Kharkiv: Pravo [in Ukrainian].
6. Tsymbalistenko, O. O. (2016). Prokurorska perevirka dodержання закону pid chas pryiniattia orhanamy dosudovoho rozsliduvannya zaiav i povidomlen pro kryminalni pravoporushennia [Public prosecutor's check of observance of laws during reception by bodies of pre-judicial investigation of statements and messages on criminal offences]. *Pravo i suspilstvo – Law and society, 1, 180–185* [in Ukrainian].
7. Karkach, P. M. (2015). Funktsii prokuratury Ukrainy [The functions of Prosecutor's Office of Ukraine]. Kharkiv: Pravo [in Ukrainian].
8. Kryminalnyi protsesualnyi kodeks Ukrainy. Nauk.-prakt. komentar [The scientifically-practical comment of the Criminal procedural code of Ukraine]. V. Ya. Tatsii et al. (2012). Kharkiv: Pravo [in Ukrainian].

Лапкін А. В. Роль прокурора на початковому етапі кримінального провадження

Стаття присвячена визначенню ролі прокурора на початковому етапі кримінального провадження. Сформульовано поняття початкового етапу кримінального провадження. Обґрунтовано, що нижня межа цього етапу визначається надходженням інформації про кримінальне правопорушення, а верхня – повідомленням особі про підозру.

Проаналізовано нормативну регламентацію діяльності прокурора на початковому етапі кримінального провадження. Зроблено висновок, що законодавство не регламентує статусу та повноважень прокурора до моменту внесення відомостей про кримінальне правопорушення до Єдиного реєстру досудових розслідувань. У зв'язку із цим сформульовано пропозиції щодо подолання вказаної прогалини у законі.

Визначено завдання прокурора на початковому етапі кримінального провадження, які полягають у початку досудового розслідування за наявності інформації про кримінальне правопорушення, встановлення події кримінального правопорушення та особи, яка його вчинила, з метою притягнення її до кримінальної відповідальності.

Ключові слова: прокурор, кримінальне провадження, досудове розслідування, заяви і повідомлення про кримінальні правопорушення.

Лапкин А. В. Роль прокурора на начальном этапе уголовного производства

Статья посвящена определению роли прокурора на начальном этапе уголовного производства. Сформулировано понятие начального этапа уголовного производства. Обосновано, что нижний предел этого этапа определяется поступлением информации об уголовном правонарушении, а верхний – сообщением лицу о подозрении.

Проанализирована нормативная регламентация деятельности прокурора на начальном этапе уголовного производства. Сделан вывод, что законодательство не регламентирует статус и полномочия прокурора до момента внесения сведений об уголовном правонарушении в Единый реестр досудебных расследований. В связи с этим сформулированы предложения относительно преодоления указанного пробела в законе.

Определены задачи прокурора на начальном этапе уголовного производства, которые заключаются в начале досудебного расследования при наличии информации об уголовном правонарушении, установлении события уголовного правонарушения и лица, которое его совершило, с целью привлечения его к уголовной ответственности.

Ключевые слова: прокурор, уголовное производство, досудебное расследование, заявления и сообщения об уголовных правонарушениях.

Lapkin A. V. The role of the prosecutor at the initial stage of criminal proceedings

The article is devoted to the definition of a role of the public prosecutor at the initial stage of criminal proceedings. The concept of the initial stage of criminal

proceedings is formulated. It is proved that the bottom limit of this stage is defined by receipt of the information on a criminal offence, and the top limit – by the message to the person about suspicion.

The legal regulation of activity of the public prosecutor at the initial stage of criminal proceedings is analyzed. The conclusion is drawn that the legislation does not regulate the status and powers of the public prosecutor till the moment of entering of data on a criminal offence in the Uniform register of pre-judicial investigations. In this connection offers concerning overcoming of the specified gap in the legislation are formulated.

Tasks of the public prosecutor at the criminal proceedings initial stage are defined. They consist in the beginning of pre-judicial investigation in the presence of the information on a criminal offence, an establishment of event of a criminal offence and the person which has committed it, for the purpose to bring it to criminal responsibility.

Key words: *the public prosecutor, criminal proceedings, pre-judicial investigation, statements and messages on criminal offences.*

Рекомендовано до опублікування на засіданні кафедри організації судових та правоохоронних органів Національного юридичного університету імені Ярослава Мудрого (протокол № 2 від 07.10.2017 р.).

ТРИБУНА ДОКТОРАНТА, АСПІРАНТА І ЗДОБУВАЧА

УДК 343.36

ПРОБЛЕМИ РОЗСЛІДУВАННЯ ПОСТАНОВЛЕННЯ СУДДЕЮ ЗАВІДОМО НЕПРАВОСУДНОГО ВИРОКУ, РІШЕННЯ, УХВАЛИ АБО ПОСТАНОВИ

М. В. Шепітько, кандидат юридичних наук, старший науковий співробітник, докторант НДІ вивчення проблем злочинності імені академіка В. В. Сташиса НАПрН України

Постановка проблеми. Постановлення суддею (суддями) завідомо неправосудного вироку, рішення, ухвали або постанови за статтею 375 Кримінального кодексу України є злочином середньої тяжкості. Особа, що його вчинила, карається обмеженням волі на строк до п'яти років, або позбавленням волі на строк від двох до п'яти років. Наявність таких обтяжуючих обставин (ознак), як спричинення тяжких наслідків, корисливий мотив або інші особисті інтереси судді (суддів), може перетворити цей злочин на тяжкий. У такому випадку особа, яка його вчинила, карається позбавленням волі на строк від п'яти до восьми років.

Постановлення суддею (суддями) завідомо неправосудного вироку, рішення, ухвали або постанови є злочином проти правосуддя (розділ XVIII КК України). У різних країнах світу так само передбачається відповідальність за подібні діяння, оскільки вони включені до «злочинів проти правосуддя» або «злочинів проти відправлення правосуддя». Так, незаконний, неповний та несправедливий судовий розгляд передбачений у ст. 288 Кримінального кодексу Республіки Словенія, викладення незаконного вироку або

рішення – у ст. 291 Кримінального кодексу Латвії, завідоме створення незаконного рішення суддею – у § 311 Карного кодексу Естонії, викладення несправедливого вироку, рішення, висновку або постанови – у ст. 231 Кримінального кодексу Республіки Узбекистан, нечесне винесення рішення – у ст. 315 Кримінального кодексу Республіки Албанія, винесення вироку, рішення, постанови або ухвали проти права – у ст. 307 Кримінального кодексу Республіки Молдова, постановлення завідомо неправосудного вироку, рішення суду або іншого судового акту – у ст. 352 Кримінального кодексу Республіки Вірменія. Схожий за змістом злочин закріплений також й у Карному кодексі Іспанії (ст. 446). У Кримінальному уложенні Німеччини викривлення напрямку здійснення правосуддя передбачено в розділі «Правопорушення, вчинені в публічній сфері».

У кримінальному законодавстві різних країн указано на різну тяжкість цього злочину. Якщо порівняти покарання, що можуть бути призначені судом за постановлення суддею завідомо неправосудного вироку, рішення, ухвали або постанови, то в цих кодексах указуються різні строки позбавлення волі, що можуть бути призначені винному, – від одного до десяти років позбавлення волі.

В Україні проблема притягнення судді (суддів) за постановлення завідомо неправосудного вироку, рішення, ухвали або постанови (ст. 375 КК України) стала актуальною після початку Євромайдану (2013–2014 рр.) та Революції Гідності (2014 р.), коли особи, які приймали активну участь у цих подіях, були засуджені за вчинення різних проступків. На теперішній час відповідно до Реєстру проваджень про злочини під час Революції Гідності та результатів розслідування, що проводяться Генеральною прокуратурою України, відомо лише про дві кримінальні справи за ознаками вчинення злочину, передбаченого ст. 375 КК України. Вони продовжують слухатися в суді за фактами постановлення завідомо неправосудних ухвал щодо обрання учасникам мирних акцій протестів найсуворішого запобіжного заходу у вигляді тримання під вартою. Відповідно до Єдиного державного реєстру судових рішень одного суддю [9], який обвинувачувався у постановленні завідомо неправдивої постанови, було виправ-

дано через допущені процесуальні порушення на стадії досудового розслідування¹.

Двадцять другого вересня 2015 р. дисциплінарна секція Вищої ради юстиції розпочала розгляд по суті семи дисциплінарних справ за висновками Тимчасової спеціальної комісії із перевірки суддів судів загальної юрисдикції. Стосовно п'яти суддів секція підтвердила висновки Тимчасової слідчої комісії Верховної Ради України про порушення присяги судді. [11]. Це також може свідчити про наявність ознак злочинів проти правосуддя в діяльності суддів. Саме тому кримінально-правове, кримінально-процесуальне та криміналістичне дослідження постановлення суддею (суддями) завідомо неправосудного вироку, рішення, ухвали або постанови залишається актуальним та потребує теоретичного обґрунтування.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Певну увагу вирішенню проблеми притягнення судді до кримінальної відповідальності за постановлення завідомо неправосудного вироку, рішення, ухвали або постанови приділяли В. І. Тютюгін, О. В. Капліна, І. А. Тітко, П. П. Андрушко, М. А. Погорецький та інші.

Метою статті є виявлення кримінально-правових, кримінально-процесуальних та криміналістичних проблем розслідування постановлення суддею завідомо неправосудного вироку, рішення, ухвали або постанови, а також шляхів вирішення таких проблем.

Виклад основного матеріалу. За статистичними даними Генеральної прокуратури України, за ст. 375 КК України («Постановлення суддею (суддями) завідомо неправосудного вироку, рішення, ухвали або постанови») було розпочато кримінальних проваджень у 2013 р. – 4; 2014 р. – 4; 2015 р. – 16; 2016 р. – 8 [7]. За даними Єдиного реєстру судових рішень, у період із 2012 по 2017 рр. за ст. 375 КК України було винесено 12 вироків (11 – обвинувальних, 1 – виправдувальний) [8].

Наявність кримінальних проваджень щодо досудового розслідування та судового розгляду постановлення суддею (суддями) завідомо неправосудного вироку, рішення, ухвали або постанови вказують на необхідність теоретичного обґрунтування діяльності

¹ *Примітка.* Див. : Архів Святошинського районного суду м. Києва, справа № 759/15166/15-к.

слідчих, прокурорів та суддів у цій діяльності. Для цього є необхідним звернення до кримінально-правових та кримінально-процесуальних джерел. На таку необхідність почали звертати увагу фахівці з кримінального права та кримінального процесу [6].

Слід звернути увагу на об'єктивні ознаки постановлення суддею (суддями) завідомо неправосудного вироку, рішення, ухвали або постанови. У цьому разі мова йде про таку діяльність судді, яка пов'язана із: а) складанням судового акта (вироку, рішення, ухвали або постанови); б) його підписанням суддею (суддями); в) проголошенням (доведенням його змісту до відома учасникам провадження) [5]. Тому саме з проголошенням судового акта пов'язується момент закінчення цього злочину. Це є важливим, оскільки за такого підходу відсутня потреба у скасуванні рішення в апеляційній або касаційній інстанції.

Вирок, рішення, ухвала або постанова, що складається, підписується та проголошується суддею (суддями), є судовими актами. Відповідно до статей 8 та 21 Кримінального процесуального кодексу України кожному гарантується право на справедливий розгляд та вирішення справи в розумні строки незалежним і неупередженим судом, створеним на підставі закону. Кримінальне провадження здійснюється з додержанням принципу верховенства права, відповідно до якого людина, її права та свободи визнаються найвищими цінностями та визначають зміст і спрямованість діяльності держави. Законність у КПК України (ст. 9) розкривається через те, що під час кримінального провадження суд, слідчий суддя, прокурор, керівник органу досудового розслідування, слідчий, інші службові особи органів державної влади зобов'язані неухильно додержуватися вимог Конституції України, цього Кодексу, міжнародних договорів, згода на обов'язковість яких надана Верховною Радою України, вимог інших актів законодавства. Подібні вказівки щодо необхідності додержання принципів верховенства права та законності наявні й в інших процесуальних кодексах та законах.

Конвенція Ради Європи про захист прав і основоположних свобод також містить статтю 6 (право на справедливий суд) та статтю 7 (ніякого покарання без закону). Зміст цих норм корелюється з положеннями процесуальних кодексів та законів України. Крім того,

важливими для правозастосувача є практика Європейського суду з прав людини, оскільки суди в Україні застосовують при розгляді справ Конвенцію та практику Суду як джерело права (Закон України «Про виконання рішень та застосування практики Європейського суду з прав людини» 2006 р.).

Для притягнення суддів до кримінальної відповідальності за постановлення судового рішення необхідно, щоб ці акти мали ознаку «неправосудності». Це означає, що судді будуть притягатися до кримінальної відповідальності за ст. 375 КК України, якщо судові рішення не буде відповідати принципам верховенства права та законності. Таким чином, неправосудним судовим рішенням може бути не тільки те, яке є несправедливим, а ще й те, що виноситься з порушенням закону, тобто поза процедур, передбачених законом.

Важливою для кримінально-правового аналізу цього злочину є обстановка постановлення суддею (суддями) завідомо неправосудного вироку, рішення, ухвали або постанови. Відповідно до Конституції України правосуддя в Україні здійснюють виключно суди (ст. 124), а суд ухвалює рішення іменем України (ст. 129¹). Таким чином, судові органи, які представляють державу можуть ухвалювати рішення від імені України. Аналіз ознак злочину, закріпленого в ст. 375 КК України, вказує на те, що він може бути вчинений лише в результаті прийняття судових актів суддями під час здійснення ними повноважень в усіх формах судочинства – кримінальному, цивільному, адміністративному, господарському та конституційному.

У Кримінальному процесуальному кодексі України передбачається 37 розділ, в якому врегульовано питання кримінального провадження щодо окремої категорії осіб. У такому разі мова йде про суддів та суддів Конституційного Суду України. У цих ситуаціях судді або судді Конституційного Суду України письмове повідомлення про підозру здійснюється Генеральним прокурором або його заступником (ст. 481 КПК України). Затримання судді чи утримання його під вартою чи арештом здійснюється за згодою Вищої ради правосуддя. Без згоди Вищої ради правосуддя суддю не може бути затримано або утримувано під вартою чи арештом до винесення обвинувального вироку судом, за винятком затримання судді під час

або відразу ж після вчинення тяжкого або особливо тяжкого злочину. Суддя, затриманий за підозрою у вчиненні діяння, за яке встановлена кримінальна відповідальність, повинен бути негайно звільнений після з'ясування його особи, за винятком: 1) якщо Вищою радою правосуддя надано згоду на затримання судді у зв'язку з таким діянням; 2) затримання судді під час або відразу ж після вчинення тяжкого або особливо тяжкого злочину, якщо таке затримання є необхідним для попередження вчинення злочину, відвернення чи попередження наслідків злочину або забезпечення збереження доказів цього злочину. Суддя має бути негайно звільнений, якщо мета такого затримання (попередження вчинення злочину, відвернення чи попередження наслідків злочину або забезпечення збереження доказів цього злочину) досягнута (ст. 482 КПК України).

Наявність спеціальних процедур щодо пред'явлення підозри судді та судді Конституційного Суду України, їх затримання або обрання запобіжного заходу вказує на порушення принципу рівності перед законом і судом. Це порушення принципу рівності є наслідком специфічного статусу судді, наявності складної процедури призначення на цю посаду, а також наявності суддівської недоторканності. Поняття суддівської недоторканності розкривається в Законі України «Про судоустрій та статус суддів», в якому вказується, що суддю не може бути притягнуто до відповідальності за ухвалені ним судові рішення, за винятком вчинення злочину або дисциплінарного проступку (ст. 49). Суддя, затриманий за підозрою у вчиненні діяння, за яке встановлена кримінальна чи адміністративна відповідальність, повинен бути негайно звільнений після з'ясування його особи, за винятком: 1) якщо Вищою радою правосуддя надано згоду на затримання судді у зв'язку з таким діянням; 2) затримання судді під час або відразу ж після вчинення тяжкого або особливо тяжкого злочину, якщо таке затримання є необхідним для попередження вчинення злочину, відвернення чи попередження наслідків злочину або забезпечення збереження доказів цього злочину. Суддя не може бути підданий приводу чи примусово доставлений до будь-якого органу чи установи, крім суду, за винятком зазначених вище випадків. Судді може бути повідомлено про підозру у вчиненні кримінального правопорушення лише Генеральним прокурором або

його заступником. Суддя може бути тимчасово відсторонений від здійснення правосуддя на строк не більше двох місяців у зв'язку з притягненням до кримінальної відповідальності на підставі вмотивованого клопотання Генерального прокурора або його заступника в порядку, встановленому законом. Рішення про тимчасове відсторонення судді від здійснення правосуддя ухвалюється Вищою радою правосуддя.

Аналіз положення законодавства щодо притягнення судді (суддів) до кримінальної відповідальності вказує на наявність специфічних процедур при проведенні розслідування злочинів, які ними вчиняються. Такі особливі процедури, передбачені Кримінальним процесуальним кодексом України, вказують на нерівність суддів, які підозрюються у вчиненні злочині, з іншими підозрюваними. При цьому необхідно вказати на те, що така необхідність викликана подоланням суддівської недоторканності та імунітету, що диктується статусом суддів і дозволяє бути незалежними при винесенні рішень.

Для з'ясування особливостей розслідування постановленням суддею завідомо неправосудного вироку, рішення, ухвали або постанови необхідно встановити те, слідчий якого органу повинен його проводити. За КПК України слідчі органів Державного бюро розслідувань здійснюють досудове розслідування злочинів, учинених суддею, крім випадків, коли досудове розслідування цих злочинів віднесено до підслідності Національного антикорупційного бюро України (ст. 216). Недивлячись на те, що Закон України «Про Державне бюро розслідувань» є чинним, сам орган кримінальної юстиції – Державне бюро розслідувань є ще нествореним. Тому застосовується загальне положення, яке свідчить про те, що слідчі органів Національної поліції здійснюють досудове розслідування кримінальних правопорушень, передбачених законом України про кримінальну відповідальність, крім тих, які віднесені до підслідності інших органів досудового розслідування. На нашу думку, такий підхід не може бути застосовано щодо процедури розслідування постановлення завідомо неправосудного вироку, рішення, ухвали або постанови. Адже ця категорія справ є досить складною через проведення слідчих дій стосовно судді та в ситуації необхідності проведення обшуків та виїмки документів з документообігу

суду, проведення допитів осіб, які в більшості своїй володіють юридичною освітою. У час, коли проводиться суттєва реформа та оновлення органів Національної поліції, можна сказати, що проведення розслідування органами Національної поліції стосовно суддів, які підозрюються в постановленні завідомо неправосудного вироку, рішення, ухвали або постанови, не є правильним, оскільки можливості проведення ефективних слідчих дій слідчими Національної поліції у період істотних змін є звуженими. На це впливає також й те, що процесуальне керівництво досудового розслідування здійснює прокурор (ст. 36 КПК України). У цьому разі слідчий органів Національної поліції знаходиться в ситуації, коли він позбавлений ініціативності під час досудового розслідування, оскільки керівництво здійснює призначений прокурор. Статус слідчого під час досудового розслідування також викликає певні сумніви, оскільки принцип змагальності сторін відніс його до сторони обвинувачення, що звужує його можливості щодо винесення рішень не лише стосовно обвинувачення, а й стосовно виправдання особи, яка підозрюється на стадії досудового розслідування.

Наявність 12 вироків, винесених щодо осіб, які обвинувачувалися у вчиненні постановлення суддею (суддями) завідомо неправосудного вироку, рішення, ухвали або постанови¹, дозволяє вказати на певні проблеми, з якими зіштовхнуться слідчі, прокурори та судді в цих справах. Так, діяння, передбачене в ст. 375 КК України, вчинялося вісім разів у цивільному провадженні, чотири рази в адміністративних провадженнях у справах про адміністративні правопорушення, один раз у кримінальному провадженні. Постановленню суддею завідомо неправосудного вироку, рішення, ухвали або

¹ *Примітка.* Архів Летичівського районного суду Хмельницької області, справа 1–58/12; Архів Апеляційного суду м. Севастополя, справа № 8/2790/2/12; Архів Кременчуцького районного суду Полтавської області, справа № 1614/2538/12; Архів Ленінського районного суду м. Миколаєва, справа № 1416/7548/12; Архів Мелітопольського міськрайонного суду Запорізької області, справа № 815/5626/2012; Архів Голосіївського районного суду м. Києва, справа № 752/2780/13-к; Архів Ленінського районного суду м. Миколаєва, справа № 489/9376/13-к; Архів Чигиринського районного суду Черкаської області, справа № 708/752/14-к; Архів Болехівського міського суду Івано-Франківської області, справа № 339/417/14-к; Архів Святошинського районного суду м. Києва, справа № 759/15166/15-к; Архів Печерського районного суду м. Києва, справа № 757/3752/15-к.

постанови без обтяжуючих ознак вчинилося сім разів, з корисливим мотивом – чотири рази, з настанням тяжких наслідків – два рази. Цікаво, що часто цей злочин поєднується з учиненням злочинів у сфері службової діяльності: зловживання владою або службовим становищем (два випадки), перевищення влади або службових повноважень (один випадок), службове підроблення (дев'ять випадків). Також було зафіксовано поєднання цього злочину із шахрайством (один випадок), несанкціоноване втручання в роботу електронно-обчислюваних машин (комп'ютерів) (один випадок), викрадення документів (один випадок).

Єдиний випадок винесення виправдувального вироку стосується подій на Євромайдані, коли працівниками Дорожньої поліції було складено протокол про адміністративне правопорушення щодо активіста Автомайдану, який його не вчиняв. За цими обставинами суддя в результаті судового розгляду виніс завідомо неправосудну постанову. Восьмого квітня 2016 р. Святошинським районним судом м. Києва в результаті судового розгляду справи щодо обвинувачення судді за ч. 2 ст. 375 КК України було винесено виправдувальний вирок через допущені процесуальні порушення під час повідомлення судді про підозру в учиненні цього злочину. Суд дійшов висновку, що таку підозру за чинним законодавством мав здійснювати заступник Генерального прокурора України. Суд визнав суддю невинуватим через те, що це порушення у процедурі повідомлення про підозру призвело до неповного досудового розслідування та порушення процесуального закону. Таким чином, є наявним приклад некомпетентного проведення досудового розслідування та порушень процесуальних норм, що призвело до неможливості проведення повного та всебічного розслідування кримінального провадження та доведення вини судді, що обвинувачувався у постановленні завідомо неправосудної постанови¹.

Розслідування постановлення суддею (суддями) завідомо неправосудного вироку, рішення, ухвали або постанови починається з того, що цей злочин досить важко виявити. На постановлення суддею завідомо неправдивого вироку, рішення, ухвали або

¹ *Примітка.* Архів Святошинського районного суду м. Києва, справа № 759/15166/15-к.

постанови може вказати статистичні дані Верховного Суду України. Так, місцевими судами було винесено у 2015 р. 1 560 906 рішень, а в 2016 р. – 1 398 717 рішень. При цьому в апеляційному порядку було скасовано і змінено судових рішень місцевих судів в 2015 р. – 54 510 (3,5%), а в 2016 р. – 45 419 (3,2%). У касаційному порядку було скасовано і змінено судових рішень місцевих та апеляційних судів у 2015 р. – 17 642 (1,8%), у 2016 р. – 21 094 (1,5%) [10]. Отже, необхідно констатувати, що судді місцевих та апеляційних судів виносять рішення, які потім скасовуються або змінюються. Це може вказувати на помилки, що допускають судді, або їх умисну діяльність щодо винесення завідомо неправосудних рішень.

Виникає питання щодо можливості виявлення вироків, рішень, ухвал та постанов, які є неправосудними. На нашу думку, виявленням таких рішень може займатися спеціально утворений орган, наприклад, Національне антикорупційне бюро України, якщо вчинення такого злочину пов'язано із корисливим або корупційним мотивом. При цьому слід мати на увазі, що цей орган не може підмінювати апеляційні та касаційні суди або перевіряти якість їх перегляду. Такий орган має реагувати на інформацію із джерел мас-медіа або звернень громадян про такі факти.

Розслідування постановлення завідомо неправосудного вироку, рішення, ухвали або постанови пов'язане із реконструкції події, що мали місце під час судового розгляду. Крім того, слідчі, як правило, опираються на позицію суддів апеляційної та касаційної інстанції у цій справі. Слідчі мають здійснити обшук та виїмку справ та документів, що мають безпосереднє відношення до справи (журнал судового засідання, аудіо- та відеозапис судового засідання, документ, що підтверджує сплату судового збору, тощо). Слідчий повинен допитати всіх учасників судового розгляду та зібрати докази щодо того, як проходив або не проходив судовий процес, чи це відбувалося в робочий час, чи були повідомлені про це сторони та інші учасники провадження, яким чином поведився суддя в процесі чи мав він ініціативу під час судового розгляду або здійснював лише зважувальну функцію, чи мав він стосунки зі сторонами провадження або іншими зацікавленими особами.

Аналіз справ, в яких суддя обвинувачувалася в постановленні завідомо неправосудного вироку, рішення, ухвали або постанови, дозволяє констатувати, що слідчий знаходиться в ситуації доказування справжності підпису судді на судових актах та необхідності проведення технічного дослідження документа. Цей висновок базується на тому, що практично в кожній із цих справ залучався експерт для здійснення почеркознавчої експертизи та технічного дослідження документа. Крім того, залежно від суті справи призначалися: судово-медична експертиза, судова будівельно-технічна експертиза, комп'ютерно-технічна експертиза та судово-фоноскопична експертиза. Таким чином, у кожній із цих справ слідчий намагався поєднати надані показання із результатами проведених судових експертиз.

Цікавим є те, що у 6 з 11 вироків, в яких суддю було визнано винуватим у постановленні завідомо неправосудного вироку, рішення, ухвали або постанови, виявлено імітацію або взагалі відсутність судового розгляду як такого, де були встановлені юридичні факти, що взагалі не мали місце. У двох випадках, замість представників сторін, викликалися інші особи, які від їх імені укладали мирові угоди, що затверджувались судовим рішенням. Важливо й те, що в 9 випадках вчинення завідомо неправосудного вироку, рішення, ухвали або постанови супроводжувалося службовим підробленням супутніх документів, які мають відношення до документообігу в суді. Таким чином, проявляється обман як спосіб вчинення цього злочину. Для доказування того, що суддя є винуватим у вчиненні постановлення завідомо неправосудного судового акта, важливо встановити, що він знав про те, що виносить вирок, рішення, ухвалу або постанову, які не відповідають дійсності, є такими, що не відповідають принципам верховенства права та законності.

Допит учасників судового розгляду пов'язаний із тим, що суддя, представники сторін, адвокати, прокурори, інші особи, які брали участь у справі, мають юридичну освіту і можуть як допомагати слідству, так і протидіяти йому. Така протидія може відбиватися у формі вказівки на право відмовитися давати показання або пояснення щодо себе, членів сім'ї чи близьких родичів, що закріплено в Конституції України (ст. 63).

Слідчий, прокурор, які здійснюють досудове розслідування, та суддя, який здійснює судовий розгляд, у цій справі знаходяться в стані суттєвого психологічного впливу з боку громадськості, колег, які пов'язані зі здійсненням правосуддя, учасників провадження, в якому постановлено завідомо неправосудний вирок, рішення, ухвала або постанова. Суттєвим ускладненням є те, що притягнення судді, що постановив неправосудний вирок, рішення, ухвалу або постанову, має відбуватися у формі досудового розслідування, а потім судового розгляду, тобто у тій самій обстановці, в якій було допущено винесення неправосудного судового акта.

Важливим для проведення слідчих дій є те, що вони проводяться у формі досудового розслідування. Зібрані матеріали та обвинувальний акт має бути переданий у суд. Такі справи має слухати досвідчений суддя, оскільки на нього відбувається психологічний вплив з боку підсудного, який також виконував функції судді, а зараз обвинувачується у постановленні завідомо неправосудного вироку, рішення, ухвали або постанови.

Висновок. Дослідження проблем розслідування постановлення суддею (суддями) завідомо неправосудного вироку, рішення, ухвали або постанови дозволило виявити певні кримінально-правові та процесуальні проблеми. Порівняльний аналіз кримінального законодавства окремих країн указав на неоднаковість закріплення цього злочину, що має різні назви. Звичайно, це також впливає і на різний зміст цих злочинів та їх віднесення до злочинів проти правосуддя, проти відправлення правосуддя або службових злочинів.

Дослідження кримінальних процесуальних проблем розслідування постановлення суддею (суддями) завідомо неправосудного вироку, рішення, ухвали або постанови вказало на те, що до суддів внаслідок наявності у них суддівської недоторканності та імунітету застосовується спеціальна процедура пред'явлення про підозру, затримання чи утримання під вартою. Разом із цим прогалиною є те, що у Кримінальному процесуальному кодексі відсутні вказівки щодо того, слідчим якого органу має здійснюватися розслідування цього злочину. Так само не закріплено, що цей слідчий має бути досвідченим та таким, що має значний досвід розслідування, оскільки під час розслідування цього злочину є високою ймовірність

здійснення незаконного впливу з боку колег. Такий висновок пов'язаний із тим, що обстановка вчинення постановлення суддею завідомо неправосудного вироку, рішення, ухвали або постанови є спорідненою з процедурами, передбаченими Кримінальним процесуальним кодексом щодо розслідування цієї справи та розгляду її в суді. Дослідження конкретних кримінальних справ дозволило вказати на складнощі, з якими може зіштовхнутися слідчий, прокурор при розслідуванні цього злочину, та суддя під час розгляду такої справи в суді.

Перелік літератури

1. Андрушко П. П. Деякі проблемні питання кримінально-правової кваліфікації постановлення суддею (судьями) завідомо неправосудного рішення в кримінального провадження. *Судова практика і проблеми вдосконалення законодавства*. 2014. № 8 (168). С. 35–46.
2. Злочини проти правосуддя. *Рішення Верховного Суду України*. 2015. № 1 (30). С. 92–98.
3. Погорецький М. А. Притягнення суддів до кримінальної відповідальності за ст. 375 КК України: проблеми питання матеріального та процесуального права. *Вісн. кримін. судочинства*. 2015. № 2/2015. С. 223–234.
4. Постановлення суддею завідомо неправосудного рішення. *Судова практика*. 2015. № 7–8 (111–112) від 27 серпня 2015 р. С. 26–27.
5. Кримінальний кодекс України. Науково-практичний коментар: у 2-х т. / за ред. В. Я. Тація, В. І. Борисова, В. І. Тютюгіна. Харків: Право. 2013. Т. 2. С. 851.
6. Тютюгін В. І., Капліна О. В., Тітко І. А. Постановлення суддею завідомо неправосудного вироку, рішення, ухвали або постанови: окремі аспекти застосування ст. 375 Кримінального кодексу України. *Вісн. Верховного Суду України*. 2012. № 2 (138). С. 42–48.
7. Статистична інформація Генеральної Прокуратури України. URL: <http://www.gp.gov.ua/ua/statinfo.html> (дата звернення: 21.08.2017).
8. Єдиний державний реєстр судових рішень. URL: <http://www.reyestr.court.gov.ua> (дата звернення: 21.08.2017).
9. Реєстр проваджень про злочини, пов'язані із перешкодженням проведеному мирних акцій протесту, які відбувалися в Києві та інших містах України в період з листопада 2013 – лютого 2014 року. URL: <http://rrg.gp.gov.ua/stan-sudovogo-rozglyadu/peresliduvannya-za-uchast-v-aktsiyah-protestu/> (дата звернення: 21.08.2017).

10. Статистичні дані Верховного Суду України. URL: [http://www.scourt.gov.ua/clients/vsu/vsu.nsf/\(documents\)/FAFD37716AD40E09C22580E400382EF6](http://www.scourt.gov.ua/clients/vsu/vsu.nsf/(documents)/FAFD37716AD40E09C22580E400382EF6) (дата звернення: 21.08.2017).

11. Офіційний сайт Вищої Ради Правосуддя. URL: <http://www.vru.gov.ua/news/1063> (дата звернення: 11.09.2017).

Транслітерація переліку літератури

1. Andrushko, P. (2014). Deyaki problemni pytannia kryminalno-pravovoi kvalifikatsii postanovlennia suddeiu (suddiamy) zavidomo nepravosudnogo rishennia v kryminalnogo provadgennia. *Sudova praktyka i problemy vdoskonalennia zakonodavstva – Court practice and problems of legislation perfection*, 8 (168), 2014, 35–46. [in Ukrainian].

2. Zlochyny proty pravosuddia (2015). *Rishennia Verkhovnogo Sudu Ukrayiny – Decisions of Supreme Court of Ukraine*, 1 (30), 92–98. [in Ukrainian].

3. Pogoretskiy, M. (2015). Prytiagnennya suddiv do kryminalnoyi vidpovidalnosti za st. 375 KK Ukrayiny: problemni pytannia materialnogo ta protsessualnogo prava. *Visnyk kryminalnogo sudochynstva – Bulletin of Criminal Justice*, 2, 223–234. [in Ukrainian].

4. Postanovlennia suddeiu zavidomo nepravosudnogo rishennia. *Sudova praktyka – Court practice*, 7–8 (111-112). 27 August 2015. 26–27. [in Ukrainian].

5. Kryminalnyi kodeks Ukrayiny. Naukovo-praktychnyi komentar: u 2 tomakh. V. Ya. Tatsiy, V. I. Borisov, V. I. Tiutiugin (ed.). (2013) Kharkiv: Pravo, Vol. 2. [in Ukrainian].

6. Tiutiugin V., Kaplina O., Titko I. (2012) Postanovlennia suddeiu zavidomo nepravosudnogo vyroku, rishennia, ukhvaly abo postanovy: okremi aspekty zastosuvannia st. 375 Kryminalnogo kodeksu. *Visnyk Verkhovnogo Sudu Ukrayiny – Bulletin of Supreme Court of Ukraine*, 2 (138), 42–48. [in Ukrainian].

7. Statystychna informatsiya Generalnoyi Prokuratury Ukrayiny. URL: <http://www.gp.gov.ua/ua/statinfo.html> [in Ukrainian].

8. Yedynyi derzhavnyi reyestr sudovykh rishen. URL: <http://www.reyestr.court.gov.ua> [in Ukrainian].

9. Reyestr provadzen pro zlochyny, pov'язani iz pereshkodzhanniam provedenniu myrnykh aktsiy protestu, yaki vidbuvalysya u Kyievi ta inshykh mistakh Ukrainy v period z lystopada 2013 – liutogo 2014 roku. URL: <http://rrg.gp.gov.ua/stan-sudovogo-rozgljadu/peresliduvannya-za-uchast-v-aktsiyah-protestu/> [in Ukrainian].

10. Statystychni dani Verkhovного Sudu Ukrayiny. URL: [http://www.scourt.gov.ua/clients/vsu/vsu.nsf/\(documents\)/FAFD37716AD40E D9C22580E400382EF6](http://www.scourt.gov.ua/clients/vsu/vsu.nsf/(documents)/FAFD37716AD40E D9C22580E400382EF6) [in Ukrainian].

11. Oficiynyi sait Vyschoi Rady Pravosuddya. URL: <http://www.vru.gov.ua/news/1063> [in Ukrainian].

Шепітько М. В. Проблеми розслідування постановлення суддею завідомо неправосудного вироку, рішення, ухвали або постанови

Стаття присвячена аналізу проблем розслідування постановлення суддею завідомо неправосудного вироку, рішення, ухвали або постанови в Україні. Автор порівнює завідомо неправосудного вироку, рішення, ухвали або постанови з аналогічними злочинами у кримінальному законодавстві інших держав. Автор також продемонстрував аналіз ситуації щодо вчинених злочинів за цією категорією справ і надав результати прокурорської, слідчої та судової діяльності щодо них.

Аналіз практики дозволив виокремити проблеми кримінально-правового, кримінально-процесуального та криміналістичного характеру, що можуть перерости або вже переросли в помилки в прокурорській, слідчій та судовій діяльності в Україні. Також автором було поставлено завдання щодо виокремлення способів постановлення суддею завідомо неправосудного вироку, рішення, постанови чи ухвали в Україні. Це дало можливість вказати на складності, з якими може зітхнутися слідчий, прокурор при розслідування такого злочину, а також суддя в ході розгляду такої справи в суді.

Ключові слова: злочин проти правосуддя, розслідування злочину проти правосуддя, постановлення суддею завідомо неправосудного вироку, рішення, ухвали або постанови.

Шепітько М. В. Проблемы расследования постановления судьей заведомо неправосудного приговора, решения, определения или постановления

Статья посвящена анализу проблем расследования постановления судьей заведомо неправосудного приговора, решения, постановления или определения в Украине. Автор сравнивает заведомо неправосудного приговора, решения, постановления или определения с аналогичными преступлениями в уголовном законодательстве других государств. Автор также продемонстрировал анализ ситуации по совершенным преступлениям по данной категории дел и представил результаты прокурорской, следственной и судебной деятельности в их отношении.

Анализ практик позволил вычленить проблемы уголовно-правового, уголовно-процесуального и криминалистического характера, которые могут перерасти или уже переросли в ошибки в прокурорской, следственной и судебной деятельности в Украине. Также автором была поставлена задача вычленения способов постановления судьей заведомо неправосудного приговора, решения, постановления или определения в Украине. Это дало возможность указать на сложности,

с которыми может столкнуться следователь, прокурор при расследования данного преступления , а также судья в ходе рассмотрения такого дела в суде.

Ключевые слова: *преступление против правосудия, расследование преступления против правосудия, постановление судьей заведомо неправосудного приговора, решения, постановления или определения.*

Shepitko M. Investigation problems of deliberately unjust verdict, judgment, order or ruling passed by a judge

The article is devoted to analysis of investigation problems of deliberately unjust verdict, judgment, order or ruling passed by a judge in Ukraine. Author is compared a deliberately unjust verdict, judgment, order or ruling with similar offenses in the Criminal and Penal Codes of other states. Author is also demonstrated the analysis of the crime situation and results of prosecutorial and investigative activities regarding this category of cases, as well as the analysis of legal proceedings.

The case-study approach gave a chance to find criminal law, criminal procedure and criminalistic mistakes in the Ukrainian courts activities and elicit a ways of commission of unjust verdict, judgment, order or ruling. Investigations of these criminal cases are brought to verdicts of acquittal or guilty verdicts. This method enabled us to point out typical situations of passing by a judge a deliberately unjust judgment and investigating it.

Key words: *criminal investigation, crime against justice, illegal sentencing, illegal verdict.*

Рекомендовано до опублікування на засіданні сектору кримінально-правових проблем боротьби зі злочинністю НДІ ВПЗ імені академіка В. В. Сташиса НАПрН України (протокол № 10 від 18.10.2017 р.).

УДК 343.9

**ТИПОЛОГІЯ ОСОБИ ЗЛОЧИНЦЯ-ВІЙСЬКОВОСЛУЖБОВЦЯ,
ЯКИЙ ПОРУШИВ ПОРЯДОК ПРОХОДЖЕННЯ ВІЙСЬКОВОЇ
СЛУЖБИ**

О. М. Артеменко, здобувач відділу кримінологічних досліджень Науково-дослідного інституту вивчення проблем злочинності імені академіка В. В. Сташиса НАПрН України

Постановка проблеми. Актуальність дослідження злочинів проти порядку проходження військової служби зумовлюється їх широкою розповсюдженістю у війській сфері, істотним збільшенням їх рівня за останні роки. Зокрема, якщо у 2013 р. подібних військових кримінальних правопорушень було обліковано лише 45, то у 2016 р. – 2 745. Крім цього, злочини, передбачені статтями 407–409 КК України, складають своєрідне ядро сучасної військової злочинності. На частку перших припадає 75–80% від усіх військових кримінальних правопорушень [1]. Злочини проти порядку проходження військової служби заподіюють значну шкоду національній безпеці України. Вони зменшують обороноздатність нашої держави, ускладнюють виконання Збройними силами (далі – ЗС) бойових задач у зоні проведення АТО, заважають реформуванню української армії, не дозволяють раціонально використовувати бюджетні кошти, що виділяються на сектор оборони, знижують рівень дисципліни серед особового складу ЗС України.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Різні аспекти боротьби із військовою злочинністю вивчали такі вчені, як: В. О. Бугаєв, О. М. Олійник, Є. Б. Пузиревський, О. М. Сарнавський, Є. Л. Стрельцов, С. О. Харитонов та ін. Кримінально-правові й криміналістичні питання запобігання злочинам проти порядку проходження військової служби розглядали В. К. Гришук, В. В. Давиденко, С. І. Дячук, М. І. Карпенко, Т. Ю. Касько, М. І. Мельник, М. І. Панов, В. О. Пе-

лецький, М. М. Сенько, М. І. Хавронюк тощо. Проте на теперішній час бракує кримінологічних досліджень злочинів, передбачених статтями 407–409 КК України, включаючи класифікацію і типологію злочинців-військовослужбовців.

Метою статті є розробка типології особи злочинця-військовослужбовця, який порушив порядок проходження військової служби.

Виклад основного матеріалу. Традиційно дослідження особи злочинця, який вчинив той або інший злочин, пов'язується з його типологією. Це пояснюється теоретико-прикладним характером останньої як важливого наукового методу. Типологія полягає у розподілі, зокрема злочинців, на окремі види за істотними критеріями та у виявленні відмінностей між ними. Однак головне призначення типології – з'ясування причин злочинної поведінки [2, с. 98]. Вона дозволяє глибше пізнати особу злочинця-військовослужбовця й уточнити причини ухилення від військової служби.

У науковій літературі зустрічаються різні типології як особи злочинця загалом, так й особи злочинця-військовослужбовця, зокрема. Так, пропонувалася типологія військовослужбовців строкової служби, які, у тому числі, вчинили злочин проти порядку проходження військової служби: випадкові, стійкі, злісні [3, с. 224, 227]. Ця типологія побудована на підставі запропонованої свого часу О. Б. Сахаровим класифікації злочинців за критерієм ступеня глибини антисуспільної установки на вчинення злочину. На нашу думку, вказана типологія є малоприматною для пояснення причин злочинної поведінки досліджуваних злочинців.

Деякі науковці пропонували здійснювати поділ військовослужбовців, які вчинили злочин, за їх функціональністю. Вона передбачає ступінь відповідності злочинців вимогам формальної організації службово-професійних і психологічних якостей. За цим критерієм виділяються три типи військовослужбовців: а) військовослужбовці, які відповідають вимогам формальної військової організації; б) військовослужбовці, які частково відповідають вимогам формальної військової організації; в) військовослужбовці, які не відповідають вимогам формальної військової організації [4]. Видається, що зазначена типологія має поверховий характер, не відбиває внутрішні психологічні особливості злочинців-військовослужбовців. Вона

у цілому не представляє практичного значення, оскільки на її підставі важко здійснювати профілактичну й індивідуально-корекційну діяльність зі злочинцями.

Для вивчення злочинців-військовослужбовців розроблялися й більш складні типології. Зокрема, була розроблена типологія, побудована на характеристиці деформацій ціннісно-сислової сфери військовослужбовців строкової служби. Це дозволило виділити кілька злочинних типів: нестійкий; конфліктно-збуджений; егоцентричний; астеничний; недовірливий; обмежений [5]. Указана типологія має більшу наукову цінність, адже дозволяє дослідити особистісні детермінанти (мотиви, інтереси, цінності, риси характеру), що впливають на поведінку військовослужбовців у перший період несення військової служби.

Ураховуючи наявні у спеціальній літературі типології військовослужбовців, базуючись на результатах проведеного емпіричного дослідження, пропонуємо здійснити типологію особи злочинця-військовослужбовця, який порушив порядок проходження військової служби, за мотивом злочинної поведінки. Недарма існує слушна думка, що важливим є врахування під час типології суб'єктивного критерію, яким є саме мотив учиненого злочину [2, с. 98]. Звідси можна виділити кілька найбільш поширених типів таких злочинців: боягуз; алкоголік; конформний; ледачий; турботливий; самовідданий. Дослідимо ці типи більш детально.

Боягуз. Цей тип злочинця-військовослужбовця, який вчинив злочин проти порядку проходження військової служби, є найбільш чисельним, адже на його долю припадає 60% усіх злочинців. Такі особи ухиляються від проходження військової служби за мотивами боягузтва і легкодухості. Вчиняючи злочин, вони прагнуть перебувати у безпечному середовищі, де відсутні ворожі обстріли, де мінімальні шанси потрапити у полон до сепаратистів так званих ДНР і ЛНР. Вольові якості таких військовослужбовців є слабо розвиненими, як і рівень їх патріотизму й самовідданості. Військовослужбовці-боягузи відзначаються низьким рівнем мужності, сміливості, терплячості. В орбіті їх ціннісних орієнтацій немає місця для відвертого почуття гордості за свій високий статус військовослужбовця ЗС України. Причому дослідження показало, що установка на

вчинення злочину формується у деяких злочинців ще до моменту направлення у зону АТО або реальної участі у бойових діях. Деякі особи, перебуваючи ще на стадії проходження медичної комісії у військових комісаріатах або проходячи первинну військову підготовку у військово-навчальних центрах поза межами зони АТО, вже мають сформовану мотивацію на ухилення від проходження військової служби. Основний масив таких злочинців складають військовослужбовці за призовом під час мобілізації в особливий період, а також військовослужбовці контрактної служби. Переважна їх більшість має військове звання солдата або старшого солдата, однак трапляються поодинокі випадки вчинення подібних злочинів офіцерами ЗС.

Наведемо конкретний приклад злочинної поведінки військовослужбовця-боягуза. Так, Л. у званні сержанта був призваний на військову службу під час мобілізації, обіймав посаду номера обслуги зенітно-артилерійського взводу військової частини «польова пошта В 0131». У бойовій обстановці, перебуваючи у зоні АТО в аеропорту м. Маріуполь, через боягузтво і легкодухість відмовився виконувати наказ командира і виїжджати на бойові позиції на лінію фронту. Винний подав відповідний рапорт командирі й вимагав повернути його у Полтавську область, де його було призвано на військову службу [6].

Друге місце за питомою вагою у структурі злочинців посідає тип злочинця *військовослужбовця-алкоголіка*. До цієї групи винних можна віднести 20% військовослужбовців. Вони вчиняють злочин за мотивом небажання переносити труднощі військової служби. Тому, вживаючи алкоголь, намагаються тимчасово відсторонитися від важкої, а іноді й небезпечної для життя і здоров'я реальності, отримати своєрідне психологічне розвантаження. Злочинці-алкоголіки ухиляються від військової служби, забезпечуючи потребу у розвагах. Для цих осіб є властивою стійка установка на вживання спиртних напоїв, сформована, як правило, ще задовго до призову на військову службу. Попередній образ їх життя був аморальним і антисоціальним. Частина з них раніше не мала достатнього доходу, а у більшості випадків навіть бажання, для задоволення потреби у вживанні алкоголю. Майже усі вони не є добровольцями,

призивалися на службу під час часткової мобілізації. Примусовий призов на військову службу став для цих осіб черговим шансом поліпшити свій соціальний статус. Однак, як показує практика, цей шанс вони використовують на свій розсуд, продовжуючи аморальний спосіб життя. Злочинці мають специфічні інтереси, не сумісні з військовою службою, військовими обов'язками і дисципліною. Насправді питома вага цього типу злочинців є набагато більшою. Її вдалося визначити із тієї сукупності вивчених кримінальних проваджень, де чітко вказувалося на мотиви або було можливим самостійно дослідити причини вчинення злочину, ґрунтуючись на показах обвинуваченого і свідків.

Конформний тип характеризується схильністю злочинців-військовослужбовців до зміни поведінки, своїх переконань і установок під тиском певної групи. Дослідженням встановлено, що до цього типу можна віднести 10% злочинців.

Особливістю конформних військовослужбовців є те, що вони можуть ухилитися від проходження військової служби як за мотивом боягузтва, так і небажання переносити труднощі військової служби. Для них важливо зберегти наявний уклад життя, соціальний і матеріальний статус, сформоване роками найближче соціальне оточення. Тому призов на службу, на їх думку, руйнує все перелічене. Звідси таких осіб важко назвати патріотами. Конформні злочинці приймають рішення про ухилення від подальшого проходження служби, у першу чергу під, впливом думки оточуючих. Для них характерна схильність до групового інформаційного тиску, зміна своєї поведінки і прийнятих раніше рішень. Учинення злочину у більшості випадків здійснюється внаслідок бесід із близькими родичами (дружиною, батьками, дітьми та ін.), друзями, колегами по роботі, які переконують військовослужбовців відмовитися від проходження служби, наводячи низку відповідних аргументів. За матеріалами судової практики, такі військовослужбовці найчастіше ухилялись від проходження служби після відпустки, що проводили вдома. У домашній обстановці рідні винних умовляли не повертатись на місце служби, наводячи різноманітні виправдовувальні аргументи на користь незаконного рішення (підтримка одиноких батьків похилого віку, необхідність утримання родини, допомога

у вихованні дітей тощо). Траплялись випадки, коли військовослужбовці чинили злочин, перебуваючи у військових комісаріатах і чекаючи на відправлення до навчальних військових частин.

Наприклад, подібна ситуація склалася під час вчинення злочину солдатом Д., призваного під час мобілізації в особливий період і призначеного на посаду старшого механіка ремонтної роти. Після 10 днів перебування у військовій частині «польова пошта В 3231», у частину приїхали родичі кількох десятків військовослужбовців з вимогою відпустити їх додому. Начальник цієї військової частини на загальному шикунанні нагадав особовому складу про новий статус військовослужбовців, їх обов'язок та можливі наслідки ухилення від служби. Незважаючи на це, Д. разом із 17-ма військовослужбовцями покинули військову частину і поїхали з родичами додому [7].

Ледачий. Злочинці-військовослужбовці, які відносяться до цього типу, ухиляються від проходження військової служби за мотивом небажання переносити труднощі військової служби. Однак, на відміну від злочинця-алкоголіка, головною причиною є не бажання вживати спиртні напої і розважитися, а бажання відпочити. Цих військовослужбовців вирізняє наявність глибокої втоми, у першу чергу, не фізичної, а психологічної. Ледачі злочинці відчувають значний психологічний тягар перебування на військовій службі. Він спочатку з'являється, а потім поступово посилюється внаслідок своєрідної повсякденності військової служби, особливо коли особи перебувають у другому або третьому ешелонах оборони зони АТО. Там відсутні постійні обстріли з боку воєнізованих сепаратистських формувань, немає великого ризику смерті або поранення. Тому через брак адреналіну й гострих відчуттів ледачі злочинці впадають у своєрідну депресію, викликану: затяжним характером АТО; втомою від суперечливих рішень командування Генерального штабу ЗС України, необдуманих наказів безпосередніх військових командирів; відсутністю рішень керівництва держави про наступ; безперспективністю вирішення збройного конфлікту у Донецькій і Луганській областях України найближчим часом. На частку таких злочинців припадає 7%.

Турботливий тип злочинця-військовослужбовця характеризується ухиленням від проходження військової служби за мотивом

тяжкої хвороби (смерті) близьких родичів або причин сімейного та побутового характеру. Траплялися випадки, коли вчинення злочину зумовлювалось необхідністю надання фізичної допомоги родичам у вирішенні побутових питань (добудова будинку, завершення ремонту у квартирі, влаштування дітей до вищого навчального закладу та ін.). У таких осіб є загостреним почуття відповідальності, опіки, допомоги рідним і близьким особам (дружині, батькам, дітям). У цілому образ життя представників турботливого типу можна вважати соціально схвальним. У них відсутня стійка установка на вчинення злочину, ціннісні орієнтації якісно відрізняються від цінностей злочинців-боягузів і алкоголізованого типу військовослужбовців. Для них не властива аморальна поведінка щодо систематичного вживання алкоголю, вони позитивно характеризуються за місцем роботи або проживання до призову на службу, відсутні попередні дисциплінарні стягнення за місцем служби. Звичайно, що наявність перелічених проблемних життєвих ситуацій не виправдовує злочинну поведінку військовослужбовців цієї групи. Однак учинення такими військовослужбовцями злочину можна вважати загалом непослідовним кроком, що суперечить їх загальному позитивному моральному і соціальному образу. Тому у більшості випадків військове керівництво, представники органів військової прокуратури і Військової служби правопорядку ЗС із розумінням ставляться до незаконного вчинку турботливих злочинців, а суд, як правило, обирає покарання, не пов'язане із позбавленням волі.

Питома вага військовослужбовців цього типу не перевищує 2% від загального масиву злочинців.

Найрідше у судовій практиці зустрічаються представники так званого *самовідданого* типу злочинця-військовослужбовця. На їх частку припадає близько 1% осіб. Такі злочинці вчиняють злочин проти порядку проходження військової служби за мотивом небажання вичікувати і відсиджуватись в обороні. Вони розділяють інтереси військової служби і сумлінного служіння Українському народові, дотримання вимог наданої військової присяги. Їх ціннісні орієнтації узгоджуються із виконанням конституційного обов'язку захисту Вітчизни, канонами військового братерства. Ці військовослужбовці мають стійку установку на виконання військового

обов'язку. Тобто, на відміну від інших типів злочинців, самовіддані військовослужбовці є справжніми патріотами України, готовими віддати життя за свою державу, боронити її від ворога, сумлінно виконувати військові накази. Однак їх налаштованість на несення військової служби має гіпертрофований характер, вона відрізняється крайньою формою рішучості. І будь-які об'єктивні (хвороба, лікування у госпіталі, тривале очікування ротації військових підрозділів, виконання Україною Мінських угод щодо відмови від суто військового вирішення конфлікту) чи суб'єктивні (переведення військовослужбовця нести службу до іншої військової частини, розташованої у другому ешелоні оборони зони АТО, закріплення командиром за іншими бойовими позиціями) перешкоди в активній участі у бойових діях вважаються ними неприпустимими, оскільки у такий спосіб може бути піддана сумніву їх честь і сміливість. Разом із тим, замість того, щоб долати певні обставини, що не дозволяють бути на передовій у зоні проведення АТО, самовіддані військовослужбовці діють алогічно і вчиняють злочин проти порядку проходження військової служби. Це є їх своєрідним протестом проти обставин, що склалися, й дії вищестоящого військового командування.

Представлена типологія особи такого злочинця не виключає існування й інших типів військовослужбовців як у межах цієї типології, так й у межах інших типологій, побудованих за відмінними критеріями.

Висновки. Типологія особи злочинця-військовослужбовця, який порушив порядок проходження військової служби, наведена за мотивом злочинної поведінки. Отже, типами таких злочинців є: боягуз (60%), алкоголік (20%), конформний (10%), ледачий (7%), турботливий (2%), самовідданий (1%).

Перелік літератури

1. Лист Генеральної прокуратури України від 6 лютого 2017 р. №27/1-38вих-17.

2. Кримінологія: підручник / В. В. Голіна, Б. М. Головкін, М. Ю. Валуйська та ін.; за ред. В. В. Голіни, Б. М. Головкіна. Харків: Право, 2014. 440 с.

3. Антонян Ю. М., Эминов В. Е. Личность преступника. Криминологическое исследование. Москва: Норма:Инфра-М, 2010. 368 с.
4. Евенко С. Л. Типология проходящих военную службу по призыву военнослужащих, совершивших отклонения в поведении. Вестник акад. воен. наук. 2005. № 1. С. 138–143.
5. Сенокосов Ж. Г. Молодые воины: трудности адаптации. А педагогом быть обязан: материалы «круглого стола» / сост. Б. Г. Безлепкин. Москва, 1990. С. 63–68.
6. Кримінальне провадження №241/1148/14-к Першотравневого районного суду Донецької області.
7. Кримінальне провадження №274/493/15-к Бердичівського міськрайонного суду Житомирської області.

Транслітерація переліку літератури

1. Lyst Heneralnoi prokuratury Ukrainy vid 6 liutoho 2017 r. №27/1-38vykh-17 [in Ukrainian].
2. Kryminolohiia, V. V. Holina, B. M. Holovkin [Eds.] (2014). Kharkiv: Pravo [in Ukrainian].
3. Antonian, Yu. M., Emynov, V. E. (2010) Lychnost prestupnyka. Krymynoloho-psykholohycheskoe yssledovanye. Moskva: Norma:Ynfra-M [in Russian].
4. Evenko, S. L. (2005) Typolohyia prokhodiashchykh voennuiu sluzhbu po pryzyvu voennosluzhashchykh, sovershyvshykh otkloneniya v povedenyy [Typology of soldiers passing military service at the call who made deviations in behavior]. *Vestnyk akad. voen. nauk. – Bulletin of the Academy of Military Sciences, issue 1, 138–143* [in Russian].
5. Senokosov, Zh. H. (1990) Molodye voyni: trudnasty adaptatsyy. *A pedahohom byt obiazan: proceedings of the «Round Table»* / sost. B. H. Bezlepkin. Moscow, 63–68 [in Russian].
6. Kryminalne provadzhennia № 241/1148/14-k Pershotravnevoho raionnoho sudu Donetskoi oblasti [in Ukrainian].
7. Kryminalne provadzhennia № 274/493/15-k Berdychivskoho miskraionnoho sudu Zhytomyrskoi oblasti [in Ukrainian].

Артеменко О. М. Типологія особи злочинця-військовослужбовця, який порушив порядок проходження військової служби

У статті на підставі вивчення спеціальної літератури й результатів емпіричного дослідження здійснено типологію особи злочинця-військовослужбовця, який ухилився від проходження військової служби. Типологія побудована за моти-

вом вчинення злочину. На цій підставі виділено кілька найбільш поширених на практиці злочинних типів таких злочинців й зазначено їх приблизну питому вагу у структурі усіх винних. Злочинець-боягуз (60%) вчиняє злочин за мотивом боягузтва і легкодухості. Злочинець-алкоголік (20%) порушує порядок проходження військової служби за мотивом небажання переносити труднощі військової служби. Конформні військовослужбовці (10%) ухиляються від проходження військової служби за мотивами боягузтва і небажання переносити труднощі військової служби. Їх особливістю є те, що рішення про вчинення злочину вони приймають під впливом оточуючих. Ледачі злочинці (7%) вчиняють кримінальне правопорушення за мотивом небажання переносити труднощі військової служби. Вони бажають відпочити й психологічно розвантажитись у безпечному соціальному середовищі. Турботливі злочинці (2%) порушують порядок проходження військової служби за мотивом тяжкої хвороби (смерті) близьких родичів або інших причин сімейного та побутового характеру. Самовіддані злочинці (1%) вчиняють злочин за мотивом небажання відсиджуватись в обороні.

Ключові слова: злочини проти порядку проходження військової служби, типологія, особа злочинця.

Артеменко А. Н. Типология личности преступника-военнослужащего, нарушившего порядок прохождения военной службы

В статье на основании изучения специальной литературы и результатов эмпирического исследования проведена типология личности преступника-военнослужащего, который уклонился от прохождения военной службы. Типология построена по мотиву совершения преступления. На этом основании выделены несколько наиболее распространенных на практике преступных типов таких преступников и указан их приблизительный удельный вес в структуре всех виновных. Преступник-трус (60%) совершает преступление по мотиву трусости и малодушия. Преступник-алкоголик (20%) нарушает порядок прохождения военной службы по мотиву нежелания переносить трудности военной службы. Конформные военнослужащие (10%) уклоняются от прохождения военной службы по мотиву трусости и нежелания переносить трудности военной службы. Их особенностью является то, что решение о совершении преступления они принимают под влиянием окружающих. Ленивые преступники (7%) совершают уголовное правонарушение по мотиву нежелания переносить трудности военной службы. Они желают отдохнуть и психологически разгрузиться в безопасном социальном окружении. Заботливые преступники (2%) нарушают порядок прохождения военной службы по мотиву тяжелой болезни (смерти) близких родственников или иных причин семейного и бытового характера. Самоотверженные преступники (1%) совершают преступление по мотиву нежелания высидживаться в обороне.

Ключевые слова: преступления против порядка прохождения военной службы, типология, личность преступника.

Artemenko A. M. Typology of the personality of the offender-soldier who violated the procedure for military service.

In the article based on the study of the special literature and the results of the empirical study the typology of the offender-soldier who avoided military service is given.

The typology is based on the motive for the crime. On this basis, some of the most widespread of the criminal types of such criminals in practice were highlighted and their approximate share in the structure of all the perpetrators is indicated. Coward Offender (60%) commits a crime based on cowardice and lack of courage. Alcoholic Offender (20%) violates the procedure for military service on the motive of unwillingness to bear the difficulties of military service. Conformal servicemen (10%) evade military service on the grounds of cowardice and unwillingness to endure the difficulties of military service. Their feature is that they make decisions about committing a crime under the influence of others. Lazy criminals (7%) commit a criminal offense on grounds of unwillingness to bear the difficulties of military service. They want to rest and psychologically unload in a safe social environment. Caring offenders (2%) violate the procedure for military service on the grounds of a serious illness (death) of close relatives or another reasons of family and domestic nature. Selfless criminals (1%) commits a crime on the motive of unwillingness sit back in the defense.

Keywords: crimes against the order of military service, typology, a personality of the offender.

Рекомендовано до опублікування на засіданні відділу кримінологічних досліджень НДІ ВПЗ імені академіка В. В. Сташиса НАПрН України (протокол № 12 від 13.09.2017 р.)

Рецензент – д.ю.н., проф., чл.-кор. НАПрН України В. В. Голіна.

УДК 343.137.5

МІЖНАРОДНО-ПРАВОВІ СТАНДАРТИ ПОВОДЖЕННЯ З НЕПОВНОЛІТНИМИ, ЯКІ ПОТРАПИЛИ У СФЕРУ ДІЇ КРИМІНАЛЬНОГО ПРОВАДЖЕННЯ

А. О. Бабешко, аспірант кафедри кримінального процесу Національного юридичного університету України імені Ярослава Мудрого

Постановка проблеми. Процеси глобалізації та інтеграції міжнародних відносин створюють сприятливі умови для поступового реформування національної правової системи та сприйняття Україною міжнародно-правових стандартів захисту прав людини, що є показником демократичності внутрішнього законодавства будь-якої держави. Згідно зі ст. 9 Конституції України чинні міжнародні договори, згода на обов'язковість яких надана Верховною Радою України, є частиною національного законодавства України, яке, в тому числі, регулює кримінальне судочинство. Це положення обумовлює необхідність імплементації міжнародних стандартів у національне правове поле і їх реалізацію в українську правозастосовну практику. Адаптація національного кримінального процесуального законодавства до європейських стандартів містить одну дуже важливу складову – приведення у відповідність до міжнародних зразків, зокрема, особливостей кримінального провадження за участі неповнолітніх, адже суб'єктивні особливості їх психологічного та фізіологічного розвитку знаходять свій вираз у розумінні того, що ці особи потребують особливої уваги та турботи з боку суспільства в процесі реалізації їх прав та свобод, що є чи не найголовнішою умовою забезпечення їх благополуччя.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Дослідженню проблем реалізації міжнародно-правових стандартів у кримінальному судочинстві присвячені роботи багатьох вітчизняних учених, зокрема М. В. Буроменського, В. Д. Бринцева, С. М. Ляхівненко, О. М. Рудневої, М. Г. Моторигіної, І. І. Лукашук та ін.

Питання, що стосуються порядку кримінальної процесуальної діяльності у провадженнях за участю неповнолітніх, були предметом дослідження З. А. Астемірова, Ю. В. Бауліна, А. Я. Дубинського, В. П. Кашепова, М. О. Карпенко, Є. Д. Лук'янчикова, В. В. Лєоненка, В. В. Ніколюка, В. Я. Рибальської та ін. Уявлення зазначених авторів про значимість міжнародно-правових стандартів прав людини в сфері кримінального судочинства і про можливості вдосконалення з їх урахуванням форм діяльності у кримінальних провадженнях за участю неповнолітніх викликають безсумнівний теоретичний інтерес. Однак такі погляди поки не поєднані в цілісне уявлення про сутність міжнародно-правових стандартів здійснення кримінального судочинства за участю неповнолітніх та про можливості їх реалізації у сучасному кримінальному процесі.

Метою статті є виявлення сутності міжнародних стандартів та принципів здійснення кримінального судочинства за участю неповнолітніх, закономірностей і проблем їх імплементації у національне законодавство й обґрунтування на цій основі концепції про можливості вдосконалення чинного кримінального процесуального закону.

Виклад основного матеріалу дослідження. Сучасний кримінальний процес як вид державної діяльності є засобом реалізації функції захисту прав і свобод людини і громадянина. Забезпечення прав учасників кримінального процесу, створення дієвих гарантій їх реалізації у кримінальному провадженні розглядається державою як найважливіше завдання. Ця проблема нині перестала мати локальний характер, а набула світових масштабів, що викликало необхідність створення універсальних міжнародних стандартів здійснення кримінального судочинства.

У чинному законодавстві відсутнє поняття «міжнародний стандарт», у зв'язку з чим в юридичній літературі не склалося єдиного підходу до його визначення. Одні вчені визначають їх через поняття «права людини», інші ототожнюють із нормами чи принципами міжнародного права, міжнародними договорами, треті вважають, що це певні правила поведінки або зразки чи вимоги до національного законодавства. Деякі науковці не вважають за необхідне конкретизувати сам термін «міжнародно-правовий стандарт», а до

стандартів відносять численні міжнародні договори, ратифіковані всіма або більшістю держав. Інші, навпаки, намагаються систематизувати міжнародно-правові стандарти, надати вичерпний їх перелік, виступають із пропозицією створення кодифікованих джерел міжнародно-правових стандартів або принципів.

Якщо звернутися до довідкової літератури, то можна побачити, що під терміном «стандарт» розуміється норма, зразок, мірило; документ, що встановлює для загального та багаторазового застосування правила, загальні принципи або характеристики, які стосуються діяльності чи її результатів, із метою досягнення оптимального ступеня впорядкованості в певній галузі.

На переконання В. Д. Бринцева, міжнародно-правові стандарти – це установлені міжнародно-правовими актами певні мінімальні вимоги, дотримуватися яких зобов'язані всі держави у процесі національної законотворчості [1, с. 51]. Безумовно, автор указує на джерело, в якому повинен міститися стандарт.

Як зазначає І. І. Лукашук, принципи та норми закріплюють історично досягнутий правовий стандарт мирової спільноти, історично досягнутий рівень гуманізму [2, с. 109]. Отже, розглядається міжнародно-правовий стандарт через призму гуманізму.

На переконання Є. Кубко, міжнародні стандарти – це встановлені нормами міжнародного права та відображені в рішеннях міжнародних юрисдикційних органів правила здійснення юридичної діяльності, які визнані національною або міжнародною правовою доктриною й обов'язкові для практичного застосування [3, с. 70].

На думку Ю. В. Левеєва, міжнародні стандарти – особливі орієнтири захисту прав особи у кримінальному судочинстві. Під ними слід розуміти не лише загальновизнані норми та принципи міжнародного права, а й міжнародні договори, а також численні норми рекомендаційних законодавчих актів [4, с. 124–125].

М. В. Буроменський зазначає, що в основі існуючого підходу до міжнародних стандартів лежать міжнародно-правові норми з прав людини, а подальше їх формування не повинно виходити за межі форми прийняття міжнародних зобов'язань, які склалися в міжнародній практиці. Разом із тим саме якість стандарту повинна забезпечувати його безумовне застосування як основи для юридичної

кваліфікації дії влад та урядів у державах [5, с. 12–15]. Таким чином, йдеться про стандарти як міжнародно-правові норми особливого роду, здатні служити меті глобального соціально-політичного розвитку окремих держав за тими напрямками їх розвитку, котрі представляють найбільшу загрозу для демократичного розвитку суспільств і людства в цілому.

В юридичній літературі можна зустріти й інший підхід до розуміння міжнародних стандартів. Зокрема, під цим терміном розуміються загальні правила, єдині вимоги, що ставляться до тих чи інших нормативних основ і правозастосовної практики з точки зору міжнародного права; певний правовий рівень, нижче якого держави опускаються не мають права. Також ученими виокремлюються такі загальні ознаки, що характеризують поняття «стандарт»: 1) його нормативне закріплення; 2) встановлення певного рівня вимог або гарантій залежно від сфери застосування цього стандарту; 3) еталонний характер, тобто стандарт є орієнтиром для зіставлення з ним інших подібних об'єктів.

Схожа позиція спостерігається й в інших учених, які визначають, що міжнародні стандарти – це установлені міжнародно-правовими актами певні мінімальні вимоги, яких зобов'язані дотримуватися у процесі національної законотворчості всі держави; це «нормативний мінімум», відступати від якого держава може тільки у формі перевищення або конкретизації. Наприклад, С. М. Оганесян розглядає стандарти як «норми сучасного міжнародного права, що передбачають такі загальнодемократичні вимоги й обов'язки держав, які вони повинні з урахуванням особливостей свого суспільного ладу, національного розвитку тощо конкретизувати у своїх системах» [6, с.18–21].

На думку М. Г. Моторигіної, ознаками міжнародно-правових стандартів кримінальної процесуальної діяльності є те, що вони: 1) знаходять свій прояв у зовнішніх формах; 2) є універсальними; 3) спрямовані на формування взірців, еталонів, мінімальних вимог, що являють собою «уявлення про належне, про те, як повинно бути»; 4) здійснюють регулятивну, праводоповнюючу, інформаційно-контролюючу, реформаційно-орієнтуючу функції (є масштабом, критерієм, завдяки якому здійснюється вимір зобов'язань, які взяла

на себе держава); 5) визначають змістовний характер системи права держави та напрями її подальшого розвитку [7, с. 79].

Підсумовуючи наведені думки вчених, можемо зробити висновок, що міжнародно-правові стандарти кримінального судочинства являють собою загальнообов'язкові та універсальні правові вимоги, необхідні для створення основи для нормального існування міжнародної правової системи та визнані світовим співтовариством. Вони виконують функцію орієнтира для всіх держав при регламентації та забезпеченні прав громадян у сфері кримінального судочинства, адже мають характер статичності, здатності до нарощування та можуть бути розширені кожною державою в національному законодавстві. Вони не є самовиконуваними. Тільки шляхом включення їх положень в національне законодавство можливо реально зобов'язати правоохоронні органи і суди використовувати зазначені стандарти.

Що стосується міжнародно-правових стандартів кримінального судочинства за участю неповнолітніх, то вони органічно пов'язані із загальними міжнародними стандартами здійснення кримінальної процесуальної діяльності, співвідносяться з ними як частина і ціле і не можуть розглядатись ізольовано у відриві один від одного. Ця група стандартів включає загальновизнані норми і принципи міжнародного права, положення міжнародних договорів та численні норми рекомендаційних законодавчих актів, що встановлюють демократичні засади (принципи) кримінальної процесуальної діяльності та перелік загальновизнаних прав і свобод неповнолітніх осіб.

В останні десятиліття ХХ ст. світове співтовариство звернуло особливу увагу на необхідність захисту прав неповнолітніх у всіх сферах державного і суспільного життя. Україна ратифікувала низку міжнародно-правових актів, що стосуються неповнолітніх (Мінімальні стандартні правила ООН, що стосуються здійснення правосуддя щодо неповнолітніх («Пекінські правила») 1985 р., Конвенція ООН про права дитини 1985 р., Декларація прав дитини 1959 р., Женевська декларація 1924 р. тощо), взявши зобов'язання привести у відповідність з ними національне кримінальне процесуальне законодавство.

На сьогодні світовою спільнотою у відповідних міжнародних актах сформульований універсальний принцип пріоритетного за-

хисту прав та інтересів неповнолітніх, сутність якого полягає в обов'язку держав забезпечити першочерговий захист прав та інтересів дітей і підлітків при проведенні внутрішньої соціальної та кримінальної політики.

Як наголошується в Керівних принципах, що стосуються правосуддя з питань, пов'язаних з участю дітей-жертв і свідків злочинів, 2005 р., кожна дитина – це унікальна особистість, індивідуальна гідність, особливі інтереси і приватне життя якої повинні бути визнані і забезпечуватися захистом з боку держави [8]. Такий захист прав неповнолітніх проявляється у виділенні останніх в окрему категорію учасників провадження з метою недопущення негативного впливу на їх свідомість з боку інших суб'єктів. В Європейській конвенції про здійснення прав дітей 1996 р. зазначається, що її предметом є (у найкращих інтересах дітей) підтримка їх прав, надання дітям процесуальних прав та сприяння здійсненню ними цих прав шляхом забезпечення становища, при якому діти особисто або через інших осіб чи органи поінформовані та допущені до участі в розгляді судовим органом справ, що їх стосуються [9].

Разом зі стійким зростанням кількості міжнародних актів рекомендаційного характеру підвищується і їх роль при здійсненні судочинства за участю неповнолітніх осіб. Це пояснюється всеосяжним характером норм, аналогів яким у сфері захисту прав неповнолітніх не вироблено в жодній державі. Саме тому вони потребують систематизованого закріплення та дотримання.

Слід зазначити, що існує зв'язок між категоріями «принцип» і «стандарт». У словниках «стандарт» часто визначається як взірць, еталон, модель, що беруться як вихідні для співставлення з ними інших подібних об'єктів. Тобто принцип може стати стандартом у тому разі, коли він визначається через чітку систему вимог, які закріплюються у праві. Можна навіть сказати, що стандарти – це принципи, які досягли стану найвищої регламентованості й обов'язковості.

Таким чином, аналізуючи значення правової визначеності принципів поведінки з неповнолітніми, які потрапили під дію кримінального процесуального закону, та систематизуючи численні міжнародно-правові акти, необхідно виділити такі:

1. Принцип якнайкращого забезпечення інтересів дитини. Він є основоположним міжнародно-правовим стандартом для усіх відносин дитини з державними органами. При цьому вказаний принцип слід розглядати та застосовувати у трьох аспектах:

- як суб'єктивне право дитини;
- як принцип тлумачення інших норм права;
- як процесуальну норму.

У першому значенні принцип полягає у праві дитини на те, щоб під час оцінки різних інтересів визначалися та враховувалися насамперед її найкращі інтереси з метою ухвалення рішення з певного питання. Таке суб'єктивне право є нормою прямої дії, не потребує імплементації у національне законодавство та підлягає судовому захисту. Найкращі інтереси дитини як засіб тлумачення полягає у тому, що якщо певна правова норма може по-різному тлумачитися, застосовуванню підлягає те тлумачення, яке найкращим чином відповідає інтересам дитини. Як процесуальна норма принцип найкращих інтересів дитини означає, що процес прийняття рішення має включати оцінку можливого впливу (позитивного або негативного) на відповідну дитину або групу дітей. У зв'язку із цим правозастосовним органам слід пояснювати, яким чином прийняте рішення забезпечує реалізацію цього права, тобто що саме було визнано таким, що відповідає найкращим інтересам дитини; які критерії були покладені в його основу; а також яке значення надано інтересам дитини порівняно з іншими міркуваннями, зокрема, мотивами загального порядку або обставинами конкретної справи

2. Принцип індивідуалізації (або диференційованого підходу). У рішеннях Європейського суду з прав людини (далі – ЄСПЛ) неодноразово зазначалося, що до неповнолітнього повинні ставитися з урахуванням його віку, рівня зрілості, інтелектуальних і емоційних особливостей. Тим самим ЄСПЛ фактично вказує на необхідність закріплення принципу індивідуалізації у кримінальних провадженнях за участю неповнолітніх осіб унаслідок їх специфічності як суб'єктів соціальної спільноти.

3. Принцип подвійного представництва. Цей принцип проявляється насамперед у тому, що, крім захисника, права та інтереси неповнолітнього у кримінальному провадженні забезпечуються

участю його законного представника. Відповідно до пункту 54 Зауважень загального порядку № 10 Комітету ООН з прав дитини (2007) Комітет рекомендує державам-учасницям конкретно передбачити в законі максимально можливу участь батьків чи законних опікунів у розглядах, порушених проти дитини. Стаття 488 КПК наголошує, що батьки або інші законні представники неповнолітнього беруть участь у кримінальному провадженні за участю неповнолітнього. Такими представниками згідно з п. 2 ст. 44 КПК можуть бути батьки (усиновлювачі), а в разі їх відсутності – опікуни чи піклувальники особи, інші повнолітні близькі родичі чи члени сім'ї, а також представники органів опіки і піклування, установ і організацій, під опікою чи піклуванням яких перебуває неповнолітній.

4. Принцип спеціалізації. Безумовно, що оптимальним втіленням принципу спеціалізації є створення в Україні системи спеціалізованого досудового та судового провадження у кримінальних провадженнях, що включає спеціалізовані судові та слідчі органи, що функціонують в тісному зв'язку з органами і підрозділами, які здійснюють захист прав неповнолітніх, їх соціально-психологічний супровід та профілактику правопорушень.

Необхідно законодавчо визначити, що абсолютно всі кримінальні провадження за участі неповнолітніх розслідують спеціальні слідчі та розглядають лише судді, які пройшли додаткову професійну підготовку. Значення положення про спеціалізацію органів і посадових осіб, які здійснюють судочинство у справах за участю неповнолітніх, визначається тим, що його, на нашу думку, слід розглядати як невід'ємну частину таких фундаментальних міжнародних стандартів, як стандарт права на доступ до правосуддя і права на справедливий судовий розгляд.

5. Принцип забезпечення розуміння неповнолітнім. Як міжнародні стандарти, так і КПК вимагають, щоб неповнолітньому було забезпечено роз'яснення процесуальних рішень у справі мовою, прийнятною для сприйняття неповнолітнім. Усі комунікації повинні бути у формі, доступній для розуміння неповнолітнім з урахуванням його віку та життєвих обставин. Рекомендується уникати використання складних мовних конструкцій положень кримінального за-

конодавства, зокрема, замість вживання спеціальних термінів кримінального провадження можуть використовуватися синоніми, легкі для сприйняття неповнолітньою особою, або ілюстрації. Суть указанного принципу полягає в тому, що держава бере на себе обов'язок за те, щоб неповнолітній зрозумів суть кримінального провадження задля ефективної участі у ньому.

6. Невідкладність здійснення кримінального провадження. Кожна особа (незалежно від віку) відповідно до ст. 6 Конвенції про захист прав людини і основоположних свобод має право на розгляд своєї справи протягом розумного строку. Водночас у випадку кримінального провадження щодо неповнолітнього діє більш суворі вимоги про невідкладний розгляд. На міжнародному рівні існує консенсус із приводу того, що для дітей, які перебувають у конфлікті із законом, період часу між учиненням злочину й остаточним реагуванням на цей вчинок має бути якомога коротшим. Чим триваліший цей період, тим більшою є ймовірність того, що захід реагування втратить свій позитивний і виховний вплив, і тим більше шкоди буде завдано репутації дитини. Із впливом часу часом неповнолітній особі все важче, а іноді й неможливо логічно і психологічно пов'язати процедуру судового розгляду та винесення рішення із самим фактом правопорушенням. Указана вимога була імплементована в національне законодавство. Так, відповідно до ч. 4 ст. 28 КПК кримінальне провадження щодо неповнолітньої особи має бути здійснено невідкладно і розглянуто в суді першої чергово.

7. Небажане застосування тримання під вартою. Неповнолітні мають складні потреби, а тому взаємодія між позасудовими організаціями (наприклад, системою освіти та соціальними службами) може бути більш ефективним заходом перевиховання та реабілітації, аніж система правосуддя. Тримання під вартою повинно бути не лише крайнім заходом, що застосовується за виняткових обставин, а й небажаним та неможливим для застосування щодо неповнолітньої особи через свою природу.

8. Принцип захисту приватного життя неповнолітнього. Цей принцип означає, що всі процесуальні дії мають здійснюватися таким чином, щоб якнайменше втручатися у звичний спосіб життя

неповнолітнього. Життєві обставини неповнолітнього обов'язково мають урахуватися під час кримінального провадження, включати в себе виховні, освітні, соціальні та інші потреби.

9. «Правило обмеженої гласності». При вирішенні питань, пов'язаних із підготовкою до судового розгляду, суд повинен з'ясувати, у відкритому чи закритому судовому засіданні буде здійснюватися судовий розгляд за участю неповнолітніх. За змістом ст. 27 КПК у суду є право, а не обов'язок прийняти рішення про розгляд справи в закритому судовому засіданні у випадку, коли обвинуваченим є неповнолітня особа. Відповідно до п. 8.1 Пекінських правил право неповнолітнього на конфіденційність має забезпечуватися на всіх етапах процесу, щоб уникнути загрози її чи йому шкоди через непотрібну гласність або через шкоду репутації.

10. Принцип універсальності проявляється насамперед у тому, що всі названі вище положення повинні застосовуватися та додержуватися на всіх стадіях кримінального провадження, бути наскрізними від початку до його закінчення.

Висновки та перспективи подальших наукових розвідок та досліджень. У результаті наукового дослідження необхідно зробити такі висновки:

1. Принципи будь-якої галузі права слугують орієнтиром для тлумачення і застосування положень законодавства, а також упорядкування відносин, прямо не врегульованих законодавцем. КПК України не містить спеціалізованих принципів, якими слід керуватися у провадженнях за участю неповнолітніх, тому їх закріплення на законодавчому рівні є однією з гарантій на справедливий судовий розгляд та захист у кримінальному судочинстві для цієї категорії осіб.

2. Перспективою подальших наукових досліджень цієї проблематики є створення Концепції правосуддя для неповнолітніх. Вона має поширюватися на дітей, які перебувають у конфлікті із законом (тобто підозрюваних/обвинувачених), дітей-потерпілих і свідків, а також дітей, які є суб'єктами кримінального провадження з інших підстав. Ця концепція має бути узагальнюючою та націленою на захист усіх неповнолітніх, які є учасниками кримінальних процесуальних правовідносин із урахуванням принципу найкращих інтер-

есів дитини. Вона включає в себе профілактичні, реабілітуючі та інші заходи. Концепція «правосуддя для неповнолітніх» відрізняється від інституту ювенальної юстиції тим, що вона поширюється не лише на неповнолітніх, які мають конфлікт із законом, а й на тих, яких зачіпає кримінальний процес із будь-яких підстав.

Перелік літератури

1. Бринцев В. Д. Стандарти правової держави: втілення у національну модель організаційного забезпечення судової влади: монографія. Харків: Право, 2010. 464 с.
2. Лукашук И. И. Международное право. Общая часть: учебник. Москва: БЕК, 1996. 371 с.
3. Кубко Є. Використання міжнародних правових стандартів в Україні (питання теорії і практики). *Проблеми застосування міжнародних стандартів у правовій системі України*. Київ, 2013. С. 61–71.
4. Левеев Ю. В. Роль и значение международных правовых стандартов и принципов в уголовном судопроизводстве России. *Евразийский юридический журнал*. 2012. №4. С. 124–125.
5. Буроменський М. В. Міжнародно-правові стандарти внутрішньодержавної демократії. *Вісн. Акад. прав. наук України*. Харків, 1997. №2. С.12–21.
6. Оганесян С. М. Понятие международных стандартов прав человека. *Международное публичное и частное право*. 2008. №2. С. 18–21.
7. Моторигіна М. Г. Сторона захисту в судовому провадженні у першій інстанції: автореф. дис. ... канд. юрид. наук. Харків, 2016. 20 с.
8. Керівні принципи, що стосуються правосуддя з питань, пов'язаних з участю дітей-жертв і свідків, 2005. URL: http://zakon3.rada.gov.ua/laws/show/995_e54. (дата звернення 1.09.2017 р.)
9. Європейська конвенція про здійснення прав дітей, 1996. URL: http://zakon2.rada.gov.ua/laws/show/994_135. (дата звернення 1.09.2017 р.)

Транслітерація переліку літератури

1. Bryntsev, V. D. (2010). Standarty pravovoї derzhavy: vtilennia u natsional'nu model' orhanizatsiynoho zabezpechennia sudovoї vlady: Kharkiv: Pravo [in Ukrainian].
2. Lukashuk, I. I. (1996). Mezhdunarodnoe pravo. Moskow: BEK [in Russian].

3. Kubko, Ye. (2013). Vykorystannia mizhnarodnykh pravovykh standartiv v Ukraïni (pytannia teorii i praktyky). *Problemy zastosuvannia mizhnarodnykh standartiv u pravoviy systemi Ukraïny – Issues of application of international legal standards in the legal system of Ukraine*. Kyiv. 61–71 [in Ukrainian].
4. Leveev, Ju. V. (2012). Rol' i znachenie mezhdunarodnykh pravovykh standartov i principov v ugovnom sudoproizvodstve Rossii. *Evraziiskii juri dicheskiï zhurnal – Eurasian Law Journal*. Vol 4. 124–125 [in Russian].
5. Buromens'kyy, M. V. (1997). Mizhnarodno-pravovi standarty vnutrishn' oderzhavnoi demokratsii. *Visnyk Akademii pravovykh nauk Ukraïny – Herald of the National Academy of Legal Sciences of Ukraine*. Vol. 2, 12–21 [in Ukrainian].
6. Oganessian, S. M. (2008). Ponjatie mezhdunarodnykh standartov prav cheloveka. *Mezhdunarodnoe publichnoe i chastnoe pravo – International public and private law*. Vol 2, 18–21 [in Russian].
7. Motoryhina, M. H. (2016). Storona zakhystu v sudovomu provadzhenni u pershij instantsii. *Extended abstract of candidate's thesis*. Kharkiv [in Ukrainian].
8. Kerivni pryntsypy, scho stosuiut'sia pravosuddia z pytan', pov'iazanykh z uchastiu ditej-zhertv i svidikiv. 2005 URL: http://zakon3.rada.gov.ua/laws/show/995_e54/ [in Ukrainian].
9. Yevropejs'ka konventsiiia pro zdijsnennia prav ditej, 1996. URL: http://zakon2.rada.gov.ua/laws/show/994_135 [in Ukrainian].

Бабешко А. О. Міжнародно-правові стандарти поводження з неповнолітніми, які потрапили у сферу дії кримінального провадження

У статті досліджуються питання сутності міжнародних стандартів здійснення кримінального провадження за участю неповнолітніх. Робиться співставлення понять «міжнародний стандарт» та «принцип» в цілому, а також наголошується на необхідність закріплення на національному рівні основоположних принципів поводження з неповнолітніми. Визначаються процесуальні особливості кримінального провадження за участі неповнолітніх осіб; вносяться пропозиції, спрямовані на вдосконалення законодавства, а саме створення Концепції правосуддя для неповнолітніх. Особливу увагу приділено аналізу міжнародних правових актів, на основі яких систематизовано пропонуються принципи поводження з неповнолітніми, які необхідно закріпити, адже вони по суті слугують орієнтиром для правильного застосування, а також упорядкування відносин, прямо не врегульованих законодавцем.

Ключові слова: міжнародно-правові стандарти, кримінальне провадження за участю неповнолітніх, принципи поводження з неповнолітніми.

Бабешко А. А. Международно-правовые стандарты обращения с несовершеннолетними, попавшими в сферу действия уголовного производства

В статье исследуются вопросы сущности международных стандартов осуществления уголовного производства с участием несовершеннолетних. Делается сопоставление понятий «международный стандарт» и «принцип» в целом, а так же отмечается необходимость закрепления на национальном уровне основных принципов обращения с несовершеннолетними. Определяются процессуальные особенности уголовного производства с участием несовершеннолетних; вносятся предложения, направленные на совершенствование законодательства, а именно создание Концепции правосудия для несовершеннолетних. Особое внимание уделено анализу международных правовых актов, на основе которых систематизированно предлагаются принципы обращения с несовершеннолетними, которые необходимо закрепить, ведь они по сути служат ориентиром для правильного применения, а также упорядочения отношений, прямо не урегулированных законодателем.

Ключевые слова: международно-правовые стандарты, уголовное производство с участием несовершеннолетних, принципы обращения с несовершеннолетними.

Babeshko A. A. International legal standards for treating minors that fell into scope of criminal proceedings.

The article explores the issues of the essence of international standards for the implementation of criminal proceedings involving minors. The comparison of the concepts «international standard» and «principle» as a whole is made, as well as the need to fix the basic principles of treatment of minors at the national level. The procedural features of criminal proceedings involving minors are defined; proposals are made aimed at improving legislation, namely the creation of the Concept of Justice for Minors. Particular attention is paid to the analysis of international legal acts on the basis of which the principles of treatment of minors are systematically proposed, which must be consolidated, as they essentially serve as a guide for proper application, as well as streamlining relations not directly regulated by the legislator.

Key words: International legal standards, criminal proceedings involving minors, legal standards of conduct for treatment of minors.

Рекомендовано до опублікування на засіданні кафедри кримінального процесу Національного юридичного університету імені Ярослава Мудрого (протокол № 2 від 09.10.2017 р.)

Рецензент – д.ю.н., доц. М. О. Карпенко

УДК 343.92

ОСОБЛИВОСТІ КРИМІНОЛОГІЧНОГО ДОСЛІДЖЕННЯ ТЯЖКОЇ НАСИЛЬНИЦЬКОЇ ЗЛОЧИННОСТІ ПРОТИ ЖИТТЯ ТА ЗДОРОВ'Я ОСОБИ В ОСОБЛИВО ВЕЛИКИХ МІСТАХ УКРАЇНИ

В. В. Бойко, аспірантка кафедри кримінології та кримінально-виконавчого права Національного юридичного університету імені Ярослава Мудрого

Постановка проблеми. Під час розв'язання будь-якої наукової проблеми завжди опрацьовується певний алгоритм обрання найдоцільніших дослідницьких шляхів, який зумовлює, з одного боку, специфіку всього пошуку в цілому, а з другого – послідовність використання визначеного набору прийомів, методів і способів, що спрямовані на розкриття сутності як самого процесу прирощення нового наукового знання про конкретну сферу об'єктивної дійсності, так й пізнавальних можливостей вживаного дослідницького інструментарію в установленні природи цієї дійсності. З огляду на це не є виключенням і вивчення особливостей тяжкої насильницької злочинності проти життя та здоров'я особи в особливо великих містах України.

Під час вивчення територіальних особливостей насильницької злочинності проти життя та здоров'я особи постає завдання всебічного врахування великої кількості показників, якими характеризуються досліджувані особливо великі міста. До таких, зокрема, належать: географічне розташування, історія розвитку, соціально-економічні параметри, демографічна ситуація, міграційні процеси, культурний розвиток, інфраструктура тощо. Ці показники є джерелами інформації про середовище, в якому формуються антисуспільні установки, а, отже, і про детермінацію злочинності у цих населених пунктах. Крім того, на основі отриманої комплексної інформації про розглядувану насильницьку злочинність і її детермінацію

є можливою розробка стратегії вдосконалення боротьби зі злочинністю не лише у досліджуваних містах, а й у межах інших схожих за класифікацією і типом великих міст. Проте реалізація перелічених завдань потребує чіткої організації та грамотного проведення кримінологічного дослідження тяжкої насильницької злочинності проти життя та здоров'я особи в особливо великих містах України, що, у свою чергу, зумовлює необхідність звернення до питань методологічного характеру, як-от: грамотної організації самого процесу прирощення нового наукового знання; урахування тих визначальних категорій, що є своєрідними індикаторами специфіки розглядуваної проблеми; правильного відбору надійних джерел інформації; тощо.

Аналіз наукових досліджень та публікацій. Неабияке значення для розуміння особливостей проведення кримінологічних досліджень злочинності у цілому та окремих її різновидів, зокрема, мають роботи таких вітчизняних та зарубіжних учених, як Г. А. Аванесов, Ю. Д. Блувштейн, А. І. Долгова, А. П. Закалюк, А. Ф. Зелінський, О. Г. Кулик, В. В. Панкратов та ін. Питанням організації проведення кримінологічного дослідження злочинності у регіональному аспекті приділяли увагу такі вчені, як А. М. Бабенко, В. М. Бесчастний, І. Г. Богарирьов, Р. С. Веприцький, М. О. Кисильов, С. І. Мінченко, І. О. Топольскова, І. М. Чекмарьова, В. І. Шакун,

Водночас, оскільки за останні роки проблематика тяжкої насильницької злочинності проти життя та здоров'я особи в особливо великих містах України не ставала предметом пильної уваги та ретельного аналізу, то можна констатувати, що й питання організації та проведення відповідного вивчення розглядуваного виду злочинності на визначеному територіальному об'єкті так само не ставали предметом окремого інтересу. При цьому, як справедливо підкреслив А. П. Закалюк, особливості та властивості наукового пізнання основною формою якого є наукове дослідження, зумовлюються та визначаються головною його відмінністю, якою є методичне забезпечення [1, с. 97].

Метою статті є визначення специфіки організації та проведення кримінологічного дослідження, що охоплює, по-перше, методику як систему науково обґрунтованих у ракурсі здійснення цього

дослідження прийомів і методів, а, по-друге, загальний алгоритм досягнення мети і вирішення завдань дослідження, яким насамперед визначається послідовність етапів наукового пошуку.

Виклад основного матеріалу дослідження. Один із перших дослідників у галузі міської злочинності В. П. Філонов свого часу справедливо зазначав, що кримінологічному вивченню міської злочинності має передувати розробка якісної програми дослідження і, особливо, її методологічного розділу. Останній включає в себе: формулювання проблеми; окреслення меж об'єкта і предмета дослідження; викладення його мети і завдань; вивчення результатів попередніх досліджень; визначення та тлумачення основних понять; висування робочих гіпотез; пошук способів доказів та їх перевірку [2, с. 7]. У подальшому вказана схема була доповнена й вдосконалена іншими вченими.

Спираючись на нещодавній доробок І. М. Чекмарьової, зазначимо, що будь-яке територіальне дослідження злочинності, в тому числі й вивчення тяжкої насильницької злочинності проти життя та здоров'я особи в особливо великих містах, має бути представленим у вигляді визначених, послідовних дій дослідника, яких необхідно суворо дотримуватися з метою досягнення максимальної ефективності наукового пошуку [3, с.67–68]. Цілком погоджуючись із цим автором, лише зауважимо, що сучасна методика вивчення злочинності в особливо великих містах, включаючи й аналізований вид злочинності, має відрізнитися цілеспрямованістю, бути позбавленою хаотичності та передбачати структуровану систему технологічних операцій, пов'язаних між собою спільною метою та завданнями процедури, що складаються з відносно самостійних етапів.

Крім того, у процесі прирощення наукового знання вченими виділяються методологічний (теоретичний) та процедурний блоки. У різних варіаціях сучасні погляди на перший блок включають такі елементи, як: 1) обрання теми, розробка програми і плану дослідження; 2) вивчення стану дослідження у наукових працях вітчизняних і зарубіжних вчених; 3) вибір методів дослідження; 4) організація аналізу злочинності в обраних із цією метою особливо великих містах (визначення джерел досліджуваної інформації, безпосередній збір інформації, статистична обробка й первинний

аналіз зібраної інформації); 5) узагальнення отриманої інформації; 6) висунення гіпотез та їх перевірка; 7) за необхідністю додатковий збір потрібної інформації; 8) формулювання висновків і пропозицій; 9) перевірка та закріплення на практиці отриманих результатів [4, с.3–138; 5; 6, с.114–117; 1, с.72–188; 7, с.17–112]. У свою чергу, процедурний блок наукового дослідження є реалізацією стратегічного плану дослідження. Як правило, він складається довільно, залежить від рівня, мети і завдань та включає: розподіл дослідження на етапи; обрання методики реалізації кожного з них; визначення способів перевірки робочих гіпотез; окреслення форм реалізації результатів дослідження [3, с.67–69].

На наш погляд, одним із найбільш відповідальних етапів дослідження є аналіз стану наукового дослідження. Саме він дозволяє систематизувати вже отримані раніше результати, визначити найбільш оптимальну схему власного дослідження, конкретизувати мету, уникнути дублювання під час висування і перевірки гіпотез, і, як наслідок, вдосконалити методологічну та організаційну складову власного дослідження. Більше того, аналіз попередніх наукових джерел дозволяє виділити цілу низку найбільш ефективних прийомів і методів пізнання явища насильницької злочинності у великих містах та обрати оптимальний власний шлях до пізнання властивостей саме тяжкої насильницької злочинності проти життя та здоров'я особи в особливо великих містах України. У зв'язку із цим розробка власного підходу до пошуку ефективних шляхів організації та проведення кримінологічного дослідження тяжкої насильницької злочинності проти життя та здоров'я особи в особливо великих містах України передбачає насамперед вивчення й узагальнення наявного досвіду попередніх дослідників.

За результатами аналізу чисельних кримінологічних досліджень із цієї проблематики можна з упевненістю констатувати, що основні методологічні й організаційні традиції вивчення територіальних відмінностей злочинності у великих та особливо великих містах були закладені ще на початку у XIX ст. (А. Геррі, А. Кетле, Ч. Ломброзо, Г. Тард, Е. Феррі та ін.). Протягом XX ст. вагомий внесок у вивчення насильницької злочинності у великих та особливо великих містах зробили американські вчені Р. Парк, Е. Берджес та

Л. Вірт, К. Шоу, Г. Маккей, Х. Зорбо, О. Ньюман, англійці С. Сміт, С. Лотье, Р. Чільтон, німецькі дослідники К. Опп, Й. Хельмер, К. Шмід та ін. Ці автори на матеріалах окремих великих та особливо великих міст своїх країн вирішували практичні проблеми дослідження особливостей територіально-просторового та часового розподілу насильницької злочинності (вбивств, тілесних ушкоджень, озброєних нападів і т.д.). З урахуванням цих напрацювань відбувалося вдосконалення регіонального і міського планування, а також будувалася організація поліцейської діяльності із протидії злочинності [8, с. 32–39]. Окремі теоретичні та практичні надбання зазначених учених проаналізовані та широко висвітлені в роботах зарубіжних і вітчизняних учених, а їх висновки використані навіть у практичній діяльності.

Вітчизняні вчені так само за різних часів приділяли увагу питанням міської злочинності. Одним із перших в Україні комплексний кримінологічний аналіз злочинності у великому промисловому місті здійснив В. П. Філонов (1970–1978 рр.). Завдяки правильно обраної методики дослідження автор отримав високо репрезентативні дані щодо особливостей злочинності (в тому числі й тяжкої насильницької проти життя та здоров'я особи) у великому промисловому місті; виявив специфіку її структурного розподілу, поширеність злочинності серед різних соціальних і вікових груп міського населення; представив систему причин та умов, що детермінують злочинність в умовах великого промислового міста [2, с. 7]. Цю справу, до речі, зазначений учений продовжив й надалі [9, с. 58–66].

Серйозні дослідження злочинності, в тому числі й тяжкої насильницької проти життя та здоров'я особи, у великих та особливо великих містах були проведені вже за часів незалежності України. Так, одним із перших звернувся до цієї проблеми В. І. Шакун, який справедливо зазначив, що у кримінологічному сенсі міста-«мільйонери» є найскладнішими регіонами в Україні; а урбанізація і пов'язана з нею міграція населення призводять до змін у соціально-економічних, демографічних і соціально-психологічних процесах суспільного життя, створюючи міське середовище, значною мірою сприятливе для зростання всіх видів злочинності [10, с. 7, 229–236].

Серед цікавих робіт не можна не відмітити й навчальний посібник В. В. Голіни, який було видано у Харкові у 1997 р. [11, с. 3–50]. Особливістю цієї роботи є та обставина, що автор запропонував власний погляд на систему організації дослідження, а також на систему запобіжних заходів саме насильницьким злочинам проти життя та здоров'я особи. Основні ідеї автора були продовжені, розвинені та збагачені на прикладі дослідження злочинності неповнолітніх і системи її попередження у великому місті. Згадане дослідження проведене авторським колективом у складі В. В. Голіни, В. П. Ємельянова, А. Б. Благої, В. С. Батиргарєвої, Б. М. Головкина та ін. Ученими запропоновано власну методику дослідження неповнолітніх у великому місті, надано кримінологічну характеристику аналізованого виду злочинності у м. Харкові, виявлено чинники формування злочинної поведінки підлітків у великому місті, запропоновано комплексну систему заходів із профілактики та попередження злочинності неповнолітніх із боку різних суб'єктів запобігання злочинності [12, с. 386], в тому числі й злочинам насильницької спрямованості.

Самостійне значення дослідженню злочинності у межах великого міста як специфічному об'єкту кримінологічного вивчення відводили українські вчені І. Г. Богатирьов та М. О. Кисильов. Ґрунтуючись на положеннях, запропонованих свого часу А. І. Долговою і Е. В. Кузнецовою, та на основі статистичних даних за 2007–2009 рр., дослідники надали визначення поняттю «місто», представили класифікацію міст за кількістю населення та на основі рейтингового аналізу згрупували міста Дніпропетровської області, виходячи із чисельності населення та розмірів території [13, с. 17–19].

Паралельно подібну роботу проводили В. М. Бесчастний та А. М. Бабенко за матеріалами великих міст, районів та селищ Донецької області. У результаті ученими представлено комплексний кримінологічний аналіз злочинності, виявлено місцеві причини та умови, запропоновано шляхи покращення практики протидії злочинності у регіоні. Також зазначеними науковцями був розроблений високоточний прогноз стану злочинності на найближчі роки, який з незначними – статистично припустимими відхиленнями – практично повністю підтвердився. За результатами дослідження були

видані відповідні звіти та науково-практичні рекомендації для територіальних органів МВС України [14, с. 3–47].

У 2012 р. світ побачила ще одна праця, підготовлена колективом авторів під керівництвом В. В. Голіни. Йдеться про дослідження під назвою «Державне програмування і регіональне планування заходів запобігання злочинності в Україні». В указаній праці В. В. Голіною, С. Ю. Лукашевичем і М. Г. Колодяжним досліджені методологічні, теоретичні та прикладні питання програмно-цільового підходу у сфері запобігання і протидії злочинності на регіональному та міському рівні. Ученими запропоновано модель державної програми та комплекс стратегій запобігання злочинності (у тому числі й насильницькій проти життя та здоров'я особи) шляхом упровадження нерепресивної політики у сфері протидії злочинним проявам. На наш погляд, важливим організаційним і практичним надбанням стали пропозиції учених щодо міського планування заходів запобігання злочинності та моделі державної програми, державно-го і типового регіонального плану [15, с. 173–224, с. 255–262].

Окремо слід зупинитися на доробкам А. М. Бабенка, яким, зокрема, на підставі комплексного системного аналізу опрацьовано методика соціально-кримінологічного дослідження регіональної злочинності, в тому числі й тяжкої насильницької проти життя та здоров'я особи. Автором розроблено зручну багатоступеневу систему міждисциплінарного регіонального кримінологічного дослідження злочинності, що дозволяє вивчати не лише загальну регіональну злочинність та її різновиди, а й виокремлювати особливості її концентрації на певних територіях, проводити класифікацію територій областей за рівнем кримінальної ураженості певними видами злочинності, виявляти місцеві комплекси факторів криміногенної і антикриміногенної дії. На думку автора, запропоновану методика, залежно від рівня і завдань, можна використовувати під час вивчення територіальних особливостей злочинності у межах кількох країн, регіонів (груп областей чи країн), міст, селищ, районів і навіть вулиць [16, с. 116–123; 17, с. 90–98; 18, с. 13–26; 8, с. 79–112]. Із позиції синергетичного погляду на процес прирощення міждисциплінарних знань автором комплексно застосовувалася система певних наукових підходів, що дозволило розробити теоре-

тичну модель практично орієнтованої методики вивчення регіональної злочинності в Україні у сучасних умовах. Серед таких підходів слід вказати на: загальні (антропологічний, аксіологічний та соціологічний) та спеціальні (територіальний, географічний, конкретно-кримінологічний і комплексний соціально-кримінологічний). Системоутворюючим і водночас інноваційним підходом, що об'єднує всі спеціальні, за твердженням ученого, є, зокрема, регіональний підхід, що функціонує у межах загального системного підходу як провідного при комплексному дослідженні системи регіональної злочинності в Україні [18, с. 11–12].

Отже, у рамках нашого дослідження чимало висновків наведених вище авторів потребують перевірки крізь призму закономірностей існування та продукування тяжкої насильницької злочинності проти життя та здоров'я особи в особливо великих містах України на рівні окремих – самостійних гіпотез.

Крім вищеописаних результатів досліджень, останніми роками в Україні видано ще цілу низку інших наукових праць – монографій, науково-практичних посібників, дисертаційних досліджень, наукових статей тощо. Серед них можна виділити роботи Б. М. Головкина («Кримінологічні проблеми умисних вбивств і тяжких тілесних ушкоджень, що вчиняються у сімейно-побутовій сфері» (Харків, 2004 р.); «Корислива насильницька злочинність в Україні: феномен, детермінація, запобігання» (Харків, 2011 р.); Р. С. Веприцького («Феноменологія злочинності в регіоні» (Харків, 2014 р.); О. М. Ігнатова («Протидія загальнокримінальній насильницькій злочинності в Україні» (Харків, 2013)); О. М. Храмцова («Кримінально-правове та кримінологічне забезпечення охорони особи від насильства» (Харків, 2015)) та ін.

Як видно із вищезазначеного, проблемам вивчення і запобігання насильницькій злочинності приділялося дуже багато уваги. Всі з перелічених робіт, безумовно, є вагомим теоретичним, методологічним та практичним надбанням. Отримані згаданими вченими результати, наведені висновки та пропозиції характеризуються вагомою методологічною та науково-практичною значимістю. Для свого часу їх з упевненістю можна визнати надійними, достовірними і такими, що й сьогодні володіють високим потенціалом об'єктивної

методологічної цінності. Разом із тим у зв'язку із плином часу, історичними змінами соціальних, економічних, демографічних і політичних процесів, в умовах сьогодення деякі з положень на рівні окремих гіпотез стосовно існування тяжкої насильницької злочинності проти життя та здоров'я особи в умовах особливо великих міст України потребують перевірки.

За справедливими висновками кримінологів, всебічне вивчення та аналіз злочинності, в тому числі й тяжкої насильницької злочинності проти життя та здоров'я особи в умовах особливо великого міста, передбачає постійне її вимірювання в масштабах усієї країни і, особливо в межах окремих конкретних міст. Ця робота має проводитися систематично, мати поточний і перспективний характер. Адже вона дає можливість відбити не лише існуючу злочинність, її минулий стан, а й стати передумовою для її прогнозування та організації якісного запобігання у майбутньому [19, с. 36]. За точним висловленням В. П. Філонова, сам процес вивчення злочинності у великих містах є методом удосконалення діяльності всіх правоохоронних органів [20, с. 183] і, зокрема, органів Національної поліції.

Якщо врахувати, що тяжка насильницька злочинність проти життя та здоров'я особи є складовим і невід'ємним елементом загальної злочинності, то під час дослідження цілком доречно застосовувати всі понятійні, сутнісні і функціональні категорії, що властиві й для всієї злочинності. І тут не можна не згадати висловлювання А. І. Долгової, яка свого часу справедливо зазначала, що злочинність, у тому числі й тяжка насильницька проти життя та здоров'я особи, – це продукт суспільства, але такий, що володіє відносною самостійністю, своїми власними закономірностями розвитку, функціонування, має здатність зворотного впливу на соціальне середовище, що її породжує; зміни середовища позначаються на злочинності не автоматично, а переломлюючись через притаманні їй характеристики [4, с. 9]. Дотримуючись позиції К. Т. Ростова [21, с. 4], зазначимо, що предметом нашого дослідження виступає цілісна територіально-кримінологічна система особливо великого міста, яка зумовлюється матеріальним і духовним середовищем, включаючи саму тяжку насильницьку злочинність проти життя та

здоров'я особи, її соціальні, економічні й інші причини, що залежать від специфічних місцевих умов у межах території конкретного міста.

У цьому сенсі всебічне пізнання явища тяжкої насильницької злочинності проти життя та здоров'я особи в особливо великому місті викликає необхідність пошуку узагальнюючих понять, які найбільш повно відображали б кількісно-якісні показники злочинності та чинники, що її продукують. Як одну з таких категорій у кримінології використовують поняття «кримінологічної обстановки». З організаційно-методичних позицій отримання об'єктивної інформації ця категорія, за справедливим твердженням фахівців, відкриває можливості для комплексного вивчення того або іншого виду злочинності як відносно самостійної підсистеми, дозволяє у повному обсязі виявляти її закономірності і зв'язки з іншими соціально-економічними складовими у розрізі конкретних територіально-просторових систем [22, с. 3]. З урахуванням викладеного у контексті більш чіткого розуміння методики дослідження тяжкої насильницької злочинності проти життя та здоров'я особи уявляється доцільним більш детально зупинитися на такому важливому понятті, як кримінологічна обстановка.

В узагальненому вигляді у науці кримінологічна обстановка можна представити як систему певних умов матеріального й духовного життя населення визначених територій, яка є похідною від того або іншого географічного розташування, способу виробництва, що є підґрунтям для духовного та культурного розвитку населення, фундаментом для його правосвідомості, що, власне, й зумовлює той або інший стан правопорядку і відповідно рівень правопорушень та цій території. Певний рівень правопорушень, що охоплюється поняттям кримінологічної обстановки, є: по-перше, відображенням недоліків функціонування суспільної системи; по-друге, індикатором якості життя населення конкретних територіально-просторових систем; по-третє, показником ефективності роботи правоохоронної системи [8, с. 73]. Отже, у контексті нашого дослідження, передбачається всебічне вивчення кримінологічної обстановки як узагальнюючої системи елементів – злочинності, осіб, які вчиняють злочини, сукупності криміногенних і антикриміногенних чинників, що

безпосередньо зумовлюють всі взаємозв'язки і взаємозалежності у межах існування явища насильницької злочинності на території особливо великих міст.

Залежно від рівня дослідження, його завдань та мети можна вивчати злочинність у районі, місті або у групі міст, у нашому випадку – на території особливо великих міст різних областей України. Для цього територія, що вивчається, розчленовується на більшість однакові за розміром та профілем територіальні одиниці. Крім того, здійснюється збір та вивчення статистичних даних, проводяться відповідні розрахунки, вибірки та групування показників, здійснюється аналіз отриманих показників злочинності крізь призму соціально-економічних, демографічних, культурологічних, нормативно-правових та ін. чинників, після чого встановлюються ті з них, що вчиняють найбільший вплив на злочинність певних територій, із метою розробки програми протидії тяжкій насильницькій злочинності проти життя та здоров'я особи, придатної для використання з урахуванням умов території конкретних особливо великих міст. Для цього варто використовувати ретельно обрану систему методів, прийнятних саме для вивчення територіальних особливостей злочинності. Серед них чисельне місце, на нашу думку, посідає територіально-просторовий аналіз. Подібний аналіз тяжкої насильницької злочинності проти життя та здоров'я особи в особливо великих містах є складним, але разом із тим й всебічним підходом до вивчення злочинності, що дозволяє розкрити не лише територіальну специфіку досліджуваного виду насильницької злочинності в особливо великих містах, а й виявити її індивідуальні особливості у порівнянні з іншими містами та у розрізі окремих районів чи їх груп у межах конкретних міст. Крім цього, цей аналіз дозволяє встановити закономірності та видові особливості насильницької злочинності в певних адміністративно-територіальних системах. У цьому сенсі вивчення явища тяжкої насильницької злочинності проти життя та здоров'я особи в особливо великих містах України є важливим об'єктом кримінологічних досліджень і перспективним напрямом отримання нових знань про злочинність, її закономірності, територіальну поширеність, специфіку продукування на рівні особливо великих міст і їх районів.

Таким чином, сучасна методика вивчення територіальних особливостей злочинності в цілому та окремих її видів, у тому числі й на рівні особливо великих міст, включає в себе застосування широкого арсеналу дослідницьких засобів і прийомів.

Перелік літератури

1. Закалюк А. П. Курс сучасної української кримінології: теорія і практика : у 3-х кн. Київ: Ін Юре, 2008. Кн. 3 : Практична кримінологія. 320 с.
2. Филонов В. П. Преступность крупного промышленного города и руководство борьбы с нею: автореф. дис. ... канд. юрид. наук. Москва, 1978. 18 с.
3. Чекмарьова І. М. Запобігання злочинності у прикордонних регіонах України: дис. ... канд. юрид. наук. Одеса, 2017. 515 с.
4. Методика изучения территориальных различий преступности и их причин: метод. пособ. / А. И. Долгова, Н. В. Кривошекова, Ю. Г. Козлов, В. А. Серебрякова и др. ; ответ. ред. А. И. Долгова. Москва: Всесоюз. науч.-исслед. ин-т проблем укрепления законности и правопорядка, 1989. 140 с.
5. Зелинский А. Ф. Методика криминологических исследований : учеб. пособ. Киев: УМК ВО, 1992. 92 с.
6. Мінченко С. Методологічні аспекти аналізу злочинності в регіоні. *Право України*. 2001. №4. С. 114–117.
7. Бабенко А. М. Запобігання злочинності в регіонах України: концептуально-методологічний та праксеологічний вимір : монографія. Одеса : ОДУВС, 2014. 416 с.
8. Бабенко А. М. Регіональна злочинність в Україні: закономірності, детермінація та запобігання: дис. ... д-ра юрид. наук. Запоріжжя, 2015. 515 с.
9. Филонов В. П., Федоренко Д. В. Преступность в особо крупном промышленном городе: состояние, причины и меры по ее предупреждению: монография. Донецк : ДИВД МВД Украины, 2002. 281 с.
10. Шахун В. І. Урбанізація і злочинність: монографія. Київ: Вид. Укр. акад. внутр. справ, 1996. 256 с.
11. Голіна В. В. Попередження насильницьких злочинів проти життя, здоров'я особи. Харків: Рубікон, 1997. 52 с.
12. Кримінологічні проблеми попередження злочинності неповнолітніх у великому місті: досвід конкретно-соціологічного дослідження: монографія / В. В. Голіна та ін.; за заг. ред. В. В. Голіни та В. П. Ємельянова. Харків: Право, 2006. 292 с.

13. Богатирьов І. Г., Кисильов М. О. Кримінологічні засади запобігання злочинності у великому місті на регіональному рівні: монографія. Бровари: ПФПА, 2010. 160 с.

14. Бесчастний В. М., Бабенко А. М. Кримінологічний аналіз стану злочинності в Донецькій області: тенденції, прогноз, причини та умови; шляхи вдосконалення запобіжної діяльності: науково-практичні рекомендації. Донецьк: ДЮІ ЛДУВС ім. Е. О. Дідоренка, 2009. 48 с.

15. Голіна В. В., Лукашевич С. Ю., Колодяжний М. Г. Державне програмування і регіональне планування заходів запобігання злочинності в Україні / за заг. ред. В. В. Голіни. Харків: Право, 2012. 304 с.

16. Бабенко А. М. Кримінологічна класифікація регіонів України та її значення для протидії злочинності. *Бюл. Мін-ва юстиції України*. 2013. №3 (137). С. 116–123.

17. Бабенко А. М. Насильницька злочинність в регіонах України: деякі кримінологічні особливості. *Проблеми правознавства та правоохоронної діяльності*. 2013. №2 (53). С. 90–98.

18. Бабенко А. М. Регіональна злочинність в Україні: закономірності, детермінація та запобігання: автореф. дис. ... д-ра юрид. наук. Харків, 2015. 37 с.

19. Даньшин І. М., Голіна В. В., Кальман О. Г., Лисодєд О. В. Кримінологія: Загальна та Особлива частини: підручник / за ред. І. М. Даньшина. Харків: Право, 2003. 352 с.

20. Лихолоб В. Г., Филонов В. П., Коваленко О. И., Михайлов А. Е. Криминология: учебник. Киев – Донецк, 1997. 398 с.

21. Ростов К. Т. Преступность в регионах России (социально-криминологический анализ): монография. Санкт-Петербург: Санкт-Петербург. акад. МВД России, 1998. 185 с.

22. Бабенко А. Н. Криминологическая обстановка в регионах: понятие, характеристика, значение для борьбы с преступностью. *Leges si Viata*. 2014. №8/3(272). С. 3–7.

Транслітерація переліку літератури

1. Zakaliuk, A. P. (2008). Kurs suchasnoi ukrainskoi kryminolohii: teoriia i praktyka (Vols. 1–3; Vol. 3). Kyiv: In Yure [in Ukrainian].

2. Filonov, V. P. (1978). Prestupnost' krupnogo promyshlennogo goroda i rukovodstvo bor'by s neju. *Extended abstract of candidate's thesis*. Moskva [in Russian].

3. Chekmarova, I. M. (2017). Zapobihannia zlochynnosti u prykordonnykh rehionakh Ukrainy [Crime prevention in boundary regions of the South of Ukraine]. *Candidate's thesis*. Odesa [in Ukrainian].

4. Dolgova, A. I., Krivoshekova, N. V., Kozlov, Ju. G., Serebrjakova, V. A. et al. (1989). Metodika izuchenija territorial'nyh razlichij prestupnosti i ih prichin: metod. posob. A. I. Dolgova (Ed.). Moskva: Vsesojuz. nauch.-issled. in-t problem ukreplenija zakonnosti i pravoporjadka [in Russian].

5. Zelinskij, A. F. (1992). Metodika kriminologicheskikh issledovanij. Kiev: UMK VO [in Russian].

6. Minchenko, S. (2001). Metodolohichni aspekty analizu zlochynnosti v rehioni. Pravo Ukrainy – Law of Ukraine, 4, 114–117 [in Ukrainian].

7. Babenko, A. M. (2014). Zapobihannia zlochynnosti v rehionakh Ukrainy: kontseptualno-metodolohichni ta prakseolohichni vymir. Odesa : ODUVS [in Ukrainian].

8. Babenko, A. M. (2015). Rehionalna zlochynnist v Ukraini: zakonmirnosti, determinatsiia ta zapobihannia [Regional Crime in Ukraine: Consistent Patterns, Determination and Prevention]. *Doctor's thesis*. Zaporizhzhia [in Ukrainian].

9. Filonov, V. P., Fedorenko, D. V. (2002). Prestupnost' v osobo krupnom promyshlennom gorode: sostojanie, prichiny i mery po ee preduprezhdeniju. Doneck : DIVD MVD Ukrainy [in Russian].

10. Shakun, V. I. (1996). Urbanizatsiia i zlochynnist. Kyiv: Vyd. Ukr. akad. vnutr. sprav [in Ukrainian].

11. Holina, V. V. (1997). Poperedzhennia nasylnytskykh zlochyniv proty zhyttia, zdorov'ia osoby. Kharkiv: Rubikon [in Ukrainian].

12. Holina, V. V. et al. (2006). Kryminolohichni problemy poperedzhennia zlochynnosti nepovnlitnikh u velykomu misti: dosvid konkretno-sotsiolohichnoho doslidzhennia. V. V. Holina, V. P. Yemelianov (Eds). Kharkiv: Pravo [in Ukrainian].

13. Bohatyrov, I. H., Kysylov, M. O. (2010). Kryminolohichni zasady zapobihannia zlochynnosti u velykomu misti na rehionalnomu rivni. Brovary: PFPA [in Ukrainian].

14. Beschastnyi, V. M., Babenko, A. M. (2009). Kryminolohichni analiz stanu zlochynnosti v Donetskii oblasti: tendentsii, prohoz, prychny ta umovy; shliakhy vdoskonalennia zapobizhnoi diialnosti. Donetsk: DIul LDUVS im. E. O. Didorenka [in Ukrainian].

15. Holina, V. V., Lukashevych, S. Iu., Kolodiaznyi, M. H. (2012). Derzhavne prohramuvannia i rehionalne planuvannia zakhodiv zapobihannia zlochynnosti v Ukraini. V. V. Holina (Ed.). Kharkiv: Pravo [in Ukrainian].

16. Babenko, A. M. (2013). Kryminolohichna klasyfikatsiia rehioniv Ukrainy ta yii znachennia dlia protydii zlochynnosti. *Biul. Min-va yustytssii Ukrainy – Scientific Bulletin of the Ministry of Justice of Ukraine*, 3 (137), 116–123 [in Ukrainian].

16. Babenko, A. M. (2013). Nasylnytska zlochynnist v rehionakh Ukrainy: deiaci kryminolohichni osoblyvosti. *Problemy pravoznavstva ta pravookhoronnoi diialnosti – Problems of Law and Law Enforcement*, 2 (53), 90–98 [in Ukrainian].
18. Babenko, A. M. (2015). Rehionalna zlochynnist v Ukraini: zakonomirnosti, determinatsiia ta zapobihannia [Regional Crime in Ukraine: Consistent Patterns, Determination and Prevention]. *Extended abstract of doctor's thesis*. Kharkiv [in Ukrainian].
19. Danshyn, I. M., Holina, V. V., Kalman, O. H., Lysodied, O. V. (2003) Kryminolohiia: Zahalna ta Osoblyva chastyny. I. M. Danshyn (Ed.). Kharkiv: Pravo [in Ukrainian].
20. Liholob, V. G., Filonov, V. P., Kovalenko, O. I., Mihajlov, A. E. (1997). Kriminologija. Kiev – Doneck [in Russian].
21. Rostov, K. T. (1998). Prestupnost' v regionah Rossii (social'no-kriminologicheskij analiz). Sankt-Peterburg: Sankt-Peterburg. akad. MVD Rossii [in Russian].
22. Babenko, A. N. (2014). Kriminologicheskaja obstanovka v regionah: ponjatie, harakteristika, znachenie dlja bor'by s prestupnost'ju. *Legea si Viata*, 8/3 (272), 3–7 [in Russian].

Бойко В. В. Особливості кримінологічного дослідження тяжкої насильницької злочинності проти життя та здоров'я особи в особливо великих містах України

У статті зазначається, що під час організації та проведення кримінологічного дослідження тяжкої насильницької злочинності проти життя та здоров'я особи в особливо великому місті слід враховувати велику кількість показників, якими характеризуються аналізовані просторово-територіальні одиниці. До таких показників, зокрема, належать: географічне розташування, історія розвитку, соціально-економічні параметри, демографічна ситуація, міграційні процеси, культурний розвиток, інфраструктура тощо. Саме ці показники є джерелами інформації про детермінацію злочинності у цих населених пунктах. Разом із цим щоб врахувати всі показники якомога повніше, проведення дослідження слід організувати за певним алгоритмом, що включатиме низку етапів такого вивчення. Серед таких найбільш відповідальних етапів особливий акцент у публікації робиться на аналізі стану зарубіжних і вітчизняних наукових досліджень у галузі пізнання тяжкої насильницької злочинності проти життя та здоров'я особи в особливо великому місті. Крім того, неабияке значення відводиться ключовим категоріям, що є важливими для прирощення нового кримінологічного знання про певний фрагмент об'єктивної дійсності. Серед таких виокремлюється, наприклад, поняття кримінологічної обстановки.

Ключові слова: кримінологічне дослідження, місто, особливо велике місто, насильницька злочинність, тяжка насильницька злочинність проти життя та здоров'я особи.

Бойко В. В. Особенности криминологического исследования тяжкой насильственной преступности против жизни и здоровья человека в особенно больших городах Украины

В статье отмечается, что во время организации и проведения криминологического исследования тяжкой насильственной преступности против жизни и здоровья человека в особенно большом городе следует учитывать большое количество показателей, которыми характеризуются анализируемые пространственно-территориальные единицы. К таким показателям, в частности, принадлежат: географическое положение, история развития, социально-экономические параметры, демографическая ситуация, миграционные процессы, культурное развитие, инфраструктура и др. Именно эти показатели являются источниками информации о детерминации преступности в этих населённых пунктах. Вместе с тем чтобы учесть все показатели наиболее полно, проведение исследования необходимо организовать по определённому алгоритму, который будет охватывать ряд этапов такого изучения. Среди таких наиболее ответственных этапов особенный акцент в публикации делается на анализе состояния зарубежных и отечественных научных исследований в отрасли познания тяжкой насильственной преступности против жизни и здоровья в особенно большом городе. Кроме того, большое значение отводится ключевым категориям, которые важны для прироста нового криминологического знания про определённый фрагмент объективной действительности. Среди таких выделяется, например, понятие криминологической обстановки.

Ключевые слова: криминологическое исследование, город, особенно большой город, насильственная преступность, тяжкая насильственная преступность против жизни и здоровья человека.

Boyko V. V. The peculiarities of criminological research of grave violent crimes against life and health, committed in the largest cities of Ukraine

The paper is concerned with the peculiarities of the organization and conducting of the criminological research of grave violent crimes against life and health, committed in the largest cities of Ukraine. It is highlighted, that such scientific research is complicated by various indexes, which characterize this type of populated localities. Such indexes are: geographical location, history of development, socio-economic parameters, demographic situation, migratory processes, cultural development, infrastructure and other. These indexes, in particular, are the sources of information about crime determination and its details in the largest cities of Ukraine. The complete research should be consisting of the specific stages. Among such stages in the article it is spoken in detail about the analyses of native and foreign criminological researches of grave violent crimes against life and health, committed in large cities. Besides it, the importance of the key scientific categories for receiving new criminological knowledge has been stressed.

Keywords: criminological research, city, the largest city, the violent crime, the grave violent crimes against life and health.

Рекомендовано до опублікування на засіданні відділу криминологічних досліджень НДІ ВПЗ імені академіка В. В. Сташиса НАПрН України (протокол № 14 від 27.09.2017 р.).

Рецензент – к.ю.н., доц. **О. В. Ткачова**.

УДК 342.9

ПРОГАЛИНИ ПРАВОВОГО РЕГУЛЮВАННЯ ДІЯЛЬНОСТІ ДЕРЖАВНОЇ ПРИКОРДОННОЇ СЛУЖБИ УКРАЇНИ ЩОДО БОРТЬБИ З ТЕРОРИЗМОМ

В. І. Вичавка, ад'юнкт ад'юнктури
Національної академії Державної
прикордонної служби України
імені Богдана Хмельницького

Вступ. Для України зростає актуальність викликів і потенційних загроз, що зумовлено терористичною діяльністю російсько-терористичних найманців та диверсійно-розвідувальних груп Збройних Сил РФ у зоні антитерористичної операції (далі – АТО) та прилеглих до неї областях України, розширенням політичних, економічних, гуманітарних та культурних зв'язків України з країнами світу, де тривають збройні конфлікти, участю українського військового контингенту в миротворчих операціях, перебуванням в нашій країні великої кількості іноземців з країн Близького Сходу, Південно-Східної і Центральної Азії, Північної Африки (з них близько 30 тис. студентів – громадян країн, що традиційно постачають нелегальних мігрантів та серед яких виявляються прихильники міжнародних ісламістських терористичних та релігійно-екстремістських угруповань), нестабільністю соціально-політичної ситуації у державі тощо.

Сьогодні можна стверджувати, що тероризм – це антисуспільне явище, яке не має національних кордонів, а його масштаби становлять реальну загрозу суспільству та державі. Тому особливе місце у боротьбі з тероризмом на державному кордоні та в межах контрольованих прикордонних районів відводиться Державній прикордонній службі України (далі – ДПСУ), що потребує не лише ініціативності, непримиримості, принциповості, творчого підходу, а й високого рівня адміністративно-правового забезпечення своєї діяльності.

Постановка завдання. Мета статті – визначити прогалини правового регулювання діяльності ДПСУ щодо боротьби з терориз-

мом на державному кордоні та в межах контрольованих прикордонних районів України у сучасних умовах.

Для дослідження проблематики правового регулювання діяльності ДПСУ щодо боротьби з тероризмом та визначення актуальності викликів і загроз для України було проаналізовано роботи вітчизняних та зарубіжних терологів, зокрема, В. Антипенка, М. Гуцало, В. Ємельянова, В. Зеленецького, В. Ліпкана, Ю. Марченка, В. Кубальського, Ю. Антоняна, Т. Бояр-Созонович, О. Князева, В. Лакера, В. Лунєєва, Є. Ляхова, Р. Ляшука, І. Міхеєва, Л. Моджоряна, О. Шелковнікової, І. Яковенка та ін. Аналіз наукових джерел та висновки вчених-юристів дають підстави стверджувати, що тероризм на державному кордоні та в межах контрольованих прикордонних районів слід вважати однією із найбільших загроз державі Україна.

Результати дослідження. Проблематика тероризму надзвичайно складна у своєму дослідженні, а ще складніша в її запобіганні та розв'язанні. Лише за останні 200 років це явище зазнало надзвичайно великої еволюції і змін. Те, наскільки розвинулося людство у плані науково-технічного прогресу, прямо пропорційно тому, наскільки розвинувся тероризм.

Тероризм спрямований на людей, різні суспільні інститути, природні та рукотворні предмети. Все це об'єкти тероризму. Об'єктами безпосереднього терористичного впливу зазвичай є життя, здоров'я, свобода конкретних осіб і груп, а також персонально невизначених груп, емоційно-психічна сфера людей, фізична цілісність, збереження, законна приналежність, сталий стан і функціонування матеріальних об'єктів, фінансових коштів і т. д. Як об'єкти ослаблення і підриву для тероризму виступають внутрішня і зовнішня безпека країни, конституційний лад, незалежність і суверенітет держави, політична, економічна та суспільна стабільність, суспільна думка.

На думку В. Майбороди, С. Кузьміна та інших експертів, міжнародні терористичні організації й досі мають можливість використовувати територію України як транзитну територію для проникнення до країн Західної Європи, переховування своїх членів, створення бізнесових структур для фінансового забезпечення своєї діяльності, спроб придбання зброї та інших засобів ураження [1; 2; 3].

Водночас, за висновками вітчизняних експертів, нині для України найімовірнішими та найнебезпечнішими є виклики й потенційні загрози, спричинені міжнародно-державним тероризмом із боку РФ. Зокрема, до 2014 р. Україну зараховували до країн з найменшим ризиком у цій сфері, а тероризм як соціальне явище в нашій державі тоді мав вияви, характерні для початкової стадії його розвитку. Проте від початку російської агресії та анексії Автономної Республіки Крим, а також безпосередньої участі збройних формувань РФ у терористичній діяльності, прямого керівництва незаконними збройними формуваннями на Донбасі, масштабного озброєння й підготовки терористів ситуація в Україні докорінно змінилася [4]. Підтвердженням цьому можуть слугувати численні повідомлення ЗМІ про вибухи та вбивства з використанням вогнепальної зброї, що трапилися в зоні АТО, Одеській, Харківській та інших областях України, а також майже щоденні звіти Служби безпеки України (далі – СБУ) про виявлені на території нашої держави сховища (так звані «закладки») з вибухівкою, зброєю та боєприпасами.

Відповідно до п. 9 ст. 4 Закону України «Про боротьбу з тероризмом» до переліку суб'єктів, які безпосередньо здійснюють боротьбу з тероризмом (системи суб'єктів першого рівня), віднесено центральний орган виконавчої влади, що реалізує державну політику у сфері захисту державного кордону [5]. Виходячи з вищевикладеного, важливими є питання правового забезпечення діяльності ДПСУ як одного із суб'єктів боротьби з тероризмом [6, с. 205, 206].

Відповідно до п. 5, ст. 5 Закону України «Про боротьбу з тероризмом» ДПСУ здійснює боротьбу з тероризмом шляхом:

- запобігання, виявлення та припинення спроб перетинання терористами державного кордону України;
- запобігання незаконному переміщенню через державний кордон України зброї, вибухових, отруйних, радіоактивних речовин та інших предметів, що можуть бути використані як засоби вчинення терористичних актів;
- забезпечення безпеки морського судноплавства в межах територіальних вод та виключної (морської) економічної зони України під час проведення антитерористичних операцій;

– надання Антитерористичному центру при Службі безпеки України необхідної сили і засобів забезпечення їх ефективного використання під час проведення антитерористичних операцій [5].

Відповідно до п. 6, ст. 2 Закону України «Про Державну прикордонну службу України» однією з основних функцій Державної прикордонної служби України є: участь у заходах, спрямованих на боротьбу з тероризмом, а також припинення діяльності незаконних воєнізованих або збройних формувань (груп), організованих груп та злочинних організацій, що порушили порядок перетинання державного кордону України [7].

Із цих двох законів можна побачити їх відмінність, а саме Закон України «Про Державну прикордонну службу України» дає значно вужчий перелік повноважень щодо боротьби з терористичними загрозами на відміну від Закону України «Про боротьбу з тероризмом», в якому надано конкретний перелік завдань.

Не менш важливими є питання порядку взаємодії між суб'єктами які безпосередньо здійснюють боротьбу з тероризмом. У ст. 8 Закону України «Про боротьбу з тероризмом» зазначено, що суб'єкти боротьби з тероризмом зобов'язані:

1) взаємодіяти з метою припинення злочинної діяльності осіб, причетних до тероризму, в тому числі міжнародного, фінансування, підтримки чи вчинення терористичних актів та злочинів, які скоєні з терористичною метою;

2) здійснювати обмін інформацією щодо:

– заволодіння чи виникнення загрози заволодіння терористичними групами (терористичними організаціями) зброєю, вибуховими речовинами, іншими засобами масового ураження;

– перетинання державного кордону України її громадянами, іноземцями та особами без громадянства з метою вчинення терористичних актів;

– виявлених у пасажирів проїзних документів, що дають право на проїзд у транспортних засобах міжміського та міжнародного сполучення, з ознаками підроблення;

– використання чи загрози використання терористами, терористичними групами чи терористичними організаціями засобів зв'язку та комунікаційних технологій;

3) сприяти забезпеченню ефективного прикордонного контролю, контролю за видачею документів, що посвідчують особу, та проїзних документів з метою запобігання їх фальсифікації, підробленню або незаконному використанню;

4) запобігати діям або пересуванню терористів, терористичних груп чи терористичних організацій, а також осіб, які підозрюються в учиненні терористичних актів або причетності до міжнародних терористичних груп чи організацій;

5) припиняти спроби іноземців, щодо яких є дані про їх причетність до міжнародних терористичних груп чи організацій, здійснювати транзитний проїзд через територію України [5].

Незважаючи на це, досвід проведення АТО показує, що основними причинами, що ускладнюють узгоджені дії суб'єктів, які безпосередньо здійснюють боротьбу з тероризмом, є: невідповідність нормативно-правової бази забезпечення спільного застосування різних силових структур; відсутність єдиних (об'єднаних) систем управління та всебічного забезпечення військ (сил) та органів; відсутність інтегрованої системи прогнозування і відстеження військово-політичної, стратегічної і оперативної обстановки в потенційно вибухонебезпечних регіонах; відсутність узгодженого централізованого планування військ (сил) та органів для вирішення спільних і самостійних (відомчих) завдань; неузгодженість відомчих програмно-статутних документів із підготовки військ (сил) та органів до спільних дій у разі виникнення кризової ситуації; роз'єднаність інфраструктури військової організації держави.

Відповідно до п. 9 ст. 2 Закону України «Про Державну прикордонну службу України» на Державну прикордонну службу України покладено функцію: координації діяльності військових формувань та відповідних правоохоронних органів, пов'язаної із захистом державного кордону України та пропуску до тимчасово окупованої території і з неї, а також діяльності державних органів, що здійснюють різні види контролю при перетинанні державного кордону України та пропуску до тимчасово окупованої території і з неї або беруть участь у забезпеченні режиму державного кордону, прикордонного режиму і режиму в пунктах пропуску через державний кордон України та в контрольних пунктах в'їзду – виїзду [7].

Виходячи з вищевикладеного, виникає необхідність відпрацювання відповідного алгоритму для ефективної координації діяльності військових формувань та відповідних правоохоронних органів, щоб протидіяти незаконним воєнізованим або збройним формуванням та терористам.

Убачається також необхідність у поліпшенні нормативно-правового регулювання шляхом спільної розробки правових положень і нормативних актів, що визначають взаємовідносини органів управління збройних формувань різних міністерств і відомств, а також розробки оперативних і бойових документів, в яких має знайти відображення чітка регламентація прав і обов'язків посадових осіб у системі управління і взаємодії; регулярному взаємному інформуванні, обміні основними документами, що стосуються системи взаємодії.

З усіх цих питань у плані взаємодії має бути визначено, як діють різні органи управління в інтересах вирішення загального завдання на стадії виникнення прикордонного інциденту, при ускладненні військово-політичної ситуації у регіоні, введенні надзвичайного стану, вирішенні завдань з охорони та оборони державних і військових об'єктів і під час боротьби з диверсійно-розвідувальними групами бойовиків.

Практика показує, що основними формами спільного застосування силових структур у збройному конфлікті можуть бути: проведення організаційно-політичних і миротворчих акцій з метою запобігання збройному конфлікту, його локалізації і нейтралізації на стадії виникнення; боротьба з розвідувальною, диверсійно-терористичною діяльністю екстремістських сил; демонстрація військової сили; посилення охорони державного кордону; встановлення та підтримання режиму надзвичайного стану; бойові дії, що проводяться під час АТО (спільної спеціальної операції) об'єднаним угрупованням військ (сил) із розгрому незаконних збройних формувань; оперативні та службово-бойові дії Національної гвардії України, Служби безпеки України, Державної прикордонної служби України, що забезпечують дії з'єднань і частин видів Збройних Сил України, родів військ і спеціальних військ; інформаційно-психологічні операції.

Висновки. Отже, діяльність ДПСУ в системі антитерористичної безпеки нашої держави потребує вдосконалення її правового регу-

лювання та приведення до відповідності стандартам провідних держав світу. В контексті цього необхідно створити дієвий механізм запобігання, реагування та протидії терористичним загрозам, життю і здоров'ю громадян України та іноземним громадянам, які відвідують нашу країну, установам і об'єктам у прикордонних районах.

Під час проведеного дослідження виявлено низку прогалин правового регулювання діяльності ДПСУ щодо боротьби з тероризмом. На нашу думку, для їх подолання необхідно: по-перше, привести у відповідність нормативно-правові акти ДПСУ до загальнонаціонального законодавства щодо боротьби з тероризмом; по-друге, створити нормативно-правове забезпечення спільного застосування різних силових структур під час проведення АТО; по-третє, розробити нормативно-правові документи та алгоритми дій прикордонників відповідно до повноважень, визначених у Законі України «Про боротьбу з тероризмом».

У подальшому основні зусилля наукового дослідження варто зосередити на вивченні концептуальних та методологічних засад боротьби з тероризмом, системи взаємодії, системи управління й адміністративно-правового статусу її суб'єктів, здійснення міжнародного співробітництва у цій сфері.

Перелік літератури

1. Майборода В. К. Державна політика у сфері запобігання тероризму: міжнародний досвід і його актуальність для України: зб. матеріалів наук.-практ. конф., Київ, 31 жовт. 2008 р. Київ: Інтертехнологія, 2008. С. 6–7.
2. Моджорян Л. А. Тероризм: правда і вигадки. Київ: ПолітвидавУкраїни, 1985. 175 с.
3. Общие тенденции исламского политического процесса в мире. URL: <http://www.easttime.ru/section>. (дата звернення: 7.09.2017).
4. Оцінювання та управління ризиками у сфері протидії транснаціональній організованій злочинності в Україні: кримінологічний моніторинг, тактичний аналіз та використання відкритих джерел / І. М. Григоренко та ін. Київ: ВІТЕ, 2015. 158 с.
5. Про боротьбу з тероризмом: Закон України від 20 березня 2003 № 638-IV. URL: http://zakon2.rada.gov.ua/laws/show/638_15. (дата звернення: 7.09.2017).

6. Ляшук Р. М. Адміністративно-правове забезпечення діяльності відділів прикордонної служби Державної прикордонної служби України: дис. ... канд. юрид. наук. Київ, 2016. 541 с.

7. Про Державну прикордонну службу України: Закон України від 3 квітня 2003 № 661-IV. URL: http://zakon2.rada.gov.ua/laws/show/661_15. (дата звернення: 7.09.2017).

8. Ляшук Р. М., Кушнір І. П. До питання взаємодії відділів прикордонної з органами виконавчої влади. *Юрид. наук. електрон. журн.* 2014. № 5. С. 73–76. URL: http://lsej.org.ua/5_2014/20.pdf. (дата звернення: 7.09.2017).

Транслітерація переліку літератури

1. Mayboroda, V. K. (2008). Derzhavna polityka u sferi zapobihannya teroryzmu: mizhnarodnyy dosvid i yoho aktual'nist' dlya Ukrayiny: zb. mater. nauk.-prakt. konf., Kyiv, 31 zhovt. 2008 r.; Kyiv [in Ukrainian].

2. Modzhoryan, L. A. (1985). Teroryzm: pravda i vyhadky. Kyiv [in Ukrainian].

3. Obshchye tendentsyy yslamskoho polytycheskoho protsessa v myre. URL: <http://www.easttime.ru/section>.

4. Hrygorenko, I. M. et al. (2015). Otsinyuvannya ta upravlinnya ryzykamy u sferi protydyi transnatsional'niy orhanizovani yzlochynnosti v Ukrayini: kryminolohichnyy monitorynh, taktychnyy analiz ta vykorystannya vidkrytykh dzherel. Kyiv [in Ukrainian].

5. Pro borot'bu z teroryzмом: Zakon Ukrayiny. URL: http://zakon2.rada.gov.ua/laws/show/638_15.

6. Lyashuk, R. M. (2016). Administratyvno-pravove zabezpechennya diyal'nosti viddiliv prykordonnoyi sluzhby Derzhavnoyi prykordonnoyi sluzhby Ukrayiny. *Doctor's thesis*. Kyiv. [in Ukrainian].

7. Pro Derzhavnu prykordonnu sluzhbu Ukrayiny: Zakon Ukrayiny. URL: http://zakon2.rada.gov.ua/laws/show/661_15.

8. Lyashuk, R. M., Kushnir, I. P. (2014) Do pytannya vzayemodiyi viddiliv prykordonnoyi z orhanamy vykonavchoyi vlady. *Yurydychnyy naukovyy elektronnyy zhurnal – Legal scientific electronic journal*. URL: http://lsej.org.ua/5_2014/20.pdf.

Вичавка В. І. Прогаolini правового регулювання діяльності Державної прикордонної служби України щодо боротьби з тероризмом

У статті розглядається питання правового регулювання діяльності Державної прикордонної служби України щодо боротьби з тероризмом.

Під час проведеного дослідження виявлено низку прогалин правового регулювання діяльності Державної прикордонної служби України щодо боротьби з тероризмом на державному кордоні та в межах контрольованих прикордонних районів України в сучасних умовах. Автором запропоновані шляхи подолання цих прогалин.

Ключові слова: державний кордон; правове регулювання; тероризм; Державна прикордонна служба України.

Вычавка В. И. Пробелы правового регулирования деятельности Государственной пограничной службы Украины по борьбе с терроризмом

В статье рассматривается вопрос правового регулирования деятельности Государственной пограничной службы Украины по борьбе с терроризмом.

В ходе проведенного исследования выявлен ряд пробелов правового регулирования деятельности Государственной пограничной службы Украины по борьбе с терроризмом на государственной границе и в пределах контролируемых пограничных районов Украины в современных условиях. Автором предложены пути преодоления этих пробелов.

Ключевые слова: государственная граница; правовое регулирование; тероризм; Государственная пограничная служба Украины.

Vychavka V. I. Gaps in the legal regulation of the State Border Service of Ukraine activities in the fight against terrorism

The article considers the issue of legal regulation of the activity of the State Border Guard Service of Ukraine in combating terrorism. During the study, a number of gaps in the legal regulation of the SBGS's activities in the fight against terrorism were identified. In our opinion, to overcome them it is necessary: firstly, to bring the normative legal acts of the State Border Guard Service of Ukraine into compliance with the national counter-terrorism legislation; secondly, to create a legal framework for the joint use of various security structures during an anti-terrorist operation; thirdly, to develop normative legal documents and algorithms of actions of border guards in accordance with the powers specified in the Law of Ukraine «On combating terrorism».

Consequently, the activity of the State Border Guard Service of Ukraine in the system of anti-terrorist security of our state needs to improve its legal regulation and alignment with the standards of the leading countries of the world.

Key words: state border; legal regulation; terrorism; State Border Guard Service of Ukraine

*Рекомендовано до опублікування на засіданні кафедри теорії та історії держави і права та приватно-правових дисциплін Національної академії Державної прикордонної служби України імені Богдана Хмельницького (протокол №1 від 11.09.2017 р.).
Рецензент – д.ю.н., проф. Р. М. Ляшук.*

УДК 343.2

КЛАСИФІКАЦІЯ ЗЛОЧИНІВ ЗАЛЕЖНО ВІД ПОВНОТИ ЇХ ВЧИНЕННЯ

І. О. Гриненко, аспірантка сектору дослідження кримінально-правових проблем боротьби зі злочинністю Науково-дослідний інститут вивчення проблем злочинності імені академіка В. В. Сташиса НАПрН України

Постановка проблеми. Загальновизнаною у кримінально-правовій науці є позиція щодо необхідності вживання у кримінальному законі чітко визначених, зрозумілих, однозначних термінів. Порушення цієї вимоги може негативно впливати на правозастосування кримінально-правових норм та інститутів. Крім цього, передумовою для правильного правозастосування кримінально-правових приписів є повне, об'єктивне визначення понять (категорій) у законі, тобто формулювання дефініцій у такий спосіб, щоб були вказані всі суттєві ознаки, які входять у зміст (обсяг) відповідного поняття (категорії). Ураховуючи зазначене, у науковій літературі вчені з метою удосконалення кримінального законодавства наголошують на необхідності зміни (уточненні) законодавчої регламентації таких категорій (понять), як «готування до злочину», «замах на злочин», «незакінчений злочин», «закінчений злочин», «стадії злочину», «стадії вчинення злочину» тощо.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Проблемі, що піддана дослідженню, присвячена значна кількість наукових робіт різних років, що підтверджує важливе кримінально-правове значення окресленого питання. Серед учених, що здійснювали (здійснюють) наукові пошуки в цьому напрямку, слід назвати А. В. Горностай, М. О. Бабія, В. М. Бурдіна, А. П. Козлова, Н. В. Маслак, Г. В. Назаренко, О. І. Ситнікову, М. І. Панова, М. П. Редіна В. П. Тихого й ін.

Метою статті є дослідження видів злочинів залежно від повноти вчинення складу злочину (закінчених та незакінчених) за допомогою класифікації як способу (прийому) пізнання явища (злочину).

Виклад основного матеріалу дослідження. У кримінально-правовій доктрині висловлена значна кількість наукових позицій щодо розуміння сутності та співвідношення таких категорій (понять), як «готування до злочину», «замах на злочин», «незакінчений злочин», «закінчений злочин», «стадії злочину», «стадії вчинення злочину» тощо. Кожна з наведених категорій (понять) містить термін «злочин». У зв'язку з цим виникає закономірне запитання: це все різновиди злочину чи якісь інші категорії, і як вони співвідносяться між собою і зі злочином?

Це питання останнім часом набуло особливої актуальності й гострої дискусії, оскільки законодавець наведені терміни використовує у Кримінальному кодексі України (далі – КК). Водночас, аналіз приписів кримінального закону не дає підстав для чіткого висновку щодо їх співвідношення. Більше того, зазначені категорії доволі широко застосовуються як у науковому обігу, навчальній літературі, так і в матеріалах слідчо-судової практики (приміром, у постановках Пленуму Верховного Суду України та висновках Верховного Суду України щодо застосування норми права).

Власне, дискусійним залишається питання співвідношення стадій (вчинення) злочину та видів злочину (закінченого та незакінченого). Це зумовлено як законодавчою регламентацією цих категорій (інститутів), так і науковими дискусіями, що виникали під час проведення досліджень, присвячених якійсь із наведених категорій (інститутів). Особливої дискусії набуло питання, що таке стадії злочину, і чи взагалі їх доцільно виділяти?

Дослідження наукової літератури дає підставу для виділення таких основних підходів щодо зазначеної проблеми.

1. Доволі поширеною позицією у науці кримінального права є підхід, згідно з яким *готування до злочину, замах на злочин та закінчений злочин – це стадії злочину (стадії вчинення злочину)*.

Так, наприклад, В. П. Тихий та М. І. Панов зазначають, що статті 13–17 КК присвячені стадіям злочину, що й зумовлює назву розділу III Загальної частини КК і застосування терміна «стадії

злочину». КК визнає злочинними та карними три стадії вчинення злочину: 1) готування до злочину, 2) замах на злочин та 3) закінчений злочин. Перші дві стадії – готування до злочину та замах на злочин мають найменування (назву) «незакінчений злочин» і є його видами [1, с. 15–16]. Звернемо увагу, що вказані науковці використовують термін «стадії злочину» і «стадії вчинення злочину» як синонімічні категорії.

Значимо, що такий підхід є доволі поширеним у науковій і навчальній літературі та слідчо-судовій практиці, водночас є й пропозиції використовувати саме термін «стадії вчинення злочину» [2, с. 295] або «стадія (ступінь) здійснення злочинного наміру» [3, с. 17].

Не заперечуючи в цілому наведену позицію вчених, хотілося б звернути увагу на таке. Слід зазначити, що у назві розділу III Загальної частини КК «Злочин, його види та стадії» також міститься термін «види злочину». Крім того, ст. 13 КК має назву «Закінчений та незакінчений злочин», ст. 16 КК має назву «Кримінальна відповідальність за незакінчений злочин», ст. 17 КК – «Добровільна відмова при незакінченому злочині». Водночас термін стадії застосовується лише у назві розділу III Загальної частини КК і не використовується ані у назві статей цього розділу, ані у їх тексті. Термін «стадії» у тексті кримінального закону (окрім назви вказаного розділу) застосовується лише один раз і лише у контексті (разом) із термінами «готування до злочину» і «замах на злочин» при вирішенні питання кримінальної відповідальності виконавця у разі добровільної відмови при незакінченому злочині будь-кого зі співучасників, а саме: «у разі добровільної відмови будь-кого із співучасників виконавець підлягає кримінальній відповідальності за *готування* до злочину або за *замах* на злочин, залежно від того, на якій із цих *стадій* його діяння було припинено» (ч. 3 ст. 31 КК).

Крім того, автори, що підтримують наведену позицію, зазначають, що стадії вчинення злочину відрізняються між собою і моментом закінчення злочинного діяння. Якщо злочин закінчений, він поглинає попередні стадії його вчинення, вони не мають самостійного значення [1, с. 16]. Слід зазначити, що поділ явища на види (класифікація) передбачає взаємовиключні категорії, проте не кате-

горії, що поглинають одна одну й у конкретному випадку не мають самостійного значення. Приміром, злочини залежно від форми вини можна поділити (класифікувати) на умисні та необережні, тобто конкретний злочин, вчинений суб'єктом, може бути або умисним, або необережним, проте в жодному разі умисний злочин не може поглинати необережний, як і навпаки, необережний злочин не може поглинати умисний. Одним з обов'язкових правил (вимог) класифікації певного явища (предмета, поняття) є те, що члени поділу повинні взаємно виключати один одного [4, с. 79–80].

Присвячуючи наукові дослідження стадіям вчинення злочину, окремі науковці зазначають, що виділення закінченого злочину як третьої стадії злочину не має кримінально-правового значення, оскільки кваліфікація закінченого злочину здійснюється незалежно від будь-яких стадій [5, с. 119–120]. І якщо кваліфікація готування до злочину та замаху на злочину здійснюється відповідно з посиланням на ч. 1 ст. 14 або ч. 2 чи ч. 3 ст. 15 КК та відповідну статтю (частину статті) Особливої частини КК, яка передбачає закінчений злочин, то кваліфікація закінченого злочину не потребує посилання на ч. 1 ст. 13 КК, яка містить визначення поняття закінченого злочину.

2. У кримінально-правовій літературі висловлена й позиція, відповідно до якої *готування до злочину, замах на злочин, закінчений злочин – це види злочинів, що виділені за юридично значимим моментом їх завершення.*

Приміром, М. О. Бабій у своїх дослідженнях доходить висновку про практичну та теоретичну значимість багаторівневої класифікації, що має назву кваліфікаційних видів завершених злочинів або класифікації злочинів за стадією їх завершення. Для поділу злочинів на види за цим класифікаційним критерієм автор пропонує використовувати термін «завершений злочин», під яким слід розуміти злочин, що не має продовження свого розвитку або у зв'язку із *закінченням* його виконання (і тоді він матиме назву «закінчений злочин»), або у зв'язку з його *припиненням* на одній зі стадій вчинення (і тоді він матиме назву «незакінчений злочин» у виді готування або замаху) [6, с. 302–303].

Учений пропонує поділ злочинів на закінчені та незакінчені розглядати як перший рівень їх класифікації. Критерієм такого по-

ділу злочину на види є закінченість злочину або повнота вчинення злочину. Поділ незакінчених злочинів на види – це другий рівень класифікації, критерієм якого є те, на якій стадії вчинення злочин завершено. Оскільки, на думку науковця, стадій вчинення злочину всього дві, то і незакінчені злочини можуть бути лише двох видів: а) злочини, завершені на стадії готування до виконання злочинного діяння, утворюють вид незакінченого злочину – «готування»; б) злочини, завершені на стадії виконання злочинного діяння, утворюють вид незакінченого злочину – «замах» [6, с. 305–306].

Підтримуючи певною мірою наведену позицію, слід зазначити, що критерій «повнота вчинення злочину», на нашу думку, не є достатньо точним, оскільки злочином є передбачене КК суспільно небезпечне винне діяння (дія або бездіяльність), вчинене суб'єктом злочину (ч. 1 ст. 11 КК). Як закінчений, так і незакінчений злочини повинні володіти наведеними ознаками злочину, а тому термін «повнота вчинення злочину» може викликати дискусію чи плутанину при вирішенні питання про відмежування закінченого від незакінченого злочину. Крім того, запропонувавши багаторівневий поділ злочинів на види, автор робить висновок, що готування – замах – закінчений злочин є видами злочинів, що виділяються за юридично значимим моментом їх завершення [6, с. 307].

3. У кримінально-правовій доктрині висловлено й підхід, згідно з яким *готування до злочину та замах на злочин – це види незакінченого злочину*. Так, окремі науковці стверджують, що уявлення про готування та замах як стадії вчинення злочину не відповідає кримінально-правовій природі наведених видів незакінченого злочину, пояснюючи це тим, що: а) готування до злочину створює передумови, що сприяють вчиненню злочину, передують йому, завжди віддалене від злочину у часі, може бути віддалене у просторі та переривається за обставинами, що не залежать від суб'єкта, до початку виконання об'єктивної сторони злочину, який є метою готування, а готування не міститься у складі основного злочину, хоча й вчиняється для його реалізації відповідно до змісту й загальної спрямованості умислу; б) замах на злочин не може бути стадією вчинення злочину, оскільки законодавець передбачив як обов'язкову ознаку об'єктивної сторони замаху недоведення діяння до кінця

внаслідок часткової реалізації умислу під впливом обставин, що не залежать від волі суб'єкта, тим самим створивши склад незакінченого злочину [6, с. 118–119].

Г. В. Назаренко й О. І. Ситнікова зазначають, що незакінчений злочин за своєю правовою природою є внаслідком делікту і не має фаз розвитку. Виділення закінченого злочину як третьої стадії не має кримінально-правового значення, оскільки кваліфікація закінченого злочину здійснюється без посилання на частину статті Загальної частини КК, що передбачає визначення закінченого злочину. Видами незакінченого злочину є вимушено незавершені злочини (готування до злочину та замах на злочин) і діяння, що припинені у зв'язку з добровільною відмовою при готуванні до злочину або замаху на злочин. Обов'язковою ознакою об'єктивної сторони цих видів злочинів законодавець передбачає незавершеність дій, за обставинами, що не залежать від суб'єкта. Незакінчений злочин на відміну від закінченого являє собою невіддале, вимушено незавершене діяння з недовиконаним умислом або недоведене до кінця у зв'язку із добровільною відмовою [7, с. 141–142].

Вважаємо, що добровільна відмова не є видом незакінченого злочину, а є підставою для звільнення суб'єкта від кримінальної відповідальності. Відповідно до ч. 1 ст. 17 КК добровільною відмовою є остаточне припинення особою за своєю волею *готування* до злочину або *замаху* на злочин, якщо при цьому вона усвідомлювала можливість доведення злочину до кінця. Тобто навіть у наведеному законодавчому визначенні зазначається, на яких стадіях (видах незакінченого злочину) є можливою добровільна відмова, яка такою стадією (видом незакінченого злочину) не є. Водночас доцільно звернути увагу, що у ч. 2 ст. 13 КК указується, що незакінченим злочином є готування до злочину та замах на злочин, і, на жаль, не визначається їх правова природа чи є це видами чи стадіями незакінченого злочину.

4. Окремі науковці висловлюються за *стадійно-видовий підхід* щодо вирішення питання, яке досліджується. Так, на думку М. П. Редіна, готування до злочину, замах на злочин, закінчений злочин – це види злочинів за ступенем їх завершеності, що утворюються на стадіях здійснення злочинного наміру: готування до злочину – на

стадії умисного створення умов для вчинення злочину, замах на злочин і закінчений злочин – на стадії вчинення злочину [3, с. 189–190].

Слід зазначити, що відповідно до тлумачного словника української мови «завершеність» означає «досконалість, найвищий рівень у викінченні чого-небудь» [8]. Відповідно до тлумачного словника української мови «закінченість» означає «завершеність чого-небудь» [9]. Тобто завершеність означає закінченість, досконалість, найвищий рівень у викінченні чого-небудь. У зв'язку із цим виникає закономірне запитання: чи має завершеність (закінченість) відповідні ступені? Вважаємо, що завершення (закінчення) злочину – це констатація факту, що певне діяння більше не здійснюється, а тому наврод чи можна говорити про ступені завершеності злочину.

Так, при вчиненні злочину можуть бути градації за обсягом або за ступенем, проте у завершеного діяння жодних ступенів не повинно бути. Не випадково, що за обсягом при вчиненні злочину немає видів закінчених злочинів, але є види незакінчених злочинів. Крім цього, виділення ступенів має сенс щодо кількісної характеристики одного й того самого предмета (об'єкта, явища). Оскільки між стадіями та видами незакінчених злочинів існують якісні відмінності, то, як справедливо зазначає М. О. Бабій, складно зрозуміти можливість їх порівняння за ступенем завершеності підготовчих дій і вчинення злочину [6, с. 40].

5. У контексті проблеми, що досліджується, доцільно, на наш погляд, звернути увагу і на *класифікацію злочинів за ступенем здійснення злочинного наміру особи*.

Слід зазначити, що формулювання «ступінь здійснення злочинного наміру» передбачене у ч. 1 ст. 68 КК, що регламентує спеціальні правила, якими повинен керуватися суд при призначенні покарання за незакінчений злочин. Так, відповідно до ч. 1 ст. 68 КК при призначенні покарання за *незакінчений злочин* суд, керуючись положеннями статей 65–67 КК, враховує ступінь тяжкості вчиненого особою діяння, *ступінь здійснення злочинного наміру* та причини, внаслідок яких злочин не було доведено до кінця. Наведене законодавче положення дає підставу стверджувати, що незакінчений злочин має ступінь здійснення злочинного наміру. Тобто критерієм

(одним з критеріїв) поділу злочину на види є ступінь здійснення злочинного наміру, при цьому лише щодо незакінченого злочину, що, з нашої точки зору, є справедливим, оскільки у закінченому злочині злочинний намір (умисел суб'єкта) має бути реалізованим.

Відповідно до тлумачного словника «ступінь» – це порівняльна величина, що характеризує розмір, інтенсивність чого-небудь, міра вияву чого-небудь, або ж етап, стадія розвитку чого-небудь [10]. Злочинний намір особи, на думку окремих науковців, – це істотна ознака, що дозволяє об'єднати різні з об'єктивної точки зору діяння, які утворюють відповідно різні стадії злочину, в один злочин [2, с. 295].

Необхідно зазначити, що визначення злочинного наміру у КК не міститься. Водночас цей термін використовується за текстом КК у таких випадках: а) визначення повторності (ч. 2 ст. 32 КК України), б) при призначенні покарання за незакінчений злочин (ч. 1 ст. 68 КК України), в) при регламентації загальних правил застосування до юридичних осіб заходів кримінально-правового характеру (ч. 1 ст. 96¹⁰ КК України), г) при визначенні дефініції «пропозиція» для розуміння цього поняття під час застосування положень статей 354, 368, 368³–370 КК (примітка 3 до ст. 354 КК).

Питання щодо поняття злочинного наміру, його співвідношення з умислом у науці кримінального права є дискусійним. Приміром, В. М. Бурдін пропонує злочинний намір виділити як окрему ознаку суб'єктивної сторони складу злочину [2, с. 295]. Разом із тим в такому разі виникає закономірне питання щодо відмежування злочинного наміру від умислу як обов'язкової ознаки суб'єктивної сторони складу злочину. Більше того, наукові тлумачення поняття злочинного наміру, яке міститься у наведених кримінально-правових нормах, свідчать, що цей термін розглядається у більшій мірі як синонімічна категорія умислу [11, с. 20].

У зв'язку з тим, що термін «злочинний намір» не має однозначного визначення і є доволі дискусійним у кримінально-правовій доктрині, навряд чи, на наш погляд, його можна використовувати при побудові критерію класифікації злочину. Як справедливо зазначає Л. М. Кривоченко, зміст ознаки – критерію класифікації – повинен бути таким, щоб його вираження було чітким, ясным, однозначним [12, с. 30].

Наведені та інші позиції, висловлені у науковій кримінально-правовій літературі, є прагненням учених щодо з'ясування співвідношення стадій (вчинення) злочину та незакінченого злочину і, як наслідок, надання обґрунтованих рекомендацій щодо удосконалення положень КК та практики його застосування. Разом із тим, як відзначає В. М. Бурдін, тільки за умов дотримання правил формальної логіки різні дискусії про кримінально-правові поняття матимуть справді науковий характер, а також будуть максимально вивільнені від суб'єктивізму [2, с. 45]. Таке судження не викликає дискусій серед науковців, більше того, воно є загально визнаним у кримінально-правовій науці.

Слід зазначити, що в об'єктивній дійсності, будь-яке діяння, в тому числі й злочинне, що було розпочато, у відповідний момент завершується. При цьому завершення злочину може зумовлюватися двома факторами: а) закінченням злочину та б) його припиненням як з об'єктивних причин (що не залежать від волі суб'єкта), так і з суб'єктивних причин (за волею суб'єкта).

У разі закінчення злочину він визнається закінченим. У разі припинення злочину він визнається незакінченим. Якщо припинення відбулося з причин, що не залежали від волі суб'єкта злочину, то незакінчений злочин є або готуванням до злочину (ст. 14 КК), або замахом на злочин (ст. 15 КК), якщо припинення відбулося за волею суб'єкта злочину, то має місце добровільна відмова при незакінченому злочині (ст. 17 КК).

Доцільно зауважити, що будь-який злочин, вчинений конкретним суб'єктом, характеризується цілою низку ознак. Деякі з них мають принципове значення для вирішення питання про визнання вчиненого діяння злочином, його кваліфікацію та індивідуалізацію покарання суб'єкту, який його вчинив. Окремі із цих ознак, навпаки, не мають значення для вирішення вказаних питань. Саме тому законодавець з усієї сукупності ознак, що характеризують те чи інше суспільно небезпечне діяння, виділяє найбільш важливі, значущі й найбільш типові, які притаманні всім злочинам даного виду, і закріплює їх у нормах КК. Ідеальну (інформаційну) модель злочину конкретного виду (категорії) надає юридична конструкція, що знаходить своє відтворення у кримінальному законодавстві.

Юридичною конструкцією будь-якого виду (категорії) злочину є *склад злочину*, під яким у науці кримінального права та слідчо-судовій практиці розуміють сукупність установлених у кримінальному законі юридичних ознак (об'єктивних і суб'єктивних), що необхідні й достатні для оцінки вчиненого особою діяння як конкретного злочину. У зв'язку із цим для встановлення моменту закінчення конкретного злочину і, власне, вирішення питання про визнання злочину закінченим або незакінченим необхідно звернутися до законодавчої конструкції складу конкретного виду (категорії) злочину.

Згідно з ч. 1 ст. 13 КК закінченим злочином визнається діяння, яке містить усі ознаки складу злочину, передбаченого відповідною статтею Особливої частини КК. Таким чином, законодавець пов'язує момент закінчення злочину з наявністю його складу в учиненому суб'єктом діянні. Системне тлумачення кримінального закону дає підставу міркувати, що незакінченим злочином визнається діяння, яке не містить усіх ознак складу злочину, передбаченого відповідною статтею Особливої частини КК.

Водночас відсутність (не встановлення) будь-якої ознаки відповідного елемента складу злочину, передбаченого в Особливій частині КК, може свідчити не про наявність незакінченого злочину, а про відсутність злочину взагалі (приміром, відсутність мотиву або мети як обов'язкових ознак суб'єктивної сторони конкретного складу злочину свідчить про відсутність цього злочину взагалі, але не про незакінчений злочин).

Саме тому більшість учених стверджують, що незакінчений злочин має місце, коли умисел винного не повністю реалізований, об'єктивна сторона складу такого злочину не розвинута, реальна шкода об'єкту посягання не спричинена. У зв'язку з наведеним можна стверджувати, що відсутність лише певних ознак відповідних елементів складу злочину (в першу чергу, ознак об'єктивної сторони) може свідчити про те, що злочин є незакінченим.

Наведене дає підставу для висновку, що різниця між закінченим та незакінченим злочином полягає у повноті вчинення складу злочину, що, на наш погляд, доцільно покласти в основу класифікації злочинів на закінчений та незакінчений як критерій їх поділу.

Незакінчений (припинений) злочин також має свої види: готування до злочину та замах на злочин. При вчиненні незакінченого злочину умисел особи завжди залишається нереалізованим. Тому для поділу незакінченого злочину на види слід застосовувати критерій виконання об'єктивної сторони складу злочину. Так, відповідно до ч. 1 ст. 14 КК *готуванням до злочину* є підшукування або пристосування засобів чи знарядь, підшукування співучасників або змова на вчинення злочину, усунення перешкод, а також інше умисне *створення умов для вчинення злочину*. Згідно з ч. 1 ст. 15 КК *замахом на злочин* є вчинення особою з прямим умислом діяння (дії або бездіяльності), *безпосередньо спрямованого на вчинення злочину*, передбаченого відповідною статтею Особливої частини КК, якщо при цьому злочин не було доведено до кінця з причин, що не залежали від її волі. Таким чином, якщо суб'єкт не почав виконувати об'єктивну сторону складу злочину, то має місце такий вид незакінченого злочину, як готування до злочину, якщо суб'єкт почав виконувати об'єктивну сторону складу злочину, проте звичайно не закінчив її виконання, має місце такий вид незакінченого злочину, як замах.

Крім того, відповідно до частин 2 та 3 ст. 15 КК такий вид незакінченого злочину, як замах, поділяється на: а) закінчений та б) незакінчений. *Замах* на вчинення злочину є *закінченим*, якщо особа виконала усі дії, які вважала необхідними для доведення злочину до кінця, але злочин не було закінчено з причин, які не залежали від її волі. *Замах* на вчинення злочину є *незакінченим*, якщо особа з причин, що не залежали від її волі, не вчинила усіх дій, які вважала необхідними для доведення злочину до кінця. Критерієм такого поділу згідно з наведеними приписами кримінального закону є виконання чи невиконання усіх дій, які особа вважала необхідними для доведення злочину до кінця. Саме тому, на наш погляд, *залежно від ступеня виконання об'єктивної сторони складу злочину за задумом суб'єкта* такий вид незакінченого злочину, як замах, поділяється на закінчений та незакінчений.

Необхідно зауважити, що зазначена класифікація замаху на злочин базується на положеннях чинного КК. Разом із тим у кримінально-правовій доктрині вчені проводять дослідження щодо класифі-

кації замаху й за іншими критеріями, що зумовлено практичними потребами. Так, у реальному житті однією з причин не доведення злочину до кінця є непридатність об'єкта (предмета) злочину та/або засобів (знарядь) вчинення злочину. У зв'язку із цим вчені залежно від придатності об'єкта (предмета) і засобів (знарядь) вчинення злочину виділяють: а) «придатний» замах на злочин і б) «непридатний» замах на злочин. Останній, у свою чергу, поділяється на замах на непридатний об'єкт і замах з непридатними засобами (знарядями) [1, с. 28–29; 7, с. 40; 13, с. 78–79].

М. О. Бабій вважає, що замах залежно від механізму його утворення може бути представлений двома видами: а) замах як результат недовиконання об'єктивної сторони складу злочину та б) непридатний замах – замах як результат фактичної помилки суб'єкта злочину, що має юридичне значення. У свою чергу, перший вид замаху поділяється залежно від повноти здійснення злочинного діяння на закінчений замах та незакінчений. Непридатний замах має такі види: замах на непридатний об'єкт і замах з непридатними засобами [6, с. 10–11].

Слід відзначити, що важливим з точки зору побудови тієї чи іншої класифікації є її практична значимість. На це звертала увагу у своїх дослідженнях Л. М. Кривоченко, зазначаючи, що врахування практики як однієї з методологічних вимог діалектики має важливе значення для класифікації [12, с. 17]. Як зазначають Г. В. Назаренко й О. І. Ситнікова, в судовій практиці мають місце випадки, коли необхідно досліджувати й доводити факти, пов'язані з непридатністю або об'єкта складу злочину, або обраних суб'єктом засобів (знарядь) вчинення злочину, або способів вчинення злочину. Науковці зазначають, що у зв'язку із відсутністю законодавчої регламентації цього питання юристи-практики вимушені керуватися науковими розробками вчених [7, с. 40].

Як відомо при поділі поняття на види (при класифікації) є можливість розширити знання про явище (об'єкт), що досліджується, і таким чином сформулювати визначення поняття, що буде більш повно розкривати його сутність. Так, приміром, О. І. Ситнікова пропонує розширене розуміння поняття замаху за рахунок виді-

лення таких його видів: а) *реальний* замах на злочин – замах, незакінчений характер якого залежить від зовнішніх обставин, що припиняють злочинне діяння, та б) *фіктивний* замах на злочин – це незакінчений злочин, характер якого визначає наявність суб'єктивної помилки, що не дає можливості досягти злочинного результату, на який було спрямовано умисел суб'єкта злочину, у зв'язку з чим такий умисел залишається *повністю* не реалізованим. За наявності фіктивного замаху об'єктивна сторона складу певного злочину може бути виконана повністю, тобто можуть і настати суспільно небезпечні наслідки в результаті вчиненого діяння, проте вчинено злочин, що не охоплювався умислом суб'єкта в результаті його помилки. Фактично вчиняється закінчений злочин, що містить всі ознаки складу злочину, передбаченого КК, але у зв'язку із суб'єктивною помилкою вчинене кваліфікується як замах на злочин [5, с. 219].

Вважаємо, що такі різноманітні поділи замаху на злочин на види мають важливе значення для процесу кримінально-правової оцінки вчиненого суб'єктом конкретного злочину, встановлення та доведення під час кримінального провадження всіх фактичних та юридичних властивостей (обставин) його вчинення. Водночас для остаточної кваліфікації вчиненого суб'єктом злочину необхідно буде з'ясувати, чи такий різновид замаху на злочин є закінченим (ч. 2 ст. 15 КК) або незакінченим замахом на злочин (ч. 3 ст. 15 КК), що повинно відтворюватися у формулі кваліфікації вчиненого суб'єктом злочину.

Висновки. Проведене дослідження дає підстави для таких висновків:

1. Злочин залежно від повноти вчинення суб'єктом складу злочину поділяється на: а) закінчений та б) незакінчений.

2. Незакінчений злочин залежно від того, чи розпочато виконання об'єктивної сторони складу злочину поділяється на: а) готування до злочину і б) замах на злочин.

3. Замах на злочин залежно від ступеня виконання об'єктивної сторони складу злочину за задумом суб'єкта злочину поділяється на: а) закінчений і б) незакінчений.

Перелік літератури

1. Тихий В. П., Панов М. І. Злочин, його види та стадії : наук.-практ. комент. Київ: Проміні, 2007. 40 с.
2. Бурдін В. М. Стадії вчинення злочину (кримінально-правове дослідження): монографія. Львів: Коло, 2013. 304 с.
3. Редин М. П. Преступления по степени завершенности: монография. Москва: Юрлитинформ, 2006. 200 с.
4. Логіка: підручник / за ред. : В. Д. Титов, С. Д. Цалін, О. П. Невельська-Гордєєва та ін. Харків: Право, 2005. 208 с.
5. Уголовное право. Общая часть. Преступление. Академический курс: в 10 т. / Москва: Юрлитинформ, 2016. Т. 8: Множественность преступлений. Стадии преступления / под. ред. Н. А. Лопашенко. 392 с.
6. Бабий Н. А. Учение о стадиях преступления и неоконченных преступлениях: монография. Москва: Юрлитинформ, 2017. 752 с.
7. Назаренко Г. В., Ситникова А. И. Неоконченное преступление и его виды: монография. Москва: Ось-89, 2003. 160 с.
8. Академічний тлумачний словник української мови (1970-1980) URL: <http://sum.in.ua/s/zavershenistj> (дата звернення: 10.09.2017).
9. Академічний тлумачний словник української мови (1970-1980) URL: <http://sum.in.ua/s/zakinchenistj> (дата звернення: 10.09.2017).
10. Академічний тлумачний словник української мови (1970-1980) URL: <http://sum.in.ua/s/stupinj> (дата звернення: 10.09.2017).
11. Зінченко І. О. Кваліфікація злочинів при їх множинності та конкуренції кримінально-правових норм: навч. посіб. Харків: Право, 2017. 114 с.
12. Кривоченко Л. Н. Классификация преступлений: монография. Харьков: Вища школа, 1983. 129 с.
13. Горностай А. В. Кримінальна відповідальність за замах на злочин : монографія. Харків: Юрайт, 2013. 232 с.

Транслітерація переліку літератури

1. Tykhyi V. P., Panov M. I. Zlochyn, yoho vydy ta stadii : nauk.-prakt. koment. Kyiv: Promeni, 2007. 40 s. [in Ukrainian]
2. Burdin V. M. Stadii vchynennia zlochyну (kryminalno-pravove doslidzhennia): monohrafiia. Lviv: Kolo, 2013. 304 s. [in Ukrainian]

3. Redyn M. P. Prestupleniya po stepeny zavershennosti: monohrafiya. Moskva: Yurlytynform, 2006. 200 s. [in Russian]
4. Lohika: pidruchnyk / za red. : V. D. Tytov, C. D. Tsalin, O. P. Nevelska-Hordieieva ta in. Kharkiv: Pravo, 2005. 208 s. [in Ukrainian]
5. Uholovnoe pravo. Obshchaia chast. Prestuplenye. Akademicheskyy kurs: v 10 t. / Moskva: Yurlytynform, 2016. T. 8: Mnozhestvennost prestupleniy. Stadyu prestupleniya / pod. red. N. A. Lopashenko. 392 s. [in Russian]
6. Babyi N. A. Uchenye o stadyakh prestupleniya y neokonchennykh prestupleniyakh: monohrafiya. Moskva: Yurlytynform, 2017. 752 s.
7. Nazarenko H. V., Sytnykova A. Y. Neokonchennoe prestuplenye y eho vydy: monohrafiya. Moskva: Os-89, 2003. 160 s. [in Russian]
8. Akademichnyi tлумachnyi slovnyk ukrainskoi movy (1970-1980) URL: <http://sum.in.ua/s/zavershenistj> (data zvernennia: 10.09.2017). [in Ukrainian]
9. Akademichnyi tлумachnyi slovnyk ukrainskoi movy (1970-1980) URL: <http://sum.in.ua/s/zakinchenistj> (data zvernennia: 10.09.2017). [in Ukrainian]
10. Akademichnyi tлумachnyi slovnyk ukrainskoi movy (1970-1980) URL: <http://sum.in.ua/s/stupinj> (data zvernennia: 10.09.2017). [in Ukrainian]
11. Zinchenko I. O. Kvalifikatsiia zlochyniv pry yikh mnozhynnosti ta konkurentsii kryminalno-pravovykh norm: navch. posib. Kharkiv: Pravo, 2017. 114 s. [in Ukrainian]
12. Kryvochenko L. N. Klassyfykatsiia prestupleniy: monohrafiya. Kharkov: Vyshcha shkola, 1983. 129 s. [in Russian]
13. Hornostai A. V. Kryminalna vidpovidalnist za zamakh na zlochyn : monohrafiia. Kharkiv: Yurait, 2013. 232 s. [in Ukrainian]

Гриненко І. О. Класифікація злочинів залежно від повноти їх вчинення

Стаття присвячена дослідженню класифікації злочинів залежно від повноти вчинення суб'єктом складу злочину. Проаналізовані висловлені у кримінально-правовій доктрині позиції щодо співвідношення стадій (вчинення) злочину та видів злочину (закінченого та незакінченого). Досліджені позиції щодо класифікації злочинів на види залежно від стадій (вчинення) злочину, юридично значимого моменту завершення злочину, за ступенем здійснення злочинного наміру, а також класифікація незакінчених злочинів тощо. Запропонована авторська класифікація злочинів на види залежно від повноти вчинення суб'єктом складу злочину, в тому числі залежно від того, чи розпочато виконання об'єктивної сторони складу злочину, та залежно від ступеня виконання об'єктивної сторони складу злочину за задумом суб'єкта злочину.

Ключові слова: класифікація злочинів, види злочину, готування до злочину, замах на злочин, незакінчений злочин, закінчений злочин, повнота вчинення суб'єктом складу злочину.

Гриненко И. А. Классификация преступлений в зависимости от полноты их совершения

Статья посвящена исследованию классификации преступлений в зависимости от полноты совершения субъектом состава преступления. Проанализированы выраженные в уголовно-правовой доктрине позиции по поводу соотношения стадий (совершения) преступления и видов преступлений (оконченного и неоконченного). Исследованы позиции относительно классификации преступлений на виды в зависимости от стадий (совершения) преступления, юридически значимого момента завершения преступления, степени совершения преступного намерения, а также классификация неоконченных преступлений и т. д. Предложена авторская классификация преступлений на виды в зависимости от полноты совершения субъектом состава преступления, в том числе в зависимости от того, начато ли исполнение объективной стороны состава преступления, и в зависимости от степени исполнения объективной стороны состава преступления по замыслу субъекта преступления.

Ключевые слова: классификация преступлений, виды преступления, приговoreние к преступлению, покушение на преступление, неоконченное преступление, оконченное преступление, полнота совершения субъектом состава преступления.

Hrynenko I. O. Classification of crimes depending on the completeness of the crime of committing

The article is devoted to the study of the classification of the crimes depending on the completeness of committing the subject of the crime. The positions expressed in the criminal-legal doctrine concerning the ratio of stages (committing) of a crime and types of crime (completed and incomplete) are analyzed. The positions on the classification of the crimes by species depending on the stages of the crime, the legally significant moment of the completion of the crime, the degree of the commission of the criminal intent, as well as the classification of the pending crime, etc., have been researched. The author's classification of the crimes is proposed depending on the completeness of the subject of the crime, including depending on whether the objective part of the crime has begun and, depending on the degree of fulfillment of the objective side of the crime, by the plan of the subject of the crime.

Key words: classification of crimes, types of crimes, preparation for a crime, attempt on crime, incomplete crime, committed crime, completeness of committing a crime subject.

*Рекомендовано до опублікування на засіданні сектору кримінально-правових проблем боротьби зі злочинністю НДІ ВПЗ імені академіка В. В. Сташиса НАрН України (протокол № 10 від 18.10.2017 р.)
Рецензент – к.ю.н., доц. **О. В. Ус.***

УДК 343.122

ПРАЦІВНИК ПРАВООХОРОННОГО ОРГАНУ ЯК ПОТЕРПІЛИЙ ВІД ЗЛОЧИНУ

Метельський І. Д., аспірант сектору кримінально-правових проблем Науково-дослідного інституту вивчення проблем злочинності ім. акад. В. В. Сташиса НАПрН України

Вступ. Наша держава активно розвивається, щоб досягнути рівня найбільш розвинених європейських країн. І одним із необхідних засобів для досягнення запланованого є ефективний розвиток національного законодавства, в тому числі в галузі кримінального права. При цьому одним із проблемних питань, що може виникнути при реалізації означеного завдання, видається визначення правового статусу потерпілого від суспільно небезпечного посягання, дослідження перспектив запровадження важливих законодавчих змін, зокрема, щодо диспозитивних засад функціонування кримінально-правових відносин.

Аналіз літературних даних і постановка задачі дослідження. Проблемою інституту потерпілого займалися багато науковців, серед яких С. В. Анощенкова, В. І. Борисов, А. В. Залозний, О. М. Поліщук, М. В. Сенаторов, О. В. Сумачов та ін. Незважаючи на це, дуже багато питань залишилося невирішеними та такими, що потребують дослідження й уточнення.

Мета і завдання дослідження. У цьому дослідженні хотілося б звернути увагу на проблему поняття потерпілого від злочину, його правовий статус у межах кримінально-правових відносин. Із цією метою визначено місце потерпілого у кримінально-правових відносинах та проаналізовано підстави припинення кримінально-правових та кримінально-процесуальних відносин. Також розглянуто працівника правоохоронного органу як потерпілого від злочину.

Основна частина. Згідно із положеннями ч. 1 ст. 49 КПК «потерпілим визнається особа, якій злочином заподіяно моральну, фізичну або майнову шкоду». Однак, незважаючи на визнання факту заподіяння шкоди правам та інтересам потерпілого, законодавчого ресурсу для її стягнення з особи винного є недостатньо. Зокрема, видається лише «зародковою» можливість (право) потерпілого додатково впливати на суб'єкта злочину, заохочувати його до добровільного відшкодування заподіяних збитків. Так, на сьогоднішній день у переважній більшості випадків держава опікується застосуванням позбавлень та обмежень до прав підсудного. Натомість, потерпілому, особі, з приводу порушення прав якої, власне, і карається суб'єкт злочину, пропонується самостійно подавати відповідний позов. Проте цілком логічним видається порядок, за якого вже започаткований у кримінальному праві інститут медіації застосовуватиметься до ширшого кола злочинів.

Так, І. Ф. Дедюхіна зазначає, що, крім субординаційних відносин між державою та злочинцем стосовно вчинення злочину, у частині кримінально-правового регулювання стали поступово виділятися й інші – горизонтальні (координаційні) правовідносини, що існують між потерпілим, злочинцем і державою [1]. Тобто автор говорить про існування інших, аніж між державою та особою, яка вчинила злочин, відносин, в яких потерпілий може реалізувати свої гарантовані державою диспозитивні права. Вважаємо, такий підхід є досить вдалим і дозволяє підняти відносини з потерпілим на новий окремий рівень.

При визначенні статусу потерпілого в кримінальному праві одразу виникає запитання: яке місце він посідає у кримінально-правових відносинах, а саме: чи є він їх повноправним суб'єктом або лише учасником, якому заподіяно шкоду? У теорії кримінального права позиції із цього приводу розділилися.

Так, А. В. Залозний вважає, що потерпілий не може виступати самостійним суб'єктом кримінально-правових відносин [2, с. 143–149]. Натомість, О. М. Поліщук зазначає, що потерпілий як суб'єкт диспозитивності в кримінальному праві є суб'єктом й охоронних кримінально-правових відносин, оскільки саме вчинення суспільно небезпечного діяння створює особу потерпілого з відповідними

правомочностями [8, с. 234.] Такої думки дотримується й О. В. Сумачов, який переконаний у самодостатності потерпілого та доцільності визнання його самостійним суб'єктом кримінально-правових відносин [9]. Останнє рішення ми оцінюємо позитивно і можемо додати, що дійсно потерпілий у межах кримінально-правових відносин наділений цілою низкою як прав (починаючи від права на відкриття кримінального провадження за заявою та закінчуючи правом на закриття кримінального провадження після укладення угоди про примирення), так і обов'язків (своєчасно виконувати вказівки слідчого та повідомляти потрібну слідству інформацію щодо вчинення кримінального правопорушення, яка була йому відома до відкриття кримінального провадження та яка з'ясувалася під час розслідування). Визнання цих зазначених повноважень та їх всебічна реалізація, особливо прав, зумовлює визнання за їх носієм статусу суб'єкта кримінально-правових відносин.

Хотілося б зазначити, що Кримінальний процесуальний кодекс України (далі – КПК) визнає за потерпілим дуже широкі можливості у кримінальному провадженні. Серед таких особливий інтерес становить як «початок» кримінального провадження, так і його «припинення».

Так, згідно зі ст. 478 КПК потерпілий має право подати до слідчого, прокурора, іншої службової особи органу, уповноваженого на початок досудового розслідування, заяву про вчинення кримінального правопорушення протягом строку давності притягнення до кримінальної відповідальності [4]. У цьому випадку законодавець наголошує, що лише потерпілий вправі приймати рішення про те, чи робити злочин відомим державі та її органам, і як наслідок, піддавати винного дії заходів примусу або ні. Як бачимо, у такому випадку злочин мав місце, але органи держави про нього можуть не знати, кримінальне провадження може бути і не відкрите, хоча потерпілий від нього все одно існує, що зайвий раз підтверджує тезу про те, що потерпілий є суб'єктом кримінально-правових відносин.

Слід також мати на увазі і те, що згідно з п. 4 ч. 3 ст. 56 КПК під час судового провадження в будь-якій інстанції потерпілий у випадку відмови прокурора від підтримання державного обвинувачення має право самостійно це робити у суді [4]. У цій ситуації

знову питання про існування та закінчення як кримінально-процесуальних, так і кримінально-правових відносин, вирішується потерпілим.

Що ж до припинення кримінального провадження, і як наслідок, кримінально-правових відносин в цілому, то відповідно до п. 7 ч. 1 ст. 284 КПК кримінальне провадження закривається в разі, якщо потерпілий, а у випадках, передбачених цим Кодексом, його представник відмовився від обвинувачення у кримінальному провадженні у формі приватного обвинувачення [4].

Існує ще одне питання, на яке хотілося б звернути увагу. Так, згідно зі ст. 46 КК України особа, яка вперше вчинила злочин невеликої тяжкості або необережний злочин середньої тяжкості, звільняється від кримінальної відповідальності, якщо вона примирилася з потерпілим та відшкодувала завдані нею збитки або усунула заподіяну шкоду [5]. Тобто існування в кримінальному праві такого інституту, як примирення з потерпілим, означає надання законодавцем прав потерпілому в частині «нівелювання» самого факту протиправного діяння, яке мало місце щодо його майна, здоров'я чи інтересу, через укладання угод про примирення. Окрім того, це є не лише проявом найвищої поваги до людини, а й проявом демократії, коли право потерпілого ставиться на «олімп» суспільних відносин, де той самостійно визначає межі справедливості [7, с. 95]. Саме завдяки інституту примирення в окремих випадках і досягається мета кримінального закону та виконуються його завдання. Примирення потерпілого з підозрюваним, який уперше вчинив протиправну дію, як правило, сприяє вихованню останнього, особливо щодо злочинів, учинених із необачності, злочинів невеликої чи середньої тяжкості, приватних звинувачень, діянь із перевищенням необхідної оборони, незначних крадіжок, хуліганських дій тощо. У той самий час таке примирення є найкоротшим шляхом до швидкого відшкодування моральних і матеріальних збитків [7, с. 94].

А чи існують певні особливості, коли потерпілим від злочину виступає не «звичайна» людина, а працівник правоохоронного органу? Адже відомо, що правовий статус згаданих категорій осіб відрізняється.

Дійсно, здавалося б, що особа, яка працює в правоохоронних органах, яка має зброю та яка повинна захищати спокій та безпеку громадян, не може бути об'єктом злочинних посягань. Але, на жаль, це не так, адже правоохоронці безпосередньо взаємодіють із кримінальним контингентом, що й зумовлює їх вразливість. Щодня «стражі порядку» зіштовхуються з неправомірними вчинками щодо своїх прав і законних інтересів, що безпосередньо пов'язані із виконанням покладених на них обов'язків. Нерідко такі вчинки кваліфікуються як злочини. Для ефективної боротьби з такими випадками неповаги до працівників згаданих органів в Україні насамперед й існує Закон України «Про державний захист працівників суду та правоохоронних органів» та КК України, що містить розділ XV Особливої частини «Злочини проти авторитету органів державної влади, органів місцевого самоврядування та об'єднань громадян». Згідно із ч. 1 ст. 2 Закону України «Про державний захист працівників суду та правоохоронних органів» до правоохоронних органів належать органи прокуратури, Національної поліції, Служби безпеки, військової служби правопорядку у Збройних Силах України, Національне антикорупційне бюро України, органи охорони державного кордону, органи доходів і зборів, органи і установи виконання покарань, слідчі ізолятори, органи державного фінансового контролю, рибоохорони, державної лісової охорони, інші органи, які здійснюють правозастосовні або правоохоронні функції [3]. Саме працівники цих органів і розглядаються нами.

Щодо КК України, то розділ XV Особливої частини серед злочинів, потерпілими від яких можуть виступати правоохоронці, передбачає опір представникові влади, працівникові правоохоронного органу, державному виконавцю, члену громадського формування з охорони громадського порядку і державного кордону або військовослужбовцеві (ст. 342 КК); втручання в діяльність працівника правоохоронного органу, працівника державної виконавчої служби (ст. 343 КК); погрозу або насильство щодо працівника правоохоронного органу (ст. 345 КК); умисне знищення або пошкодження майна працівника правоохоронного органу (ст. 347 КК); посягання на життя працівника правоохоронного органу, державного виконавця, члена громадського формування з охорони громадського порядку

і державного кордону або військовослужбовця (ст. 348 КК); захоплення представника влади або працівника правоохоронного органу як заручника (ст. 349 КК). При цьому варто враховувати, що працівник правоохоронного органу може виступати потерпілим і від злочинів, що передбачені й іншими розділами Особливої частини КК.

Для правильного розуміння думки законодавця нам потрібно визначити ступінь тяжкості, до якого він відносить зазначені злочини. Згідно з положеннями ст. 12 КК вони належать до злочинів невеликої та середньої тяжкості, тяжкі та особливо тяжкі. Відповідно до ст. 477 КПК ці кримінально-правові відносини не належать до провадження у формі приватного обвинувачення та існують лише у формі публічного обвинувачення. Проте за наявності підстав та передумов вони можуть бути припинені на підставі ст. 46 КК України, тобто у зв'язку з примиренням винного з потерпілим (зокрема, у випадку належності цих діянь до злочинів невеликої та середньої тяжкості).

Висновки. На завершення зазначимо, що більш виваженою видається позиція, згідно з якою потерпілий є самостійним суб'єктом кримінально-правових відносин, що існує на одному рівні із державою та особою, яка вчинила злочин. Він має комплекс відповідних повноважень і відіграє значну роль при виникненні, розвитку та припиненні кримінально-правових відносин. Саме потерпілий є тією стороною кримінально-правових відносин, яка виникає одразу після вчинення злочину, незважаючи на те, чи відома особа, яка його вчинила, або ні. І не залежно від виду кримінально-правових відносин потерпілий буде існувати завжди. Адже саме на підставі порушення його прав та законних інтересів починають існувати досліджувані відносини. І при цьому не має значення, хто мається на увазі під цією категорією, будь то конкретна фізична чи юридична особа, працівники правоохоронних органів чи група людей. Норми кримінального закону покликані захищати саме права та інтереси потенційних потерпілих від зазначених суспільно небезпечних посягань. Тому вважаємо доречним все ж таки внести інститут потерпілого до чинного Кримінального кодексу України, адже таким чином ми підкреслимо важливість людини та її прав, а також відповідальності за їх порушення.

Перелік літератури

1. Дедюхина И. Ф. Проблемы установления и реализации уголовной ответственности с учетом признаков потерпевшего: дисс. ... канд. юрид. наук. Москва, 2009. 183 с.
2. Залозный А. В. Современные проблемы учения о потерпевшем. *Вестник Самарск. гос. ун-та*. 2006. №10/3(50). С. 143–149.
3. Кримінальний процесуальний кодекс України: Закон України від 13 квітня 2012 р. №4651-VI. *Відом. Верхов. Ради України*. 2013. №9–10, №11–12, №13, Ст. 88.
4. Кримінальний кодекс України: Закон України від 5 квітня 2001 р. №2341-III. *Відом. Верхов. Ради України*. 2001. №25–26. Ст. 131.
5. Кримінальне право України. Загальна частина: підручник: у 2 т. / за ред. : В. В. Сташиса, В. Я. Тація. 4-те вид., переробл. і допов. Харків: Право, 2010. Т. 1. 456 с.
6. Курило М. П., Ясинок М. М. Інститут примирення та його особливості у сучасному кримінальному праві. *Правовий вісн. Укр. акад. банківської справи*. 2013. №2(9). С. 95.
7. Поліщук О. М. Диспозитивність та кримінально-правові відносини. *Актуальні проблеми держави та права*. 2013. №69. С. 234.
8. Про державний захист працівників суду та правоохоронних органів: Закон України від 23.12.1993 №3781-XII. Дата оновлення: 03.08.2017. URL: <http://zakon3.rada.gov.ua/laws/show/3781-12> (дата звернення 10.10.2017).
9. Сумачев А. В. Пострадавший как субъект уголовного правоотношения: дисс. ... канд. юрид. наук. Рязань, 1997. 171 с.
10. Сенаторов М. В. Потерпілий від злочину в кримінальному праві / за наук. ред. В. І. Борисова. Право. Харків, 2006. 208 с.

Транслітерація переліку літератури

1. Dedyukhina, I. F. (2009). Problemy ustanovleniya i realizatsii ugovolnoy otvetstvennosti s uchetom priznakov poterpevshego. Doctors thesis. Moscow, 2009 [in Russian].
2. Zaloznyy, A. V. (2006). Sovremennyye problemy ucheniya o poterpevshe. *Vestn. Samarsk. gos. un-ta – Bulletin of the Samara State University*. №10/3(50) [in Ukrainian].
3. Kryminalnyi protsesualnyi kodeks Ukrainy: Zakon Ukrainy vid 13.04.2012 №4651-VI. *Vidomosti Verhovnoi Rady Ukrainy*. 2013. 9–10, 11–12, 13, art. 88.

4. Kryminalnyi kodeks Ukrainy: Zakon Ukrainy vid 05.04.2001 №2341-III. *Vidomosti Verhovnoi Rady Ukrainy*. 2001. 25–26, art. 131.
5. Kryminalne pravo Ukrainy: Zahalna chastyna. V. V. Stashys, V. Ya. Tatsii (Eds.). (2010). (Vols.1–2\$ Vol. 1). Kharkiv: Pravo, 2010 [in Ukrainian].
6. Kurylo, M. P., Yasynok, M. M. (2013). Instytut prymyrennia ta yoho osoblyvosti u suchasnomu kryminalnomu pravi. *Pravovyi visnyk Ukrainiskoi akademii bankivskoi spravy – Legal Bulletin of the Ukrainian Academy of Banking*. 2013. 2(9) [in Ukrainian].
7. Polishchuk, O. M. Dyspozytyvnist ta kryminalno-pravovi vidnosyny. *Aktualni problemy derzhavy ta prava – Actual problems of state and law*. 2013. №69 [in Ukrainian].
8. Pro derzhavnyi zakhyst pratsivnykiv sudu ta pravookhoronnykh orhaniv: Zakon Ukrainy vid 23.12.1993 №3781-XII. Data onovlennya: 03.08.2017. URL: <http://zakon3.rada.gov.ua/laws/show/3781-12>.
9. Sumachev, A. V. (1997). Postradavshiy kak subyekt ugolovnoho pravootnosheniya. *Candidate thesis*. Ryazan [in Russian].
10. Senatorov, M. V. (2006). Poterpilyi vid zlochyну v kryminalnomu pravi. Kharkiv: Pravo [in Ukrainian].

Метельский І. Д. Працівник правоохоронного органу як потерпілий від злочину

У статті визначено поняття потерпілого від злочину, встановлено його місце в межах кримінально-правових відносин та надано рекомендації щодо врахування інституту потерпілого в Кримінальному кодексі України. Установлено значення потерпілого при виникненні та припиненні кримінально-правових відносин. Досліджено правовий статус потерпілого у межах кримінально-правових відносин. Також розглянуто підстави припинення кримінально-правових та кримінально-процесуальних відносин, досліджено працівника правоохоронного органу як потерпілого від злочину. Визначено коло органів, що відносяться до правоохоронних.

Ключові слова: потерпілий від злочину, суб'єкт, кримінально-правові відносини, кримінальний закон, злочин, працівник правоохоронного органу, підстави припинення відносин.

Метельский И. Д. Сотрудник правоохранительного органа как потерпевший от преступления

В статье определено понятие потерпевшего от преступления, установлено его место в рамках уголовно-правовых отношений и даны рекомендации по поводу включения института потерпевшего в Уголовный кодекс Украины. Установлено значение потерпевшего при возникновении и прекращении уголовно-правовых отношений. Исследовано правовое положение потерпевшего в рамках уголов-

но-правовых отношений. Также рассмотрены основания прекращения уголовно-правовых и уголовно-процессуальных отношений, исследованы вопросы по поводу работника правоохранительного органа в качестве потерпевшего от преступления. Определен круг органов, которые относятся к правоохранительным.

Ключевые слова: потерпевший от преступления, субъект, уголовно-правовые отношения, уголовный закон, преступление, работник правоохранительного органа, основания прекращения отношений.

Metelskiy I. D. Law enforcement officer as victim of crime

The article defines the concept of victim of crime, establishes its place within the framework of criminal-legal relations and provides recommendations for taking into account the institution of the victim in the Criminal Code of Ukraine. The value of the victim in the occurrence and termination of criminal-legal relations is established. Investigated the legal status of the victim within the framework of criminal-legal relations. The grounds for termination of criminal-legal and criminal-procedural relations were also considered, and the law enforcement officer was investigated as a victim of a crime. The body of organs related to law enforcement is thrown out.

Key words: crime victim, subject, criminal-legal relations, criminal law, crime, law enforcement officer, grounds for termination of relations.

*Рекомендовано до опублікування на засіданні сектору кримінально-правових проблем боротьби зі злочинністю НДІ ВПЗ імені академіка В. В. Сташица НАПрН України (протокол №10 від 18.10.2017 р.).
Рецензент – к.ю.н., доц. С. В. Гізімчук.*

УДК 343.98

ПРЕДМЕТ ЗЛОЧИННОГО ПОСЯГАННЯ ЯК ЕЛЕМЕНТ КРИМІНАЛІСТИЧНОЇ ХАРАКТЕРИСТИКИ НЕЗАКОННОГО ВИДОБУВАННЯ БУРШТИНУ

В. В. Сілко, аспірант Науково-дослідного інституту вивчення проблем злочинності імені академіка В. В. Сташиса НАПрН України

Постановка проблеми. Стратегією національної безпеки України визначено найбільш пріоритетні напрями реформування та розвитку: у сфері правоохоронних органів – протидія організованій злочинності; у сфері забезпечення екологічної безпеки – ресурсозбереження, забезпечення збалансованого природокористування [1]. Визначення цих напрямів у Стратегії національної безпеки повною мірою зумовлено реаліями сьогодення. Адже, за оцінками Заступника Міністра екології та природних ресурсів України С. Коломієць, нелегальний видобуток бурштину в нашій державі сягає від 120 до 300 т бурштину щороку, а обсяг тіншового ринку становить 230–300 млн доларів [2]. За даними прокуратури Рівненської, Житомирської та Волинської області, зареєстровано кримінальних правопорушень за ст. 240 КК України: у 2014 р. – 244; у 2015 р. – 366; у 2016 р. – 270; за січень – червень 2017 р. – 142. Із них винесено підозру особам: у 2014 р. – 108; у 2015 р. – 135; у 2016 р. – 80; за січень – червень 2017 р. – 41; обвинувальний акт: у 2014 р. – 100; у 2015 р. – 98; у 2016 р. – 136; за січень – червень 2017 р. – 38. Вчинено злочинів групою осіб: у 2014 р. – 52; у 2015 р. – 40; у 2016 р. – 39; за січень – червень 2017 р. – 15. За період 2000–2015 р.р. до Державного фонду дорогоцінних металів і дорогоцінного каміння України (далі – Держсховище), що здійснює тимчасове відповідальне зберігання арештованого майна у вигляді дорогоцінного металу та дорогоцінного каміння, було передано 2 898,4 кг бурштину. Держсховище здійснює тимчасове відповідальне зберігання арештованого майна у вигляді дорогоцінного металу та дорогоцінного каміння, у тому

числі бурштину, з 2013 р. відповідно до постанови Кабінету Міністрів України «Про реалізацію окремих положень Кримінального процесуального кодексу України» від 19 листопада 2012 р. № 1104. Станом на 4 грудня 2015 р. у Держсховищі знаходиться 355,2 кг бурштину, який був переданий органами, що здійснили вилучення, та зарахований до Держсховища; ще 9 357,9 кг знаходиться на тимчасовому відповідальному зберіганні [3].

Статистичні дані та аналіз результатів судово-слідчої практики вказують, що під час слідчих (розшукових) дій органи досудового розслідування мають справу з великою кількістю предметів, знарядь, засобів злочину, що містять різноманітний обсяг доказової інформації. Однак основним елементом, що підлягає доказуванню під час розслідування незаконного видобування бурштину, є предмет злочинного посягання. Забезпечення успішного виявлення, розкриття та розслідування злочину багато у чому залежить від наявності у розпорядженні слідчого, оперативних підрозділів знань щодо об'єкта, його призначення, властивостей, ознак, взаємозв'язку з іншими елементами криміналістичної характеристики. Разом із тим слід констатувати відсутність термінологічного визначення бурштину у чинних нормативно-правових актах, яке задовольняло б потреби слідства.

Ступінь розробленості проблеми. За різних часів тема криміналістичної характеристики була предметом дослідження багатьох вітчизняних і зарубіжних вчених. Так, одними з перших вжили термін «криміналістична характеристика» як наукову категорію у своїх дисертаційних дослідженнях Л. О. Сергєєв (1966 р.), В. Г. Танасевич (1967 р.), О. М. Колесниченко (1976 р.). Значний внесок у розробку концептуальних засад криміналістичної характеристики зробили такі вчені, як В. А. Журавель, В. О. Коновалова, В. Ю. Шепітько, Б. В. Щур. У сфері розслідування екологічних злочинів слід відзначити праці авторського колективу за редакцією Г. А. Матусовського, В. О. Коновалової («Екологічні злочини: кваліфікація і методика розслідування» (1994 р.)), С. О. Книженко («Криміналістична характеристика та основні положення розслідування екологічних злочинів» (2004 р.)) та О. В. Одерія («Теорія і практика розслідування злочинів проти довкілля» (2015 р.)).

Мета статті полягає у вивченні криміналістичних особливостей предмета злочинного посягання при незаконному видобуванні бурштину та розробці нормативно-правового визначення бурштину для підвищення рівня відшкодування шкоди у кримінальному провадженні.

Виклад основного матеріалу дослідження. Як зазначає В. А. Журавель, «криміналістична характеристика злочинів» є інформаційна модель, що відбиває якісно-кількісні показники ретроспективної спрямованості про типові ознаки, що притаманні певному масиву злочинів, а також специфічні, які дозволяють відрізнити їх від інших груп злочинів. Структуру криміналістичної характеристики злочинів утворює система елементів, кожен з яких здатний вплинути на: вирішення загальних питань досудового слідства; висунення версій; визначення напрямів розслідування; формування алгоритму дій слідчого; прогнозування можливої доказової поведінки злочинця; розробку системи типових версій тощо» [4, с. 156]. Основні типові елементи криміналістичної характеристики для всіх злочинів виділили О. Н. Колесниченко та В. О. Коновалова. До них належать: 1) спосіб злочину (у широкому розумінні); 2) місце та обстановка вчинення злочину; 3) час вчинення злочину; 4) знаряддя і засоби вчинення злочину; 5) предмет злочинного посягання; 6) особа потерпілого; 7) особа, яка вчинила злочин; 8) сліди злочинного діяння [5, с. 22]. «У криміналістиці під предметом злочинних посягань слід розуміти різноманітні фізичні об'єкти, що характеризуються ознаками їх агрегатного стану, споживчим призначенням, фізико-хімічними властивостями» [6, с. 268], які несуть доказову та орієнтуючу інформацію для розслідування злочину та мають, як справедливо стверджує В. Ю. Шепітько, «ознаки, що можуть мати різні зв'язки, наприклад: предмет посягання – способи вчинення злочину – особа злочинця» [7, с. 18]. «Відомості про особливості предмета детермінують дії злочинців із підготовки, вчинення і приховування злочину, які, у свою чергу, пов'язані з утворенням певних слідів – джерел доказів» [8, с. 43]. Як зазначає В. О. Образцов, «криміналістична значущість вивчення об'єкта посягання зумовлена перш за все тим, що вплив злочинця на цей об'єкт пов'язаний із виникненням різних змін. Ці зміни локалізу-

ються: 1) на місці злочинної події; 2) на самому предметі та його частинах; 3) у місцях подальшого його знаходження, приховування, реалізації; 4) на злочинцеві (його тілі, одязі тощо); 5) на знаряддя злочину, технічних засобах, що використовувалися злочинцем» [9, с. 39–40].

Предмет злочинного посягання у криміналістичній характеристиці методики розслідування незаконного видобування бурштину є основним елементом, що підлягає доказуванню. Для успішного виявлення, розкриття та розслідування цієї категорії злочинів органам досудового розслідування необхідно запропонувати детальну характеристику предмета злочинного посягання.

Предметом злочинного посягання за частинами 2, 3, 4 ст. 240 КК України є корисні копалини, у тому числі бурштин. Слід відмітити, що сфера правового регулювання видобування бурштину заснована насамперед на конституційних положеннях. Так, надра згідно з положеннями ст. 13 Конституції України є об'єктами права власності Українського народу та у сучасних умовах соціально-економічного розвитку держави мають важливе стратегічне значення. Надра – це частина земної кори, що розташована під поверхнею суші та дном водоймищ і простягається до глибин, доступних для геологічного вивчення й освоєння [10]. Складовою частиною надр є корисні копалини – природні мінеральні речовини, що можуть використовуватися безпосередньо або після їх обробки [11]; за своїм значенням вони поділяються на корисні копалини загальнодержавного і місцевого значення [10], що визначено переліком корисних копалин загальнодержавного та місцевого значення. Відповідно до Закону України «Про державне регулювання видобутку, виробництва і використання дорогоцінних металів і дорогоцінного каміння та контроль за операціями з ними» від 18 листопада 1997 р. [12] та постанови Кабінету Міністрів України «Про затвердження переліку корисних копалин загальнодержавного та місцевого значення» від 12 грудня 1994 р. № 827 [13] бурштин належить до корисних копалин загальнодержавного значення та є дорогоцінним камінням органогенного утворення. У законодавстві України за незаконне видобування корисних копалин місцевого значення передбачена адміністративна відповідальність (ст. 57 КУпАП), а за неза-

конне видобування корисних копалин загальнодержавного значення – кримінальна відповідальність (ст. 240 КК України). Аналіз судово-слідчої практики свідчить про відсутність єдиного підходу до відображення у процесуальних документах одного і того самого об'єкта – бурштину.

«Відповідно до сучасних наукознавчих поглядів мова наукової теорії має виконувати низку функцій: комунікативно-інформаційну; думкооформляючу; об'єднувально-регламентуючу. На жаль, на теперішній час при зіставленні термінології різних наук виявляється неоднакове ставлення вчених до термінологічних одиниць, у результаті чого виникають різні тлумачення одних і тих самих понять, що перешкоджають однозначному трактуванню термінів» [14, с. 42]. Дефініції бурштину та бурштину-сирцю визначені Інструкцією із застосування класифікації запасів і ресурсів корисних копалин Державного фонду надр до родовищ бурштину», затвердженою наказом Державної комісії України по запасах корисних копалин від 10 лютого 2003 р. №29 (надалі – Інструкція). Так відповідно до цієї Інструкції бурштин – збірний термін, що об'єднує різновиди викопних смол, придатних для використання в ювелірно-виробній, хімічній, фармацевтичній та інших галузях виробництва. Бурштин-сирець – товарна продукція гірничо-збагачувального виробництва, що вироблена на підприємстві й підготовлена до реалізації відповідно до вимог ТУ У 13970826.003–2000 «Бурштин», затверджених Генеральним директором ДП «Укрбурштин» від 26 грудня 2000 р. та зареєстрованих Рівненським державним центром стандартизації, метрології та сертифікації 14 лютого 2001 р. за №097/000638 [15].

Безуспішність спроб законодавчого врегулювання незаконно видобування бурштину тривалий час обмежується лише внесенням на розгляд до Парламенту VIII скликання проектів Законів України «Про особливості видобутку бурштину-сирцю на родовищах і проявах, які не мають промислового значення» від 10 грудня 2014 р. № 1351, «Про видобування та реалізацію бурштину» від 26 грудня 2014 р. № 1351–1, що був відхилений 7 лютого 2017 р. у другому читанні, та «Про особливості виробництва та обігу дорогоцінного каміння органогенного утворення» від 23 лютого 2017 р. № 6123.

Термінологічні визначення бурштину, запропоновані у згаданих законопроектах, а саме, «бурштин-сирець – природна органічна сполука, збірний термін, що об'єднує різновиди викопних скам'янілих смол хвойних дерев» [16], та «бурштин (бурштин-сирець) – корисна копалина, викопна смола із вмістом сукцинатної кислоти 3–9%, придатна для використання в ювелірній, хімічній, фармацевтичній та інших галузях промисловості» [17; 18], не суттєво відрізняються від визначення бурштину, викладеного в Інструкції [15], та не відповідають реаліям кон'юнктури світового ринку. Однак нові можливості створюють нові виклики. Так, зі вступом до Всесвітньої торгової організації та інтеграції до Європейського Союзу Україна бере зобов'язання з упровадження міжнародних стандартів торгівлі, що в повній мірі повинно відбиватися у законопроектній діяльності. На жаль, слід констатувати, що термінологічні визначення у проекті Закону України «Про особливості видобутку бурштину-сирцю на родовищах і проявах, які не мають промислового значення» від 10 грудня 2014 р. № 1351 у повному обсязі не формують індивідуальні ознаки, які відображали б властивості об'єкта, його поділ на класи, критерії віднесення до унікальних бурштинових утворень та ін., у зв'язку з чим для законодавчого врегулювання та наближення термінологічних визначень до міжнародних стандартів вважаємо за необхідне певним чином уточнити дефініції, пропонувані законопроектом. Це дозволить, по-перше, підвищити рівень відшкодування шкоди, завданої державі, за незаконне видобування бурштину у кримінальних провадженнях до фактичної ринковою ціни (наприклад, у вироку Сарненського районного суду Рівненської області по справі № 572/5182/14-к від 27 квітня 2015 р. вартість за 81 камінь бурштину загальною вагою 226,94 г складала лише 115,04 грн [19]); по-друге, підвищити суму надходжень коштів до бюджету за видобування та реалізацію бурштину у сфері вільного його обігу (унікальних бурштинових утворень, інклюзив).

Заслуговує на підтримку позиція О. П. Біліченка, який наголошує на тому, що «історично склалося, що будь-які викопні смоли незалежно від їх походження, будови та властивостей називали бурштином, незважаючи на те, що цей термін у літературі не має

однозначного тлумачення. Проте об'єднання під одним терміном будь-яких викопних смол без урахування їх фізичних та хімічних особливостей є не виправданим з наукової точки зору. Тому з метою ліквідації неточності щодо наукової термінології багато дослідників дотримуються рекомендацій Експертної кваліфікаційної комісії Міжнародної Бурштинової Асоціації (Expert Commission on Qualification of the International Amber Association) щодо використання терміна «бурштин» як синоніма терміна «сукцинит». Для викопних смол, що не відповідають фізичним та хімічним властивостям сукциніту, доцільно застосовувати термін «бурштиноподібні, або викопні смоли» [20, с. 4].

Отже, уніфікуючи термін «бурштин», ми пропонуємо закріпити у нормативно-правових актах такі визначення та класифікацію. Класифікація бурштину (Бурштиноподібні викопні смоли): Бурштин – природна викопна смола (сукцинит), що має компоненти, придатні для використання в ювелірно-виробній, хімічній, фармацевтичній та інших галузях виробництва. Бурштин інклюзив – різновид бурштину з органічними включеннями, порожнинами з водою, повітрям у середині. Бурштиноподібні викопні смоли – збірний термін, що об'єднує різновиди викопних смол (за виключенням бурштину), що мають корисні компоненти, придатні для використання в ювелірно-виробній, хімічній, фармацевтичній та інших галузях виробництва. Унікальне бурштинове утворення – бурштин та бурштиноподібні викопні смоли масою понад 1 000 г та монолітні за своєю структурою (не менше 80%), що не містять наскрізних раковин, візуальних тріщин, які загрожують цілісності зразка. За обробкою: бурштин (бурштиноподібні викопні смоли) у природному або обробленому стані.

Взаємозв'язок предмета злочинного посягання (бурштину) з іншими елементами криміналістичної характеристики суттєво пояснює відомості слідового характеру: а) про знаряддя видобування (виходячи з кількості та розміру – мотопомпа, кирка тощо); б) про місце видобутку (видобування за рахунок мотопомпи має місце лише біля водойм); в) про охорону території або обмеженого простору розробки родовища корисних копалин (територія розвідувальної ділянки, родовища тощо); г) про особу злочинця: чи здійснював

злочин одноосібно або в групі осіб (виходячи з обсягу видобутку, факту використання транспорту, залучення до злочину представників правоохоронних органів тощо.); г) про наявність або відсутність злочинного чи професійного досвіду (визначається за способом видобування і приховування викраденого, способом маскування, вживання аргю тощо). Найбільш тісний взаємозв'язок предмет злочинного посягання має з місцем вчинення злочину. У зв'язку з особливостями природного формування бурштину місцем його найбільшого залягання є «олігоцені кварцові піски на глибині від 2,5 до 10 м від земної поверхні, що мають сумарну потужність 0,5–5,0 м у межах Прип'ятського бурштиноносного басейну» [21, с. 30]. Інакше кажучи, бурштин знаходиться у місцях залягання блакитної глини. Основні поклади бурштину розміщені в північно-західних районах Рівненської області, а саме: Сарненському, Дубровицькому та Володимирецькому районах, дещо менше на півночі Житомирської області: Олевський, Коростенський райони, а також Київської області [22, с. 381].

На сьогодні викликають занепокоєння випадки незаконного видобування бурштину в зоні ЧАЕС. Так, за 2016 р., біля відселеного с. Терехи, а також поблизу с. Кливини було виявлено два випадки проникнення у зону відчуження «старателів сонячного каміння» [23]. В Україні всього чотири підприємства мають дозвіл на видобування корисних копалин (промислово розробку родовищ) [24].

Окремо зазначимо активізацію транснаціональної злочинності у придбанні та подальшій контрабанді бурштину, так званих «Східних кур'єрів» [25], «покупців Заходу», «агентів китайської бурштинової мафії» [26], які організують його транспортування авіасполученням до Туреччини, країн Західної Європи, Китаю, США. Переважна більшість винних – це громадяни України, Польщі, Китаю, Туреччини. Злочинці, маючи на меті протидіяти розслідуванню слідства, маскують злочинну діяльність різним шляхом. Одним із самих розповсюджених є використання аргю (наприклад, у ході обшуку у житловому будинку, крім речей указаних в ухвалі слідчого судді, виявлено та вилучено предмети (каміння), зовні схожі на бурштин, загальною вагою брутто 20 кг., 8 купюр номіналом 100 доларів США, а також аркуш паперу з написами: «2» – 150;

«5» – 400; «10» – 1300; «20» – 3300; «50» – 4500; «100» – 5600; «скло – 1000» [27]).

Арго (франц. argot – жаргон, первісне – жебрацтво) – «це особлива лексично-семантично-словотвірна система; арго використовують з метою ідентифікації групової належності співрозмовника та конспірації мовлення; арготизми мають особливе емоційно-експресивне забарвлення» [28]. Вважаємо важливим надати перелік таких арготизмів та перекладу слова «бурштин» на іноземні мови (виходячи із кола осіб та країн напрямку контрабанди) для використання під час слідчих (розшукових) дій, насамперед допиту, зняття інформації з каналів зв'язку тощо. Переклад слова «бурштин» на іноземні мови: англійською – amber (амбер); турецькою – kehribar (кехрібар); польською – bursztyn (бурштин); китайською – 琥珀, 琥珀 (ху пхò). По предмету злочинного посягання арготизми, що використовують злочинці при незаконному видобування бурштину, можна розподілити на ті, що відображаються якісні та кількісні показники. Якісні показники: «скло», «скля», «мат», «жужель» – бурштин низької якості; «куля», «шар», «капля», «шарік» – бурштин оброблений у сферичній формі. За кількісними показниками: «мінус», «семечка» – бурштин вагою менше 2 грамів; «двійка» – 2–4 грам; «п'ятірка» – бурштин вагою 5–10 грам; «десятка» – бурштин вагою 10–20 грам; «двадцятка» – бурштин вагою 20–50 грам; «п'ятдесятка» – бурштин вагою 50–100 грам; «сотка» – бурштин вагою 100–200 грам; «балабаха» – бурштин вагою більше 500 грам.

З урахуванням спроб підмінити предмет злочинного посягання з боку співробітників правоохоронних органів, злочинців [29; 30; 31] важливого значення під час слідчих (розшукових) дій набуває правильність вербального фіксування предмета злочинного посягання за його ознаками з метою попередження подальшої підміни. Р. С. Белкін пише, що «ознака невід'ємна від самого об'єкта і може бути використана для його ототожнення. Кожен об'єкт матеріального світу володіє сумою властивостей. Ці властивості характеризують зовнішню будову об'єкта, його форму, розміри, матеріал, з якого складається об'єкт, тощо. Об'єкт в достатній мірі може бути охарактеризований комплексом ознак, що дають необхідне уявлення про нього. Як ідентифікаційні можуть виступати ознаки зовніш-

ньою будови предмета або його внутрішні властивості: хімічний склад, щільність, твердість» [32, с. 94].

Варто наголосити на тому, що бурштин (сукциніт) належить до тих об'єктів, які мають різноманітні форми, колір, ступень прозорості, що викликає складнощі ідентифікації, відмежування від інших об'єктів якщо не залучати спеціаліста або експерта-геммолога. Ідентифікаційні ознак бурштину (сукциніту) можна поділити: за кольором, ступенем прозорості, фракцією (вагою), формою, люмінесценцією, інклюзом. За кольором: забарвлення прозорих різновидів – лимонно-жовтий, жовто-солон'яний, блідожовтий, жовто-червоний різних відтінків, жовто-зелений; забарвлення непрозорих різновидів – лимонно-жовтий, білий, коричневий, сірий, червоно-коричневий, оранжевий, червоно-бурий. Трапляються й сині та унікальні світло-зелені бурштини (характерні для Клесівсько-Пержанської зони) [33, с. 252]. За ступенем прозорості: «прозорий різних відтінків жовтого кольору та безбарвний; димчастий – злегка мутнуватий, місцями прозорий; бастард – середньої прозорості жовтого кольору з темними відтінком і чорними плямами; кістяний – непрозорий, кольору слонової кістки, м'який; пінистий – непрозорий, пористий, світлий, нагадує піну, що застигла» [34, с.48]. За фракцією (вагою): середні лінійні розміри шматків поліського та дніпровського бурштину від 1 до 10 см, маса до кількох сотень грамів. Великі індивіди, масою 0,5 кг і більше, є вкрай рідкісними. За формою бурштин дуже різноманітний. Переважно це витягнуті та сплюснені шматки з нерівною кавернозною поверхнею, кутасті, інколи – заокруглені або овальні індивіди, які мають багаточарову оолітово-шкарлупувату будову [35, с. 129]. За люмінесценцію: «прозорі бурштини в ультрафіолетових променях мають блакитне світіння різної інтенсивності. Зі зменшенням прозорості воно слабшає. Димчасті бурштини люмінесціюють блідо-блакитним кольором, у ньому добре видно струменистість та помутніння. Бастард світиться матово-білим кольором з помітним жовтуватим відтінком. Кістяні бурштини (кольору слонової кістки) люмінесціюють білим, матово-білим з м'яким блакитним чи блакитно-білим відтінком. Кістяні ледь жовтуваті й пінисті бурштини світяться матовим жовтувато-білим кольором» [36, с.102]. Інклюз – це бурштин з органіч-

ними включеннями рослинного та тваринного світу, порожнинами з водою, повітрям у середині.

Висновки. Грунтуючись на матеріалах судово-слідчої практики та концептуальних основах криміналістичної характеристики, доцільно відзначити, що предмет злочинного посягання має взаємозалежність з місцем вчинення злочину – родовища кварцових пісків у межах Прип'ятського бурштиноносного басейну. Насамперед така взаємозалежність зумовлена процесом формування протягом багатьох років у навколишньому середовищі бурштину. У свою чергу, місце вчинення злочину детермінує дії злочинців щодо вибору технологічної сторони способу вчинення злочину. Беручи до уваги фізико-хімічні властивості бурштину, наголосимо на тому, що великі зразки знаходяться переважно на великій глибині, та видобування їх можливо лише механічним способом (кирка, лопата тощо), бурштин меншого розміру видобувається переважно технологічним способом (мотопомпою). Це потребує більшої кількості знаряддя та співучасників. Для задоволення потреб слідчо-оперативних підрозділів під час проведення зняття інформації з каналів зв'язку слід навести перелік арготизмів та переклад слова «бурштин» на іноземні мови з перспективою подальшого упорядкування повного переліку арготизмів (знарядь, місць злочинів тощо), що використовують злочинці під час незаконного видобуванням бурштину. З метою попередження подальшої підміни бурштину зауважимо на доцільності використання під час вербального фіксування виявлених речових доказів наведені нами ідентифікаційні ознаки. Для підвищення рівня відшкодування збитків у кримінальних провадженнях слід запропонувати до наукового обговорення проект законодавчого визначення бурштину та класифікації останнього.

Перелік літератури

1. Стратегія національної безпеки України: затв. Указом Президента України від 26 травня 2015 р. № 287/2015. Дата оновлення: 26.05.2015. URL: <http://zakon3.rada.gov.ua/laws/show/287/2015>. (дата звернення: 27.06.2017).
2. Обсяг незаконного видобутку бурштину сягає 300 тонн на рік – Світлана Коломієць. URL: <https://dt.ua/UKRAINE/v-ukrayini-202>

schorichno-vidobuvayut-do-300-tonn-nelegalnogo-burshtinu-minekologiyi-200809_.html. (дата звернення: 27.06.2017).

3. Державне сховище дорогоцінних металів і дорогоцінного каміння України: Інформаційний лист ДП від 04 грудня 2015 р. № 72003-01-05/473. URL: http://w1.c1.rada.gov.ua/pls/zweb2/wcadr_document?DOCUMENT_ID=70467&DOCUMENT_TYPE=2. (дата звернення: 27.06.2017).

4. Журавель В. А. Криміналістичні методики: сучасні наукові концепції: монографія. Харків: Апостіль, 2012. 304 с.

5. Колесниченко А. Н., Коновалова В. Е. Криминалистическая характеристика преступлений: учеб. пособ. Харьков: Юрид. ин-т, 1985. 93 с.

6. Салтевський М. В. Криміналістика: підручник: у 2 ч. Ч. 2. Харьков: Консум, 2001. 528 с.

7. Шенітько В. Ю., Коновалова В. О., Журавель В. А. та ін. Розслідування злочинів у сфері господарської діяльності: окремі криміналістичні методики: монографія / за ред. В. Ю. Шенітька. Харків: Право, 2006. 624 с.

8. Волобуєв А. Ф. Проблеми методики розслідування розкрадань майна в сфері підприємництва: монографія. Харків: Вид-во Ун-ту внутр. справ, 2000. 336 с.

9. Криминалистика / под ред. В. А. Образцова. Москва: Юристъ, 1997. 760 с.

10. Кодекс України про надра: Закон України від 27 липня 1994 р. № 132/94-ВР. Дата оновлення: 01.01.2016. URL: <http://zakon3.rada.gov.ua/laws/show/132/94-вр>. (дата звернення: 27.06.2017).

11. Гірничий закон України: Закон України від 06 жовтня 1999 р. № 1127-XIV. Дата оновлення: 05.04.2015. URL: <http://zakon3.rada.gov.ua/laws/show/1127-14>. (дата звернення: 27.06.2017).

12. Про державне регулювання видобутку, виробництва і використання дорогоцінних металів і дорогоцінного каміння та контроль за операціями з ними: Закон України від 18 листопада 1997 р. № 637/97-ВР. Дата оновлення: 28.12.2015. URL: <http://zakon3.rada.gov.ua/laws/show/637/97-вр>. (дата звернення: 27.06.2017).

13. Про затвердження переліків корисних копалин загальнодержавного та місцевого значення: постанова Кабінету Міністрів України від 12 грудня 1994 р. № 827. Дата оновлення: 13.01.2012. URL: <http://zakon3.rada.gov.ua/laws/show/827-94-п>. (дата звернення: 27.06.2017).

14. Волчецкая Т. С. Криминалистическая ситуалогия: монографія / под ред. Н. П. Яблокова. Москва; Калининград: Калинингр. ун-т., 1997. 248 с.

15. Інструкція із застосування Класифікації запасів і ресурсів корисних копалин державного фонду надр до родовищ бурштину: затв. наказом Державної комісії України по запасах корисних копалин від 10 лютого 2003 р. №29. Дата оновлення: 10.02.2003. URL: <http://zakon3.rada.gov.ua/laws/show/ru/z0155-03>. (дата звернення: 27.06.2017).

16. Про видобування та реалізацію бурштину: проект Закону від 26 грудня 2014 р. № 1351-1. Дата оновлення: 20.11.2015. URL: http://w1.c1.rada.gov.ua/pls/zweb2/webproc4_1?p_f3511=53194. (дата звернення: 27.06.2017).

17. Про особливості видобутку бурштину-сирцю на родовищах і прояхах, які не мають промислового значення: проект Закону від 10 грудня 2014 р. № 1351. URL: http://w1.c1.rada.gov.ua/pls/zweb2/webproc4_1?pf3511=52817. (дата звернення: 27.06.2017).

18. Про особливості виробництва та обігу дорогоцінного каміння органогенного утворення (доопрацьований): проект Закону від 12 квітня 2017 р. URL: http://w1.c1.rada.gov.ua/pls/zweb2/webproc4_1?pf3511=61207. (дата звернення: 03.07.2017).

19. Вирок Сарненського районного суду Рівненської області від 27.04.2015 р., судова справа № 572/5182/14-к. URL: <http://www.reyestr.court.gov.ua/Review/43862931>. (дата звернення: 27.06.2017).

20. Беліченко О. П. Викопні смоли світу. Коштовне та декоративне каміння. *Наук.-практ. журн.* 2012. № 1 (67). С. 4–9

21. Надточий П. П. Еколого-економічна оцінка впливу діяльності, пов'язаної з незаконним видобуванням бурштину на стан довкілля Житомирщини. *Вісник ЖНАЕУ.* № 1 (47), т.1 2015. С. 28–50. URL: http://ir.znau.edu.ua/bitstream/123456789/3398/1/VZNAU_2015_1_1_28-50.pdf. (дата звернення: 27.06.2017).

22. Мирослав С., Паранько І., Іванов Є. Географія мінеральних ресурсів України: монографія. Львів: Простір М, 2013. 684 с.

23. Правоохоронці у зоні ЧАЕС затримали дві групи копачів бурштину (фото). *Відділ комунікації поліції Київської області.* Дата оновлення: 29.07.2016. URL: <https://www.npu.gov.ua/uk/publish/article/1969552>. (дата звернення: 27.06.2017).

24. Спецдозволи. *ДНВП «Геоінформ України».* URL: <http://geoinf.kiev.ua/specdozvoli/>. (дата звернення: 27.06.2017).

25. Східний кур'єр: Як громадянка Китаю стала жертвою нелегальної торгівлі українським бурштином. *Громадське телебачення.* Дата оновлення: 03.03.2017. URL: <https://hromadske.ua/posts/hromadyanka-kitayu-zniklaskupovuyuchi-nelehalnii-burshtin>. (дата звернення: 27.06.2017).

26. Дело о пропаже китайского агента янтарной мафии. *АНТИКОР*. Дата оновлення: 13.03.2017. URL: https://antikor.com.ua/articles/156797-delo_o_propahe_kitajskogo_agenta_jantarnoj_mafii. (дата звернення: 27.06.2017).

27. Ухвала Рівненського міського суду від 10 травня 2016 р., судова справа № 569/5508/16-к. URL: <http://www.reyestr.court.gov.ua/Review/57903854>. (дата звернення: 27.06.2017).

28. Шапочка К. А. Загальний і спеціальний сленг у системі субстандартної лексики. *Обрії сучасної лінгвістики*, 2013. Вип. 4. С. 108–114. URL: http://nbuv.gov.ua/UJRN/obsl_2013_4_22. (дата звернення: 27.06.2017).

29. Вирок Сарненського районного суду Рівненської області від 20 лютого 2014 р., судова справа № 572/5009/13-к. URL: <http://www.reyestr.court.gov.ua/Review/37261522>. (дата звернення: 27.06.2017).

30. Ухвала Печерського районного суду м. Київ від 03 січня 2017 р., судова справа № 757/6/17-к. URL: <http://www.reyestr.court.gov.ua/Review/63955450>. (дата звернення: 27.06.2017).

31. Розслідується факт підміни речових доказів у Рівненському міському відділі міліції (додано ВІДЕО). Прес-служба прокуратури Рівненської області. URL: <http://pro.gov.ua/zmi/1406-rozsliduetsya-fakt-pidmini-rechovikh-dokaziv-u-rivnenskomu-miskomu-viddili-militsiji.html>. (дата звернення: 27.06.2017).

32. Аверьянова Т. В., Белкин Р. С., Корухов Ю. Г. та ін. Криминалистика: учебник / под ред. Р. С. Белкина. 2-е изд., перераб. и доп. Москва: Норма, 2004. 992 с.

33. Ремезова О. О., Лісничий К. М., Штиленко В. Д. Раціональне видобування бурштину в Україні. *Актуальні проблеми та перспективи розвитку геології: наука й виробництво*: матеріали Міжнародного геологічного форуму (15–20 серпня 2016 р., с. Коблеве, Миколаївська обл., Україна). 2016. С. 251–254. URL: http://ukrdgri.gov.ua/wp-content/uploads/2016/10/tezi_geoforum_2016.pdf. (дата звернення: 27.06.2017).

34. Михайлов В. А., Виноградов Г. Ф., Курило М. В., Михайлова Л. С. та ін. Неметалічні і корисні копалини України: підручник. Вид. 2-е, випр. і допов. Київ: ВЦ «Київський університет», 2007. 503 с.

35. Вишневський О. А., Кушнір С. В. Бурштин України. *Записки Українського мінералогічного товариства*, 2007. Т. 4. С. 128–130. URL: <http://dspace.nbuv.gov.ua/bitstream/handle/123456789/16260/22-Vishnevsky.pdf?sequence=1>. (дата звернення: 27.06.2017).

36. Стороженко В. Ф., Пономаренко Г. О. Експертиза ювелірних виробів під час розслідування злочинів: посібник. Харків: Вид-во Харк. нац. ун-ту внутр. справ, 2008. 199 с.

Транслітерація переліку літератури

1. Stratehiia natsionalnoi bezpeky Ukrainy: zatv. Ukazom Prezydenta Ukrainy vid 26.05.2015 r. №287/2015. Data onovlennia: 26.05.2015. URL: <http://zakon3.rada.gov.ua/laws/show/287/2015>. (Accessed 27.06.2017) [in Ukrainian].

2. Obsiah nezakonnoho vydobutku burshtyna siahaie 300 tonn na rik – Svitlana Kolomiets. Pres-tsentr Minpryrody Ukrainy. URL: <http://www.menr.gov.ua/press-center/news/123-news1/4614-obsiah-nezakonnoho-vydobutku-burshtyna-siahaie-300-ton-na-rik-svitlana-kolomiets>. (Accessed 27.06.2017) [in Ukrainian].

3. Informatsiinyi lyst: DP «Derzhavne skhovyshche dorohotsinnykh metaliv i dorohotsinnoho kaminnia Ukrainy» vid 04.12.2015 r. № 72003-01-05/473. URL: http://w1.c1.rada.gov.ua/pls/zweb2/wcadr_document?DOCUMENT_ID=70467&DOCUMENT_TYPE=2. (Accessed 27.06.2017) [in Ukrainian].

4. Zhuravel, V. A. (2012) Kryminalistychni metodyky: suchasni naukovi kontseptsii: monohrafiia [Criminalistic techniques, modern scientific concepts: monograph]. Kharkiv: Apostyl [in Ukrainian].

5. Kolesnichenko, A. N., Konovalova, V. E. (1985) Kriminalisticheskaya kharakteristika prestupleniy: Ucheb. Posobie. [Criminalistics characterization of crimes: a textbook]. Kharkov: Yurid. in-t [in Russian].

6. Saltevskiy, M. V. (2001) Kryminalistyka : pidruchnyk [Criminalistics: a textbook]. (Vols. 1–2; Vol. 2). Kharkiv: Konsum [in Ukrainian].

7. Shepitko, V. Yu., Konovalova, V. O., Zhuravel, V. A., et al. V. Yu. Shepitka (Ed.) (2006) Rozsliduvannya zlochiniv u sferi gospodarskoyi diyalnosti: okremi kriminalistichni metodiki: monohrafiia. [Investigation of crimes in the sphere of economic activity: some criminalistic techniques : monograph] Kharkiv: Pravo [in Ukrainian].

8. Volobuiev, A. F. (2000) Problemy metodyky rozsliduvannia rozkradanaina v sferi pidpriemnytstva: Monohrafiia. [Problems of investigation methods of property theft in the spheres of entrepreneurship: monograph] Kharkiv: Vyd-vo Un-tu vnutr. Sprav. [in Ukrainian].

9. Obraztsova V. A. (Ed.) (1997) Kriminalistika [Criminalistics] Moscow: Jurist [in Russian].

10. Kodeks Ukrainy pro nadra: Zakon Ukrainy vid 27.07.1994 r. №132/94-VR. Data onovlennia: 01.01.2016. URL: <http://zakon3.rada.gov.ua/laws/show/132/94-vr>. (Accessed 27.06.2017).

11. Hirnychiy zakon Ukrainy: Zakon Ukrainy vid 06.10.1999 r. №1127-XIV. Data onovlennia: 05.04.2015. URL: <http://zakon3.rada.gov.ua/laws/show/1127-14>. (Accessed 27.06.2017).

12. Pro derzhavne rehuliuiv annia vydobutku, vyrobnytstva i vykorystannia dorohotsinnykh metaliv i dorohotsinnoho kaminnia ta kontrol za operatsiiami z nymy: Zakonu Ukrainy vid 18.11.1997 r. №637/97-VR. Data onovlennia: 28.12.2015. URL: <http://zakon3.rada.gov.ua/laws/show/637/97-vr>. (Accessed 27.06.2017).

13. Pro zatverdzhennia perelikiv korysnykh kopalyn zahalnoderzhavnogo ta mistsevoho znachennia: Postanova KMU vid 12.12.1994 r. №827. Data onovlennia: 13.01.2012. URL: <http://zakon3.rada.gov.ua/laws/show/827-94-p>. (Accessed 27.06.2017).

14. Volchetskaia, T. S. (1997) Kriminalisticheskaya situologiya: monografiya. N. P. Jabloкова (Ed.). [Criminalistics situation science: monograph] Kaliningrad: Kaliningr. un-t [In Russian].

15. Instruktsiia iz zastosuvannia Klasyfikatsii zapasiv i resursiv korysnykh kopalyn derzhavnogo fondu nadr do rodovyshch burshtynu: zatv. Nakazom Derzhavnoi komisii Ukrainy po zapasakh korysnykh kopalyn vid 10.02.2003 r. №29. Data onovlennia: 10.02.2003. URL: <http://zakon3.rada.gov.ua/laws/show/ru/z0155-03>. (Accessed 27.06.2017).

16. Proekt Zakonu pro vydobuvannia ta realizatsiiu burshtynu vid 26.12.2014 r. №1351-1. Data onovlennia: 20.11.2015. URL: http://w1.c1.rada.gov.ua/pls/zweb2/webproc4_1?pf3511=53194. (Accessed 27.06.2017).

17. Proekt Zakonu pro osoblyvosti vydobutku burshtynu-syrtsiu na rodovyshchakh i proiavakh, yaki ne maiut promyslovoho znachennia vid 10.12.2014 r. №1351. URL: http://w1.c1.rada.gov.ua/pls/zweb2/webproc4_1?pf3511=52817. (Accessed 27.06.2017).

18. Proekt Zakonu Pro osoblyvosti vyrobnytstva ta obihu dorohotsinnoho kaminnia orhanohennoho utvorennia (doopratsovanyi) vid 12.04.2017 URL: http://w1.c1.rada.gov.ua/pls/zweb2/webproc4_1?pf3511=61207. (Accessed 03.07.2017).

19. Vyrok Sarnenskoho raionnoho sudu Rivnenskoï oblasti vid 27.04.2015 r., sudova sprava №572/5182/14-k. URL: <http://www.reyestr.court.gov.ua/Review/43862931>. (Accessed 27.06.2017).

20. Belichenko O. P. (2012) Vykopni smoly svitu. *Koshtovne ta dekoratyvne kaminnia. Naukovo-praktychnyi zhurnal – Precious and decorative stones. Scientific and practical journal.* No. 1 (67) berezen, 4–9 [in Ukrainian].

21. Nadochii P. P. (2015) Ekoloho-ekonomichna otsinka vplyvu diialnosti, pov'iazanoi z nezakonnym vydobuvanniam burshtynu na stan dovkillia Zhytomyrshchyny. *Visnyk ZhNAEU – Journal of ZNAMEU*, No. 1 (47), Vol.1, 28–50. URL: http://ir.znau.edu.ua/bitstream/123456789/3398/1/VZNAU_2015_1_1_28-50.pdf. (Accessed 27.06.2017) [in Ukrainian].
22. Myroslav S., Paranko I., Ivanov Y. (2013) Heohrafiia mineralnykh resursiv Ukrainy: monohrafiia. [Geography of mineral resources of Ukraine: monograph] Lviv: Prostir M [in Ukrainian].
23. Pravookhorontsi u zoni ChAES zatrymaly dvi hrupy kopachiv burshtynu (foto). Viddil komunikatsii politsii Kyivskoi oblasti. Data onovlennia: 29.07.2016. URL: <https://www.npu.gov.ua/uk/publish/article/1969552>. (Accessed 27.06.2017) [in Ukrainian].
24. Spetsdozvoli. DNVP «Heoinform Ukrainy». URL: <http://geoinf.kiev.ua/speczdozvoli/>. (Accessed 27.06.2017).
25. Skhidnyi kur'ier: Yak hromadianka Kytaiu stala zhertvoiu nelegalnoi torhivli ukrainskym burshtynom. HROMADSKIE TELEBACHENNIa. Data onovlennia: 03.03.2017. URL: <https://hromadske.ua/posts/hromadyanka-kitayu-znikla-skupovuyuchi-nelegalnii-burshtin>. (Accessed 27.06.2017). [in Ukrainian].
26. Delo o propazhe kitajskogo agenta yantarnoy mafii. ANTIKOR. Data onovlennia: 13.03.2017. URL: https://antikor.com.ua/articles/156797-delo_o_propahe_kitajskogo_agenta_jantarnoj_mafii. (Accessed 27.06.2017). [in Russian].
27. Ukhvala Rivnenskoho miskoho sudu vid 10.05.2016 r., sudova sprava № 569/5508/16-k. URL: <http://www.reyestr.court.gov.ua/Review/57903854>. (Accessed 27.06.2017).
28. Shapochka K. A. (2013) Zahalnyi i spetsialnyi slenkh u systemi substandartnoi leksyky. *Obrii suchasnoi linhvistyky – Horizons of modern linguistics*. issue 4, 108–114. URL: http://nbuv.gov.ua/UJRN/obs1_2013_4_22. (Accessed 27.06.2017). [in Ukrainian].
29. Vyrok Sarnenskoho raionnoho sudu Rivnenskoi oblasti vid 20.02.2014 r., sudova sprava № 572/5009/13-k. URL: <http://www.reyestr.court.gov.ua/Review/37261522>. (Accessed 27.06.2017).
30. Ukhvala Pecherskoho raionnoho sudu m. Kyiev vid 03.01.2017 r., sudova sprava № 757/6/17-k. URL <http://www.reyestr.court.gov.ua/Review/63955450>. (Accessed 27.06.2017).
31. Rozsliduietsia fakt pidminy rechovykh dokaziv u Rivnenskomu miskomu viddili militsii (dodano VIDEO). Pres-sluzhba prokuratury Rivnenskoi oblasti URL: [http://pro.gov.ua/zmi/1406-rozsliduetsya-fakt-pidmini-rechovykh-](http://pro.gov.ua/zmi/1406-rozsliduetsya-fakt-pidmini-rechovykh)

dokaziv-u-rivnenskomu-miskomu-viddili-militsiji.html. (Accessed 27.06.2017). [in Ukrainian].

32. Aver'yanova T. V., Belkin R. S., Korukhov Yu. G., Rossiyskaya E. R. (2004) Kriminalistika: uchebnik dlya vuzov [Criminalistics: the textbook for high schools] Belkin R. S. (Ed.) part 2. Moscow: Norma [in Russian]

33. Remezova O. O., Lisnychyi K. M., Shtylenko V. D. (2016). Ratsionalne vydobuvannya burshtynu v Ukraini. Aktualni problemy ta perspektyvy rozvytku heolohii: science and production. Materials of the International Geological Forum (Aug. 15–20, 2016, Koblevo village, Mykolaiv region, Ukraine). 251–254. URL: http://ukrdgri.gov.ua/wp-content/uploads/2016/10/tezi_geoforum_2016.pdf. (Accessed 27.06.2017). [in Ukrainian].

34. Mykhailov, V. A., Vynohradov, H. F., Kurylo, M. V., Mykhailova, L. S. et al. (2007). Nemetalichni i korysni kopalyny Ukrainy: Pidruchnyk. Vydannia 2-e, vypravlene i dopovnene. [Metallic and Nonmetallic Minerals of Ukraine: the textbook. Vol.2] Kyiv: VTs «Kyivskiy universitet», [in Ukrainian].

35. Vyshnevskiy O. A., Kushnir S. V. (2007) Burshtyn Ukrainy. *Zapysky Ukrainського mineralohichного товариства – Notes of the Ukrainian Mineralogical Society*. Vol. 4., 128–130. URL: http://dSPACE.nbuv.gov.ua/bitstream/handle/123456789/16260/22-Vishnevsk_y.pdf?sequence=1. (Accessed 27.06.2017). [in Ukrainian].

36. Storozhenko V. F., Ponomarenko H. O. (2008) Ekspertyza yuvelirnykh vyrobiv pid chas rozsliduvannya zlochyniv: posibnyk. [Examination of jewelry during the investigation of crimes] Kharkiv: Vyd-vo Khark. nats. un-tu vnutr. Sprav. [in Ukrainian].

Сілко В. В. Предмет злочинного посягання як елемент криміналістичної характеристики незаконного видобування бурштину

Стаття присвячена дослідженню криміналістичної характеристики предмета злочинного посягання у методиці розслідування незаконного видобування бурштину. У статті проаналізовано взаємозв'язок предмета злочинного посягання з місцем вчинення злочину, запропоновано проект законодавчого визначення бурштину та класифікацію останнього, проаналізовано та розкрито значення арготизмів щодо предмета злочинного посягання, дано переклад слова «бурштин» на іноземні мови, визначено систему ідентифікаційних ознак бурштину.

Ключові слова: криміналістична характеристика, предмет злочинного посягання, екологічні злочини, бурштин.

Силко В. В. Предмет преступного посягательства как элемент криминалистической характеристики незаконной добычи янтаря.

Статья посвящена исследованию криминалистической характеристики предмета преступного посягательства в методике расследования незаконной

добычи янтаря. В статье проанализирована взаимосвязь предмета преступного посягательства с местом совершения преступления, предложен проект законодательного определения янтаря и классификация последнего, раскрывается значение арготизмов предмета преступного посягательства, предоставлен перевод слова «янтарь» на иностранные языки, определена система идентификационных признаков янтаря.

Ключевые слова: криминалистическая характеристика, предмет преступного посягательства, экологические преступления, янтарь.

Silko V. V. The object of criminal encroachment as an element of criminalistics characteristics of the illegal mining of amber

This article is devoted to the investigation of the criminalistics characterization of the object of criminal encroachment in the method of investigation of illegal amber mining. The article analyzes the interconnection between the object of criminal encroachment and the place where the crime was committed, proposed a legislative definition of amber and the classification of amber, uncovered the meaning of the argotisms of the object of criminal encroachment, provided the translation of «amber» into foreign languages, and defined the system of identification marks of amber.

Key words: criminalistics characteristics, object of criminal encroachment, ecological crimes, amber.

Рекомендовано до опублікування на засіданні лабораторії «Використання сучасних досягнень науки і техніки у боротьбі зі злочинністю» (протокол №9 від 13.09.2017 р.).

Рецензент – к.ю.н., доц. В. В. Білоус.

УДК 343.9

ВІКТИМОЛОГІЧНА ХАРАКТЕРИСТИКА ФАЛЬШИВОМОНЕТНИЦТВА

О. І. Михалік, здобувач відділу кримінологічних досліджень Науково-дослідного інституту вивчення проблем злочинності імені академіка В. В. Сташиса НАПрН України

Постановка проблеми. Невід'ємною складовою теорії й практики протидії злочинності поряд із такими напрямками діяльності, як загальносоціальне, спеціально-кримінологічне й індивідуальне запобігання злочинності, обґрунтовано вважається віктимологічна профілактика. Заходи останньої дозволяють впливати не на особу, яка вчинила або може вчинити злочин, а, навпаки, на реальну чи потенційну жертву певного злочину. Слід наголосити, що злочини, передбачені ст. 199 КК України, сукупність і взаємозв'язок яких представляє собою окреме негативне соціальне явище у виді фальшивомонетництва, вирізняються від багатьох кримінальних посягань, передусім у сфері економіки, тим, що запобігати першим можна і бажано саме шляхом впливу на поведінку осіб, які відзначаються певним набором віктимних властивостей, або віктимною поведінкою.

Підвищена суспільна небезпечність явища фальшивомонетництва полягає на теперішній час у його широкій розповсюдженості. Доказом цього є збільшення рівня цих злочинів у 2016 р. порівняно із попереднім роком аж на 53% (860 злочинів у 2015 р. проти 1 316 – у 2016 р.). Крім цього, у 2016 р. на частку фальшивомонетництва припадало 19% від усіх облікованих кримінальних правопорушень у сфері економіки. Усе це разом із недостатньою розробленістю питань віктимологічного дослідження таких злочинів свідчить про своєчасність й актуальність вивчення зазначеної проблематики.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Фальшивомонетництво досліджувалося такими науковцями, як: Т. П. Бірюкова, В. С. Богачук, А. В. Войціховський, О. М. Калужна, Є. І. Клімова, В. Ф. Кравчак, І. Є. Максимова, В. С. Мацишин, С. І. Марко, А. В. Мирковська, Є. А. Морозова, С. І. Мукашев, Ю. О. Нікітін, С. Ю. Петряєв, Н. С. Пономарьова, А. М. Тимчишин, О. Ю. Ясінов та ін. Єдине кримінологічне дослідження фальшивомонетництва, здійснене на монографічному рівні І. В. Сингаївською (2010 р.), оминуло ґрунтовний аналіз віктимологічних аспектів указаних злочинів.

Метою статті є надання віктимологічної характеристики фальшивомонетництва.

Виклад основного матеріалу. Здійснюючи віктимологічне дослідження фальшивомонетництва, виходитимемо з того, що віктимологічна характеристика включає соціально-демографічну й рольову характеристику жертв цих злочинів [1, с.123]. Одним із головних її компонентів є віктимні властивості й різновиди віктимної поведінки жертв [2, с.139–149]. У зв'язку із цим віктимологічна характеристика дозволяє відповісти на кілька важливих запитань: «Яким є загальний віктимологічний портрет жертви фальшивомонетництва?»; «У чому виявляється віктимна поведінка потерпілих від злочинів, передбачених ст. 199 КК України?»; «Які основні напрями віктимологічної профілактики фальшивомонетництва?».

Джерелом інформаційного наповнення віктимологічної характеристики жертв фальшивомонетництва є результати емпіричного дослідження досліджуваних злочинів. Масив останнього включає 260 вивчених й узагальнених кримінальних проваджень про фальшивомонетництво, розглянутих судами в усіх областях України протягом 2012–2016 рр.

Матеріали судової практики показують, що більшість (57,2%) жертв фальшивомонетництва є жінками, на частку чоловіків припадає відповідно 42,8% осіб. У цілому це відповідає тенденції більшої віктимізованості саме жінок від окремих проявів корисливої злочинності [3, с. 208], до якої також належить явище фальшивомонетництва.

Вікова структура жертв розглядуваних злочинів виглядає так: 18–24 роки – 2,6%; 25–30 років – 11,2%; 31–40 років – 36,8%; 41–

50 років – 40,9%; 51–65 років – 8,5%. Як бачимо, найбільш віктимізованою групою жертв є достатньо зрілі особи віком від 41 до 50 років. Це можна пояснити тим, що особи у цьому віці порівняно із більш молодими людьми мають менш гострий зір, відзначаються здебільшого меншою уважністю через певні природні фізіологічні особливості.

Освітній рівень жертв фальшивомонетництва показує переважання осіб із загальною середньою освітою (44,3%). Із професійно-технічною освітою зустрілося 36,4% осіб, кожна п'ята жертва (19,3%) мала вищу освіту. Як бачимо, освітній рівень є яскравою віктимною властивістю. Вона у більшості громадян визначає рід занять і доходів, їх соціальний статус.

Майже всі жертви (99,3%) фальшивомонетництва виявились громадянами України. За національністю також переважають українці – 92,2%. На росіян припадає 7,1% осіб, на білорусів – 0,7% жертв. У цілому це є відбиттям закономірної ситуації, коли жертвами різних злочинів у нашій державі є саме громадяни України, які є українцями за національною належністю.

Кримінологічно й віктимологічно значущими є відомості щодо місця роботи жертв злочинів, передбачених ст. 199 КК України. Так, майже кожний другий (52,4%) постраждалий від цих злочинів був продавцем у магазині, торговельному кіоску, на ринку та ін. Ще 14,9% осіб були приватними підприємцями. Як правило, ними є особи, які є суб'єктами дрібної підприємницької діяльності та які самостійно здійснюють продаж товарів без найму реалізаторів продукції. Це можна пояснити тим, що у більшості випадків саме такі жертви випадково одержують від злочинців підроблені гроші, коли останні збувають їх шляхом придбання тих або інших товарів. Кожною десятою жертвою (10,4%) є касир банку або пункту обміну валют. Такі особи одержують від фальшивомонетників-збувачів високоякісні підробки доларів США або євро, які важко виявити навіть з наявним спеціальним обладнанням у виді ультрафіолетових ламп, луп, а тим більше на дотик. Нерідко підроблені гривні збуваються таксистам (8,6%). Очевидно, що ця група жертв обирається злочинцями не випадково, оскільки в автомобілях таксі, особливо у вечірній та нічний час доби, є слабким освітлення, що не дозволяє

жертвам виявити підробку. Більше того, у більшості таксистів вечірній час припадає на кінець робочої зміни, коли вони є втомленими й неуважними, чим і намагаються скористатись винні. Структура інших місць роботи жертв фальшивомонетництва виглядає так: бармен (офіціант) – 3,3%; робітник – 2,6%; пенсіонер – 0,7%; не працює – 4,5%; інше – 2,6%.

Сімейний стан досліджуваних осіб показує, що одруженими (заміжними) було 63,4% жертв, неодруженими (незаміжними) – 13,8%, розлученими – 11,2%, у фактичних шлюбних відносинах перебувало 7,1% потерпілих, вдівцями (вдовами) виявилися 4,5% жертв. Сімейний стан тісно пов'язаний із наявністю дітей: 1 дитина – 29,6%; 2 дитини – 13,8%; 3 дитини – 7,1%; понад 3-х дітей – 1,9%; немає дітей – 47,6%. Загалом вищенаведені показники віктимологічної характеристики досліджуваної категорії жертв не вказують на будь-яку віктимогенність. Тому їх можна розглядати із віктимологічної точки зору як віктимогенно нейтральні порівняно, наприклад, із характеристикою місця роботи таких осіб.

Емпіричним дослідженням встановлено, що здебільшого (87,7%) мало місце випадкове одержання жертвою підроблених грошей під час розрахунку злочинцем за придбані товари або отриману послугу. Разом із тим лише незначна частка жертв (1,9%) наважилася на повторний і свідомий збут випадково одержаних підроблених грошей. Слід сказати, що матеріали емпіричного дослідження об'єктивно не можуть показати реальну кримінологічну картину із фальшивомонетництвом через високу латентність цього явища, яка сягає 80–90%. У поле зору правоохоронних органів не потрапляє більшість фактів як виготовлення, а тим більше багаторазового збуту тієї самої підробленої банкноти. Тому зі свідомим збутом однієї підробленої банкноти певної валюти може пов'язуватися злочинна діяльність кількох десятків, а можливо, і сотень злочинців, які, у свою чергу, справді випадково одержали підробку через різні обставини. Звідси специфіка фальшивомонетництва полягає у тому, що його жертви, випадково одержавши, наприклад, підроблені гроші, через небажання зазнати негативних матеріальних наслідків, можуть збути їх іншим особам, перетворившись і набувши у такий спосіб вже правового статусу злочинця.

І грань між жертвою та злочинцем у фальшивомонетництві у такому випадку є дуже незначною.

Судова практика показує, що три чверті жертв цих злочинів (74,7%) зверталася до правоохоронних органів чи банківських установ з метою здачі випадково одержаних підроблених грошей. Безперечно, що ця цифра не охоплює набагато більшої частки жертв, які продовжили незаконний обіг підроблених грошей шляхом їх повторного збуту. За матеріалами вивчених кримінальних проваджень про фальшивомонетництво, у більшості випадків (51,1%) злочинці, які збули фальшиві гроші і про що жертвами було повідомлено органи правопорядку, згодом були затримані й притягнуті до кримінальної відповідальності. Такий високий показник розкриття пояснюється затриманням збувачів фальшованої валюти під час учинення злочину, наданням жертвами поліції докладної інформації про зовнішній вигляд і прикмети злочинців, фіксацією камерами відеоспостереження у банках або пунктах обміну валют облич злочинців тощо.

Під час здійснення емпіричного дослідження фальшивомонетництва зверталась увага й на факт знайомства жертви зі злочинцем. Зокрема, переважна більшість жертв (92,9%) фальшивомонетників не знали. Тобто можна констатувати, що злочинці намагаються збувати предмети фальшивомонетництва у виді підроблених грошей чи марок акцизного податку стороннім і незнайомим особам з метою зменшення ризиків бути затриманими й уникнення кримінальної відповідальності.

Один із визначальних аспектів віктимологічних досліджень, у тому числі фальшивомонетництва, стосується основних форм віктимної поведінки жертв злочинів. Це необхідно для підвищення ефективності запобігання злочинам шляхом розробки певних заходів віктимологічної профілактики, що спрямовуються на усунення тих або інших форм неухважної, довірливої, пасивної, необережної та іншої поведінки потенційних потерпілих.

Проявами віктимної поведінки жертв фальшивомонетництва є: неухважність під час розрахунку за придбані товари готівкою – 37,7%; нерозбірливість покупців низькоякісної дешевої сфальсифікованої алкогольної продукції – 31,5%; намагання підприємців

отримати додаткові прибутки за рахунок реалізації дешевих сфальсифікованих алкогольних й тютюнових виробів – 12,7%; нерозбірливість покупців низькоякісних дешевих сфальсифікованих тютюнових виробів – 4,6%. Безумовно, можуть мати місце й інші форми виктимної поведінки жертв досліджуваних злочинів.

Висновки. Дослідження фальшивомонетництва дозволило створити загальний віктимологічний портрет жертви подібних злочинів: це – жінка (57,2%), віком 41–50 років (40,9%), із загальною середньою освітою (44,3%), громадянка України, українка, працює продавцем (52,4%), одружена (63,4%), має одну дитину (29,6%). При продажу товарів і здійсненні розрахунку готівкою внаслідок власної неуважності (37,7%) одержує підроблені гривні, про що повідомляє органи поліції.

Перелік літератури

1. Кримінологія: підручник / за ред. : В. В. Голіна, Б. М. Головкін. Харків: Право. 2014. 440 с.
2. Колодяжний М. Г. Насильницькі вимагання майна в Україні: кримінологічна характеристика, детермінація та запобігання: монографія / за ред. : В. В. Голіна. Харків: Кроссруд. 2010. 288 с.
3. Ривман Д. В. Криминальная виктимология. Санкт-Петербург: Питер. 2002. 304 с.

Транслітерація переліку літератури

1. Kryminolohiia. V. V. Holina, B. M. Holovkin [Eds.] (2014). Kharkiv: Pravo [in Ukrainian].
2. Kolodiaznyi, M. H. (2010). Nasylnytski vymahannia maina v Ukraini: kryminolohichna kharakterystyka, determinatsiia ta zapobihannia. V. V. Holina (Ed.). Kharkiv: Pravo [in Ukrainian].
3. Ryvman, D. V. (2002). Krymynalnaia vyktymolohyia. Sankt-Peterburg: Piter [in Russian].

Михалік О. І. Віктимологічна характеристика фальшивомонетництва

У статті на підставі результатів узагальнення судової практики за злочинами, передбаченими ст. 199 КК України, надано віктимологічну харак-

теристику фальшивомонетництва. Проаналізовано соціально-демографічні показники осіб, які потерпіли від указаних злочинів, зокрема: стать, вік, громадянство, національність, освітній рівень, місце роботи, наявність власної родини, дітей тощо. Виділено низку типових форм віктимної поведінки жертв фальшивомонетництва: неухважність під час розрахунку за придбані товари готівкою; нерозбірливість покупців низькоякісної дешевої сфальсифікованої алкогольної продукції; намагання підприємців отримати додаткові прибутки за рахунок реалізації дешевих сфальсифікованих алкогольних й тютюнових виробів; нерозбірливість покупців низькоякісних дешевих сфальсифікованих виробів. На підставі узагальнення соціально-демографічної характеристики таких осіб, а також виділення найбільш поширених форм їх віктимної поведінки створено загальний віктимологічний портрет жертви сучасного фальшивомонетництва в Україні: це – жінка віком 41–50 років із загальною середньою освітою, громадянка України, українка, працює продавцем, одружена, має одну дитину. Внаслідок власної неухважності під час здійснення розрахунку із злочинцем-покупцем одержує підроблені гривні, про що повідомляє органи поліції.

Ключові слова: фальшивомонетництво, віктимологічна характеристика, жертва.

Михалик А. И. Виктимологическая характеристика фальшивомонетничества

В статье на основании результатов обобщения судебной практики по преступлениям, предусмотренным ст. 199 УК Украины, дана виктимологическая характеристика фальшивомонетничества. Проанализированы социально-демографические показатели лиц, потерпевших от указанных преступлений, в частности: пол, возраст, гражданство, национальность, образовательный уровень, место работы, наличие собственной семьи, детей и т.д. Выделен ряд типичных форм виктимного поведения жертв фальшивомонетничества: невнимательность при расчете за приобретенные товары наличными деньгами; неразборчивость покупателей низкокачественной дешевой сфальсифицированной алкогольной продукции; попытки предпринимателей получить дополнительную прибыль за счет реализации дешевых сфальсифицированных алкогольных и табачных изделий; неразборчивость покупателей низкокачественных дешевых сфальсифицированных табачных изделий. На основе обобщения социально-демографической характеристики таких лиц, а также выделения наиболее распространенных форм их виктимного поведения дан общий виктимологический портрет жертвы современного фальшивомонетничества в Украине: это – женщина в возрасте 41–50 лет с общим средним образованием, гражданка Украины, украинка, работает продавцом, замужем, имеет одного ребенка. Вследствие собственной невнимательности во время проведения расчета с преступником-покупателем получает поддельные гривны, о чем сообщает органы полиции.

Ключевые слова: фальшивомонетничество, виктимологическая характеристика, жертва.

Mykhalik O. I. Victimological characteristic of counterfeiting

On the basis of the results of the generalization of judicial practice for crimes stipulated in Art. 199 of the Criminal Code of Ukraine, the victimological characteristic of counterfeiting has been given in the article. The socio-demographic indicators of persons who have suffered from the specified crimes are analyzed, in particular: gender, age, citizenship, nationality, educational level, place of work, family presence, children, etc. A number of typical forms of victim behavior of victims of counterfeiting are distinguished: inattentiveness when paying for goods in cash; promiscuity of buyers of low-quality cheap counterfeit alcohol products; attempts of entrepreneurs to receive additional profits from selling cheap falsified alcohol and tobacco products; promiscuity of buyers of low-quality cheap fake tobacco products. On the basis of the generalization of the socio-demographic characteristics of such persons, as well as the allocation of the most common forms of their victim behavior, a general victimological portrait of the victim of modern counterfeiting in Ukraine was provided: woman aged 41–50 with a general secondary education, a Ukrainian citizen, Ukrainian, seller, married, has one child. As a result of her own inattention, she receives counterfeit hryvnias while making settlements with the offender-buyer, how then reports to the police.

Key words: counterfeiting, victimological characteristic, victim.

Рекомендовано до опублікування на засіданні відділу кримінологічних досліджень НДІ ВПЗ імені академіка В. В. Сташиса НАПРН України (протокол № 8 від 17.05.2017 р.).

Рецензент – к.ю.н., с.н.с. М. Г. Колодяжний.

УДК 343.9:343.326

СУЧАСНИЙ ДОСВІД США У ЗАПОБІГАННЯ ТЕРОРИЗМУ

В. В. Мокляк, здобувач кафедри кримінології та кримінально-виконавчого права Національного юридичного університету імені Ярослава Мудрого

«У сучасному суспільстві головна небезпека злочинності полягає не в злочинах, а в тому, що боротьба зі злочинністю може зіштовхнути суспільство на тоталітарний шлях розвитку»

Н. Крісті

Постановка проблеми. Дослідження зарубіжного досвіду анти-терористичної діяльності є необхідною умовою удосконалення національної системи протидії тероризму, зниження рівня терористичної загрози на території України, мінімізації наслідків терористичних актів. Низка іноземних держав мають значні досягнення у сфері запобігання тероризму, розробивши високоефективні анти-терористичні системи. Аналіз принципів та механізмів дії цих систем дасть можливість виокремити певні рекомендації стосовно запобігання терористичній діяльності в Україні.

Однією з країн світу, яка неформально очолює боротьбу з міжнародним тероризмом та має значні досягнення у цій сфері, є Сполучені Штати Америки (далі – США). У зв'язку із цим дослідження досвіду цієї країни щодо запобігання тероризму є актуальним для вітчизняної науки та практики.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Деяким аспектам зарубіжного досвіду запобігання тероризму присвячені праці таких вітчизняних та зарубіжних дослідників, як: В. Ф. Антипенко, Ю. М. Антонян, Н. С. Беглова, В. О. Глушков, В. М. Дрьомін, В. П. Ємельянов, М. Н. Іманти, І. І. Карпець, В. В. Крутова, В. А. Ліпкан, В. Я. Настюк, В. В. Лунєєв та ін.

Метою статті є аналіз сучасного досвіду США у сфері запобігання терористичній діяльності.

Виклад основного матеріалу. Суттєвих змін зазнало антитерористичне законодавство США після загальновідомих терактів 11 вересня 2001 р. Так, у жовтні цього ж року був прийнятий федеральний закон «Патріотичний акт» (USA PATRIOT Act) [1]. Цей Закон розширив можливості правоохоронних органів, спеціальних служб та органів національної безпеки у сфері запобігання тероризму.

Із моменту прийняття «Патріотичного акта» в американському суспільстві розпочалася критика багатьох його положень, а особливо тих, що стосувалися розширення процедури таємного нагляду за особами, що підозрюються у терористичній діяльності. Так, відповідно до цього Акта, була спрощена процедура отримання дозволу на прослуховування та перехоплення повідомлень підозрюваних у тероризмі осіб та розширено коло суб'єктів запиту на цей дозвіл (підрозділ 201, 202 Акта). Актом було передбачено створення нових форм взаємодії та обміну оперативною інформацією між правоохоронними та розвідувальними органами (підрозділ 203 Акта), а також закріплена необхідність створення координаційних структур, що будуть забезпечувати таку взаємодію. Відтепер правоохоронним органам та спеціальним службам дозволялось розкривати один одному службову й «таємну» інформацію, що тим чи іншим чином стосувалася кримінального переслідування осіб, що підозрюються у тероризмі.

«Патріотичний акт» значно спростив можливість отримання судового ордеру на «ровінг» – спостереження, тобто таке прослуховування за допомогою електронних засобів, коли воно проводиться не відносно конкретно зафіксованого номера телефону, а щодо розмов об'єкта спостереження з усіх телефонних апаратів при його пересуванні (розділ 206 Акта). Окрім цього, були розширені можливості електронного спостереження за підозрюваними у тероризмі: збільшено перелік даних, які повинен надавати провайдер на запит правоохоронних органів (підрозділи 209–212, 217 Акта); наділено юридичним імунітетом провайдерів та інших організацій, що надають допомогу у розслідуванні, стосовно розголошених у зв'язку із цим даних (підрозділ 225 Акта); спрощена офіційна процедура

застосування спеціальних пристроїв для негласного збору інформації у комп'ютерних мережах (підрозділ 216 Акта).

Уперше було закріплене за Директором ФБР (або спеціально призначеними ним особами) право на отримання судового ордеру на ознайомлення з будь-якими носіями інформації про особу (медична картка, бібліотечні записи, результати тестувань, список відвідуваних інтернет-сайтів або переглянутих телеканалів, касові чеки тощо) (підрозділ 215 Акта). Підрозділом 213 Акта була закріплена можливість проведення правоохоронними і розвідувальними органами «секретних» обшуків, тобто без повідомлення підозрюваному про їх проведення.

Підрозділом 101 «Патріотичного акта» було встановлено створення окремого та необмеженого «Антитерористичного фонду» при Міністерстві фінансів США, який зможе використовувати Міністерство юстиції США у питаннях протидії тероризму (відшкодування збитків, що завдаються терактами; виплата винагороди за допомогу в антитерористичній діяльності тощо). Закріплена можливість звернення Генерального прокурора до Міністерства оборони із низки питань, пов'язаних із тероризмом (підрозділ 104 Закону).

Окремий великий розділ Закону присвячено протидії легалізації («відмиванню») доходів, здобутих злочинним шляхом, та фінансуванню тероризму (розділ 3 Акта). «Патріотичний акт» фактично удосконалив процедуру комплаєнс-контролю у фінансовій та банківській сферах США. Так, по-перше, він закріпив необхідність прийняття урядом мінімальних стандартів, що мають виконувати фінансові установи для перевірки особистості клієнтів (підрозділ 326 Акта). По-друге, встановлено обов'язок фінансових установ: приймати та виконувати програми боротьби з легалізацією грошей, впроваджувати внутрішні політики, процедури та засоби контролю, призначати відповідального з питань комплаєнс-контролю, проводити постійне навчання працівників та ін. По-третє, закріплена необхідність повідомляти правоохоронні та розвідувальні органи про всі підозрілі фінансові операції.

Низка положень Акта присвячена конфіскації товарів та коштів осіб, що підозрюються у міжнародному тероризмі (підрозділи 312,

313, 319 та 325 Акта). Окрім цього, було збільшено санкції за контрабанду готівки, корупційні правопорушення та інші незаконні фінансові операції (підрозділ 363 Акта).

«Патріотичний акт» певним чином посилив імміграційну систему та прикордонний контроль США (розділ 4 Акта). Так, було створено вдосконалені технічні системи перевірки паспортів на пунктах в'їзду в країну, дозволена більш ретельна перевірка кандидата на отримання візи стосовно судимостей та злочинних зв'язків, встановлено можливість контролю за особами, які отримують студентську візу. Підрозділ 412 Акта дав можливість Генеральному прокурору США або його заступнику брати під варту будь-якого іноземця, що підозрюється в терористичній діяльності, на строк до шести місяців або до моменту його видворення.

Серед інших важливих нововведень «Патріотичного Акта» слід виділити: посилення матеріального захисту жертв терактів (розділ 6 Акта) та вдосконалення законодавства, що регулює кримінально-правову відповідальність за злочини терористичного характеру (розділ 8 Акта). Так, було розширено поняття «федеральний злочин, пов'язаний з тероризмом», збільшено розмір покарання за терористичну діяльність, введено термін «внутрішній тероризм», удосконалено розуміння поняття кібертероризму тощо.

Слід зазначити, що деякі із перелічених вище положень «Патріотичного акта» були розкритиковані за порушення Першої та Четвертої поправок до Конституції США, що гарантують свободу слова, недоторканність особи та її майна, забороняють несанкціоновані обшуки [2]. І не даремно. Існують реальні докази, що підтверджують використання цього федерального закону для затримання осіб, що протестували проти політики американського уряду стосовно війни в Іраку та Афганістані, а також тих, що були не згодні з політичним курсом влади [3]. Відомі факти використання правоохоронними органами права на «таємні обшуки» для отримання доказів по справам, що не стосуються терористичної діяльності [4].

Незважаючи на ґрунтовну критику, окремі спірні положення Розділу 2 «Патріотичного акта», які, до речі, мали тимчасовий характер (терміном до 31 грудня 2005 р.), кілька разів продовжували

свою дію за санкцією Конгресу (аж до 1 червня 2015 р.). І лише після загальновідомого скандалу, пов'язаного з колишнім співробітником Агентства Національної Безпеки Е. Сноуденом, який опублікував інформацію про масове стеження спецслужбами США за власними громадянами та громадянами інших країн [5], 2 червня 2015 р. Конгрес прийняв федеральний закон «Акт про свободу» [6].

Цей Закон, хоча і поновив чинність деяких положень «Патріотичного акта», які на той момент втратили чинність, але встановив суттєві обмеження для американських спецслужб стосовно масового збору даних стосовно громадян США та деякі інші процесуальні обмеження для правоохоронців. Незважаючи на зазначені зміни, чинне антитерористичне законодавство США й досі містить багато спірних положень та постійно обговорюється у ЗМІ та в американському суспільстві.

Що стосується системи суб'єктів протидії тероризму США, то вона також зазнала певних змін після трагедії 11 вересня 2001 р. Понад 263 державні установи було або створено, або реорганізовано для реалізації антитерористичної реформи [7]. Так, відповідно до «Акта про національну безпеку» [8], що був підписаний Д. Бушем 25 листопада 2002 р., створено Міністерство національної безпеки США (Department of Homeland Security), яке об'єднало 22 федеральних відомства та агентства, а також Адміністрацію транспортної безпеки США [9]. Сучасними завданнями Міністерства національної безпеки США є: запобігання терористичній діяльності та транснаціональній злочинності; забезпечення безпеки кордонів; реалізація імміграційної та митної політики; забезпечення економічної безпеки та кібербезпеки; запобігання стихійним лихам та іншим надзвичайним ситуаціям [10]. Міністерство національної безпеки США тісно взаємодіє з різноманітними федеральними та місцевими державними органами, а також із приватним сектором для оцінки ризиків та координації заходів запобігання тероризму.

У систему суб'єктів запобігання тероризму США також входять:

– Рада національної безпеки США (United States National Security Council) – консультативний орган при президентові США для вирішення проблем національної безпеки і зовнішньої політики, а також основний координаційний та контролюючий орган прези-

дента у цій сфері. До Ради входять державні службовці, що відповідають за антитерористичну політику, серед яких, наприклад: помічник президента з питань національної безпеки (Assistant to the President and Homeland Security Advisor); спеціальний помічник президента з питань зменшення терористичних загроз (Special Assistant to the President and Senior Director for WMD Terrorism and Threat Reduction); Національний координатор з безпеки, захисту інфраструктури та боротьби з тероризмом (National Coordinator for Security, Infrastructure Protection and Counter-Terrorism) та ін.

– *Рада внутрішньої безпеки США* (United States Homeland Security Council) – ще один консультативний орган з питань при президентові США, створений у 2001 р., завданнями якого є забезпечення координації усіх заходів, пов'язаних із національною безпекою, між виконавчими відомствами та агентствами, а також сприяння ефективній реалізації усієї політики внутрішньої безпеки [11].

– *Національний контртерористичний центр* (National Counterterrorism Center) – державна організація, що відповідає за національні та міжнародні контртерористичні зусилля та консультує уряд США з питань тероризму. Ця організація підконтрольна Директору Центральної розвідки та об'єднує в собі спеціалістів з інших державних відомств та агентств. До завдань Національного контртерористичного центру належить, зокрема: проведення міжвідомчих нарад із питань терористичних загроз, забезпечення діяльності міжвідомчих груп із зазначених питань, підготовка аналітичних звітів та аналіз ефективності антитерористичних планів США, введення баз даних осіб, що підозрюються у терористичній діяльності (Terrorist Identities Datamart Environment (TIDE)) [12].

– *Федеральне бюро розслідувань* (Federal Bureau of Investigation) – відповідає за виявлення та притягнення до кримінальної відповідальності осіб, що причетні до терористичної діяльності всередині країни. У складі ФБР створено Відділ по боротьбі з тероризмом (Counterterrorism Division) та Центр з відстеження терористичної активності (Terrorist Screening Center). ФБР також бере участь у підготовці населення до дій у випадку терактів, а також допомагає проводити антитерористичні заходи.

– *Центральне розвідувальне управління* (Central Intelligence Agency) – займається зовнішньою розвідкою терористичних загроз. При ЦРУ функціонує спеціальний підрозділ – Антитерористичний центр (Counterterrorist Center), який збирає інформацію про терористичні об'єднання в усьому світі. Спеціалісти цього підрозділу беруть участь у підготовці щорічних звітів про стан тероризму в світі.

– *Збройні сили США* (United States Armed Forces). Для координації воєнних антитерористичних дій у складі Центрального командування США функціонує Об'єднана міжвідомча оперативна група (Joint Interagency Task Force), а на нижчих рівнях командування створені Об'єднані групи міжвідомчої координації боротьби з тероризмом (Joint Interagency Coordination Groups). Завдання цих груп – ефективна міжвідомча координація та обмін інформацією між цивільними та військовими структурами з питань антитерористичної діяльності [13].

Важливе значення у сфері протидії тероризму має також реалізація спеціальних антитерористичних програм та ініціатив під егідою Державного департаменту США. Так, при цьому Департаменті функціонує Бюро з протидії тероризму та насильницькому екстремізму (Bureau of Counterterrorism and Countering Violent Extremism), що займається розробкою скоординованих стратегій та підходів до боротьби з тероризмом за кордоном та забезпечує антитерористичне співробітництво міжнародних партнерів. Серед інших обов'язків Бюро реалізує такі програми та ініціативи: Програма допомоги у боротьбі з тероризмом (Antiterrorism Assistance Program), Програма протидії насильницькому екстремізму (Countering Violent Extremism), Програма протидії фінансуванню тероризму (Countering the Financing of Terrorism Finance), Фонд боротьби з тероризмом (Counterterrorism Partnerships Fund) та багато ін. [14].

Висновок. Як бачимо, система протидії тероризму США характеризується широкою законодавчою базою, що повністю забезпечує функціонування правоохоронних та розвідувальних органів у цій сфері. Окрім цього, антитерористичне законодавство постійно переглядається й удосконалюється, а система державних суб'єктів протидії тероризму доволі розгалужена, належним чином фінансується

та ефективно координується спеціальними міжвідомчими органами. На наш погляд, антитерористична система США повністю відповідає поставленими перед нею стратегічними цілями: 1) запобігання терактам; 2) обмеження використання зброї масового ураження у терористичних цілях; 3) заборона будь-якої допомоги та фінансування тероризму; 4) створення перешкод для терористичних організацій у контролі за певною територією [15].

Перелік літератури

1. Uniting And Strengthening America by Providing Appropriate Tools Required to Intercept and Obstruct Terrorism (USA PATRIOT ACT) Act of 2001 / Public Law 107–56 – OCT. 26, 2001. URL: <https://www.gpo.gov/fdsys/pkg/PLAW-107publ56/pdf/PLAW-107publ56.pdf> (дата звернення: 12.09.2017).

2. The Patriot Act: What Is the Proper Balance Between National Security and Individual Rights? Constitutional Rights Foundation. URL: <http://www.crf-usa.org/america-responds-to-terrorism/the-patriot-act.html> (дата звернення: 12.09.2017).

3. Swarner, Goldie The Patriot Act: Violating the First and Fourth Amendments // A Thesis Presented to the Graduate and Research Committee of Lehigh University in Candidacy for the Degree of Master of Arts in American Studies. URL: <http://preserve.lehigh.edu/cgi/viewcontent.cgi?article=2361&context=etd> (дата звернення: 12.09.2017).

4. Shumate, Brett A. From «Sneak And Peek» To «Sneak And Steal»: Section 213 Of The Usa Patriot Act. URL: https://www.regent.edu/acad/schlaw/student_life/studentorgs/lawreview/docs/issues/v19n1/05Shumatevol19.1.pdf (p. 212–219) (дата звернення: 12.09.2017).

5. The 10 Biggest Revelations From Edward Snowden's Leaks. URL: <http://mashable.com/2014/06/05/edward-snowden-revelations/#qwDPFL.6PqS> (дата звернення: 12.09.2017).

6. Uniting and Strengthening America by Fulfilling Rights and Ensuring Effective Discipline Over Monitoring Act of 2015 / Public Law № 114–23, 114th Congress. URL: <https://www.congress.gov/bill/114th-congress/house-bill/2048/text> (дата звернення: 9.09.2017).

7. Green, Shannon N. Do we need a new strategy to prevent terrorist attacks on the United States? Center for strategic and international studies. URL: <https://>

www.csis.org/analysis/do-we-need-new-strategy-prevent-terrorist-attacks-united-states (дата звернення: 9.09.2017).

8. Homeland Security Act of 2002. Public Law 107–296. URL: <https://legcounsel.house.gov/Comps/Homeland%20Security%20Act%20Of%202002.pdf> (дата звернення: 13.09.2017).

9. Green, Shannon N. Do we need a new strategy to prevent terrorist attacks on the United States? Center for strategic and international studies. URL: <https://www.csis.org/analysis/do-we-need-new-strategy-prevent-terrorist-attacks-united-states> (дата звернення: 12.09.2017).

10. Our Mission – Department of Homeland Security. URL: <https://www.dhs.gov/our-mission> (дата звернення: 9.09.2017).

11. Homeland Security Presidential Directive-1. October 29, 2001. URL: <https://fas.org/irp/offdocs/nspd/hspd-1.htm> (дата звернення: 12.09.2017).

12. What we do – The National Counterterrorism Center. URL: <https://www.dni.gov/index.php/nctc-what-we-do> (дата звернення: 13.09.2017).

13. Joint Interagency Coordination Group (JIACG). URL: <https://www.thelightningpress.com/joint-interagency-coordination-group-jiacg/> (дата звернення: 12.09.2017).

14. Programs and Initiatives – U. S. Department of State. URL: <https://www.state.gov/j/ct/programs/index.htm#ISEG> (дата звернення: 12.09.2017).

15. National Strategy for Combating Terrorism. URL: <https://2001–2009.state.gov/s/ct/rls/wh/71803.htm>. (дата звернення: 9.09.2017).

Мокляк В. В. Сучасний досвід США у запобігання тероризму

У статті проаналізовано сучасний досвід Сполучених Штатів Америки у сфері запобігання терористичній діяльності. Зазначається, що антитерористичне законодавство США почало активно розвиватися після загальновідомих терактів 11 вересня 2001 р. Новий федеральний закон «Патріотичний акт» 2001 р. суттєво розширив повноваження спецслужб та правоохоронних органів у сфері боротьби з тероризмом, що в подальшому стало причиною багатьох скандалів, пов'язаних зі стеженням як за власними громадянами, так і за представниками іноземних держав. Хоча на сьогодні багато суперечливих норм антитерористичного законодавство втратило чинність на підставі рішень Конгресу, але й досі воно має значну кількість норм, що дозволяє різноманітним державним агентствам збирати конфіденційну інформацію. Автор наводить також відомості про систему суб'єктів запобіжної діяльності у сфері протидії тероризму. Цю систему очолює Міністерство національної безпеки, яке об'єднує 22 федеральних відомства та агентства, а також Адміністрацію транспортної безпеки США. До системи суб'єктів протидії тероризму належать: Рада національної безпеки США, Рада внутрішньої безпеки США, Національний контртерористичний центр,

Федеральне бюро розслідувань, Центральне розвідувальне управління, органи поліції, а також Збройні сили США.

Ключові слова: тероризм, запобігання терористичній діяльності, анти-терористичне законодавство, суб'єкти запобіжної діяльності у сфері протидії тероризму.

Мокляк В. В. Современный опыт США в предотвращении терроризма

В статье проанализирован современный опыт Соединенных Штатов Америки в сфере предотвращения террористической деятельности. Отмечается, что антитеррористическое законодательство США начало активно развиваться после общеизвестных терактов 11 сентября 2001 г. Новый федеральный закон «Патриотический акт» 2001 г. существенно расширил полномочия спецслужб и правоохранительных органов в сфере борьбы с терроризмом, что в дальнейшем стало причиной многих скандалов, связанных со слежкой как за собственными гражданами, так и за представителями зарубежных государств. Хотя на сегодня много противоречивых норм антитеррористического законодательства утратило силу на основании решений Конгресса, но до сих пор оно имеет значительное количество норм, которые позволяют разнообразным государственным агентствам собирать конфиденциальную информацию. Автор приводит также сведения о системе субъектов предупредительной деятельности в сфере противодействия терроризму. Эту систему возглавляет Министерство национальной безопасности, которое объединило 22 федеральных ведомства и агентства, а также Администрацию транспортной безопасности США. В систему субъектов противодействия терроризму входят: Совет национальной безопасности США, Совет внутренней безопасности США, Национальный контртеррористический центр, Федеральное бюро расследований, Центральное разведывательное управление, органы полиции, а также вооруженные силы США.

Ключевые слова: терроризм, предотвращение террористической деятельности, антитеррористическое законодательство, субъекты предупредительной деятельности в сфере противодействия терроризма.

Moklyak V. V. Modern US Experience in Prevention of Terrorism

The article analyzes modern experience of the United States of America in the field of preventing terrorist activities. It is noted, that antiterrorist legislation of the USA has started to develop actively after the well-known attacks of the 11th of September 2001. The new federal law «Patriotic act» of 2001 significantly expanded the powers of the special services and law enforcement bodies in the fight against terrorism, which subsequently became the cause of many scandals related to the shadowing their own citizens and foreign governments. Although today many contradictory norms of anti-terrorist legislation have ceased to exist on the basis of congressional decisions, it still has a significant number of norms that allows various state agencies to collect confidential information. The author also gives information about the system of subjects of preventive activities in the field of counteraction to terrorism. This system is headed by the Ministry of National Security, which unified 22 federal departments and agencies, as well as by

the Administration of Transport Security of the USA. The system of subjects of terrorism counteraction includes Council of National Security of the USA, Council of Internal Security of the USA, National Counterterrorism Center, Federal Bureau of Investigations, police bodies, as well as the US Armed Forces.

Key words: *terrorism, the prevention of terrorist activities, anti-terrorism legislation, the subjects of preventive activities in the field of countering terrorism.*

Рекомендовано до опублікування на засіданні відділу кримінологічних досліджень НДІ ВПЗ імені академіка В. В. Сташиса НАПрН України (протокол № 14 від 27.09.2017 р.).

Рецензент – д.ю.н., проф. Б. М. Головкін.

УДК 343.2

СТРОКИ В ІНСТИТУТІ СУДИМОСТІ

А. О. Нікітіна, здобувачка Науково-дослідного інституту вивчення проблем злочинності імені академіка В. В. Сташиса Національної академії правових наук України

Постановка проблеми. Кримінальне законодавство неодноразово вказує на тривалість певних правовідносин, їх визначеність часовими рамками, зумовлює настання юридичних наслідків перебігом певного проміжку в часі. Така тривалість завжди обмежена відповідними моментами – початковим і кінцевим та називається строком. Строки знайшли своє відображення в цілій низці інститутів Загальної частини Кримінального кодексу України (далі – КК), у тому числі в інституті судимості. Однак відсутність законодавчого закріплення строків у кримінальному праві викликає багато проблем у їх практичному застосуванні, теоретичному визначенні, а також у процесі обчислення.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. У кримінально-правовій літературі часто піднімається питання з приводу змісту, юридичної природи та сутності судимості. Однак комплексного аналізу саме строків в інституті судимості до теперішнього часу не здійснювалося. Окремо дослідженням категорії строку в праві займалися такі вітчизняні та зарубіжні вчені, як: Ж. Л. Бергель, Т. М. Вахонєва, С. В. Вишневецька, В. П. Грібанов, А. В. Жгунова, С. О. Заїка, О. В. Зайчук, В. В. Луць, О. Р. Михайленко, І. Г. Оборотов, П. М. Рабінович та ін.

Метою статті є аналіз існуючих наукових підходів, пов'язаних із питаннями застосування строків в інституті судимості, виокремлення їх основних проблем функціонування в кримінальному праві і розробка пропозицій щодо їх усунення.

Виклад основного матеріалу. Загальновідомо, що стан судимості обмежується строками: період відбування покарання та пев-

ний період після звільнення. З перебігом строків судимість погашається або ж, за наявності відповідних умов, вона може бути знята до перебігу строків погашення. Строковий характер судимості є її суттєвою ознакою. Кримінальний закон визначає, що судимість виникає з дня набрання законної сили обвинувальним вироком, а також установлює підстави її припинення: погашення та зняття (ч. 1 ст. 88 КК).

У кримінально-правовій доктрині питання про поняття судимості та її природу є дискусійним. Традиційно судимість визначають як наслідок засудження особи вироком суду до певного виду та міри кримінального покарання.

Найбільш повно та комплексно розкриває сутність судимості В. В. Голина через такі її ознаки:

- правовий стан особи, створений реалізацією кримінальної відповідальності, що стає підставою для застосування до винного передбачених законом обмежень його прав і свобод за певний перебіг часу згідно із законом;

- нерозривно пов'язана з конкретним злочином і призначеним покаранням. Немає судимості взагалі, є судимість за конкретний злочин, який вчинила особа. Отже, не може бути судимості особа, яка не вчинила злочин; не предстала перед судом; не була засуджена обвинувальним вироком до будь-якого покарання;

- тягне при умовах, передбачених законом, настання для особи, що має судимість, негативних наслідків кримінально-правового і загальноправового характеру; ці наслідки не поширюються на інших осіб;

- виступає одним із правових засобів досягнення і закріплення цілей покарання, оскільки є своєрідним нагадуванням про минуле і застереженням про можливе настання певних наслідків у майбутньому [1, с. 21–22].

У КК інституту судимості присвячений окремий розділ Загальної частини, який так і називається «Судимість». Особливості погашення та зняття судимості осіб, які вчинили злочини у віці до 18 років, знайшли відображення в іншому розділі – «Особливості кримінальної відповідальності та покарання неповнолітніх». Поняття судимості на законодавчому рівні не закріплено.

Пленум Верховного Суду України у п. 1 постанови «Про практику застосування судами України законодавства про погашення і зняття судимості» від 26 грудня 2003 р. № 16 визначає: «... Судимість є правовим станом особи, який виникає у зв'язку з її засудженням до кримінального покарання і за зазначених у законі умов тягне настання для неї певних негативних наслідків...» [2].

Строк, як зазначалось раніше, – це суттєва ознака судимості і є не чим іншим, як способом застосування часу для правового регулювання.

Відповідно до тлумачного словнику сучасної української мови «строк – це встановлений, визначений для кого-, чого-небудь відрізок часу, відрізок часу взагалі» [3, с. 1404].

В. В. Луць визначає правовий строк як «час, з настанням або закінченням якого пов'язана та чи інша подія чи дія (бездіяльність), що мають юридичне значення» [4, с. 40].

А. А. Шайковський розглядає строки з об'єктивної та суб'єктивної сторін. З об'єктивної сторони «строк – це чітко виражена складова загального часу», із суб'єктивної – «вольова діяльність суб'єктів, спрямована на регулювання правових норм (обмеження у часі), в контексті виміру об'єктивного часу» [5, с. 159].

Строки в кримінальному праві – це різновид правового часу, які у своєму існуванні повністю абстрагуються від філософської категорії часу і є проміжками часу, з якими закон пов'язує початок, реалізацію і закінчення кримінально-правових відносин [6, с. 99].

У науці кримінального права існують різні точки зору з приводу розуміння строку погашення або зняття судимості. «Строк погашення або зняття судимості – це своєрідний проміжок часу перевірки досягнення і – головне – закріплення цілей кримінальної відповідальності» [1, с. 97].

Існує також точка зору, згідно з якою впродовж строку судимості особа, яка має незняту або непогашену судимість, у специфічній формі продовжує відповідати за вчинений злочин [7, с. 13].

Із перебігом певних строків судимість погашається. Погашення судимості є типовим і найбільш поширеним способом її припинен-

ня. У науковій літературі існують різні визначення погашення судимості. На думку В. В. Голіни, «погашення судимості – це припинення стану судимості осіб унаслідок самого закону при дотриманні певних, ним передбачених, умов у всіх засуджених, крім осіб, позбавлених волі довічно» [1, с. 77]. С. О. Муратова визначає погашення судимості як «автоматичне, без спеціального рішення суду, припинення стану судимості особи, зумовленого фактом засудження її вироком суду за вчинення злочину до певного виду та міри покарання, пов'язаного з реальним його відбуттям, і полягає у звільненні (позбавленні) її від обмежень кримінально-правового чи іншого правового характеру за умов спливу строків, установлених законом, і не вчинення судимою особою протягом цих строків нового злочину, та за наявності інших умов, установлених кримінальним законом» [8, с. 266].

Стаття 90 КК установлює правила обчислення строків погашення судимості. Строки погашення судимості обчислюються із дня відбуття основного і додаткового покарання. До строку погашення судимості зараховується час, протягом якого вирок не було виконано, якщо при цьому давність виконання вироку не переривалася (маються на увазі диференційовані строки давності виконання вироку, передбачені в ст. 80 КК). Якщо особу було достроково звільнено від відбування покарання, тобто до завершення строків відбуття покарання, призначеного вироком суду, то строк погашення судимості обчислюється із дня дострокового звільнення її від відбування покарання (основного та додаткового). Якщо невідбуту частину покарання було замінено більш м'яким покаранням, то строк погашення судимості обчислюється із дня відбуття більш м'якого покарання (основного та додаткового).

Якщо особа, що відбула покарання, до закінчення строку погашення судимості вчинить новий злочин, перебіг строку погашення судимості переривається і обчислюється спочатку. Строки погашення судимості обчислюються окремо за кожний злочин: за перший та наступний злочини, тобто вони не складаються і не поглинаються один одним. Таким чином, обов'язковою умовою по-

гашення судимості є те, що перебіг строку погашення судимості не повинен перериватися.

Строк погашення судимості починає перебіг із наступного дня після закінчення відбуття покарання. *Наприклад, вироком Ленінського районного суду м. Полтави від 30 листопада 2016 р. особу засуджено до 3 років 9 місяців позбавлення волі. Строк відбуття покарання рахувати з моменту затримання, тобто з 30 листопада 2016 р. Покарання у виді позбавлення волі буде відбуте засудженим 31 серпня 2020 р. Строк погашення судимості розпочнеться з 1 вересня 2020 р. і закінчиться 1 вересня 2023 р. Починаючи з 2 вересня 2023 р. судимість вважатиметься погашеною, а вказана особа такою, що не має судимості [9].*

Якщо особі, крім основного покарання, призначено ще і додаткове, то судимість поширюється на виконання основного і додаткового покарання. Погашення судимості в такому разі починає перебіг після спливу останнього дня відбування додаткового покарання.

Строки погашення судимості є диференційованими залежно від ступеня тяжкості злочину (ст. 12 КК), виду покарання та строку (міри) покарання:

– стосовно осіб, засуджених до основного покарання у виді штрафу в розмірі не більше трьох тисяч неоподаткованих мінімумів доходів громадян, позбавлення права обіймати певні посади чи займатися певною діяльністю, громадських робіт, виправних робіт або арешту, – один рік (п. 5 ст. 89 КК);

– стосовно осіб, засуджених за злочин невеликої тяжкості до позбавлення волі, а також засуджених до обмеження волі, – два роки (п. 6 ст. 89 КК);

– стосовно осіб, засуджених за злочин середньої тяжкості до позбавлення волі або основного покарання у виді штрафу, – три роки (п. 7 ст. 89 КК);

– стосовно осіб, засуджених за тяжкий злочин до позбавлення волі або основного покарання у виді штрафу, – шість років (п. 8 ст. 89 КК);

– стосовно осіб, засуджених за особливо тяжкий злочин до позбавлення волі або основного покарання у виді штрафу, – вісім років (п. 9 ст. 89 КК).

Схематично це виглядає так:

	Злочини невеликої тяжкості	Злочини середньої тяжкості	Тяжкі злочини	Особливо тяжкі злочини
Максимальний строк покарання	2 роки	5 років	10 років	Понад 10 років або довічне позбавлення волі
Строк погашення судимості	1 або 2 роки	3 роки	6 років	8 років

Як бачимо, один рік – це мінімальний строк, протягом якого можна переконалися у виправленні засудженого, а вісім років є максимальним. Окрім цього, спостерігаємо, що для злочинів невеликої тяжкості строк погашення судимості може перевищувати розмір призначуваного покарання, відносно інших категорій злочинів, навпаки, строк покарання перевищує строк погашення судимості.

У науці висловлюються думки з приводу доцільності встановлення в законі строку погашення судимості, який був би рівний (або максимально наближений) строку фактично відбутого покарання у виді позбавлення волі [10, с. 57]. Так, дійсно, строки, протягом яких погашається судимість, повинні залежати від виду і тривалості покарання: чим суровіше відбуте покарання, тим довший строк погашення судимості.

Також ст. 89 КК передбачає певні особливості щодо строків погашення судимості залежно від категорій засуджених. До таких, що не мають судимості, належать:

1) особи, засуджені відповідно до статті 75 КК, якщо протягом іспитового строку вони не вчинять нового злочину і якщо протягом зазначеного строку рішення про звільнення від відбування покарання з випробуванням не буде скасоване з інших підстав, передбачених законом. Якщо строк додаткового покарання перевищує тривалість іспитового строку, особа визнається такою, що не має судимості, після відбуття цього додаткового покарання;

2) жінки, засуджені відповідно до статті 79 КК, якщо протягом іспитового строку вони не вчинять нового злочину і якщо після закінчення цього строку не буде прийняте рішення про направлення для відбування покарання, призначеного вироком суду. Якщо засуджена не була звільнена від додаткового покарання і його строк перевищує тривалість іспитового строку, то жінка визнається такою, що не має судимості, після відбуття цього додаткового покарання;

4) особи, які відбули покарання у виді службового обмеження для військовослужбовців або тримання в дисциплінарному батальйоні військовослужбовців чи достроково звільнені від цих покарань, а також військовослужбовці, які відбули покарання на гауптвахті замість арешту;

5) особи, засуджені до основного покарання у виді штрафу в розмірі не більше трьох тисяч неоподатковуваних мінімумів доходів громадян, позбавлення права обіймати певні посади чи займатися певною діяльністю, громадських робіт, виправних робіт або арешту, якщо вони протягом року з дня відбуття покарання (основного та додаткового) не вчинять нового злочину;

6) особи, засуджені до обмеження волі, а також засуджені за злочин невеликої тяжкості до позбавлення волі, якщо вони протягом двох років з дня відбуття покарання (основного та додаткового) не вчинять нового злочину;

7) особи, засуджені до позбавлення волі або основного покарання у виді штрафу за злочин середньої тяжкості, якщо вони протягом трьох років з дня відбуття покарання (основного та додаткового) не вчинять нового злочину;

8) особи, засуджені до позбавлення волі або основного покарання у виді штрафу за тяжкий злочин, якщо вони протягом шести років з дня відбуття покарання (основного та додаткового) не вчинять нового злочину;

9) особи, засуджені до позбавлення волі або основного покарання у виді штрафу за особливо тяжкий злочин, якщо вони протягом восьми років з дня відбуття покарання (основного та додаткового) не вчинять нового злочину.

Слід зазначити, що ст. 89 КК «Строки погашення судимості» охоплює абсолютно всі злочини – як умисні, так і необережні. Фор-

ма вини при цьому значення не має. Доцільно було б указану статтю доповнити пунктом про строки погашення судимості щодо категорії осіб, засуджених за вчинення необережних злочинів. Для осіб, які вчинили злочини з необережності, судимість має погашатися відразу після відбуття покарання (основного і додаткового), або ж необхідно передбачити більш короткі строки погашення судимості, ніж існуючі. Як приклад можна навести досвід існування такої норми в кримінальному законодавстві іншої країни. Так, у п. 1 ч. 1 ст. 97 КК Республіки Білорусь зазначено: особа, засуджена за злочин, вчинений з необережності, має судимість лише в період відбування основного і додаткового покарання [11, с. 225–226].

Таким чином, строк погашення судимості – це передбачений кримінальним законодавством певний проміжок часу, який починає перебіг із наступного дня після відбуття покарання (основного та додаткового) і закінчується в останній день перебігу цього строку.

Законом передбачена можливість і дострокового зняття судимості, тобто до закінчення строків погашення судимості. Є. О. Письменський зняття судимості визначає «як форму дострокового припинення судимості в судовому порядку, яка є заохочувальною реакцією держави на бездоганну поведінку особи, котра має судимість» [12, с. 16]. В. В. Голіна зазначає, що «зняття судимості – це її анулювання судом, тобто мова йде про дострокове припинення – до закінчення строку погашення судимості (ст. 91, ч. 3 ст. 108) – стану судимості особи, яка звернулася з такою заявою до суду...» [1, с. 78]. Дострокове зняття судимості можливе лише щодо осіб, які відбули покарання у виді позбавлення волі та обмеження волі. При цьому не має значення, чи повністю було відбуте призначене покарання або особа відбула його частково, будучи звільненою достроково з підстав, передбачених законом. Особи, які відбули інші покарання, не мають права на дострокове зняття судимості.

Зняття судимості можливе після спливу не менше половини строку погашення судимості, встановленого законом. КК передбачає і вимоги щодо поведінки особи, яка претендує на зняття судимості. Ця особа повинна довести своє виправлення зразковою поведінкою і сумлінним ставленням до праці протягом усього відбутого строку погашення судимості. На відміну від погашення, зняття судимості

відбувається не автоматично. Судимість вважається знятою з моменту набрання чинності відповідною постановою суду. *Наприклад, вироком Зарічного районного суду м. Суми від 15 квітня 1999 р. особу було засуджено за ч. 5 ст. 185, ч. 2 ст. 366, ч. 2 ст. 358 КК до 10 років позбавлення волі з конфіскацією особистого майна та заборонаю займати керівні посади протягом 3 років. Із 10 березня 1998 р. по 02 лютого 2005 р. засуджений відбував призначене судом покарання. Постановою Конотопського міськрайонного суду Сумської області від 26 січня 2005 р. не відбутий строк покарання 3 роки 1 місяць та 14 днів позбавлення волі було замінено на 2 роки виправних робіт з відрахуванням 20% заробітку на користь держави. Термін відбування покарання закінчився 26 січня 2007 р. Згідно з п. 2 ст. 91 КК зняття судимості допускається лише після закінчення не менш, як половини строку погашення судимості, зазначеного у статті 89 КК. Відповідно до п. 8 ст. 89 КК особи, засуджені до позбавлення волі або основного покарання у виді штрафу за тяжкий злочин, якщо вони протягом шести років із дня відбуття покарання (основного та додаткового) не вчиняють нового злочину, визнаються такими, що не мають судимості. Перебіг строку погашення судимості почався з 27 січня 2007 р. і станом на 12 серпня 2011 р. становив 4 роки 6 місяців, що перевищує половину строку необхідного для погашення судимості. Оскільки особа після звільнення з місяць позбавлення волі стала на шлях виправлення, працевлаштувалася, за місцем проживання характеризувалася з позитивної сторони, сумлінно ставилася до праці, ніяких порушень не допускала, з дня її звільнення пройшло більше половини строку погашення судимості, передбаченого п. 8 ст. 89 КК, суд 12 серпня 2011 р. постановив достроково зняти з особи судимість за вироком Зарічного районного суду м. Суми від 15 квітня 1999 р. [13].*

Засудженим надано право на власний розсуд подавати клопотання про дострокове зняття судимості. Головною умовою при цьому є закінчення не менш як половини строку погашення судимості, зазначеного у ст. 89 КК. Із повторним клопотанням особа, якій у знятті судимості було відмовлено, може звернутися по спливу року із дня винесення рішення про відмову (ч. 6 ст. 539 Кримінально процесуального кодексу України).

Отже, строк зняття судимості можна визначити як своєрідний проміжок часу, який починає свій перебіг із наступного дня після відбуття покарання (основного та додаткового) і закінчується з моменту набрання чинності відповідною постановою суду.

Викладене дозволяє зробити низку узагальнень:

Судимість – це самостійний строковий інститут Загальної частини КК, що полягає в засудженні особи за вчинення нею злочину вироком суду з призначенням покарання. Єдиною вимогою до поведінки особи в період судимості є невчинення нового злочину.

Судимість включає такі періоди: 1) період відбування основного покарання (у разі якщо покарання з яких-небудь причин не зверталося до виконання, до строку погашення судимості зараховується час, протягом якого вирок не було виконано, якщо при цьому давність виконання вироку не переривалася (маються на увазі диференційовані строки давності виконання вироку, передбачені в ст. 80 КК України); 2) період відбування додаткового покарання; 3) період від закінчення відбування покарання до погашення судимості.

Строк погашення судимості – це передбачений кримінальним законодавством певний проміжок часу, який починає перебіг із наступного дня після відбуття покарання (основного та додаткового) і закінчується в останній день перебігу цього строку. Єдиною умовою погашення судимості є закінчення встановлених у кримінальному законі строків.

Строк зняття судимості – це своєрідний проміжок часу, який починає свій перебіг із наступного дня після відбуття покарання (основного та додаткового) і закінчується з моменту набрання чинності відповідною постановою суду. Умови зняття судимості: 1) особа відбула покарання у виді обмеження волі або позбавлення волі; 2) закінчення не менше половини строку погашення судимості, зазначеного у ст. 89 КК; 3) зразкова поведінка і сумлінне ставлення до праці.

Перелік літератури:

1. Голіна В. В. Судимість: монографія. Харків: Харків юрид., 2006. 384 с.

2. Про практику застосування судами України законодавства про погашення і зняття судимості: постанова Пленуму Верховного Суду України від 26.12.2003 р. № 16. URL: <http://zakon2.rada.gov.ua/laws/show/v0016700-03> (дата звернення: 14.09.2017).
3. Великий тлумачний словник сучасної української мови (з дод. і допов.) / уклад. і головн. ред. : В. Т. Бусел. Ірпінь: ВТФ «Перун», 2005. 1728 с.
4. Луць В. В. Сроки в гражданских правоотношениях. *Правоведение*, 1989. № 1. 119 с.
5. Шайковський А. А. Визначення юридичної природи темпоральної структури правового часу. *Актуальні проблеми вдосконалення чинного законодавства України*: зб. наук. ст. Вип. 32. Івано-Франківськ, 2013. С. 156–163.
6. Нікітіна А. О. Основні ознаки, функції та значення строків у кримінальному праві. *Реформування законодавства України та розвиток суспільних відносин в Україні: питання взаємодії*: матеріали міжн. наук.-практ. конф., м. Ужгород, 21–22 квітня 2017 р. Ужгород, 2017. С. 96–99.
7. Степаненко М. В. Судимость и её правовые последствия (спорные и нерешенные вопросы): автореф. дис. канд. юрид. наук. Москва, 1984. 23 с.
8. Муратова С. О. Погашення судимості. *Часопис Київського університету права*. 2015. № 1. С. 265–270.
9. Єдиний державний реєстр судових рішень. Справа № 553/3728/16-к. URL: <http://www.reyestr.court.gov.ua/Review/63061823> (дата звернення 14.09.2017).
10. Зельдов С. И. Правовые последствия освобождения от отбывания наказания. Некоторые актуальные проблемы. Москва: Изд-во ВНИИ МВД СССР, 1981. 112 с.
11. Научно-практический комментарий к Уголовному кодексу Республики Беларусь / под общ. ред. А. В. Баркова, В. М. Хомича. Минск: ГИУСТ БГУ, 2007. 1004 с.
12. Письменський Є. О. Інститут судимості в кримінальному праві України: автореф. дис. ... канд. юрид. наук. Київ, 2009. 22 с.
13. Єдиний державний реєстр судових рішень. Справа № 2002/5–67/11. URL: <http://www.reyestr.court.gov.ua/Review/52839406> (дата звернення 14.09.2017).

Транслітерація переліку літератури:

1. Holina V. V. (2006) *Sudymit: monohrafiia*. Kharkiv: Kharkiv yurydychnyi [in Ukrainian].

2. Pro praktyku zastosuvannya sudamy Ukrainy zakonodavstva pro pohashennia i zniattia sudymosti: postanova Plenumu Verkhovnoho Sudu Ukrainy vid 26.12.2003 r. № 16. URL: <http://zakon2.rada.gov.ua/laws/show/v0016700-03> [in Ukrainian].

3. Velykyi tлумachnyi slovnyk suchasnoi ukrainskoi movy (z dod. i dopov.) / uklad. i holovn. red. : V. T. Busel (2005). Irpin: VTF «Perun» [in Ukrainian].

4. Luts V. V. (1989) Sroky v hrazhdanskykh pravootnosheniakh. *Pravovedenye – Jurisprudence*. № 1. 119 [in Russian].

5. Shaikovskiy A. A. (2013) Vyznachennia yurydychnoi pryrody temporalnoi struktury pravovoho chasu. *Aktualni problemy vdoskonalennia chynnoho zakonodavstva Ukrainy – Actual problems of improving the current legislation of Ukraine*, issue 32. Ivano-Frankivsk. 156–163 [in Ukrainian].

6. Nikitina A. O. (2017) Osnovni oznaky, funktsii ta znachennia strokiv u kryminalnomu pravi. *Reformuvannya zakonodavstva Ukrainy ta rozvytok suspilnykh vidnosyn v Ukraini: pytannia vzaïemodii*: proceedings of the Scientific and Practical Conference. Uzhhorod. 96–99. [in Ukrainian]

7. Stepanenko M. V. (1984) Sudimost i pravovyie posledstviya (spornyie i nereshennyye voprosy). *Extended abstract of candidate's thesis*. Moscow [in Russian]

8. Muratova S. O. (2015) Pohashennia sudymosti. *Chasopys Kyïvskoho universytetu prava – Journal of the Kyiv University of Law*. № 1. 265–270. [in Ukrainian]

9. Iedynyi derzhavnyi reiestr sudovykh rishen. Sprava № 553/3728/16-k. URL: <http://www.reyestr.court.gov.ua/Review/63061823>.

10. Zeldov S. Y. (1981) Pravovyie posledstviya osvoboïdeniya ot otbyvaniya nakazaniya. Nekotorye aktualnyie problemy. Moscow: VNYI MVD SSSR [in Russian].

11. Nauchno-praktycheskyi kommentaryi k Uholovnomu kodeksu Respublyky Belarus / pod obshch. red. A. V. Barkova, V. M. Khomycha (2007). Mynsk: HYUST BHU [in Belarus].

12. Pysmenskyi Ye. O. (2009) Instytut sudymosti v kryminalnomu pravi Ukrainy. *Extended abstract of candidate's thesis*. Kyiv [in Ukrainian].

13. Iedynyi derzhavnyi reiestr sudovykh rishen. Sprava № 2002/5-67/11. URL: <http://www.reyestr.court.gov.ua/Review/52839406>.

Нікітіна А. О. Строки в інституті судимості

У статті розглядаються питання застосування строків в інституті судимості, а саме строки погашення судимості та строки її зняття. Наведені

різні точки зору з приводу розуміння їх сутності. З урахуванням аналізу чинного законодавства та на основі дослідження існуючих наукових поглядів зроблені власні висновки стосовно строків погашення та зняття судимості. Значну увагу приділено особливостям їх обчислення. Пропонується передбачити більш короткі строки погашення судимості щодо осіб, які вчинили злочини з необережності.

Ключові слова: строки, судимість, строки погашення судимості, строки зняття судимості.

Никитина А. А. Сроки в институте судимости

В статье рассматриваются вопросы применения сроков в институте судимости, а именно сроки погашения судимости и сроки ее снятия. Приведены разные точки зрения по поводу понимания их сущности. На основе действующего законодательства исследования существующих научных взглядов, сделаны собственные выводы относительно сроков погашения и снятия судимости. Значительное внимание уделено особенностям их исчисления. Предлагается предусмотреть более короткие сроки погашения судимости в отношении лиц, совершивших преступление по неосторожности.

Ключевые слова: сроки, судимость, сроки погашения судимости, сроки снятия судимости.

Nikitina A. O. Terms at the institute of conviction

The article deals with the application of terms in the institute of conviction, namely, the terms of redemption of a conviction and the terms of its withdrawal. There are different views on the understanding of their essence. Based on the current legislation, research of existing scientific views, we made our own conclusions regarding the terms of repayment and removal of criminal records. Considerable attention is paid to the peculiarities of their calculation. It is proposed to provide for shorter terms of redemption of a conviction in respect of persons who committed a crime through negligence.

Key words: terms, conviction, the terms cancelation of conviction, terms of dismissal of conviction.

Рекомендовано до опублікування на засіданні сектору кримінально-правових проблем боротьби зі злочинністю НДІ ВПЗ імені академіка В. В. Сташиса НАПрН України (протокол № 10 від 18.10.2017 р.).

Рецензент – к.ю.н., доц. Р. С. Орловський.

УДК 343.265

**ПРОВОА ПРИРОДА ЗВІЛЬНЕННЯ
ВІД КРИМІНАЛЬНОЇ ВІДПОВІДАЛЬНОСТІ
ЗА УХИЛЕННЯ ВІД СПЛАТИ ПОДАТКІВ, ЗБОРІВ
(ОБОВ'ЯЗКОВИХ ПЛАТЕЖІВ)
ЗА Ч. 4 СТ. 212 КК УКРАЇНИ**

В. В. Олійниченко, пошукувач
сектора дослідження кримінально-
правових проблем боротьби зі
злочинністю НДІ ВПЗ ім. акад.
В. В. Сташиса НАПрН України

Постановка проблеми. Можливість вирішення кримінально-правових конфліктів за допомогою заохочувальних норм зумовлює підвищений науковий інтерес до цього виду норм кримінального права, їх соціальної обумовленості, змісту ознак, підстав застосування, правових та соціальних наслідків та інших питань доктринального та практичного характеру, серед яких й питання правової природи таких норм. Зазначене стосується як в цілому інституту заохочувальних норм у кримінальному праві, так і окремих з них, зокрема передбачених ч. 4 ст. 212 КК («Ухилення від сплати податків, зборів, інших обов'язкових платежів»). У ній закріплене таке положення: «Особа, яка вчинила діяння, передбачені частиною першою, другою, або діяння, передбачені частиною третьою (якщо вони призвели до фактичного ненадходження до бюджетів чи державних цільових фондів коштів в особливо великих розмірах) цієї статті, звільняється від кримінальної відповідальності, якщо вона до притягнення до кримінальної відповідальності сплатила податки, збори (обов'язкові платежі), а також відшкодувала шкоду, завдану державі їх несвоєчасною сплатою (фінансові санкції, пеня)».

Слід зазначити, що незважаючи на численність наукових праць, присвячених теоретичному аналізу та практичному застосуванню ст. 212 КК, саме кримінально-правові положення ч. 4 цієї статті окремо не досліджувалися; специфічні ознаки наведеного звільнен-

ня поглиблено не аналізувалися; правова природа цього виду звільнення від кримінальної відповідальності залишається у достатній мірі не визначеною.

Актуальність дослідження правової природи звільнення від кримінальної відповідальності за ч. 4 ст. 212 КК обґрунтовується необхідністю встановлення місця вказаного положення в системі кримінально-правових заходів, його ознак, механізму застосування, правових та соціальних наслідків.

Правову природу заохочувальних норм у національному законодавстві про кримінальну відповідальність досліджували Ю. В. Баулін, А. А. Вознюк, Х. Д. Алікперов, Л. В. Головка, О. О. Дудоров, О. О. Житний, О. В. Козаченко, О. В. Наден, Т. І. Нікіфорова, Є. О. Письменський, П. Л. Фріс, П. В. Хряпінський та інші науковці.

Метою статті є визначення правової природи звільнення від кримінальної відповідальності, закріпленого у ч. 4 ст. 212 КК, установа місця цього виду звільнення серед інших кримінально-правових заходів боротьби зі злочинністю.

Викладення основного матеріалу. В суспільстві виникають такі умови, за яких для реалізації завдань, що стоять перед державою та її правозастосовними органами у справі протидії злочинності, не вимагається, щоб особа, яка вчинила суспільно небезпечне діяння, зазнала примусових заходів, передбачених законом про кримінальну відповідальність, зокрема, заходів, що складають кримінальну відповідальність: різного виду покарання; заходи, що підлягають застосуванню, замість покарання, при звільненні від нього з випробуванням; судимість.

Розвиток вітчизняного кримінального права, зокрема, в частині звільнення від кримінальної відповідальності, цілком відповідає актуальній у сучасному світовому правознавстві тенденції *diversion* (відхилення, відхід) – виробленню в кримінальному праві засобів досягнення цілей кримінально-правової політики у сфері боротьби зі злочинністю некаральними, альтернативними шляхами [5, с. 13]. Фахівці зазначають, що кримінально-правові заходи, які мають кримінально-правовий, але альтернативний щодо кримінальної відповідальності характер, застосовуються все частіше, причому нормативне забезпечення зазначених заходів постійно вдосконалюється.

ся. Такі заходи, як зазначає О. В. Козаченко, не спрямовані на покарання особи, тобто не мають ознак нестатків, що накладаються на особу, яка вчинила злочин, а орієнтуються на відновлення «дозлочинної» поведінки особи шляхом застосування медичних, лікувальних, виховних заходів, заходів із чітко визначеними матеріальними нестатками, обмеження потенційної можливості продовжувати злочинну діяльність із використанням предметів злочинів, громадського впливу на поведінку особи, яка вчинила кримінально протиправне діяння, та ін. [9, с. 124–125].

До зазначених заходів належать й різноманітні види звільнення від кримінальної відповідальності, норми щодо яких передбачені як у Загальній частині КК (наприклад, розділ IX, що має назву «Звільнення від кримінальної відповідальності»), так і в деяких статтях Особливої частини КК. Положення цих норм є регулятивними, вони містять унормовані КК засоби впливу на особу у зв'язку з учиненням нею злочину. На відміну від санкцій, що закріплені у більшості охоронних норм Особливої частини, положення цих норм спрямовані на стимулювання правомірної, суспільно схвальної поведінки особи, ознаки якої закріплені у кримінальному праві. Зокрема, особливістю заохочувальних норм Особливої частини КК є те, що всі спеціальні види звільнення від кримінальної відповідальності, серед яких і положення ч. 4 ст. 212 КК, є імперативними для суду, спеціальними з погляду законодавця та безумовними для особи, яка звільняється від кримінальної відповідальності за підставою заохочувальної норми [2, с. 62–63]. На цю обставину, як на визначальну, звертає увагу О. О. Дудоров, який стосовно заохочувального припису, передбаченого ч. 4 ст. 212 КК, зазначає, що в Особливій частині КК втілено підхід, згідно з яким норми, котрі покладають обов'язок заохочення, мають більше спонукальну силу, ніж норми, що лише уповноважують на заохочення [6, с. 492].

Крім того, якщо заходи кримінально-правового характеру є певною статичною категорією, то кримінально-правові наслідки що полягають у застосуванні або звільненні від застосування таких заходів, як слушно вказує Ю. А. Пономаренко, характеризують динаміку, певний процес застосування або незастосування останніх до особи, яка вчинила злочин [16, с. 194].

Отже, однією з альтернатив кримінально-правовим наслідкам вчинення злочину є звільнення особи, яка вчинила злочин, від кримінальної відповідальності. При цьому зазначене реагування держави на злочин, як вже було зазначено, є проявом загальної тенденції до відходу від класичного реагування держави на вчинення суспільно небезпечного діяння, центральними елементами якого є кримінальне переслідування та покарання особи, котра вчинила злочин.

Положення, зазначене у ч. 4 ст. 212 КК щодо звільнення особи від кримінальної відповідальності за ухилення від сплати податків, зборів (обов'язкових платежів), також, беззаперечно, відіграє значущу роль у протидії злочинності та заохоченні платників податків, які допустили несумлінність у цьому питанні.

На думку П. В. Хряпінського, спеціальні види звільнення від кримінальної відповідальності, не відіграючи провідної ролі у протидії злочинності, сприяють притаманними їм засобами виконанню основного соціального завдання кримінального права, яким є охорона найбільш важливих соціальних цінностей від злочинних посягань [19, с. 28].

Поряд із цим дослідження правової природи спеціального виду звільнення від кримінальної відповідальності, який передбачений ч. 4 ст. 212 КК, також не можливе без установлення ознак указаного субінституту.

Насамперед важливо зазначити, що оскільки спеціальні види звільнення від кримінальної відповідальності входять до інституту звільнення від кримінальної відповідальності, то вони мають спільні з ним ознаки.

Як зазначає Т. І. Нікіфорова, спеціальні види, як і загальні, здійснюються судом від імені держави, застосовуються до особи, яка вчинила злочин, полягають у відмові від осуду особи, яка вчинила злочин, та застосуванні до неї установлених законом обмежень певних прав і свобод [15, с. 48]. Аналогічної думки дотримується й А. А. Вознюк, який указує, що до ознак загальних видів звільнення від кримінальної відповідальності належить здійснення останніх судом від імені держави; застосовуються ці норми до особи, яка вчинила злочин, та полягають у незастосуванні чи відмові від офіційного осуду, кримінального покарання та судимості [4, с. 10].

Повністю погоджуючись з обсягом ознак, які притаманні загальним видам звільнення, вважаємо, що правильніше було б указувати спочатку на відмову від офіційного осуду, а вже потім на незастосування останнього, а також кримінального покарання та судимості як складових кримінальної відповідальності.

Окрім спільних рис, спеціальні види звільнення від кримінальної відповідальності мають особливі (відмінні від загальних) специфічні ознаки, що дають підстави називати зазначені види звільнення спеціальними.

По-перше, спеціальні види звільнення від кримінальної відповідальності мають відношення лише до конкретних складів злочинів, можуть застосовуватися лише щодо осіб, які вчинили злочини, що точно вказані у відповідних нормах Особливої частини КК [4, с. 10].

Спеціальні види звільнення від кримінальної відповідальності передбачені для вичерпного переліку злочинів, при цьому серед загальних видів звільнення немає жодного, який стосувався б конкретного злочину (конкретної статті, передбаченої Особливою частиною КК України)¹. Також, як слушно вказує О. О. Житний, спеціальні види звільнення може бути застосовано тільки в разі вчинення окремих злочинів, які точно й вичерпно названо у відповідних нормах Особливої частини КК України [7, с. 38]. О. В. Наден вказує, що такі види звільнення стосуються конкретних складів злочинів [13, с. 43].

Із цього випливає, що спеціальні види звільнення від кримінальної відповідальності містяться лише в нормах Особливої частини КК, а загальні – в нормах Загальної. М. А. Шулепов підкреслює, що спеціальні види звільнення від кримінальної відповідальності врегульовані нормами Особливої частини КК України [21, с. 9]. Аналогічних позицій дотримуються П. С. Матишевський [12, с. 231] та П. Л. Фріс [20, с. 260].

Крім того, юридичні підстави спеціальних видів звільнення від кримінальної відповідальності передбачені окремими частинами

¹ *Примітка.* Якщо й є вказівки на певні злочини, то вони стосуються, як правило, обмеження щодо застосування звільнення від кримінальної відповідальності (див, наприклад, ч. 5 ст. 49 КК України)

статей (наприклад ч. 2 ст. 255 КК), у свою чергу, юридичні підстави загальних видів звільнення передбачені окремими статтями (наприклад ст. 45 КК).

З огляду на викладене, враховуючи, що положення ч. 4 ст. 212 КК закріплене в Особливій частині КК, цей вид звільнення віднесено законодавцем до спеціальних; юридичні підстави для звільнення передбачені відповідною частиною статті.

По-друге, більшість спеціальних видів звільнення від кримінальної відповідальності стосуються тяжких та особливо тяжких злочинів (статті 111, 114, 255, 258³, 260, 263, 289, 307 КК тощо), тоді як більшість загальних – злочинів невеликої та середньої тяжкості (статті 45, 46, 47, 48 КК). При цьому норми, що передбачають звільнення від кримінальної відповідальності і містяться у статтях Особливої частини КК, як зазначає П. В. Хряпінський, є найкращими представниками інституту заохочувальних норм у законодавстві про кримінальну відповідальність. Необхідність існування спеціальних видів звільнення від кримінальної відповідальності пов'язуються з потребами суспільства у боротьбі з тяжкими та особливо тяжкими злочинами, що особливо складні у виявленні, розкритті та досудовому розслідуванні, їх попередженню, профілактикою, а також соціальною переорієнтацією злочинця, відмовою від продовження злочину або добровільною заявою про вчинення злочину, з можливістю, використовуючи його активні дії, досягти розкриття злочину та поновити порушене злочинним діянням правовідношення [2, с. 65; 17, с. 22; 18, с. 244]. Одним із таких видів звільнення від кримінальної відповідальності є положення ч. 4 ст. 212 КК, що застосовується як до осіб, які вчинили злочин невеликої тяжкості (ч. 1, 2 ст. 212 КК), так і до тих, хто вчинив тяжкий злочин (ч. 3 ст. 212 КК).

По-третє, як найбільш специфічну ознаку спеціальних видів звільнення від кримінальної відповідальності слід вказати те, що їх підстави пов'язані з позитивною посткримінальною поведінкою особи (добровільна здача заборонених законом предметів, добровільне повідомлення про злочин, активне сприяння його розкриттю), тоді як підстави загальних видів звільнення можуть залежати від обставин об'єктивного характеру (закінчення строків давності, зміна обстановки). Як пише Х. Д. Алікперов, звільнення від кримінальної відповідальності у зв'язку

з позитивною післязлочинною поведінкою передбачає вплив закону на особу не через офіційне засудження, а безпосередньо – через інформаційно-виховний аспект кримінально-правового регулювання, шляхом поєднання погрози репресії за вчинене (санкції відповідної кримінально-правової норми) з указівкою особі шляху, який дає можливість спокутувати провину за вчинене позитивною посткримінальною поведінкою [1, с. 32].

Прийнято вважати, що посткримінальна позитивна поведінка – це передбачена законом про кримінальну відповідальність суспільно корисна, свідома, вольова дія або бездіяльність особи після вчинення нею злочину, що тягне за собою некаральні кримінально-правові наслідки [8, с. 13]. Думка, що спеціальні види звільнення від кримінальної відповідальності часто пов'язують лише із заохоченням позитивної посткримінальної поведінки особи, в теорії кримінального права була висловлена ще у 1976 р. Зокрема, О. В. Барков писав, що на відміну від норм про звільнення від кримінальної відповідальності, які містяться в Загальній частині, випадки такого звільнення в нормах Особливої частини є не результатом оцінювання особистості винного та вчиненого ним злочину, а стимулом до сприяння органам правосуддя в розкритті злочину [3, с. 28]. Вказана думка повністю розкриває сутність спеціальних видів звільнення від кримінальної відповідальності, і на теперішній час залишається вкрай актуальною.

Призначення спеціальних видів звільнення від кримінальної відповідальності – через стимулювання бажаної для суспільства посткримінальної поведінки особи, яка вчинила закінчений злочин, добитися відвернення, усунення або мінімізації суспільно небезпечних наслідків, отримати інформацію про вчинений злочин, необхідну для його розкриття, попередити вчинення інших кримінально каранних посягань. При цьому припис ч. 4 ст. 212 КК також містить вимоги до поведінки винної особи, яка усуває суспільно небезпечні наслідки, що є корисним для суспільства, зокрема, це вимоги щодо особистого відшкодування особою збитків, тобто повного усунення суспільно небезпечних наслідків.

Має рацію В. В. Мальцев, який констатує, що в основу звільнення від кримінальної відповідальності на підставі норм Особли-

вої частини КК покладені не лише загально визнані фундаментальні ідеї кримінального права, а й відносно нове для юридичної науки положення про допустимість компромісу у боротьбі зі злочинністю [11, с. 435].

При цьому існує кілька точок зору на правову природу звільнення від кримінальної відповідальності, відповідно до яких звільнення від кримінальної відповідальності розглядають як: 1) форму реалізації кримінальної відповідальності [10, с. 32]; 2) спосіб диференціації кримінальної відповідальності; 3) спосіб індивідуалізації кримінальної відповідальності; 4) компроміс між державою і злочинцем [7, с. 27; 18, с. 200].

Так, якщо визнати звільнення від кримінальної відповідальності однією із форм реалізації кримінальної відповідальності в її традиційному розумінні як негативної реакції держави на вчинений злочин, враховуючи, що кримінальна відповідальність настає з моменту набуття чинності обвинувальним вироком суду, то нелогічним видається звільнення особи від того, чого за часом ще не настало. Факт повідомлення особі про підозру, затримання, взяття під варту, обрання інших запобіжних заходів не можна визнавати кримінальною відповідальністю. Отже, звільнення від відповідальності фактично збігається за часом і змістом зі звільненням від покарання, що нівелює ідею «прощення особи без винесення обвинувального вироку, первісно закладену в інститут звільнення від кримінальної відповідальності». В літературі неодноразово зверталась увага на ці та інші недоречності співвідношення кримінальної відповідальності та звільнення від неї [18, с. 200].

Також загально визнаним є той факт, що диференціація кримінальної відповідальності здійснюється на законодавчому рівні. На цій стадії законотворчого процесу моделюються різновиди суспільно небезпечної поведінки (злочинів), визначаються їх типові об'єктивні і суб'єктивні ознаки, а також оптимальні види і розміри кримінального покарання. Відповідно до ч. 2 ст. 44 КК звільнення від кримінальної відповідальності покладене виключно на суди, які повинні діяти в порядку, встановленому кримінальним процесуальним законодавством. Суд не диференціює кримінальну відповідальність, оскільки він не є суб'єктом такої діяльності. Також не можна

розглядати звільнення від кримінальної відповідальності як спосіб її індивідуалізації, оскільки індивідуалізувати можна лише те, що вже фактично існує, тобто зробити це можна виключно з моменту настання кримінальної відповідальності шляхом кваліфікації вчиненого і призначення міри покарання. У зв'язку із викладеним думка, що звільнення від кримінальної відповідальності є засобом чи способом диференціації або індивідуалізації кримінальної відповідальності, не може бути підтримана.

Що стосується четвертого (визначеного нами) підходу щодо правової природи звільнення як компромісу між державою і злочинцем, то слід зазначити, що в науковій літературі висловлюються погляди, що звільнення від кримінальної відповідальності не може розглядатись як компроміс між державою та особою, яка вчинила злочин, оскільки характер публічно-владних правовідносин у сфері кримінального права не залишає особі ніяких можливостей щодо компромісу з державою. Компроміс за своєю природою передбачає досягнення взаємоприйняттого рішення на засадах поступок, зменшення вимог кожної зі сторін суспільного конфлікту. Держава як абсолютно домінуючий суб'єкт публічних правовідносин підкорення і послухання не має потреби домовлятися з іншим суб'єктом. Утім, задля стимулювання соціально корисної поведінки, реалізації принципів гуманізму та економії кримінальної репресії нею встановлюються моделі позитивної посткримінальної поведінки, що заохочуються звільненням від кримінальної відповідальності, але ці норми не є результатом взаємних уступок [18, с. 201]. Соціальним призначенням інституту звільнення від кримінальної відповідальності є реалізація права держави на прощення особи, яка вчинила злочин, тобто відмова від визнання її винною у вироку суду, від засудження (осуду державою) і покарання. При цьому, за загальним правилом, держава відмовляється і від застосування до такої особи інших заходів державного або громадського впливу. Звільнення від кримінальної відповідальності свідчить про вибачливе ставлення до особи, можливість досягнення цілей кримінальної юстиції без засудження винної особи і її покарання.

Беззаперечно, заохочення правопорушників до соціально позитивної поведінки є головним завданням спеціальних видів звіль-

нення від кримінальної відповідальності, серед яких у справах про умисне ухилення від сплати податків, зборів (обов'язкових платежів) визначну роль відіграє положення ч. 4 ст. 212 КК. Посткримінальна позитивна поведінка особи злочинця, що заохочується державою та закріплена у відповідних нормах КК, або відповідає вимогам закріплених у них (при загальних видах звільнення від кримінальної відповідальності), є одним із головних елементів підстави звільнення особи від кримінальної відповідальності. Водночас питання підстави звільнення особи від кримінальної відповідальності потребує окремого дослідження.

Разом із цим, як слушно вказує О. О. Житний, правовідносини, що виникають у момент вчинення злочину, при звільненні від кримінальної відповідальності припиняються, як правило, повністю [7, с. 29]. При цьому причиною зазначених докорінних змін останній бачить у визнанні державою того, що під час розвитку таких правовідносин було досягнуто певних цілей, зокрема: відновлення порушених злочином прав потерпілого, втрата особою своєї суспільної небезпечності, розкриття небезпечного злочину, відновлення цілісності об'єкта кримінально-правової охорони тощо [7, с. 29].

Так само у механізмі кримінально-правового регулювання науковці розрізняють факти, з якими закон пов'язує звільнення від кримінальної відповідальності, як вид юридичних фактів, що тягнуть припинення кримінально-правових відносин [14, с. 4–25]. У зв'язку із викладеним при застосуванні ч. 4 ст. 212 КК України кримінально-правові відносини між особою та державою припиняються у зв'язку із настанням складного юридичного факту, який включає два елементи, зокрема: 1) сплату податків, зборів (обов'язкових платежів), відшкодування шкоди, завданої державі їх несвоєчасною сплатою, та 2) набрання законної сили рішенням суду, що звільняє особу від кримінальної відповідальності. Саме наявність такої сукупності елементів є необхідною й достатньою підставою дострокового та повного припинення кримінально-правових відносин, що виникають у зв'язку з учиненням злочину, передбаченого ст. 212 КК України.

Таким чином, правову природу звільнення від кримінальної відповідальності на підставі положення ч. 4 ст. 212 КК України

необхідно розглядати як засіб регулювання кримінально-правових відносин між державою та особою, що виникають із приводу вчиненого злочину, передбаченого ст. 212 КК України, змістом якого є дострокове та повне припинення цих правовідносин, що відбуваються до початку реалізації кримінальної відповідальності.

Виходячи з наведеного, можна стверджувати, що звільнення від кримінальної відповідальності є заохочувальною реакцією держави на позитивну посткримінальну поведінку особи, свідчить про втрату нею суспільної небезпечності та полягає у відмові від застосування усіх передбачених законом обмежень прав і свобод особи, яка вчинила злочин, та достроковому припиненні кримінальних правовідносин між державою та винною особою.

Так, Київський районний суд м. Харкова, встановивши підстави для звільнення особи від кримінальної відповідальності та отримавши згоду підозрюваного на таке звільнення, враховуючи повну сплату донарахованого податку у сумі 690 тис. грн., а також штрафних санкцій у розмірі 5 100 тис. грн., ухвалив рішення про звільнення особи від кримінальної відповідальності за ознаками кримінального правопорушення, передбаченого ч.1 ст. 212 КК України, та закриття кримінального провадження [22].

Вищезазначене рішення суду підтверджує повне припинення кримінально-правових відносин між державою та особою шляхом звільнення останньої від кримінальної відповідальності та закриття кримінального провадження без настання будь-яких негативних наслідків для такої особи.

Викладене дозволяє дійти таких **висновків**:

1. Звільнення особи від кримінальної відповідальності за ухилення від сплати податків, зборів (обов'язкових платежів) на підставі ч. 4 ст. 212 КК України є заходом кримінально-правового характеру, що характеризується стимулюванням правомірної, суспільно схвальної поведінки особи, котра вчинила злочин, передбачений ст. 212 КК. Частина 4 цієї статті містить вказівку на позитивний кримінально-правовий наслідок для особи, яка вчинила умисне ухилення від сплати податків, зборів (обов'язкових платежів). Наведене в ній положення відповідає загальній тенденції до відходу від класичного реагування держави на вчинення суспільно небез-

печного діяння, центральними елементами якого є кримінальне переслідування та покарання особи, котра вчинила злочин.

2. Положення, закріплене в ч. 4 ст. 212 КК України, повністю відповідає ознакам інституту звільнення від кримінальної відповідальності – вказаний вид звільнення від кримінальної відповідальності здійснюється судом від імені держави, застосовується до особи, яка вчинила злочин, і полягає у відмові та подальшому не-застосуванні офіційного осуду, кримінального покарання та судимості до особи, яка вчинила злочин. При цьому звільнення від кримінальної відповідальності, передбачене ч. 4 ст. 212 КК, має особливі специфічні ознаки, що дають підстави віднести зазначене звільнення до спеціальних видів звільнення від кримінальної відповідальності, зокрема: вказане звільнення передбачене для осіб, які вчинили злочин, закріплений ст. 212 КК (у тому числі у випадку вчинення тяжкого злочину, передбаченого ч. 3 ст. 212 КК України); міститься лише в нормах Особливої частини КК, де і передбачена юридична підстава для звільнення; підстава для застосування положень спеціального виду звільнення від кримінального відповідальності, передбаченого ч. 4 ст. 212 КК України, пов'язана з певною позитивною посткримінальною поведінкою особи.

3. Таким чином, правова природа звільнення від кримінальної відповідальності за ухилення від сплати податків, зборів (обов'язкових платежів) за ч. 4 ст. 212 КК України є найсприятливішим заходом кримінально-правового характеру, що полягає у достроковому припиненні кримінально-правових відносин без реалізації кримінальної відповідальності та інших несприятливих наслідків для особи.

4. Уявляються необхідними подальші наукові дослідження з питань визначення обсягу та змісту підстави звільнення від кримінальної відповідальності, у тому числі для злочинів, що полягають в умисному ухиленні від сплати податків, зборів (обов'язкових платежів).

Перелік літератури

1. Аликперов Х. Д. Преступность и компромисс. Баку: Элм, 1992, 196 с.

2. Баулін, Ю. В. Звільнення від кримінальної відповідальності: монографія. Київ: Атіка, 2004. 296 с.
3. Барков А. Освобождение от уголовной ответственности по нормам Особенной части УК РСФСР // *Сов. юстиция*. 1976. №3. С.28–30.
4. Вознюк А. А. Ознаки спеціальних видів звільнення від кримінальної відповідальності // *Сучасна юридична думка: матеріали міжнар. наук.-практ. Інтернет-конф.* (9 грудня 2008 р., Тернопіль). Тернопіль, 2008, Ч. 2. С. 9–12.
5. Головка Л. В. Альтернативы уголовному преследованию в современном праве. СПб. : Юрид. центр Пресс, 2002. 544 с.
6. Дудоров О. О. Ухилення від сплати податків: кримінально-правові аспекти: монографія. Київ: Істина, 2006. 648 с.
7. Житний О. О. Звільнення від кримінальної відповідальності у зв'язку з дійовим каяттям: монографія. Харків, 2004. 152 с.
8. Звечаровский И. Э. Посткриминальное поведение: понятие, ответственность, стимулирование. – Иркутск: Изд-во Иркут. ун-та, 1993. 128 с.
9. Козаченко О. В. Культурологічний вимір парадигми сучасного кримінального права // *Право України*. 2009. №5. 121–126.
10. Кримінальне право України. Загальна частина: підручник / М. І. Бажанов, Ю. В. Баулін, В. І. Борисов (та ін.); за ред. М. І. Бажанова, В. В. Сташиса, В. Я. Тація, 2-е вид., перероб. і доп. Київ: Юрінком Інтер, 2004. 480 с.
11. Мальцев В. В. Принципы уголовного права и их реализация в правоприминительной деятельности. СПб: Юрид. центр Пресс, 2004. 692 с.
12. Матишевський П. С. Кримінальне право України: Загальна частина: підручник. Київ: А. С. К., 2001. 352 с.
13. Наден О. В. Спеціальні види звільнення особи від кримінальної відповідальності за злочини в сфері обігу наркотичних засобів, психотропних речовин, їх аналогів або прекурсорів. Харків: Право, 2003. 224 с.
14. Наумов А. В. Механизм уголовно-правового регулювання // *Криминологические и уголовно-правовые идеи борьбы с преступностью*. Москва: 1996. С. 4–25.
15. Нікіфорова Т. І. Спеціальні види звільнення від кримінальної відповідальності. Хмельницький: Хмельн. ун-т управління та права, 2014. 96 с.
16. Пономаренко Ю. А. Кримінальна відповідальність, покарання та інші заходи кримінально-правового характеру в системі кримінально-правових наслідків вчинення злочину // *Проблеми науки кримінального права та їх вирішення у законотворчій та правозастосовній діяльності: матеріали міжнар. наук.-практ. конф.* (8–9 жовт. 2015 р., м. Харків). Харків: Право, 2015. С. 192–195.

17. Тенчов Э. С. Добровольная сдача оружия и взрывчатых веществ // *Сов. юстиция*. 1974. № 15. С. 2–23.
18. Хряпінський П. В. Заохочувальні норми у кримінальному законодавстві України: монографія. Харків: Харків юрид., 2009. 448 с.
19. Хряпінський П. В. Спеціальне звільнення від відповідальності у кримінальному праві та законодавстві України: навч. посібник. Запоріжжя: КСК-Альянс, 2010. 270 с.
20. Фріс П. Л. Кримінальне право України. Загальна частина: навч. посіб. Київ: Атіка, 2004. 488 с.
21. Шулепов Н. А. Правовые основания освобождения военнослужащих от уголовной ответственности по советскому законодательству: автореф. ... дис. канд. юрид. наук. Москва, 1981. 17 с.
22. Єдиний державний реєстр судових рішень. URL: <http://www.reyestr.court.gov.ua/Review/63668110>. Категорія справи № 640/19336/16-к. (дата звернення: 21.08.2017).

Транслітерація переліку літератури

1. Alykperov, Kh.D. (1992). *Prestupnost' y kompromyss*. [Crime and Compromise]. Baku [in Russian].
2. Baulin, Yu.V. (2004). *Zvil'nennia vid kryminal'noi vidpovidal'nosti*. [The Exemption from criminal responsibility]. Kyiv [in Ukrainian].
3. Barkov, A. (1976). *Osvobozhdenye ot uholovnoy otvetstvennosti po normam Osobennoy chasty UK RSFSR* [Exemption from criminal responsibility according to the norms of the Special Part of the Criminal Code of the Russian Soviet Federated Socialist Republic]. *Sovetskaya yustytssyya – Soviet justice*. Vol. 3 [in Russian].
4. Voznyuk, A. A. (2008). *Oznaky spetsial'nykh vydiv zvil'nennya vid kryminal'noyi vidpovidal'nosti*. [Signs of special types of exemption from criminal responsibility] *Suchasna yurydychna dumka: mizhnar. nauk.-prakt. Internet-konf. (9 hrud. 2008, r. Ternopil)*. Vol.2 [in Ukrainian].
5. Holovko, L. V. (2002). *Al'ternatyvi uholovnomu presledovanyyu v sovremennom prave*. [Alternatives of criminal prosecution in contemporary law]. St. Petersburg: Yuryd. tsentr Press [in Russian].
6. Dudorov, O. O. (2006). *Ukhylennia vid splaty podatkov: kryminal'no-pravovi aspekty*. [Tax evasion, criminal aspects]. Kyiv [in Ukrainian].
7. Zhytnyy, O. O. (2004). *Zvil'nennya vid kryminal'noyi vidpovidal'nosti u zvyazku z diyovym kayattyam*. [The Exemption from criminal responsibility by active repentance: monograph]. Kharkiv [in Ukrainian].

8. Zvecharovskyy, Y. E. (1993). *Postrymynal'noe povedenye : ponyatyie, otvetstvennost', stymulirovanye* [Post-criminal behavior: concept, responsibility, stimulation]. Yrkutsk: yzd-vo Yrkut.un-ta [in Russian].

9. Kozachenko, O. V. (2009). *Kul'torolohichnyy vymir paradyhmy suchasnoho kryminal'noho prava* [Culturologygal aspect of paradigm of the modern criminal law]. *Pravo Ukrayiny – The law of Ukraine*. Kyiv. Vol.5 [in Ukrainian].

10. Bazhanov, M. I., Baulin Yu. V., Borysov V. I. (ta in.). (2004). *Kryminal'ne pravo Ukrayiny. Zahal'na chastyna* [Criminal Law of Ukraine. General part]. Kyiv [in Ukrainian].

11. Mal'tsev, V. V. (2004). *Pryntsypy uholovnoho pravay ykh realizatsyya v pravoprymyntel'noy deyatel'nosti* [Principles of criminal law and their implementation in law enforcement activities]. St. Petersburg: Yurydycheskyy tsentr Press [in Russian].

12. Matyshevs'kyy, P. S. (2001). *Kryminal'ne pravo Ukrayiny: Zahal'na chastyna*. [Criminal Law of Ukraine. General part]. Kyiv [in Ukrainian].

13. Naden, O. V. (2003). *Spetsial'ni vydy zvil'nennya osoby vid kryminal'noyi vidpovidal'nosti za zlochyny v sferi obihu narkotychnykh zasobiv, psykhotropnykh rechovykh, yikh analogiv abo prekursoriv* [Special type of exemption from criminal responsibility for crimes in the area of circulation of narcotic drugs, psychotropic substances, their analogues or precursors]. Kharkiv: Pravo [in Ukrainian].

14. Naumov, A. V. (1996). *Mekhanyzm uholovno-pravovoho rehulyrovannya* [Arrangements of criminal law regulation]. *Krymynlodycheskye y uholovno-pravovyye ydey borby s prestupnost'yu – Criminological and criminally-legal ideas of struggle against criminality*. Moscow [in Russian].

15. Nikiforova, T. I. (2014). *Spetsial'ni vydy zvil'nennya vid kryminal'noyi vidpovidal'nosti* [Special types of of exemption from criminal responsibility]. Khmelnytskyi [in Ukrainian].

16. Ponomarenko, Yu.A. (2015). *Kryminal'na vidpovidal'nist', pokarannya ta inshi zakhody kryminal'no-pravovoho kharakteru v systemi kryminal'no-pravovykh naslidkiv vchynennya zlochynu* [Criminal responsibility, punishment and other criminal-law measures in the system of criminal legal consequences of a crime]. *Problemy nauky kryminal'noho prava ta yikh vyrishennya u zakonotvorchiiy ta pravozastosovniy diyal'nosti: mizhnar. nauk.-prak. konf. (8–9 zhovt. 2015 r., Kharkiv) – International Scientific and Practical Conference*. Kharkiv: Pravo [in Ukrainian].

17. Tenchov, E. S. (1974). *Dobrovolnaya sdacha oruzhiya i vzryivchatyih veschestv* [Voluntary surrender of weapons and explosives]. *Sov. Yustytsiya – Soviet justice*. Vol. 15 [in Russian].

18. Khriapins'kyj, P. V. (2009). Zaokhochuval'ni normy u kryminal'nomu zakonodavstvi Ukrainy [Incentive provisions in the criminal law of Ukraine]. Kharkiv [in Ukrainian].

19. Khriapins'kyj, P. V. (2010). Spetsial'ne zvil'нення vid vidpovidal'nosti u kryminal'nomu pravi ta zakonodavstvi Ukrayiny [Special exemption from criminal responsibility in criminal law and legislation of Ukraine]. Zaporizhzhia: KSK-AI'yans [in Ukrainian].

20. Fris, P. L. (2004). Kryminal'ne pravo Ukrayiny. Zahal'na chastyna [Criminal Law of Ukraine. General part]. Kyiv [in Ukrainian].

21. Shulepov, N. A. (1981). Pravovyie osnovaniya osvobozhdeniya voennosluzhaschih ot ugolovnoy otvetstvennosti po sovetskomu zakonodatelstvu [Legal grounds for the release of servicemen from criminal responsibility under Soviet legislation]. *Candidate's thesis*. Moscow [in Russian].

22. Yedynyj derzhavnyj reiestr sudovykh rishen'. State Register of Court Decisions. URL: <http://www.reyestr.court.gov.ua/Review/63668110>.

Олійниченко В. В. Правова природа звільнення від кримінальної відповідальності за ухилення від сплати податків, зборів (обов'язкових платежів) за ч. 4 ст. 212 КК України

Стаття присвячена дослідженню правової природи звільнення від кримінальної відповідальності за ухилення від сплати податків, зборів (обов'язкових платежів) за ч. 4 ст. 212 КК України, встановленню місця цього виду звільнення серед інших кримінально-правових заходів боротьби зі злочинністю. Розглядаються загальні та специфічні ознаки спеціального виду звільнення від кримінальної відповідальності, передбаченого положенням ч. 4 ст. 212 КК України, вказується на необхідність подальших наукових досліджень із питань визначення обсягу та змісту підстави звільнення від кримінальної відповідальності, у тому числі для злочинів, що полягають в умисному ухиленні від сплати податків, зборів (обов'язкових платежів).

Ключові слова: звільнення від кримінальної відповідальності, ухилення від сплати податків, зборів (обов'язкових платежів).

Олійниченко В. В. Правова природа освобождения от уголовной ответственности за уклонение от уплаты налогов, сборов (обязательных платежей) за ч. 4 ст. 212 УК Украины

Статья посвящена уголовно-правовому исследованию правовой природы освобождения от уголовной ответственности за уклонение от уплаты налогов, сборов (обязательных платежей) за ч. 4 ст. 212 УК Украины, установлению места указанного вида освобождения от иных уголовно-правовых средств борьбы с преступностью. Рассматриваются общие и специфические признаки специального вида освобождения от уголовной ответственности, предусмотренного

положением ч. 4 ст. 212 УК Украины, указывается на необходимость дальнейших научных исследований по вопросам определения объема и содержания основания освобождения от уголовной ответственности, в том числе для преступлений, заключающихся в умышленном уклонении от уплаты налогов, сборов (обязательных платежей).

Ключевые слова: освобождение от уголовной ответственности, уклонение от уплаты налогов, сборов (обязательных платежей).

Oliinychenko Viacheslav. The Legal nature of Application Part 4 of Art. 212 of the Criminal Code of Ukraine for Exemption from Criminal Responsibility for Evasion of Taxes and Duties

The article is devoted to research the legal nature part 4 of art. 212 of the Criminal Code of Ukraine on exemption from criminal responsibility for evasion of taxes and establish place of this type of exemption from other criminal legal means of combating crime. The article considers general and specific signs of the special type of exemption from criminal by part 4 of art. 212 of the Criminal Code of Ukraine, also the author indicates the need for further scientific research on the determination of the volume and contents of the base for exemption from criminal responsibility, including for crimes consisting the evasion of taxes and duties.

Keywords: exemption from criminal responsibility, evasion of taxes and duties.

*Рекомендовано до опублікування на засіданні сектору кримінально-правових проблем боротьби зі злочинністю НДІ ВПЗ імені академіка В. В. Сташиса НАПрН України (протокол № 10 від 18.10.2017 р.).
Рецензент – д.ю.н., проф. **О. О. Житний**.*

УДК 343.541

МОРАЛЬНІСТЬ НЕПОВНОЛІТНІХ ЯК ОБ'ЄКТ КРИМІНАЛЬНО-ПРАВОВОЇ ОХОРОНИ

А. Р. Топузьян, аспірант сектора дослідження проблем кримінального та кримінально-виконавчого права Науково-дослідного інституту вивчення проблем злочинності імені академіка В. В. Сташица НАПрН України

Постановка проблеми. Дослідження змісту об'єкта злочину дозволяє дати відповідь на запитання, що стосуються сутності охоронюваного блага, осіб, безпосередньо зацікавлених у його охороні та предметного змісту соціального зв'язку між ними. Крім того, характеристика об'єкта злочину сприяє уточненню меж дії кримінально-правової норми, розмежуванню злочинного від незлочинного в поведінці відповідальної особи, правильній кваліфікації вчиненого діяння і його наслідків.

Характеризуючи моральність неповнолітніх у площині законодавчого рішення щодо структури КК, варто зазначити, що їй може бути заподіяна шкода при вчиненні різнорідних діянь, і єдиного підходу у її визначенні в якості родового об'єкта злочинів немає. Так, в Особливій частині чинного КК усі склади злочинів розташовані за чітко визначеною системою поділу, в основі якого лежить родовий об'єкт злочину. Відповідно вказаним вище факторам розділ XII Особливої частини КК України, що має назву «Злочини проти громадського порядку і моральності», містить два родових об'єкта злочинного посягання: громадський порядок і моральність. Останній визначається як установлений законодавством порядок відносин між людьми в суспільстві в сфері моральності. Саме до зазначеного розділу належить ст. 304 КК України («Втягнення неповнолітніх у злочинну діяльність»). Водночас злочини, передбачені ст. 150 («Експлуатація дітей») та 150¹ («Використання малолітньої дитини

для заняття жебрацтвом»), розміщені законодавцем у розділі III Особливої частини КК України (Злочини проти волі, честі та гідності особи).

Слід зазначити, що об'єднання норм про відповідальність за злочини проти громадського порядку та моральності в одній структурній частині кримінального законодавства, а також спільне визначення родових об'єктів відбулося лише в сучасному КК України 2001 р. [1]. На думку Л. С. Кучанської, таке об'єднання зумовлено не стільки даниною законодавчій традиції, скільки існуючим у суспільстві ставленням до громадського порядку та моральності [2, с. 52]. Водночас С. П. Репецький об'єднання норм про відповідальність за злочини проти громадського порядку та моральності в одному розділі КК України не вважає обґрунтованим, оскільки оддавна законодавець робив спроби виокремити норми про кримінальну відповідальність за злочини проти моральності у відносно самостійну групу [3, с. 38].

Виклад основного матеріалу. Родовим об'єктом злочинів, передбачених статтями 150 і 150¹ КК, зважаючи на назву Розділу III Особливої частини КК України, слід виділяти волю, честь і гідність особи. Проте, на нашу думку, вказані об'єкти злочинів не мають прямого відношення до реальних суспільних відносин, на які посягають вказані злочини. Про це свідчить зміст пояснювальної записки до проекту ст. 150¹ КК, а саме мета, яку ставили його автори: 1) забезпечення належного захисту прав та інтересів дітей, передбачених Конвенцією про права дитини; 2) попередження поширення жебрацького «бізнесу» з використанням дітей, у тому числі немовлят [4].

У цьому контексті є подібною позиція І. М. Доляновської, яка розкрила зміст родового об'єкта експлуатації дітей (ст. 150 КК України) як суспільних відносин у виді сукупності конституційних прав і свобод дитини на вільний розвиток особистості та запропонувала перенести цю статтю до розділу V Особливої частини КК України «Злочини проти виборчих, трудових та інших особистих прав і свобод людини і громадянина» [5, с. 11].

Однак, ураховуючи чинну систематизацію Особливої частини КК України, ми вважаємо, що вказаний злочин посягає насамперед

на основні моральнісні принципи, тобто на певну сферу моральнісних засад суспільства. І в цьому є його подібність до складу злочину, передбаченого ст. 304 КК України, який посягає на суспільні відносини, що забезпечують принцип вільного розвитку особистості та умови нормального розвитку і виховання неповнолітніх.

На підставі дослідження розвитку відповідальності за злочини проти громадського порядку та моральності В. В. Кузнецов обґрунтував висновок про штучний характер об'єднання відповідних родових об'єктів злочинів [1, с. 135–139]. Окреслюючи засади кримінально-правової охорони громадського порядку й моральності, науковець відмічає, що окремі злочини не можуть посягати на всі суспільні відносини моральності, а отже, родовим об'єктом певних злочинів слід визнавати лише окремі сфери моральності [1, с. 135–139]. Саме тому він пропонує виділити в Особливій частині КК України самостійні розділи, серед яких «Злочини проти сімейних відносин та інтересів неповнолітніх», що має містити відповідальність за: втягнення неповнолітнього у вчинення злочину; втягнення неповнолітнього в антигромадські дії; використання особи для заняття жебрацтвом; ухилення від сплати аліментів на утримання дітей; ухилення від сплати коштів на утримання непрацевдатних батьків; злісне невиконання обов'язків по догляду за дитиною або за особою, щодо якої встановлена опіка чи піклування; зловживання опікунськими правами; розголошення таємниці усиновлення (удочеріння); незаконні дії щодо усиновлення (удочеріння). При цьому норма про відповідальність за використання особи для заняття жебрацтвом має замінити виключену чинну ст. 150¹ КК [8]. Варто також додати, що, виділяючи самостійні розділи, В. В. Кузнецов говорить про кримінально-правову охорону саме моральності у вищезазначених сферах, при цьому без жодного натяку на цей ключовий термін у назвах розділів.

За загальним правилом, при дослідженні конкретного складу злочину науковці у галузі кримінального права обґрунтовують доцільність розташування певного злочину у відповідному розділі Особливої частини КК. Стикаючись з невідповідністю родових об'єктів конкретного злочину та інших злочинів, передбачених у цьому ж розділі, вчені пропонують удосконалити структуру Осо-

бливої частини шляхом виділення певної групи злочинів в окремий розділ або їх перенесення до іншого розділу Особливої частини КК. Інші вчені, в силу особистих міркувань, намагаються вирішити «конфлікт» різнорідних злочинів у межах одного розділу Особливої частини без внесення структурних змін.

Не ставлячи за мету дроблення розділів і не переслідуючи амбітну і об'єктивно нереальну ціль виділення в Особливій частині КК України окремого розділу, який містив би вичерпний перелік злочинів проти моральності неповнолітніх, спробуємо більш детально з'ясувати питання родового об'єкта такого роду злочинів загалом.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Слід зазначити, що норми про відповідальність за злочини проти моральності неповнолітніх та питання їх класифікації вивчалися багатьма вченими. Вагомий внесок у дослідження проблем кримінальної відповідальності за ці порушення зробили І. О. Бандурка, О. І. Белова, В. В. Вітвіцька, Н. О. Горб, В. В. Дзундза, С. Г. Киренко, В. В. Кузнецов, Л. С. Кучанська, Л. В. Левицька, А. В. Ландіна, А. М. Орлеан, Л. В. Плотнікова, С. П. Репецький, О. П. Рябчинська, П. П. Сердюк та ін.

Звичайно, досліджуючи об'єкт злочинів, що посягають на моральність неповнолітніх, науковці пропонували свої авторські формулювання або приєднувались до вже визначених іншими авторами. Так, О. І. Белова вказувала, що такі злочини посягають на відносини щодо нормального морального розвитку неповнолітніх [7, с. 294]. На думку В. А. Ломако, об'єктом посягання є основні принципи моральності у сфері морального і фізичного розвитку неповнолітніх [8, с.10]. Інші науковці об'єктом злочину визначають: моральний розвиток неповнолітніх (В. В. Вітвіцька) [8, с. 10]; моральність неповнолітніх (Н. О. Семчук) [10, с. 8]; умови належного розвитку і виховання неповнолітніх (В. В. Дзундза) [11, с. 12]; моральність у сфері соціалізації неповнолітніх (А. В. Ландіна) [12, с.8]; моральні устої неповнолітніх (Л. С. Кучанська) [13, с. 75], принципи вільного розвитку особистості та умови нормального розвитку та виховання неповнолітніх (В. В. Кузнецов) та ін. [11, с.22].

Загалом більшість учених вважає, що основною формою регулювання поведінки людей та їх відносин у суспільстві від початку

його існування є моральні норми, які виникають у результаті стихійно-масового досвідно-практичного надходження, відбору та закріплення визначених форм поведінки як загальноприйнятї зразки і обов'язкові для всіх норми поведінки [14]. Оскільки моральність є однією із засад співжиття людей у суспільстві, природно, що законодавець взяв її під охорону, що знайшло своє відображення у КК України 2001 р.

Як бачимо, дослідники оперують поняттями «мораль» і «моральність», звичайно, враховуючи той факт, що законодавець у назві розділу XII Особливої частини КК України вказав саме на моральність (а не мораль). Для того, щоб знайти правильне визначення як моралі, так і моральності в юридичному значенні, необхідно враховувати особливості розуміння вказаних понять не лише з філософсько-наукової точки зору, а і в тому значенні, яке вкладається в них масово-практичною свідомістю (тобто те, як мораль та моральність розуміється всіма людьми), а також соціологічними та гуманітарними науками (педагогіка, історія, літературна критика тощо) [15, с. 799].

Щодо співвідношення моралі та моральності серед науковців існують різні думки – від їх тотожності до визначення різних критеріїв їх розрізнення.

Для визначення поняття «мораль» спочатку звернемося до Закону України «Про захист суспільної моралі», ст. 1 якого містить визначення суспільної моралі як системи етичних норм, правил поведінки, що склалися у суспільстві на основі традиційних духовних і культурних цінностей, уявлень про добро, честь, гідність, громадський обов'язок, совість, справедливість [15, с. 800]. Як бачимо, вітчизняний законодавець визначає мораль через етичні норми і правила поведінки у суспільстві. На такий саме зміст поняття моралі вказує і словник української мови: «мораль – це: 1) система норм і принципів поведінки людей у ставленні один до одного та до суспільства; етика; 2) повчальний висновок із чогось» [16, с. 15]. Водночас «моральність» у словнику визначається через поняття «мораль», а саме, «моральність – відповідність поведінки людей нормам моралі» [11, с. 5–6].

О. П. Рябчинська, наприклад, визначає громадську моральність як систему соціальних норм (принципів, поглядів, уявлень), що ви-

никають як безпосереднє відображення умов суспільного життя в свідомості людей у формі певних категорій, що регулюють між-особистісне спілкування та поведінку людей з метою забезпечення єдності особистісних і колективних інтересів [18, с. 11]. А. В. Ландіна визначає поняття «моральності» як об'єкта кримінально-правової охорони у такий спосіб: «моральність – це порядок відносин між людьми, який існує в суспільстві за умови дотримання норм моралі та який охороняється кримінальним законодавством» [19, с. 26]. Як слушно вказує І. О. Бандурка, мораль – це категорія суспільного значення, а моральність – категорія індивідуального значення, яка визначає насамперед внутрішнє ставлення, визнання, міру реалізації норм моралі окремою людиною [19, с. 24].

На думку Н. О. Семчук, злочини проти моральності неповнолітніх можна визначити як умисні суспільно небезпечні винні діяння, що характеризуються тим, що завдають неповнолітнім саме моральну шкоду, посягають на сферу суспільної моральності та взяті під охорону КК [20].

Водночас ми не можемо погодитися з позицією Н. О. Семчук щодо виокремлення групи злочинів, які посягають на моральний розвиток неповнолітніх, відмежовуючи ці злочини від тих, що посягають на їх розвиток фізичний [21]. На наше переконання, моральний і фізичний розвиток у неповнолітніх тісно пов'язані, отже, неможливо впливати на одну сферу, не заподіюючи шкоди іншій.

Таким чином, родовим об'єктом злочинів, що посягають на моральність неповнолітніх, є суспільні відносини, які забезпечують моральний розвиток неповнолітніх.

Слід відмітити, що в юридичній літературі аналіз злочинів проти моральності неповнолітніх завжди йде поряд зі спробами науковців визначити склад цієї групи злочинів. Звичайно, більшість науковців до злочинів проти моральності неповнолітніх включають посягання, передбачені розділом XII Особливої частини КК України «Злочини проти громадського порядку та моральності» [22, с. 16] (ст. 304 у тому числі). Однак, крім переліку злочинів, які вже містить розділ XII Особливої частини КК, окремими науковцями висловлюються пропозиції щодо його доповнення. Так, на думку С. Г. Киренка, до злочинів проти моральності неповнолітніх належить

злочин, передбачений ч. 2 ст. 181 КК: «посягання на здоров'я людей під приводом проповідування релігійних віровчень чи виконання релігійних обрядів, поєднані із втягуванням в діяльність групи неповнолітніх» [23, с. 40–41]. І. М. Доляновська, наприклад, до переліку цієї групи злочинів включає посягання, передбачені ст. 150 КК («Експлуатація дітей») [24, с. 26]. При цьому науковець слушно зазначає, що під заподіянням істотної шкоди здоров'ю дитини слід розуміти не лише заподіяння їй фізичної шкоди (тілесних ушкоджень, побоїв, захворювання на тяжку хворобу, втрату імунітету), а й шкоди моральної, яка полягає у втраті соціальних зв'язків дитини та, відповідно, деформації моральних норм. Більше того, заподіяння істотної шкоди освітньому рівню дитини – це неотримання мінімально необхідного обсягу шкільної освіти, засвоєння якого приймається як норма освіченості її особистості, а також забезпечує їй рівність прав і можливостей при подальшому навчанні у вищому навчальному закладі, виборі професії і майбутньому працевлаштуванні.

Слід зауважити, що злочин, передбачений ст. 150¹ «використання малолітньої дитини для заняття жебрацтвом», який є новелою законодавства, теж передбачає нанесення саме моральної шкоди. На це вказують Н. О. Семчук, В. В. Кузнецов та ін. Хоча, як указує В. В. Кузнецов, за ст. 150¹ КК потерпілий унаслідок свого віку не усвідомлює факту використання його як фактичного «знаряддя» для жебракування. Проте це не виключає нанесення іншої моральної шкоди, навіть немовляті, наприклад, фізичного болю (який не призвів до тілесних ушкоджень); душевних страждань, яких фізична особа зазнала у зв'язку з протиправною поведінкою щодо неї самої, коли замість їжі та комфортного місця знаходження, дитину змушують знаходитись на морозі та ін.

У цілому злочини, що посягають на моральність неповнолітніх, об'єднує одна загальна риса, а саме, перешкоджання становленню неповнолітнього як носія системи поглядів, уявлень, цінностей, норм і оцінок, що регулюють поведінку людей у суспільстві.

Для з'ясування сутності родового об'єкта досліджуваних злочинів необхідно провести системно-структурний аналіз суспільних відносин у сфері моральності неповнолітніх.

У теорії кримінального права визнано, що структурними елементами суспільних відносин є суб'єкти (носії) відносин, предмет, з приводу якого існують відносини, та соціальний зв'язок (суспільно значуща діяльність) як зміст відносин. При встановленні сутності конкретних суспільних відносин слід відзначити роль їх предмета, від характеристики якого вона й залежить. Так, усі суспільні відносини залежно від особливостей їх предмета поділяються на дві групи – матеріальні й нематеріальні. Предметом матеріальних суспільних відносин можуть бути різного роду фізичні тіла, речі, а також сама людина. Предметом нематеріальних суспільних відносин є соціальні цінності (державна влада або духовні блага), а також діяльність людей, а на певному рівні ієрархії відносин – інше відношення. Відносини, що забезпечують моральний розвиток неповнолітніх через дотримання етичних норм і правил поведінки, визнаних у суспільстві, і є тими суспільними відносинами, що існують з приводу інших відносин.

Висновок. Таким чином, предметом суспільних відносин у сфері моральності неповнолітніх є суспільні відносини, що забезпечують становлення неповнолітнього як носія системи поглядів, уявлень, цінностей, норм і оцінок, що регулюють поведінку людей у суспільстві.

Матеріали цієї статті можуть бути використані при дослідженні об'єктивних та суб'єктивних ознак злочинів проти моральності неповнолітніх та розробці відповідних законодавчих змін.

Перелік літератури

1. Кузнецов В. В. Основні напрями вдосконалення кримінально-правової охорони громадського порядку й моральності. *Наук. вісн. Херсон. держ. ун-ту.* Серія Юридичні науки. 2014. Том 3. Вип. 6–1. С. 135–139.

2. Кучанська Л. С. Поняття та система злочинів проти моральності у кримінальному праві України : дис. ... кандидата юрид. наук. Одеса, 2007. С. 52.

3. Репецький С. П. Суспільна моральність як об'єкт кримінально-правової охорони: дис. ... кандидата юрид. наук. Київ, 2010. С. 38.

4. Пояснювальна записка до проекту Закону України «Про внесення змін до Кримінального та Кримінально-процесуального кодексів України

щодо використання дитини для жебракування» (реєстр. №2867) від 10 січня 2007 р.

5. Доляновська І. М. Кримінальна відповідальність за експлуатацію дітей (аналіз складу злочину): автореф. дис. ... канд. юрид. наук. Київ, 2008. С. 11.

6. Белова О. І. Кримінально-правова характеристика системи злочинів проти сім'ї та неповнолітніх: автореф. дис. ... канд. юрид. наук. Київ, 2007. 22 с.

7. Кримінальне право України: Особлива частина: підручник: у 2 т. / за ред. В.

В. Сташиса, В. Я. Тація. Київ: Юрінком Інтер, 2007. Т.2. 624 с.

8. Вітвіцька В. В. Кримінологічні проблеми попередження злочинних посягань на моральний і фізичний розвиток неповнолітніх : автореф. дис. ... канд. юрид. наук. Київ, 2002. 24 с.

9. Семчук Н. О. Класифікація злочинів проти моральності неповнолітніх. *Наукові праці Нац. авіа. ун-ту*. Серія «Юридичний вісник «Повітряне та космічне право». 2010. № 1(14). С. 70–73.

10. Дзундза В. В. Кримінальна відповідальність за втягнення неповнолітніх у злочинну або іншу антигромадську діяльність: автореф. дис. ... канд. юрид. наук. Харків, 2005. 15 с.

11. Ландіна А. В. Кримінально-правова охорона моральності в Україні: автореф. дис. ... канд. юрид. наук. Київ, 2005. 20 с.

12. Кучанська Л. С. Поняття та система злочинів проти моральності в кримінальному праві України : автореф. дис. ... канд. юрид. наук. Одеса: 2007. 19 с.

13. Лапина Т. С. Социальные функции морали. Мораль и этическая теория. Некоторые актуальные проблемы. /под ред. О. П. Целиковой. Москва: Наука, 1974. 295 с.

14. Про захист суспільної моралі: Закон України від 20 листопада 2003 р. *Відомості Верховної Ради України (ВВР)*. 2004. № 14. Ст. 192.

15. Словник української мови: в 11 томах / АН УРСР. Інститут мовознавства; за ред. І. К. Білодіда. – К. : Наукова думка, 1973. – Т. 4. – С. 799.

16. Рябчинська О. П. Боротьба з розповсюдженням порнографічних предметів і творів, що пропагують культ жорстокості : автореф. дис. ... канд. юрид. наук. Київ, 2002. 15 с.

17. Ландіна А. В. Кримінально-правова охорона моральності в Україні: автореф. дис. ... канд. юрид. наук. Київ, 2005. 20 с.

18. *Бандурка І. О.* Кримінально-правова характеристика злочинів проти моральності у сфері статевих стосунків: автореф. дис. ... канд. юрид. наук. Запоріжжя, 2010. 20 с.

19. Семчук Н. О. Кримінально-правовий захист моральності неповнолітніх: порівняльно-правове дослідження : дис. ... кандидата юрид. наук. Київ, 2015. 224 с.
20. Киренко С. Г. Проблеми захисту прав неповнолітніх кримінальним законодавством України : автореф. дис. ... канд. юрид. наук. Київ, 2003. 24 с.
21. Доляновська І. М. Кримінальна відповідальність за експлуатацію дітей (аналіз складу злочину) : автореф. дис. ... канд. юрид. наук. Київ, 2008. 20 с.
22. Таций В. Я. Объект и предмет преступления в советском уголовном праве. Харьков : Вища школа, 1988. 198 с.
23. Борисов В. И. Уголовная ответственность за нарушение правил, норм и стандартов, обеспечивающих безопасность дорожного движения. Харьков: Консум, 2001. 160 с.
24. Глистин В. К. Проблема уголовно-правовой охраны общественных отношений (объект и квалификация преступлений). Львов: Изд-во Ленинградского университета, 1979. 127 с.

Транслітерація переліку літератури

1. Kuznetsov, V. V. (2014). Osnovni napriamy vdoskonalennia kryminal'no-pravovoi okhorony hromads'koho poriadku j moral'nosti. [Main areas of improvement criminal law, public order and morality]. *Nauk. visn. Kherson. derzh. un-tu. Seria Yurydychni nauky – Scientific Bulletin of Kherson national university. Serias «Law»*. Vol 3, issue 6–1, 135–139. [in Ukrainian].
2. Kuchans'ka, L. S. (2007). Poniattia ta systema zlochyniv proty moral'nosti u kryminal'nomu pravi Ukrainy. *Candidate's thesis*. Odesa. [in Ukrainian].
3. Repets'kyj, S. P. (2010). Suspil'na moral'nist' iak ob'iekt kryminal'no-pravovoi okhorony. *Candidate's thesis*. Kyiv. [in Ukrainian].
4. Pro vnesennia zmin do Kryminal'noho ta Kryminal'no-protsesual'noho kodeksiv Ukrainy schodo vykorystannia dytyny dlia zhebrakuvannia: Poiasniuvai'na zapyska do proektu Zakonu Ukrainy reiestr. №2867 vid 10 sichnia 2007 r. (2017).
5. Dolianovs'ka, I. M. (2008). Kryminal'na vidpovidal'nist' za ekspluatatsiiu ditej (analiz skladu zlochynu). *Extended abstract of candidate's thesis*. Kyiv. [in Ukrainian].
6. Belova, O. I. (2007). Kryminal'no-pravova kharakterystyka systemy zlochyniv proty sim'i ta nepovnlitnikh. *Extended abstract of candidate's thesis*. Kyiv. [in Ukrainian].

7. Kryminal'ne pravo Ukrainy: Osoblyva chastyna. V. V. Stashysa, V. Ya. Tatsiia. (Eds.). (2007). (Vols. 1–2; Vol. 2). Kyiv: Yurinkom Inter. [in Ukrainian].
8. Vitvits'ka, V. V. (2002). Kryminolohichni problemy poperedzhennia zlochynnykh posihan' na moral'nyj i fizychnyj rozvytok nepovnolitnikh. *Extended abstract of candidate's thesis*. Kyiv. [in Ukrainian].
9. Semchuk, N. O. (2010). Klasyfikatsiia zlochyniv proty moral'nosti nepovnolitnikh. *Naukovi pratsi Nats. avia. un-tu. Seriiia «Yurydychnyj visnyk «Povitriane ta kosmichne pravo» – Scientific works of National aviation university. Serias «Air and Space Law», 1(14), 70–73*. [in Ukrainian].
10. Dzungza, V. V. (2005). Kryminal'na vidpovidal'nist' za vtiahennia nepovnolitnikh u zlochynnu abo inshu antyhromads'ku diial'nist'. *Extended abstract of candidate's thesis*. Kharkiv. [in Ukrainian].
11. Landina, A. V. (2005). Kryminal'no-pravova okhorona moral'nosti v Ukraini. *Extended abstract of candidate's thesis*. Kyiv, 2005. [in Ukrainian].
12. Kuchans'ka, L. S. (2007). Poniattia ta systema zlochyniv proty moral'nosti v kryminal'nomu pravi Ukrainy. *Extended abstract of candidate's thesis*. Odesa. [in Ukrainian].
13. Lapina, T. S. (1974). Social'nye funkcii morali. Moral' i jeticheskaja teoriia. Nekotorye aktual'nye pblemly. O. P. Celikovej. (Ed.) Moskow: Nauka. [in Russian].
14. Pro zakhyst suspil'noi morali: Zakon Ukrainy vid 20 lystopada 2003 r. № 14. (2004). *Vidomosti Verkhovnoi Rady Ukrainy, art. 192*. [in Ukrainian].
15. Slovnyk ukrains'koi movy. Instytut movoznavstva;. I. K. Bilodida (Ed.). (1973). (Vols. 1–11; Vol. 4). Kyiv: Naukova dumka. [in Ukrainian].
16. Riabchyns'ka, O. P. Borot'ba z rozpovsiudzhenniam pornohrafichnykh predmetiv i tvoriv, scho propahuiut' kul't zhorstokosti. *Extended abstract of candidate's thesis*. Kyiv, 2002. [in Ukrainian].
17. Landina, A. V. (2005). Kryminal'no-pravova okhorona moral'nosti v Ukraini. *Extended abstract of candidate's thesis*. Kyiv, 2005. [in Ukrainian].
18. Bandurka, I. O. (2010). Kryminal'no-pravova kharakterystyka zlochyniv proty moral'nosti u sferi statevykh stosunkiv. *Extended abstract of candidate's thesis*. Zaporizhzhia. [in Ukrainian].
19. Semchuk, N. O. (2015). Kryminal'no-pravovyj zakhyst moral'nosti nepovnolitnikh: porivnial'no-pravove doslidzhennia. *Extended abstract of candidate's thesis*. Kyiv,. [in Ukrainian].
20. Kyrenko, S. H. (2003). Problemy zakhystu prav nepovnolitnikh kryminal'nym zakonodavstvom Ukrainy. *Extended abstract of candidate's thesis*. Kyiv. [in Ukrainian].

21. Dolianovs'ka, I. M. (2008). Kryminal'na vidpovidal'nist' za eksploatatsiiu ditej (analiz skladu zlochynu). *Extended abstract of candidate's thesis*. Kyiv. [in Ukrainian].

22. Tacij, V. Ja. (1988). Ob'ekt i predmet prestuplenija v sovetskom ugolovnom prave. Har'kov : Vishha shkola. [in Russian].

23. Borisov, V. I. (2001). Ugolovnaja otvetstvennost' za narushenie pravil, norm i standartov, obespechivajushhij bezopasnost' dorozhnogo dvizhenija. Har'kov: Konsum. [in Russian].

24. Glistin, V. K. (1979). Problema ugolovno-pravovoj ohrany obshhestvennyh otnoshenij (ob'ekt i kvalifikacija prestuplenij). L'vov: Izd-vo Leningradskogo universiteta, [in Russian].

Топузян А. Р. Моральність неповнолітніх як об'єкт кримінально-правової охорони

Стаття присвячена питанню моральності неповнолітніх, як об'єкта кримінально-правової охорони. Характеризуючи моральність неповнолітніх в площині законодавчого рішення щодо структури КК варто зазначити, що їй може бути заподіяна шкода при вчиненні різнорідних діянь і єдиного підходу у її визначенні в якості родового об'єкту злочинів немає. Предметом суспільних відносин у сфері моральності неповнолітніх є суспільні відносини, що забезпечують становлення неповнолітнього як носія системи поглядів, уявлень, цінностей, норм і оцінок, що регулюють поведінку людей у суспільстві. В цілому злочини, що посягають на моральність неповнолітніх, об'єднує одна загальна риса, а саме, перешкоджання становленню неповнолітнього як носія системи поглядів, уявлень, цінностей, норм і оцінок, що регулюють поведінку людей у суспільстві.

Матеріали цієї статті можуть бути використані при дослідженні об'єктивних та суб'єктивних ознак злочинів проти моральності неповнолітніх та розробці відповідних законодавчих змін.

Ключові слова: моральність, мораль, неповнолітні, злочин, кримінальна відповідальність.

Топузян А. Р. Моральность несовершеннолетних как объект криминально-правовой охраны

Статья посвящена вопросу моральности несовершеннолетних как объекта криминально-правовой охраны. Характеризуя моральность несовершеннолетних в площадке законодательного решения по поводу структуры УК необходимо отметить, что ей может быть нанесен вред при осуществлении различных действий и единого подхода в ее определении в качестве родового объекта преступления нет. Предметом общественных отношений в сфере моральности несовершеннолетних являются общественные отношения, которые обеспечивают становления несовершеннолетнего, как носителя системы взглядов, представлений, ценностей, норм и оценок, которые регулируют поведение людей в обществе.

В целом преступления, которые посягают на моральность несовершеннолетних, объединяет одна общая черта, а именно приятие становлению несовершеннолетнего как носителя системы взглядов, представлений, ценностей, норм и оценок, которые регулируют поведение людей в обществе.

Материалы этой статьи могут быть использованы при исследовании объективных и субъективных признаков преступлений против моральности несовершеннолетних и разработке соответствующих законодательных изменений.

Ключевые слова : моральность, мораль, несовершеннолетние, преступление, уголовная ответственность.

Topuzyan A. R. Morality of the minor as object of kriminal law guard.

The article is devoted the question of morality of minor, as an object of kriminal law guard. The article of public relations in the field of morality of minor are public relations, which provide becoming minor as a transmitter of the system of looks, presentations, values, norms and estimations which regulate the conduct of people in society. Materials of this article can be used for research of objective and subjective signs of crimes against morality minor and working out of the proper legislative changes.

Keywords: morality, moral, is minors, crime, criminal responsibility.

*Рекомендовано до опублікування на засіданні сектору кримінально-правових проблем боротьби зі злочинністю НДІ ВПЗ імені академіка В. В. Сташица НАПрН України (протокол № 10 від 18.10.2017 р.).
Рецензент – к.ю.н., доц. С. В. Гізімчук.*

ЗМІСТ

НАУКОВІ ДОСЛІДЖЕННЯ

<i>Голіна В. В., Шрамко С. С.</i> Запобіжний потенціал стратегії зменшення можливостей вчинення злочинів	3
<i>Шепетько С. А., Клименко О. А.</i> Напрями удосконалення нормативно-правового забезпечення координації та взаємодії у сфері боротьби з організованою злочинністю	15
<i>Половніков В. В.</i> Характеристика кримінального аналізу з урахуванням практики його використання в оперативно-розшуковій діяльності державної прикордонної служби України	28
<i>Однолько І. В.</i> Взаємодія правоохоронних органів у запобіганні кримінальним правопорушенням	41
<i>Філіппов С. А.</i> Транскордонність: кримінологічний вимір	52
<i>Новіков О. В., Симкіна А. Є.</i> Комплаєнс підхід до запобігання корупції у приватній сфері	63
<i>Петровська Л. О., Севрюков В. В.</i> Нормативно-правове регулювання інституту пробації в Україні	76
<i>Лапкін А. В.</i> Роль прокурора на початковому етапі кримінального провадження	91

Трибуна докторанта, аспіранта і здобувача

<i>Шепітько М. В.</i> Проблеми розслідування постановлення суддею завідомо неправосудного вироку, рішення, ухвали або постанови	102
---	-----

Артеменко О. М. Типологія особи злочинця-військовослужбовця, який порушив порядок проходження військової служби.....	118
Бабешко А. О. Міжнародно-правові стандарти поведіння з неповнолітніми, які потрапили у сферу дії кримінального провадження.....	129
Бойко В. В. Особливості кримінологічного дослідження тяжкої насильницької злочинності проти життя та свободи людини в особливо великих містах	142
Вичавка В. І. Прогалини правового регулювання діяльності ДПСУ щодо боротьби з тероризмом.....	158
Гриненко І. О. Класифікація злочинів залежно від повноти їх вчинення	167
Метельський І. Д. Працівник правоохоронного органу як потерпілий від злочину.....	183
Сілко В. В. Предмет злочинного посягання як елемент криміналістичної характеристики незаконного видобування бурштину.....	192
Михалік О. І. Віктимологічна характеристика фальшивомонетництва	211
Мокляк В. В. Сучасний досвід США у запобіганні тероризму строки в інституті судимості	219
Нікітіна А. О. Строки в інституті судимості	230
Олійниченко В. В. Правова природа звільнення від кримінальної відповідальності за ухилення від сплати податків, зборів (обов'язкових платежів) за ч.4 ст. 212 КК України	243
Топузян А. Р. Моральність неповнолітніх як об'єкт кримінально-правової охорони.....	260

Підписано до друку 15.12.2017.
Формат 60×84 ¹/₁₆. Папір офсетний. Гарнітура Times.
Ум. друк. арк. 16,04. Обл.-вид. арк. 14,77. Вид. № 1777.
Тираж 200 прим.

Видавництво «Право» Національної академії правових наук України
та Національного юридичного університету
імені Ярослава Мудрого
Україна, 61002, Харків, вул. Чернишевська, 80а
Тел./факс (057) 716-45-53
Сайт: www.pravo-izdat.com.ua
E-mail для авторів: verstka@pravo-izdat.com.ua
E-mail для замовлень: sales@pravo-izdat.com.ua

Свідоцтво про внесення суб'єкта видавничої справи
до Державного реєстру видавців, виготівників і розповсюджувачів
видавничої продукції — серія ДК № 4219 від 01.12.2011 р.

Виготовлено у друкарні ФОП Леонов
Тел. (057) 717-28-80

**ПЕРЕЛІК
ПЛАТНИХ ПОСЛУГ, ЩО МОЖУТЬ НАДАВАТИСЬ
НАУКОВО-ДОСЛІДНИМ ІНСТИТУТОМ ВИВЧЕННЯ
ПРОБЛЕМ ЗЛОЧИННОСТІ ІМЕНІ АКАДЕМІКА
В. В. СТАШИСА НАЦІОНАЛЬНОЇ АКАДЕМІЇ
ПРАВОВИХ НАУК УКРАЇНИ**

1. Проведення науково-дослідних робіт у сфері законодавства і права.
2. Проведення судових експертиз та попередніх досліджень:
 - з дослідження об'єктів інтелектуальної власності (об'єктів авторського і суміжних прав, торговельних марок, фірмових найменувань, промислових зразків, винаходів, корисних моделей та ін.);
 - почеркознавчих;
 - авторознавчих;
 - трасологічних (слідів рук, ніг, взуття людини, вузлів та петель, слідів знарядь та інструментів, холодної зброї, замикаючих пристроїв, ідентифікаційних номерів транспортних засобів тощо);
 - психологічних;
 - техніко-криміналістичного дослідження документів;
 - встановлення механізму пошкодження товарів народного споживання (одягу, взуття, побутової та іншої техніки тощо).
3. Складання фотороботів.
4. Надання усних та письмових консультацій та науково-правових висновків, у тому числі з питань інтелектуальної власності.
5. Підготовка наукових кадрів (аспірантів, здобувачів вченого ступеня кандидата юридичних наук).
6. Наукове рецензування дисертаційних досліджень.
7. Підготовка бібліографічних, реферативних і аналітичних оглядів, довідок, добірок, каталогів, науково-практичних та методичних довідників, коментарів законодавства тощо.
8. Надання інформаційних послуг по мережі Інтернет.

Заявки щодо отримання послуг надсилати за адресою:

61002

м. Харків

вул. Пушкінська, 49

E-mail: ivpz@aprn.uol.net.ua

Контактний телефон: (057) 715-62-08, Факс: (057) 715-62-08